

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાભિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૪૭૫ દર્શક

પુસ્તકનું નામ પુરાદેવી

વિષય ૨૩૫૭:૩

મુશંદેવી

અથવા

મૈર્યવંશના અભ્યુદયનો આરંભ

તૃતીય ખણ્ડ

પ્રયોજક

ત્ર્યંબકલાલ જીવસજ નેશી

માળીલા (અમરેલી-કાઠિયાવાડ)

પ્રકાશક

મહાદેવ રામચંદ્ર જગુષ્ટે.

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

સંવત ૧૯૭૪

ઈ. સ. ૧૯૧૮

મૂલ્ય ૧-૮-૦

(અન્યસ્વામિત્વના સર્વાધિકાર સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ
ગુજરાતી ઓપીરાર્ટ-સંગ્રહ

વરં પરિશ્રમન્યાયપ્રમવાદિભવાદિહ ।

દુઃસ્વાસ્થ્યમતા દેહે પીનતા ન તુ શોકતઃ

વત્સનામપ્યામિત્રાણાં ચ દુષ્ટેત્કર્તુમપ્રિયમ્ ।

આત્મા તેન રૂપૈર્યોજ્યમાનવાં મહદાપ્રેયમ્ ॥

અમદાવાદ શાહપૂર વનમાળી વાંકાની પોળમાં પટેલ લક્ષ્મીચંદ હીરાચંદ

પોતાના 'શ્રી અંધિકા વિજય' પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપ્યું.

પ્રસ્તાવના.

પ્રસ્તુત નવલકથાના સંબંધમાં હું પ્રથમ ખણ્ડમાં જ મારે જે કાંઈ નિવેદન કરવાનું હતું તે કરી ચૂક્યો છું; એટલે આ સ્થળે તેનું અધિક વિવેચન કરવાની કશી આવશ્યકતા હોય, એવી મારી માન્યતા નથી, તેમ છતાં પણ મારે એટલું તો અવશ્ય કહેવું જ પડશે કે, આ કથામાં રહેલી અનેક ત્રુટિઓને મેં મૂળ ખંડ કથાનું પરિવર્તન કરી તથા અમુક વિભાગોમાં સુધારો વધારો કરીને મારી સ્વયં કલ્પના શક્તિથી વસ્તુસંકલનાને અસ્ખલિત રાખવાનો મારાથી બનતો પ્રયત્ન કર્યો છે. પરંતુ એ કલ્પનાની યોગ્યતા અથવા અયોગ્યતાનો આધાર કેવળ વાંચક બંધુઓની તુલનાશક્તિ પર જ રહેલો છે.

મૂળ પુસ્તકના લેખક મહાશય હરિસાધન બાબૂએ ભૂલથી અથવા ગમે તે કારણથી મહારાણી મુરાદેવીને મહારાજા મહાપદ્મનંદની પટરાણી હોવાનું સૂચવન કરી આગળ જતાં તેને તેના અનૌરસ પુત્ર ધનનંદની જ પટરાણી તરીકે પરિચિત કરાવી નવલકથાની સંકલનામાં ક્ષતિ કરી છે. તેમ જ મહારાણી મુરાદેવીના કંકણની ચોરીના સંબંધમાં પણ કોઈ પણ પ્રકારનું સ્પષ્ટિકરણ ન કરતાં પ્રસ્તુત નવલકથાની સંકલનાને અપૂર્ણ જ છોડી દીધી છે. પાર્વતીય રાજા સમરકેતુને કેટલેક સ્થળે મલયકેતુના નામથી ઓળખાવી વિપર્યાય ઉપસ્થિત કર્યો છે. તડિતાની જીવનકથાને સાંગોપાંગ ન કહેતાં, સ્થળે સ્થળે અનેક ક્ષતિઓ કરી છે, મહારાણી રજતકુમારીના જીવનનો સહજ પરિચય કરાવ્યા, પછી તેનો કશો પણ ઉલ્લેખ જ કર્યો નથી. સ્નેહમયી મંદાકિની અને ચંદ્રશુભના પવિત્ર પ્રેમદંડ કશું પણ પરિણામ જ દર્શાવ્યું નથી; તથા શકટાર અને ચાણક્યના સંબંધમાં પણ તેવી જ અનેક

ન્યૂનતા રહેવા દીધી છે અને એના યોગે મારે તે સર્વનું પરિવર્તન કરવાની ખાસ જરૂર પડી છે.

મેં મહારાણી મુરાદેવીનો મહાપદ્મનંદની મહારાણી રૂપે સાંગોપાંગ પરિચય કરાવ્યો છે. કંકણની ચોરીના સંબંધમાં પ્રસ્તુત તૃતીય અણકના બારમા પ્રકરણમાં મહામુનિ ચાણક્ય તથા તડિતાના વાર્તાલાપદ્વારા સ્પષ્ટ સ્પષ્ટિકરણ કર્યું છે. પાર્વતીય રાજાને કેવળ સમરકેતુના નામથી જ આદિથી અંત સૂધી ઓળખાવ્યો છે. તડિતા એક પવિત્ર પ્રેમમયી અને ધાર્મિકા લલના હોવાથી તેનો ધર્મ અસ્ખલિત રહે અને તેના જીવનપર કોઈ પણ પ્રકારના કલંકની કાલિમાનો સ્પર્શ ન થાય, એ આશયને લક્ષમાં લઈને અંતે જતાં તેને એક સંસારત્યાગિની સંન્યાસિનીના રૂપમાં જ પરિણત કરી દીધી છે. મહારાણી રજતકુમારીના જીવનનો અંત ઘણો જ નિષ્કુરતા પૂર્વક નગાન્દાના કિલ્લામાં તેના શોક્ય પુત્ર રાજા ધનનંદ દ્વારા જ થયો હતો, એમ સાબીત કરવાની કેશિશ કરી છે. મન્દાકિની તથા ચંદ્રગુપ્ત ઉભય દંપતિસૂત્રમાં બંધાઈને પોતાના જીવનને સુખમય કરી કર્તવ્યના માર્ગમાં પ્રવૃત્ત રહી એક આદર્શ પતિ-પત્ની રૂપે પોતાના સંસારશકટને ચલાવીને પોતાની ખ્યાતિને અમર કરે છે, તથા ચાણક્ય અને શકટારને અગ્રેસર કરી તેની સહાયતા તથા કુશળતાથી રાજકુમાર ચંદ્રગુપ્તને મગધનો સમ્રાટ ઠરાવવાનું અધિક ઉચિત ધાર્યું છે અને ઇતિહાસકારોનું પણ એવું જ મત છે. રાજા ધનનંદની નવીન મહારાણી વિશ્વપ્રભા તથા તેના ગળામાંથી ચોરાયલા હારવાળી ઘટનાને નવલકથાની વસ્તુસંકલનાને અસ્ખલિત રાખવાના ઉદ્દેશથી કલ્પના શક્તિનો આશ્રય લઈ નવીન નિર્માણ કરવામાં આવી છે.

હવે આ સ્થળે એમ કહી દેવું પણ ઉચિત છે, કે આ નવલકથા સંપૂર્ણ રૂપે ઐતિહાસિક તો નથી જ, પરંતુ ઐતિહાસિક વિષય ગોળુ છે અને કલ્પનાનું પ્રાધાન્ય છે. કેવળ ઐતિહાસિક પાત્રોમાંનાં ઘણાખરાં પાત્રો તથા ઘટનાઓનો

આધાર લઈને જ આ કથા લખવામાં આવા છે. તેમ છતાં પણ, ચાણક્યની કાર્યકુશળતા, કુટિલતા અને અદ્ભુત કાર્ય-દક્ષતા, રાજા ધનનંદની અધોગતિ અને ચંદ્રગુપ્તની ઉન્નતિ, રાજમંત્રી રાક્ષસની વિવિધ પ્રકારની યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ આદિ સર્વ વિષયોમાં ઐતિહાસિકતાનો અંશતો અવશ્ય સમા-યલો છે જ.

કદાચ આ સ્થળે કોઈ એવો પ્રશ્ન કે, જ્યારે બંગાળી લેખકે આ કથામાં આવી આવી ક્ષતિઓ રહેવા દીધી હતી, ત્યારે તેનું ગુજરાતી ભાષામાં ભાષાન્તર કરવાનું શું પ્રયોજન હતું, તો તે સ્વાભાવિક જ છે. પણ એના ઉત્તરમાં માત્ર એટલું દર્શાવવુંજ પૂર્ણ થઈ પડશે કે, મૂળ કથાના વિચારો (Idia's) તથા વર્ણનશૈલી એવી તો મનોહર અને મનો-મુગ્ધકર છે, કે જેના વાંચનથી ભાવિક પુરુષોનું મન અવશ્ય આનંદિત થયા વિના રહેતું નથી. તે ઉપરાંત તે વિચારો એવા ભોધદાયક, રસમય તથા હૃદયગ્રાહી છે કે જેના યોગે વાંચકના હૃદયમાં સચોટ અસર કરી તેને કર્તવ્યાકર્તવ્યનું અને સારાસાનું જ્ઞાન કરાવી શકે છે. વળી વસ્તુસંકલનાના આડંબર કરતાં ઉત્તમ વિચારો જ સુપરિણામ ઉપજાવી વાંચ-કને આનંદ સાથે ઉપદેશ પણ આપી શકે છે, એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. ઘણાખરા દેશોના વિદ્વાનો પ્રાયઃ સદ્વિચારોને જ પ્રાધાન્ય આપી વસ્તુસંકલનાને ગૌણ રાખી નવલ-કથાઓ લખવાનું વિશેષ પસંદ કરે છે. આ નવલકથાના વિચારોની ઉત્કૃષ્ટતા તથા અનુપમતાના યોગે જ એ તેની વસ્તુસંકલનામાં રહેલી ક્ષતિઓને દૂર કરી ગુર્જર સાહિત્ય પ્રિય બાંધુઓ સમક્ષ રજૂ કરવાનું સાહસ કર્યું છે અને એ કાર્યમાં હું ક્યાં સૂધી ફળીભૂત થયો છું, એનો વિચાર કરવાનું કાર્ય પણ વિચારશીલ વાચકોનું જ છે. જો મારા ખીજા પ્રયત્નો પ્રમાણે વાંચકવર્ગ મારા આ અલ્પ પ્રયાસનો પણ યોગ્ય આદર કરશે, તો ભવિષ્યમાં હું નવીન પ્રયાસો

કરી નવીન પુસ્તકો વાંચકબંધુઓ સમક્ષ રજૂ કરવાને ઉત્સાહિત થઈશ. અસ્તુ.

આ પુસ્તકનો મૂળ બંગાળી પુસ્તકના કરતાં ત્રણ ગણો વિસ્તાર થવા છતાં અમારા પ્રકાશક મહાશયે તેને પ્રકટ કરવાની જે અનુપમ ઉદારતા દર્શાવી છે, તેને માટે હું તેમનો આભારી છું.

પરમ કૃપાળુ પરમાત્માના અનંત અનુગ્રહથી હું મારા આ પુસ્તકના તૃતીયખણડની સમાપ્તિ કરી શક્યો છું, તે માટે હું તેમનો વિશુદ્ધ હૃદયથી અત્યંત આભાર માની આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવનાને પૂર્ણ કરું છું.

પીરમશાહ રોડ-અમદાવાદ

તા. ૧૦-૩-૧૮

ચંપકલાલ જોશી.

અનુક્રમણિકા.

મુરાદવી-તૃતીય ખણ્ડ.

પ્રકરણ	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ છું	અભિમાં આહુતિ ...	૨
૨ જીં	ભયંકર સલાહ ...	૧૮
૩ જીં	કારસ્થાનનો પ્રારંભ ...	૪૬
૪ થું	મહારાણી મનોહરાનો આત્મઘાત ...	૫૫
૫ મું	પ્રેમની પ્રબળતા ...	૬૯
૬ ઠું	મહાભાની મહત્તા... ...	૮૧
૭ મું	આશાભંગ પ્રેમિકા ...	૯૬
૮ મું	સમરાનલ સળગી ઉઠ્યો ...	૧૨૨
૯ મું	વફાદાર જાસૂસ ચંડની ચાલાકી ...	૧૩૮
૧૦ મું	નવીન કારસ્થાન ...	૧૫૦
૧૧ મું	માયાવિની મોહિનીનું મંજુલ સ્વરૂપ ...	૧૬૦
૧૨ મું	સુંદરીનું સ્નેહાકર્ષણ ...	૧૭૮
૧૩ મું	માતંગીની ચાલાકી ...	૧૯૬
ઉપસંહાર ...	ઉપસંહાર ...	૨૦૫

પ્રકાશકનું નિવેદન.

આ પુસ્તકના સંબંધમાં તેના પ્રયોજકે પોતાની પ્રસ્તાવનામાં જે કાંઈ લખવાનું હતું તે લખ્યું છે, એટલે હું એ બાબતમાં વધારે કાંઈ પણ લખવાનું ઉચિત ધારતો નથી.

આ નિવેદનમાં માત્ર હું મારો હેતુ જ જણાવવા માગું છે:—

મારા પૂજ્ય પિતાજી મહાદેવ રામચંદ્ર જગુષ્ઠેના સ્વર્ગસ્થ થવા પછી દુકાનનો વહિવટ મારા હાથમાં આવ્યો, અને એથી કરીને મને મારા પિતાજીની ઘણા વખતથી ગુજરાતી સાહિત્યમાં કાંઈક સારાં પુસ્તકોનો ઉમેરો કરવાની જે ઇચ્છા હતી અને કેટલાક સંજોગોને લીધે તેઓ તેમ કરી શક્યા નહોતા, તે ઇચ્છાને અનુકૂળ સંજોગો મળવાથી તૃપ્ત કરવાનો મને યોગ્ય પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે; એને માટે હું સર્વ શક્તિમાન ઇશ્વરનો ઉપકાર માનું છું. મારા પિતાજીની એ ઇચ્છાને લીધે તેમ જ મારી આંતરિક ભાવનાને લીધે હું આવી લઘાઈની મોંઘવારીના વખતમાં પણ છેલ્લાં બે વર્ષમાં ચાલીસ બેતાલીસ પુસ્તકો ગુજરાતી વાંચકવર્ગ સમક્ષ રજૂ કરી શક્યો છું. એ સર્વ પુસ્તકોમાંથી હુનર-કળા આદિ વિષયનાં સાત આઠ પુસ્તકો બાદ કરતાં બાકીની બીજી બધી નવલ-કથાઓ જ છે. નવલકથાના સાહિત્યથી પ્રજાને અવશ્ય કાંઈક વિશેષ લાભ થઈ શકે છે અને દરેક દેશોમાં નવલકથાના વિષયનાં પુસ્તકો જ વિશેષ પ્રકટ થાય છે, તથા તેનો પ્રસાર પણ બહોળા પ્રમાણમાં થયેલો જેવામાં આવે છે, એમ ધારીને મેં મારા આરંભેલા પ્રયાસ રૂપે આ ૩૭ મી નવલકથા પ્રકટ કરી છે.

ભવિષ્યમાં જે કાગળ, શાહી તથા પ્રિન્ટિંગ વગેરે કીદાયત થશે અને પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા મને સારા સંજોગો આપશે તો મારી ઇચ્છા દર મહીને લગભગ એક એક ડઝન સારાં સારાં પુસ્તકો જૂદા જૂદા વિષયોપર પ્રકટ કરવાની છે.

ગુર્જર સાહિત્ય સેવક

ગોવિંદ મહાદેવ જગુષ્ઠે.

મુરદેવી

અથવા

મોર્યવંશના અભ્યુદયનો આરંભ

તૃતીય ખણ્ડ

પ્રકરણ ૧. લું

અગ્નિમાં આહુતિ!

“ મહાદેવે મદનને એક પળમાં બાળી દેખાઓ;
યશોદાનંદને બલિરાજને પાતાળ પેસાઓ;
મહામદ દેવનો જલધરે તોડી ધરા પાઓ;
સુરેશે બહુ તપસ્વીનાં તપોનો દુર્ગ વણસાઓ.”

ચાણુક્યે અચાનક રાજસભામાં જઈ, રાજા સમરકેતુને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;—“ મહારાજનો સદાસર્વદા જયજયકાર થાઓ અને તેમના વિજયના પડધાઓ સર્વત્ર સત્વર સંભળાઓ.”

આ સમયે રાજા સમરકેતુ, રાજમંત્રી શકટાર અને રાજકુમાર ચંદ્રગુપ્ત આદિ સર્વ એક જાતની સલાહ કરવામાં ગુંથાયા હતા, એવામાં અચાનક ચાણુક્યને તે રાજસભામાં આવી પહોંચેલો જોઈને તેઓ બધા એકદમ ઉભા થઈ ગયા અને ત્યાર પછી ભક્તિ તથા પ્રેમપૂર્વક તે મહામુનિને પ્રણામ કરવા લાગ્યા. જ્યાં સૂઢી ચાણુક્ય આસન પર ન બેઠો ત્યાં સૂઢી તેઓમાંના કોઈએ પણ બીજાં આસનો પર બેસવાનું સાહસ કર્યું નહિ. તેઓ સર્વ ચાણુક્યનાં બેસવાની વાટ જોતા ઉભા રહ્યા.

શકટાર, ચાણુક્યને અચાનક પોતાની સહામે ઉભેલો જોઈને, એક પ્રકારના ઉંડા વિચારમાં પડી ગયો તથા તેનાથી કરીને પોતાના સ્વરૂપને છુપાવવા માટેના નિશ્ચય પર આવી ગયો. પરંતુ ચાણુક્યે તેના મનની વાત જાણી લીધી, એટલે તેણે શકટારને ઉદ્દેશીને બહુજ ધીમા સ્વરથી કહ્યું કે;—“ મંત્રિજી, તમારે હમેશાં બહુ ધિજીનાર ચાણુક્યથી

તમે જરા પણ ડરશો નહિ. હું તમને કોઇપણ જાતની ઇજા કરવા અથવા દુઃખ દેવા ઇચ્છતો નથી, માટે એવા પ્રકારની શંકાને તમે તમારા હૃદયમાં સ્થાન પણ આપશો નહિ. તમે અહીં આવી વસ્યા છો તથા રાજ સમરકેતુના વજીરની પદવી મેળવી શક્યા છો, એ બધી વાતો મને પ્રથમથી જ માલૂમ પડી ગઈ છે. તમારી તમામ હકીકત મારા સાંભળવામાં આવી ચૂકી છે. જો ખરું કહીએ તો, અત્યારે અહિં આપણે બધા એકઠા થયા છીએ અને જે કામ કરવાનો વિચાર કરીએ છીએ, તે કાર્યમાં આપણાં બધાનો સ્વાર્થ એક સરખો જ સમાએલો છે. આપણાં બધાનો ઉદ્દેશ પણ એક જ છે, માટે તમારે ભય અથવા સંકોચ રાખવાનું કાંઈ કારણ જ નથી. મને તમે તમારો સાચો સહાયક જ માની લેજો. તમે જે કામ કરવા ધારો છો, તે કામ કરવામાં હું પણ સહાનુભૂતિ આપું છું અને તે સાથે દરેક જાતની મદદ આપવાનું વચન આપું છું.”

“રાજમંત્રી રાક્ષસના નીમેલા જાસૂસો મને પકડવા માટે પૂરતી મહેનત ઉઠાવી રહ્યા છે અને મને મગધના બન્દીખાનામાં કેદી કરવાની ઇચ્છા ધરાવે છે, એ વાત પણ મારા જાણવામાં આવી ગઈ છે અને એટલા માટે જ હું છુપાં જંગલોમાં તથા પર્વતોની તળેટીમાં બટકી બટકીને મારા શરીરની રક્ષા કરી રહ્યો છું. રાક્ષસના જાસૂસો નિષ્ફળ નીવડ્યા છે, એ જોઈને હું ધણો જ ખુશ થયો છું. આ દુનિયામાં મારે માફ પોતાનું કહું તેવું કોઈ સગું કે વહાલું પણ નથી કે, જે મને મારા ધારેલા કાર્યમાં વિઘ્નરૂપ થઈ પડે. પણ હા—આ માયાવી સંસારમાં મને માફ કાર્ય કરતાં અટકાવે એવી એકજ મારી પાળેલી કન્યા કપાલિની છે. મારાં ગમે તેવાં ઉત્તમ કાર્યમાં પણ એ કપાલિનીનો સ્નેહ બાધા રૂપ થઈ પડે તેમ છે. પરંતુ હાલમાં મેં મારી તે પ્રાણુથી પણ પ્યારી વિધવા કન્યાને, દૂરના એક મારા શિષ્યને ત્યાં અબ્યાસ કરવા મૂકી છે, તથા ધાર્મિક જ્ઞાન શીખીને તે એક આદર્શ વિધવાના ધર્મને સારી રીતે પાળી શકે તેવો બંદોબસ્ત કર્યો છે. એટલે મારા મનની તે ચિંતા અમુક અંશે ઓછી થવા પામી છે. તેને કોઈ જાતની આશ્ત ન નડે, એ માટે મેં બધી સગવડ કરી આપી છે. હવે હું ચળકતા તારાની પેઠે આ વિશાળ મેદિનીની ચારે બાજુએ બટકી બટકીને મારા જીવનને પૂરું કરવાની ઇચ્છા રાખું છું. સંસારનાં દરેક સ્થાનોમાં ફરીફરીને હું મારા શત્રુના વેરનો બદલો લેવાના યત્નો કરી રહ્યો છું.

જે ધર મારાં સુખ અને શાંતિનું સદન ગણાતું હતું. જે ધરમાં સાક્ષાત્ સરસ્વતી અથવા વિદ્યાદેવી વિરાજમાન હતી, જે ધરમાં રહીને મેં અનેક પ્રકારનાં સુખો ભોગવ્યાં હતાં, જે ધરમાં રહીને હું તાપ, ટાઢ, વરસાદ આદિ સંકટોમાંથી મુક્તિ મેળવી શક્યો હતો, જે ધરે મને મધુરતાનો સ્વાદ આપ્યો હતો, જે ધર મારી શિક્ષા તથા દીક્ષાનું સુવર્ણમંદિર મનાતું હતું, જે ધરમાં એસીને હજારો આલ્મણો વેદના પવિત્ર મંત્રોનું ઉચ્ચારણ કરી ગયા હતા, જે ધરનો આશ્રય લઈને અનેક ક્ષત્રિય બાળકો ક્ષાત્રધર્મનું શિક્ષણ મેળવી ગયા હતા, જે ધરનો સહવાસ પુરંદરના મહાલયથી પણ વિશેષ પ્રિય લેખાતો હતો, તે રળિયામણા ધરને મેં મારા પોતાના હાથથી જ બાળીને બરબીભૂત બનાવી દીધું છે. તે ધર બળવાશી જે ભયંકર અગ્નિ સજાગી બ્રહ્મો છે, તે અગ્નિથી જ ભવિષ્યમાં રાજા ધનનંદનો તથા તેના આખા રાજ્યનો નાશ થશે. આ ધરના પડપરથી તેનું નામોનિશાન પણ સદાને માટે બૂંસાઈ જશે. મને છંછેડીને મગધરાજે પોતેજ પોતાના પ્રગપર કુહાડો માર્યો છે. ”

ચાલુક્યે ત્યાર પછી આગળ વધીને કહેવા માંડ્યું કે;—“ જે શક્તિરૂપિણી માતાએ મને પોતાના તરફ આકર્ષણ કરીને અહીં ખેંચી આણ્યો છે, તેનામાં એક અપૂર્વ દૃઢતા અને અસાધારણ શક્તિ સમાયલી છે. જે કાર્ય કરવાને એક મહા બળવાન પુરુષ પણ અશક્ત થઈ જાય છે, તે કાર્યને તે યુદ્ધિમતી દેવી તત્કાળ પૂર્ણ કરી શકે તેમ છે. જેની શક્તિને આપણે છેક મામૂલી અથવા તુચ્છ ગણી કાઢીએ છીએ, તે શક્તિ જ અત્યંત રહસ્યવાળી છે. આપણે એક જાતના પ્રમાદને લીધે નારીઓની અપૂર્વ શક્તિઓ અનાદર કરીએ છીએ, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તે શક્તિ જ જગતનું કલ્યાણ કરી શકે છે. શક્તિસંપન્ન વીરોની જનની પણ એ શક્તિશાલિની સ્ત્રીઓ જ છે. મહારાજ ! આપની શક્તિમયી ભાગિની અને મારી આ દયાળુ માતાના આવાહનથી ચુંબકના તરફ જેવી રીતે લોહું આકર્ષાઈ આવે છે, તેવીજ રીતે હું પણ અહીં ખેંચાઈ આવ્યો છું. આપની ભાગિનીના સરળ વર્તને મારા હૃદયમાં એવી સખ્ત અસર કરી છે કે, જેના યોગે હું અત્યારે આપની સન્મુખ આવી શક્યો છું. અત્યારે આપનાપર ભયંકર આકૃષ્ટ આવી પડી છે. તે આકૃષ્ટમાંથી ઉદ્ધાર થવો અતિ કઠિન છે. મારા ધારવા મૂળજ શક્તિની કૃપા વિના તે આકૃષ્ટમાંથી કદાપિ મુક્તિ મેળવી શકાશે નહિ. એટલા માટે આપણે તે દયામયી શક્તિદેવીની કૃપાને કાંઈ પણ

પ્રકારે પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ, અને તે કૃપા પ્રાપ્ત કરવામાં આપણને આપણા કર્તવ્યનો નિર્ધાર તથા એકાંતમાં સલાહ કરવાની ખાસ જરૂર છે. જેમ અને તેમ આપણે આપણા આ કાર્યને જલ્દી પૂરું કરવાની તથા મુખ્ય મુખ્ય જરૂરિયાતોને પાર પાડવાની પ્રથમ ફરજ છે. હું દરિદ્ર અને સહાયહીન બ્રાહ્મણ હોવા છતાં અનેક સ્વાર્થ ત્યાગી મહાત્માઓ મને મારા ખાસ જામસૂસ તરીકે મદદ કરી શકે તેમ છે. મદ અને ગર્વથી છટી ગયેલો મગધરાજ ધનનંદ, પોતાની અસંખ્ય અથવા વિપુલ સેના લઇને આ પહાડી રાજ્યનો ઉચ્છેદ કરવા આવે છે, એ સમાચાર પણ મને મારા એવા એકાદ એ જામસૂસોએ જ તત્કાળ પહોંચાડી દીધા છે. હવે જો કોઈ પણ પ્રકારનું વિઘ્ન નહિ આવે તો, ઉન્મત્ત થયેલા માગધી સિપાહીઓ સત્વર આ પહાડી રાજ્યપર ચઢી આવશે અને પોતાનું પરાક્રમ દાખવી બતાવશે. આ યુદ્ધથી આપણા રાજ્યમાં એક પ્રકારનો ભયંકર ખળભળાટ મચી જશે. જ્યારે મગધના સૈનિકો અભિમાનથી ડુલાઈને પહાડી રાજ્યની પ્રજાપર પોતાની તલ્વારો ચલાવશે, ત્યારે પહાડી રાજ્યની પ્રજા પોતાનું સંરક્ષણ કરવા માટે તલ્વારનો જવાબ તલ્વારથી આપ્યા વિના રહેશે નહિ. આથી એક પ્રકારનો હાહાકાર વ્યાપી જશે. ”

આણક્યની આવી વાર્તા સાંભળીને સમરકેતુ અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને હસતા મુખથી કહેવા લાગ્યો કે;—“ જ્યારે અમે આપના જેવા મહા તેજસ્વી અને બુદ્ધિમાન પુરુષને અમારા સહાયક તરીકે મેળવી શક્યા છીએ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ મંત્રી શકટાર તથા અસીમ શક્તિશાલી યુવરાજ ચંદ્રગુપ્ત અમને મદદ કરવા માટે તૈયાર થયા છે, ત્યારે અમારે ચિંતા કરવાની શી જરૂર છે? અમે કોઈપણ પ્રકારનો સંકોચ રાખ્યા વગર આપની પાસેથી જોઈતી મદદ માગી લઈશું. હવે અમે નિશ્ચિંત ચિત્તે અને ભયહીન હૃદયે દરેક કામોને પતાવી શકીશું. હું હવે સ્પષ્ટ સમજી શકું છું કે, જે દૈવની હું નિરંતર સેવા કરતો આવ્યો છું, જેનાપર આધાર રાખીને મારાં પ્રત્યેક કાર્યોના આરંભ કરતો આવ્યો છું, તે દૈવેજ અત્યારે મારાપર કૃપા કરીને આપનો મેળાપ કરાવી આપ્યો છે. તેની કૃપાવિના આવો વિલક્ષણ સંયોગ પણ શીરીતે થઈ શકે ? ઇશ્વર ની દયાવિના મારા જેવા હતભંગિને આપના જેવા મહા સમર્થ પુરુષનાં દર્શન પણ શીરીતે થઈ શકે ? આપના સમાન દૈવ શક્તિમાન, યોગ-સિદ્ધ, રાજનીતિકુળ, આદર્શ બ્રાહ્મણનું બ્રહ્મતેજ જ્યારે મને સહાય છે,

આ જ્ઞાનવૃદ્ધ મંત્રી શકટારની સુસલાહના અમે ફળ ભાગી થઇ શક્યા છીએ તથા ચંદ્રગુપ્ત જેવા વીર પુરુષને અમે અમારા ડાબા હાથ સમાન માનીને અમારા સૈન્યના સેનાપતિ નીમ્યા છે તેથી અમને ભયનું કશું કારણ જ રહેતું નથી. આર્ય ! મન્દા જેવી વીરાંગનાને હું મારી ભગિની તરીકે મેળવી શક્યો છું, તથા પ્રચંડ શક્તિ ધારિણી એક વીર ક્ષત્રાણીને મારી પત્ની તરીકે ગ્રહણ કરી શક્યો છું. તો પછી અમારે ડરવાનું શું પ્રયોજન છે ? પ્રભુ ! ઇશ્વર અમારો સાચો સહાયક છે અને તેની અપૂર્વ કરુણાના યોગે જ હું અનાયાસે આપ તેજસ્વી પુરુષને મેળવી શક્યો છું. ”

ચાણક્યે સમરેકેતુના મુખથી પોતાનાં વખાણ સાંભળી સહજ શર્માધને કહ્યું કે;—“ ભાઈ ! આ વિશ્વમાં મનુષ્યની શક્તિ અતિ અલ્પ છે. કોઇ પણ કાર્ય દેવતાની સહાયતા વિના કરી શકાતું જ નથી અને એટલા માટે જ મનુષ્યની શક્તિ દેવતાની શક્તિથી ઉતરતી ગણાય છે. દરેક કાર્યમાં દૈવજ મનુષ્યને પ્રેરિત કરે છે. એ વિષયમાં જે કાંઈ કરાવ્ય કરવાનું છે, તે મારે અને તમારે ઉભયને એક બે દિવસમાં શરૂ કરવું જ પડશે. જે જે સ્થળે સૈન્યને ગોઠવવાથી માગધી સેનાનો સત્વર ધ્વંસ થાય તથા પહાડી સૈન્ય અને પહાડી પ્રદેશની રાજધાની સુરક્ષિત રહી જાય, તેનો બદોબસ્ત આપણે સર્વથી પ્રથમ કરવાનો છે. હજી મારે બે ચાર ચાલાક જસૂસોની ખાસ જરૂર છે. તે જસૂસોની મદદથી હું માંડે ધારેલું કામ ધણાજ થોડા વખતમાં પારપાડી શકીશ. મેહનત કરવાથી મનુષ્ય શું નથી કરી શકતું ? ભગવાનમાં દૃઢ આસ્થા રાખી કાર્યના ફળનો આધાર તેમનાપર મૂકી કાર્ય કરવાથી દરેક માણસ પોતાનું કામ સત્વર ફળીભૂત કરી શકે છે. પ્રથમથી યત્ન કરવાથી પ્રચંડ વેગવાળી અને અનેક પદાર્થોને પોતાના પ્રબળ તરંગોમાં ખેંચી જનારી નદીના પ્રવાહને પણ અટકાવી શકાય છે અથવા અમુક એક સીમામાં બંધ કરી શકાય છે. ”

“ મેં સાંભળ્યું છે કે, આ રાજ્યની રક્ષા માટે ભગવાન મહાકાળ નિરંતર જાગ્રત રહી રક્ષા કરે છે. પહાડી રાજ્યના રક્ષકરૂપે તેઓ સદાસર્વદા વિરાજમાન છે. તેમની કરુણાના યોગે અત્યાર સુધી આ રાજ્યપર કોઇ પણ જાતની આફત આવી નથી, આ રાજ્યનું કોઈ પણ અર્નિષ્ઠ થયું નથી, માટે હું પણ આજની આખી રાત એ કૃપાળુ મહાકાળની ઉપાસનામાં જ ગાળવા માંડ્યું છું. વિશુદ્ધ હૃદયથી, શાંત ચિત્તથી અને દૃઢ વિશ્વાસથી જો ”

“ કરીશ, તો તેઓ અવશ્ય અને

મારા ધારેલા કાર્યમાં સહાયતા આપ્યા વિના રહેશે નહિ. મહારાજ ! એ ઉપાસના કરવામાં મને જે જે વસ્તુઓની જરૂર પડે, તે તે વસ્તુઓ તત્કાળ મળી જાય, એવો બંદોબસ્ત કરી આપો. મને જોઈતી ચીજો તરત જ મળે, તેવી આજ્ઞા આપો. દેવ અને પુરુષ પ્રયત્નના મેળાપની અપૂર્વ શક્તિથી જે કોઈ પણ કાર્યનો આરંભ કરવામાં આવે તો, તેનું પરિણામ અથવા ફળ પણ તેવું જ ઉત્તમ આવી શકે છે. આ સર્વ શાસ્ત્ર વાક્યો છે, માટે એ વિષયમાં લેશમાત્ર પણ શંકા રાખશો નહિ. પુરુષના પ્રયત્નથી શું નથી થતું ? જગતમાં જે જે મહાન કાર્યો થયાં છે અને થાય છે, તે સર્વના ઉત્પાદક પુરુષો જ હોય છે. ”

આ પ્રમાણે જરૂરની વાતચીત કરી લીધા પછી રાજ સમરકેતુ ચાલુક્યને પોતાની સાથે બીજા એક ઓરડામાં આરામ કરવા માટે લઈ ગયો. તે ઓરડામાં તેના રહેવાનો બધો બંદોબસ્ત કરી આપ્યા પછી તેણે નમ્રતાથી કહ્યું કે;—“ દેવ ! મહાત્મન ! હું આપનાં ચરણોનો આશ્રિત છું. આપ જેવા પૂજ્ય પુરુષનો પામર સેવક છું. આજ બ્યારે જે કાંઈ આજ્ઞા ફર્માવશો, તે વખતે અને તેજ ક્ષણે આપની તે પવિત્ર આજ્ઞાનું પાલન કરવામાં આવશે તથા આપને જોઈતી દરેક ચીજો વગર વિલંબે મોકલી આપવામાં આવશે. ”

ચાલુક્યે, પર્વતરાજ સમરકેતુને ઉદ્દેશીને કહ્યું;—“ રાજન ! હવે હું ઉપવાસી રહેવા ઇચ્છું છું, એટલે મારી સેવા અથવા ખરદાશ માટે કોઈ પણ જાતની તકલીફ વેઠવાની જરૂર જ નથી. દેવયોગે આજે તિથિ પણ અમાસની છે. શિવ અને શક્તિની ઉપાસના કરવાનો ખરો દિવસ અમાસનો જ ગણાય છે. અમાસને દિવસે ઉપાસના કરવાથી તે બન્ને દેવતાઓને સત્કર પ્રસન્ન કરી શકાય છે. આપ મારા કહેવા મૂજબ આજે રાત્રે, પૂજનના સર્વ સામાનની તૈયારી કરાવી આપો, કારણ કે, આવી ગંભીર અને અંધારી રાત્રે તેમના ધ્યાનમાં એકાગ્ર ચિત્તે નિમગ્ન થવાથી મનુષ્ય પોતાની ધારણાને પૂર્ણ કરી શકે છે. જે બ્રાહ્મણની ગાયત્રીની કાંઈ પણ શક્તિ હશે, મંત્ર અને તંત્ર વિધાનાં પ્રજ્ઞામાં કોઈપણ પ્રકારની અદ્ભુતતા વ્યાપેલી હશે, વિશુદ્ધ હૃદયથી, ભક્તિપૂર્વક ચિત્તથી અને અનુક્રાનયુક્ત પૂજાથી જે કાંઈ પણ ફળ મળી શકતું હશે, તો તેથી કાલે સવારમાં જ મને જણાય છે કે, આપ વિજયનાં ચિન્હો જોઈ શકશો. અથવા ભવિષ્યમાં થનારા ભયંકર યુદ્ધમાં આપણો વિજય થશે કે પરાજય થશે તે બાબતમાં આપનાથી બધી બીના સારી રીતે જાણી શકાશે. ”

આણુક્યદેવે, પૂજા માટે જે કંઈ સરસામાન મંગાવ્યો, તે બધો સ્મરકેતુએ સત્વર તેને લાવી આપ્યો. ત્યાર પછી ગંભીર રાત્રે, આણુક્ય પૂજામાં પ્રવૃત્ત થયો. સમસ્ત પહાડી રાજ્ય જ્યારે ધોર સુષુપ્તિમાં પડ્યું હતું, સમગ્ર પ્રકૃતિ જ્યારે સંપૂર્ણ રીતે સ્તબ્ધ બની ગઈ હતી, તે સમયે તે નિરંતર જગત રહેતા ભગવાન મહાકાળના નિર્જન મંદિરના સંત્રેમરમરવાળા ઓરડામાં, પોતાના જ્ઞાન તથા બુદ્ધિમાં મહા દક્ષ ગણાતા આણુક્યે પ્રવેશ કર્યો અને ત્યાર પછી કેટલીકવારે તે શાંત ચિત્તે ભગવાન મહાકાળનાં ચરણોમાં ધ્યાન ધરવા લાગ્યો.

આ ગંભીર રાત્રે, શબ્દમય, અર્થમય, દૈવશક્તિમય મંત્રો આણુક્યના ગંભીર કંઠમાંથી ઉચ્ચારિત થઈને, મંદિરની ખારીઓના માર્ગદ્વારા રાત્રિની બચંકર નિસ્તબ્ધતામાં વિલીન થયા. આ સમયે આખી દુનિયા ઉન્મત્તી હતી. સમસ્ત રાજધાની અને તેના નિવાસીઓ ગાઢ નિદ્રામાં સૂતા હતા. તે ચેતનહીન સુષુપ્તિની માયામાં મોહિત થઈને, વિશ્વના ધણાખરા જીવો નિદ્રાદેવીની શાંતિમય ગોદમાં સૂઈ રહ્યા હતા. આવી નિસ્તબ્ધતા અને ભયાનક ગંભીરતામાં માત્ર આણુક્ય અને તેના ઇષ્ટદેવતા શિવ તથા શક્તિ જગતાં હતાં. આણુક્ય મનમાંને મનમાં સાચેનસાચે રૂપં શિવોર્હં શિવોર્હને મંત્ર બણી રહ્યો હતો. કોઈ કોઈ વખતે બગાસું આવતી વેળાયે તે મોટેથી ઐ નમઃ શિવાય નમઃ શિવાયનો ઉચ્ચાર પણ કરતો હતો. ઇષ્ટદેવતા ભગવાન મહાદેવની સ્તુતિનો અંત આવતાં તેણે આ મંત્રનું સ્મરણ કરવા માંડ્યું કે;—

“ નમામિ સર્વ માંગલ્યે શિવે સર્વાર્થ સાધિકે ।

શરણ્યે ચંબકે ગૌરી નારાયણી નમોસ્તુતે ॥ ”

આ પ્રમાણે સ્તુતિમાં ને સ્તુતિમાં આણુક્યે આખી રાત વીતાડી. ઇશ્વરની સ્તુતિ કરી વેળાયે તેનું હૃદય તદ્દન શાંત અને ચિંતાહીન બની ગયું.

ધામે ધામે રાત્રિ વીતી ને સવાર થયું. અંધકારથી ઢંકાયેલી, ખદોતરૂપી માળાથી વિભૂષિત થયેલી અને બચંકર ગંભીરતાથી ઘેરાયેલી, પ્રકૃતિદેવી અંધકારના કાળાશવાળા આવાસનો ત્યાગ કરીને સુવર્ણથી શોભામયમાન ભાસતા ઉજળા આવાસમાં ચાલી ગઈ. સ્થામલ્ય પ્રકૃતિએ, ઉપાદેવીનો સમાગમ થતાં નિશાના અંધકારરૂપી ગ્રાસમાંથી મુક્તિ મેળવી અરુણનાં તેજસ્વી કિરણોથી એક પ્રકારની અપૂર્વ ઉજ્જવલતાને

ધારણ કરી લીધી. પક્ષિઓ વૃક્ષની શાખાઓમાંથી ખૂંચી પાડી પાડીને કહેવા લાગ્યાં કે;—“ જંગો, જંગતના જીવો, જંગો. હવે રાત્રિ વીતી ને સવાર થયું છે, માટે જલ્દી જંગો અને પોતપોતાને કામધંધે લાગો.”

ઉપાની શરૂઆત થતાંની સાથે જ ધ્યાનમાં મગ્ન થયેલા ચાણુક્યનું ચૈતન્ય પુનઃ ચાલ્યું આવ્યું. તે ભગવાન મહાકાળને પ્રણામ કરી પોતાના આસનપરથી ઉભો થયો. ત્યાર પછી તેણે મંદિરનાં દ્વાર ઉઘાડી બહાર આવી જોયું કે, આખી દુનિયા પવિત્ર ઉપાના પ્રકાશથી ઝળહળી રહી હતી અને તે દેવમંદિરનાં પગથીયાં પાસે ઉભેલી ઉજળાં વસ્ત્રથી ત્રિભૂષિત થયેલી, અતુલનીય કાન્તિવાળી એક અપૂર્વ સુંદરી દેવતાનું ધ્યાન ધરી રહી હતી. આ સમયે તેના હાથમાં રૂપાનું એક સુંદર પાત્ર હતું અને તેમાં અબિલ, ગુલાલ તથા પુષ્પ આદિ દેવસેવાની સામગ્રી રાખવામાં આવી હતી.

તે ઉપા સમયે મન્દાકિની, નિત્યના નિયમ મૂજબ દેવસેવા માટે મંદિરમાં આવી હતી. તે સમયે ચાણુક્યને પૂજામાં નિમગ્ન થયેલો જોઈ, મન્દાકિની તે પથરનાં પગથીયાંપર ખેંચી નાના પ્રકારના વિચારમાં ગુંથાઈ ગઈ હતી. તેનું મન તરેહ તરેહની ચિન્તાઓથી ઘેરાઈ ગયું હતું.

એવામાં અચાનક ચાણુક્યની નજર મન્દાકિનીનાં મુખ તરફ પડી. એ જોઈને તેણે ધણું જ હસતા મ્હોંએ કહ્યું કે;—“ આજે મારી ઉપાસના સંપૂર્ણ રીતે સફળ થઈ શકી છે. કારણ કે, મહાકાળના મંદિરમાંથી બહાર નીકળતાંની સાથે જ સર્વથી પ્રથમ મને એક ભગવતી અને પરમપવિત્ર કુમારીનાં દર્શન થયાં છે. સાક્ષાત્ શક્તિ સ્વરૂપિણી દેવીનાં પવિત્ર મુખનું દર્શન કરવાને હું ભાગ્યશાળી થઈ શક્યો છું. આપણામાં કુમારીનાં શકુન અત્યંત શુભ અને લાભદાયક મનાય છે અને તેને અતુસરીને આજે મને પણ એક ધાર્મિક કુમારીનાં શકુન થયાં છે. આથી માંડે દાર્ય અવશ્ય ફળીભૂત જ થશે. જે શકુન દેવતાઓને પણ દુર્લભ છે, તે શકુન મને આજે સહજમાં જ મળી શક્યાં છે, એ સર્વ મારા વિજયનાં જ લક્ષણો છે. ભગવાન મહાકાળ મને સહાય છે, તેનું એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. પરમાત્માની કૃપા વિના મન્દા જેવી પવિત્ર અને ધામક આળાનાં દર્શન પ્રભાતનાં પ્રહરમાં થઈ શકે તેમ નથી. અત્યારે મારી સ્થાને તે પરમભગવદીદેવી ઉભેલી છે, એ મારા કલ્યાણનું જ મુખ્ય ચિન્હ છે. ધન્ય ! હજાર તને અનેકવાર ધન્ય છે, તેં મારી નમ્ર

પ્રાર્થના તરફ સત્વર ધ્યાન આપી મને આશાતુર બનાવ્યો છે. આ મંદાદેવીને મારી સન્મુખ લાવી મન મારા નવીન કાર્યમાં ઉત્સાહિત બનાવ્યો છે ! પરમાત્મા ! આ સર્વ તારી કૃપાનું જ પરિણામ છે. ”

મન્દાકિનીએ આ વાતનો કશો જવાબ ન આપતાં માત્ર એટલું જ જણાવ્યું કે;—“ પિતાજી ! ભગવાન મહાકાળ શું આપણાપર પ્રસન્ન થયા છે ? આપણને સહાયતા આપવા માટે તે દયાળુ દેવે કોઈ પણ પ્રકારની ઉતારતા કિંવા સહાનુભૂતિ દર્શાવી છે ખરી કે ? ”

આણક્યે હસતા મુખથી કહ્યું કે;—“ બહેન ! ભગવાન મહાકાળ નિત્ય પ્રસન્ન રહે તેવા જ છે. તેમને અપ્રસન્ન થવાનું કશું કારણ જ નથી. સમગ્ર જગતના જેઓ પિતા છે, તેઓ પોતાનાં સંતાનોનાં શુભ કાર્યમાં કદાપિ વિઘ્ન નાખતા નથી. તેમજ અપ્રસન્ન પણ થતા નથી. ભક્ત અને ભગવાન વચ્ચેનો સંબંધ બહુ જ નિકટનો હોય છે. પોતાના ખરા ભક્તપર દયાળુ ભગવાન કદાપિ અપ્રસન્ન થતા જ નથી. કાલે મેં આખી રાત સૂધી મહાકાળની ઉપાસના કરીને જે ઉપદેશ મેળવ્યો છે, તે સર્વ હું તને સમય આવ્યે કહી સંભળાવીશ. તેમ છતાં એટલું તો ત્યોક્તિસ માની લેજે કે, દેવતા તારા તથા તારા ભાઈપર અત્યંત પ્રસન્ન છે. તેઓ તમારું કલ્યાણ કરવામાં જ પ્રસન્ન છે. તારા આ કુળદેવતાની સહાયતાથી તેમજ આશીર્વાદથી તારો ભાઈ વિજયલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરી શકશે તથા યુદ્ધભૂમિમાં અપૂર્વ પરાક્રમ દાખવી શકશે. જે હિન્દુધર્મ, હિન્દુનાં કર્મો, હિન્દુની પવિત્ર ભક્તિ, હિન્દુની દેવસેવા, હિન્દુત્વ અને હિન્દુની ઉપાસના-પદ્ધતિ મિથ્યા ન થતી હોય તો, હું જે કહું છું, તે કદાપિ નિષ્ફળ નીવડશે નહિ. મારા મુખમાંથી નીકળેલાં વાક્યો અલ્પ સમયમાં જ ખરાં પડશે. માતા ! મારા પોતાનામાં તો કોઈ પણ પ્રકારની શક્તિ જ નથી. તેમ છતાં ભક્તિપૂર્વક હું શિવ અને શક્તિને બોલાવવાની ચેષ્ટા કરું છું. જે કે તે વિષયમાં મારો પોતાનો જેઠાએ તેટલો વિશ્વાસ નથી, છતાં હું એટલું તો અવશ્ય કહી શકું છું કે, નિરાશ્રયના, પોતાના ખાસ ભક્તના આશ્રયદાતા ભગવાન મહાકાળ તેમને કદાપિ હતાશ અને દુઃખી થવા દેતા નથી. ભક્તની મનોકામના પૂર્ણ કરવી એજ ભગવાનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. તેઓ પોતાની ઈચ્છા થતાંની સાથે જ અસંભવિતને સંભવિત કરી શકે છે. પૃથ્વીનો પ્રલય કરવાની, સમુદ્રને રેલાવી દેવાની, આકાશને તોડી પાડવાની તથા ભયંકર વજ્રપાત કરવાની શક્તિ જે ઇશ્વરમાં વ્યાપેલી છે, તે ઇશ્વર જ પોતાના આશ્રિતોને મરણના મુખ-

માંથી, કરાળ કાળના સપાટમાંથી તથા અનેક પ્રકારના ભયંકર રોગોમાંથી મુક્ત કરીને અપૂર્વ આનંદ આપી શકે છે. જે અતિ ઢોર કાર્ય કરી શકે છે, તે ઇશ્વર અત્યંત કર્ણમાં કર્ણ કાર્ય કરવાની પણ શક્તિ ધરાવી શકે છે. ”

“ બાહુબળની અધિકતાપર યુદ્ધના જય કિંવા પરાજયનો આધાર રાખી શકાતો નથી. માતા, તું એટલું ચોક્કસ જાણુજે કે, આ યુદ્ધમાં તમારો જ વિજય થવાનો છે. મેં ગઈ રાત્રે ધ્યાનાવસ્થામાં ભગવાન મહાકાળની દેવી આજ્ઞા સાંભળી છે, કે આ યુદ્ધમાં આપણો પરાજય કદાપિ થવાનો જ નથી. ભગધરાજ ધનનંદનું સૈન્ય ગમે તેટલું બળવાન હશે, તો પણ તેનાથી તમને કશી હાનિ થઈ શકવાની નથી. હું ખાત્રી પૂર્વક કહું છું કે, આ યુદ્ધમાં જયલક્ષ્મી અવશ્ય તારા બાઇને જ આલિંગન આપશે. ”

તે ઉગતા અરણ્યનાં ઉજળાં કિરણોથી પ્રકાશિત થયેલી ઉષ સમયે, ચાણુક્યના મુખમાંથી આવી મધુર વાતો સાંભળીને મન્દાકિની અત્યંત પ્રસન્ન થઈ અને તેના ચિત્તમાં એક પ્રકારની શાન્તિનો ઉદ્ભાવ થઈ આવ્યો. તેનું હૃદય જાણે નવીન ઉત્સાહથી નૃત્ય કરવા લાગ્યું. ત્યાર પછી મન્દાકિનીએ કહ્યું કે;—“ મહારાજ ! હું આપની સાથે રાજધાની સુધી આવી શકીશ ખરી કે ? ”

ચાણુક્ય હસતે મ્હોઢે બોલ્યો;—“ ના, બહેન ! તમે તમારું કામ કરો, મારી સાથે આવવાની કાંઈ જરૂર નથી. જ્યારે જરૂર પડશે ત્યારે કોઈ પણ જાતનો સંકોચ રાખ્યા વિના હું પોતેજ તમને બોલાવીશ. ”

ચાણુક્ય, મન્દાકિનીને તે સ્થળે એકલી મૂકી રાજધાની તરફ રવાના થયો. કેટલોક દૂર ગયા પછી માર્ગમાં અચાનક રાજ સમરકેતુ અને રાજમંત્રી શકટાર તેની સાથે ભેટી ગયા.

રાજ તથા મંત્રીએ ચાણુક્યનાં ચરણોમાં પડી વંદન કર્યું, આ જોઈ ચાણુક્યે અત્યંત પ્રસન્ન થઈ તેમને આશીર્વાદ આપી કહ્યું કે;—“ મહારાજ ! વિજય-લક્ષ્મી આપનાં તાબામાં આવે અને આપની ફતેહનાં નગારાં ચારે દિશામાં ગડગડાવે, એવો મારો આશીર્વાદ છે. શત્રુપક્ષને હંદાવવાની તથા ખેદાનખેદાન કરવાની બળવાન શક્તિ ઇશ્વર આપને પ્રદાન કરે અને આપ તે શક્તિના યોગે સત્વર સમર વિજયી સમ્રાટની પદવી પ્રાપ્ત કરી આપની કીર્તિના સુવાસને ફેલાવે. ”

આ સાંભળી સમરકેતુએ અચકાતા સ્વરથી કહ્યું કે;—“ મહાત્મન !

આપનો આશીર્વાદ ણીભૂત થાઓ. કાલે આખી રાત સૂધી આપ દેવસેવામાં યુથાઈ ગયા હતા. તેવીજ રીતે અમે પણ ગંભીર મધ્યરાત્રિ સૂધી જાગી સલાહ કરી એક દૃઢ નિશ્ચયપર આવી ચૂક્યા છીએ. અમારે અમારાં આ નાના રાજ્યની શી રીતે રક્ષા કરવી જોઈએ, રાજ્યમાં થતા અનર્થને કેવી રીતે અટકાવવો જોઈએ. શત્રુના સૈનિકોને હાર આપવા માટે શા શા ઉપાયો ચોજવા જોઈએ, સૈન્યની વ્યુહ રચના કેવા પ્રકારની કરવી જોઈએ, આ સર્વ વિષયોનો વિચાર કરી અમે યુદ્ધ કરવાના નિર્ણયપર જ આવી ગયા છીએ. પરંતુ મનુષ્યનાં કર્મો દૈવાધીન છે. મનુષ્ય માત્ર એક પ્રકારની ધારણા ધારી શકે છે, પરંતુ તેનું સાઈ કિંવા યુઈ પરિણામ આપવું તેતો ઇશ્વર આધીન વાત છે. આપ એક દેવસિદ્ધ અને મહાપુરુષ છો, બ્રહ્મતેજવાળા મહર્ષિ છો એટલે આપનાથી ઇચ્છિત કાર્ય કરી શકાય તેમ છે. પરંતુ મારા જેવા સ્વાર્થી, અન્યાયી અને ઇશ્વરના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરનારા પામર જનોથી તેમાનું કશું પણ થઈ શકે તેમ નથી. પ્રભુ ! પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી આપને શું રહસ્ય સમજાયું ? ભવિષ્યના ગર્ભમાં છુપાયેલી આપતોમાં આપનાથી શું જાણી શકાયું વાર ? આ સધળી વાતો સાંભળવા માટે માંડ મન અત્યંત ચંચળ થઈ ગયું છે.”

ચાણુક્યે આનંદથી ખીલી જોડેલા મુખથી જવાબ આપ્યો કે;—
“ વત્સ ! દેવની ઉપાસનાના પરિણામે મને જે કંઈ જોવામાં આવ્યું છે, તે તારા પક્ષમાં લાભદાયક છે, તને લેશ પણ હાનિ થવાની નથી. ભવાની દેવીની એવી ઇચ્છા છે કે, આ યુદ્ધમાં તારોજ વિજય કરાવવો અને તારી કીર્તિને અક્ષય બનાવવી. મેં મારા મંત્રેલા મન્ને અર્ધને હર અને પાર્વતીનાં ચરણોમાં ચડાવતી વેળાએ જોયું હતું કે, તે અર્ધ સ્થાન બ્રહ્મ થયા સિવાય એમના એમ સ્થિર જ રહ્યા હતા.

ચાણુક્યના મુખમાંથી નીકળેલી આવી અભયવાણી સાંભળીને શકટાર તથા સમરકેતુ અત્યંત પ્રસન્ન થયા. રાજ સમરકેતુએ વિચાર્યું કે;—“ ચાણુક્યના જેવા નિષ્ઠાવાન અને તેજસ્વી બ્રાહ્મણનાં વચનો કદાપિ નિષ્ફળ નીવડેજ નહિ ! જે હિમાલય પોતાની જગાએથી ખસીને દૂર જતો હોય તોજ તેનાં વચનો મિથ્યા થાય તેમ છે, તે વિના કદાપિ ચાણુક્યનાં વચનો ફરે તેમ નથી. ” પરંતુ મગધરાજ ધનનંદની વિપુલ સેનામળની વાર્તાએ તેના મનમાં ઘણીજ સજ્જડ છાપ બેસાડી દીધી હતી. એથી એવિષયમાં તે વધારે કંઈ પણ બોલ્યો નહિ.

આણખે એક તીખી નજર કરી સમરકેતુના મનોભાવને સારી રીતે જાણી લીધો. ત્યાર પછી તેણે તેને એક પ્રકારના મૃદુ તેમજ તિરસ્કારવાળા સ્વરથી કહ્યું કે;—“ મહારાજ ! મનુષ્યની શક્તિના આપ આટલા બધા અતિવિશ્વાસુ કેમ બની ગયા છો ? એક સાધારણ અને શક્તિહીન મનુષ્ય તમને શું કરી શકે તેમ છે ? દૈવી શક્તિ કેવી પ્રબલ છે, તેનો તો આપ વિચાર પણ કરતા નથી, અરે તે જાણવાની મહેનત પણ ઊઠાવતા નથી ! અત્યારે જે ટટો પેદા થવા પામ્યો છે, તેમાં તે દૈવની ઇચ્છા વિના કોઇથી એક તણખલું પણ તોડી શકાય તેમ નથી. મગધરાજની તુલનામાં આપ અતિ તુચ્છ છો, એખરું, પરંતુ તે ગર્વ ભંજન મધુસૂદનની એવી ઇચ્છા થઈ છે કે, કુદ્રતી દ્વારા મહાનના ગર્વના ચૂરેચૂરા કરી નાખવા તથા તેવા ગર્વિષ્ઠ પુરુષનો આ પૃથ્વી પરથી નાશ કરવો. આપ ધાર્મિક છો ! ધર્મ તથા કર્મને પૂજનારા પુણ્યશાલી પુરુષ છો. દૈવ અને દિવ્યોમાં આપની અત્યંત આસ્થા છે. આ સર્વ કારણોથી દૈવ આપનેજ સહાયભૂત થશે. સાધુજનોના રક્ષણ માટે તથા પાપીઓના પ્રલય માટે, ધર્મની રક્ષા માટે તેમજ અધર્મનું ઉન્મૂલન કરવા માટેજ સાક્ષાત્ વિષ્ણુ પરમાત્માએ આ પૃથ્વી પર જન્મ ધારણ કર્યો હતો, એ બધી વાતોને આપ સંભારી જૂઓ. હું અહંકાર કરવા ઇચ્છતો નથી, સાર વગરનો અહંકાર કરવાની તેમજ મારી વડાઇ બતાવવાની મને ટેમજ નથી. હું ગર્વને ધિક્કારનારો છું. કારણકે ગર્વ કરનારા મનુષ્યની પડતી દશા તરતજ આવી લાગે છે. ગર્વિષ્ઠ મનુષ્ય વિશ્વવિજયી થઇ શકતો નથી, જનસમાજમાં કીર્તિપણ મેળવી શકતો નથી. આથી હું ગર્વને અભિમાન કે ધણાની દૃષ્ટિથી જોઉં છું. ગર્વ કરી મારી ખ્યાતિ વધારવાની મારી બહુલ ઇચ્છા જ નથી. પરંતુ જો આ બ્રાહ્મણ જાતિને ભગવાનની અતિક્ષીણ શક્તિનો એક સાધારણ અંશ માન્યો હોય, જો કદાપિ ગાયત્રી દેવીની ઉપાસના કરી હોય, વેદના અનુષ્ઠાન પ્રમાણે બ્રાહ્મણની દૈવી શક્તિનું કાંઈ પણ મૂલ્ય અંકાતું હોય, તો તેથી આપ જાણી શકશો મહારાજ કે, વિજય લક્ષ્મી આપનેજ આશ્રય આપશે. જો શાસ્ત્રમાં વર્ણવ્યા મૂજબ બ્રાહ્મણની શક્તિ જીવતી હશે તો આપને જણાશે કે, ધનનંદનો કેવો સમ્પત પરાજય થાય છે, તેના લશ્કરની કેવી સમ્પત બરબાદી થાય છે ! આપના હાથથીજ તે ગર્વિષ્ઠ કિંવા અહંકારી ધનનંદના ગર્વના ચૂરેચૂરા થશે તથા તેના અમાત્ય, અમલદારો અને લશ્કરની ભારે ખુવારી થશે.”

અગ્નિના પ્રભાવે જેવી રીતે કઠોર ઠંડી દૂર થાય છે, સૂર્યના પ્રભાવે જેવી રીતે ભયંકર અંધકારનો રાશિ નાશ પામે છે, અગ્નિ દેવતાનાં કિસ્મોનો વિકાસ થતાંની સાથેજ જેવી રીતે રાત્રિનો પડો પૃથ્વીના પડપરથી સરી જાય છે, તેવીજ રીતે આણુક્રયનાં આશાજનક વાક્યોથી રાજ સમરકેતુનો મલિન ભાવ દૂર થયો જે પ્રથમ પોતાના યુદ્ધ વિષયક બગની ક્ષીણતા ધારીને, અત્યંત નિરસાહિત થઈ ગયો હતો, તે અત્યારે આણુક્રયની ઉત્તેજના યુક્ત વાર્તા સાંભળીને અતિ ઉત્સાહી બની ગયો. તેના હૃદયમાં આનંદ અને ઉત્સાહના તરંગો વેગ પૂર્વક ઉછાળા મારવા લાગ્યા. તેનું નિરાશ મન પુનઃ આશાતુર બની ગયું.

આણુક્રયને પોતાની સાથે લઈ તે રાજ મહાલય તરફ પાછો ફર્યો. આણુક્રય ત્યાં ગયા પછી સ્નાનાદિ ક્રિયામાંથી મુક્ત થઈને એક અલાયદા ઓરડામાં ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરવા માટે બેસી ગયો. પ્રથમ પ્રહર વીતતાંની સાથેજ તેની પૂજા પણ પૂરી થવાં આવી. ત્યાર પછી ભોજનાદિ ક્રિયામાંથી નિવૃત્ત થઈ તે એક સુંદર આસનપર આરામ લેવા માટે સૂઈ ગયો.

પરંતુ આ આરામ લેતી વેળાએ તે એકલો નહોતો. આ સમયે તેની બાજુમાં મગધદેશનો માણ મંત્રી અથવા રાજ સમરકેતુનો નવીન અમાત્ય શકટાર પણ બેઠો હતો:

અચાનક શકટારને ઉદ્દેશીને આણુક્રયે કહ્યું કે;—“ મંત્રિન્ ! મને અત્યારે મારી રચલી તે કૌટિલ્યસૂત્રની પોથીનું સ્મરણ થઈ આવ્યું છે, પરંતુ તે અત્યારે ક્યાંથી મળી શકે ? મને લાગે છે કે, હવે તે મળવી મુશ્કેલ છે. મારા તે મહામૂલ્ય ગ્રંથને મારા હાથમાંથી ગુમાવેલો જોઈને મને અત્યંત ખેદ થાય છે. અથાગ પરિશ્રમથી રચેલા તે નીતિના ગ્રંથને ગુમ થયેલો જોઈ માંડું હૃદય ચીરાઈ જાય છે. તમારી પાસે મેં તે ગ્રંથનું એકવાર વાંચન કર્યું હતું, તેથી તમને પણ તેનું સ્મરણ તો હોતું જ જોઈએ ! મારી આખી જીંદગીની મેહનતે એ ગ્રંથ લખાયો હતો, તેની આવી દશા થએલી જોઈને મને પુષ્કળ પશ્ચાતાપ થાય છે. મંત્રી શકટાર ! કૃપા કરીને તમે મને તે ગ્રંથ કોઈપણ રીતે મેળવી આપશો ખરા કે ? જો માંડું આટલું કામ કરી આપશો તો હું તમારો મોટો ઉપકાર માનીશ. તથા તમારા તે ઉપકારનો બદલો પણ બનતી રીતે વાળી આપીશ. ”

શકટારે ધીમા સાદથી જવાબ આપ્યો કે;—“ પ્રભુ ! તે વિષયમાં ચિંતા કરવાનું કાંઈ કારણ નથી. હું તે કૌટિલ્ય સૂત્રની કથાને ધણીજ

સારી રીતે જાણું છું. આપનો તે અંથ તો મારી પાસે નથી. પરંતુ તે મૂળ અંથની એક હસ્ત લિખિત નકલ મારી પોતાની પાસેજ છે, એટલે આપને તે ઘણીજ સહેલાઈથી મળી શકશે. આજકાલ તે સર્વોત્તમ અને નીતિપરાયણ અંથનો હું હમેશાં પાઠ કરું છું. તે અંથના એક અધ્યાયનો પાઠ કર્યા પછીજ ભોજન લેવાનો મારો નિયમ છે. તે અંથ વાંચ્યાવિના હું કદાપિ અન્ન આરોગતો નથી. આમ થશે કે, તરતજ આપનો આ દાસાનુદાસ શિક્ટાર આપના તે અતિ અમૂલ્ય અંથને આપનાં ચરણોમાં રજૂ કરશે. માટે તે વિષયની ચિંતા છોડી અત્યારના કર્તવ્ય સંબંધી બીજી કોઈપણ વાર્તા ચલાવો. અત્યારે આપના વિના અમારો ખાંજો કોઈ સાચો સહાયક નથી, માટે અમને સહાયતા આપો. ”

શિક્ટારની આવી વાતો સાંભળી ચાણક્ય બોલ્યો:—“ મંત્રીજી ! તમારી આ વાર્તાથી હું બહુજ ખુશ થયો છું. મારી પોથીની હયાતીના સમાચાર સાંભળી મને અત્યંત આનંદ થયો છે. ઇશ્વરે મારી મેહનતને ખરબાદ ન થવા દેતાં સારી સ્થિતિમાં સાચવી રાખી છે, એ જાણી મારા હૃદયની તમામ પીડાઓ શાંત થવા પામી છે. પરંતુ તે અંથમાં વ્યૂહ રચનાનો જે એક અધ્યાય લખવામાં આવ્યો છે, તે અધ્યાયનું તમે સારી રીતે અધ્યયન કર્યું છે? બારીકાથી તેમાં લખેલા સિદ્ધાંતોનું અવલોકન કરવાનો પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે ખરો કે ? ”

શિક્ટારે ઉત્તર આપ્યું:—“ જી, હા. તે અધ્યાયમાંના થોડાં ઘણાં સૂત્રોનું મેં અધ્યયન કર્યું છે, પરંતુ જોઈએ તેવું સાઈ અધ્યયન મારાથી કરી શકાયું નથી. હું તે અધ્યાયનું બરાબર અધ્યયન કરી શક્યો નથી. ”

ચાણક્યે આતુરતાથી પૂછ્યું:—“ કેમ ! તમે તે અધ્યાયનું પૂરું અધ્યયન શામાટે નથી કર્યું ? એવા ઉત્તમ સિદ્ધાંતોને તમે શા કારણથી લક્ષમાં લીધા નથી ? તમને તે અધ્યાય અચ્ચિત્કરતો નથી થઈ પડ્યો ને ? જો તેમજ હોય તો, તેમાંનો કયો ભાગ તમને અઠીક લાગે છે, તે જલ્દી જણાવો. ”

શિક્ટારે ચાણક્યના પ્રશ્નના જવાબમાં જણાવ્યું કે;—“ મહારાજ એમાંના દરેક સૂત્રો એવાં તો ઉત્તમ છે કે, સાધારણ જનોથી સહજમાં તે પ્રમાણે વર્તી શકાય તેમ નથી. તે ઉપરાંત કેટલાંક સૂત્રો અત્યંત કઠિન છે મારાથી તે સમજી શકાયાં નથી, એથીજ હું બરાબર રીતે તેનું અધ્યયન કરી શક્યો નથી. તેમાંના ઘણાંખરાં સૂત્રોના અર્થ મારાથી સમજી શકાયા નથી અને તેથી હું નિરાશ થઈ ગયો છું. આ-

પનો અંથ અતિ ઉત્તમ છે. તેમાં બતાવેલી બધી બાબતો દરેક માણસે ધ્યાનમાં રાખવા યોગ્ય છે. ભવિષ્યમાં તે અંથ ભારતવર્ષની તથા અન્યાન્ય સુધરેલા પ્રદેશોની પ્રજામાં એક આદર્શ અંથ ગણાશે. કોઈપણ મનુષ્ય તે અંથમાં જણાવ્યા મૂળજ વર્તે તો દૈવત્વને પ્રાપ્ત કરી શકશે. સાંસારિક તેમજ પારલૌકિક કલ્યાણની તૃપ્તિ કરવા માટે આપનો તે “ચાણુક્ય નીતિસૂત્ર” નો અંથ પ્રજાને ઘણોજ ઉપયોગી થઈ પડે તેમ છે. ભાગ્યશાળી મનુષ્યનેજ તેવા દેવદુર્લભ અંથનું અધ્યયન કરવાનો અવકાશ મળી શકે છે. હતભાગી મનુષ્યને તેવા અમૂલ્ય અંથો વાંચવાની કલ્પના પણ થતી નથી. મારા પૂર્વજન્મના પુણ્યયોગે હું આપના તે અનુપમ અંથનું અધ્યયન કરવાને ભાગ્યવાન થઈ શક્યો છું. મારાથી ન સમજી શકાય તેવાં સૂત્રો સમજવા માટે ઈશ્વરે અત્યારે આમ અચાનક આપની મુલાકાત કરાવી આપી છે, એ પણ મારાં સારાં નસીબનીજ વાત છે. આપના આગમનથી મારી આકાંક્ષા પૂર્ણ થશે. અત્યારે દૈવયોગે આપનો મેળાપ થવાથી મારી નિરાશા દૂર થઈ છે.”

ચાણુક્ય પોતાની પ્રશંસા થતી સાંભળી સહજ સંકુચિત થયો અને ત્યાર પછી ધીમા સ્વરથી બોલ્યો કે;—“ શકટાર, આટલી બધી પ્રશંસા કરવાનું કાંઈ કારણ નથી. મનુષ્ય જગતમાં જન્મીને કાર્ય કરી શકે છે. પછી તે કાર્યનું પરિણામ સાઈ કિંવા નફાઈ મળવું તે ઈશ્વરાધીન છે. મેં માઈ કર્તવ્ય ધારીને તે અંથ લખ્યો છે, હવે તે સારો છે કે નફારો છે, તેની તુલના કરવાનું કામ માઈ નથી, પ્રજાજનોનું તેમજ વિક્ષાનોનું છે. પણ હવે એ વિષયને છોડી આપણે આપણી મૂળ વાત પર આવીએ. વાઈ તમને તે વિષયમાં ક્યાં ક્યાં સૂત્રો સમજી શકાતાં નથી ? તમને જે જે સૂત્રો ન સમજાતાં હોય તે મને જણાવો અને તે સાથે મારા અંથની નકલ પણ લાવી આપો, એટલે હું તમને તમામ સૂત્રો સરળતાથી સમજાવી આપીશ. આ સૂત્રોનું ધ્યાનપૂર્વક અધ્યયન કરશે તો ભવિષ્યમાં થનારા યુદ્ધમાં તમે અવશ્ય ફતેહમંદ થશોજ. યુદ્ધનો આધાર વ્યુહરચના, સમયસૂચકતા અને ચાલાક સેનાપતિની દક્ષતાપરજ રહેલો છે. માટે તે વિષયમાં બધી બાબતો જાણી લેવી ખાસ જરૂરની છે. મેં આ અંથમાં યુદ્ધની, નીતિની, ધર્મની અને કર્મની તમામ બાબતોનો સમાવેશ કર્યો છે, માટે તમે બરાબર રીતે તેનું અધ્યયન કરી તે પ્રમાણે વર્તશો તો ભવિષ્યમાં તમારી નામના થશે અને દુનિયામાં તમારી આગર પણ સારા પ્રમાણમાં ફેલાઈ જશે.”

શકટાર આ સાંભળી કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના, લાંથી હીને ચાલ્યો ગયો. તેનું રહેવાનું ઠેકાણું રાજ સમરકેતુના રાજમહેલની નજીકમાં જ હતું અને ત્યાંથી ચાણુક્યનું નિવાસ સ્થાન પણ બહુ જ પાસે હતું. કેટલીક મિનિટ પછી હાથનું લખેલું એક પુસ્તક લઈને રાજ મંત્રી શકટાર ચાણુક્ય પાસે આવી લાગ્યો અને ત્યાર પછી ચાણુક્યના ચરણો આગળ તે પુસ્તક મૂકી તે સભ્યતાપૂર્વક એક નાના આસન પર બેસી ગયો. આ જોઈ ચાણુક્યે શકટારને સંબોધીને કહ્યું કે;— “શકટાર, આ પુસ્તકમાંનાં જે જે સૂત્રો અથવા વિભાગો તમારાથી ન સમજી શકાતા હોય, તે મને વાંચી સંભળાવો, એટલે હું તમને તેના અર્થ સમજાવી આપું.”

શકટારે, ચાણુક્યનું રચેલું તે પુસ્તક પોતાના હાથમાં લઈને તેમાંનાં જે જે ભાગો તથા સૂત્રો ન સમજાય તેવાં હતાં, તે ચાણુક્ય કને વાંચી સંભળાવ્યાં. ચાણુક્યે તેનાં યથાર્થ ઉત્તરો ઘણી જ સુંદર અને ઓજસ્વિની ભાષામાં કહી સંભળાવ્યાં. તે કૂટવાળા અને ખટખટના સૂત્રોને ચાણુક્ય પાસેથી બરાબર સ્પષ્ટ આપ્યામાં સાંભળી લેવાથી શકટાર અત્યંત આનંદિત થયો.

ત્યાર પછી ચાણુક્ય બોલ્યો કે;—“હવે ખીજ ભાગોનું વિશેષ સ્પષ્ટિકરણ કરવાની કિંવા લાંબુ લાંબું વિવેચન કરવાની કશી જરૂર નથી. કારણ કે, તેમાં આપેલાં સૂત્રો અત્યંત સરળ અને સહજમાં સમજી શકાય તેવાં છે. અત્યારે આપણને યુદ્ધવિષયક ખીના જાણવાની ખાસ જરૂર છે અને એટલા માટે જ હું આ ગ્રંથમાં વર્ણવેલા વ્યૂહ રચનાવાળા અધ્યાયનું અવલોકન કરવા ઇચ્છું છું. તે અધ્યાય જરા અધરો છે, તેથી સહજમાં સમજી શકાય તેવો નથી. તેની કઠિનતાને લીધે જ તમે તેને સારી રીતે સમજી શક્યા નથી. પરંતુ ઢિંકર નહિ. હું હમણાં જ તમને તે સૂત્રો સરળતાથી સમજાવું છું. અત્યારે આપણે થોડોક અવકાશ લઈ તે પ્રકરણને જરા ખારીકીથી વાંચવું જોઈશે.”

શકટારે બરાબર લક્ષ્યપૂર્વક તે અધ્યાયને બેત્રણવાર વાંચી જોયો અને તેમાં રહેલા રહસ્યને મગજમાં ઉતારી લીધું. પરંતુ તેમાં દર્શાવેલા કાર્યને અમલમાં શી રીતે મૂકી ખતાવવું એ વિષયમાં તેનાથી કાંઈપણ દઢ નિશ્ચય કરી શકાયો નહિ. તેને મધ્ય સમુદ્રમાં ડૂબતી વેળાયે નૌકા મળી આવી, પરંતુ તે નૌકાને ચાલાકીથી ચલાવી શકે તેવો કોઈ કુશળ નાવિક મળી શક્યો નહિ.

કેટલીકવાર સૂધી કાંઇક વિચાર કર્યા પછી શકટાર બોલ્યો કે;—
“મહાત્મન! હું આ પહાડી રાજ્યનો એક નવીન નિવાસી છું. હજી હમણાં થોડા દહાડા થયા જ અહીં આવ્યો છું. આની પાસેની જગા-
ઓનો હું જોધએ તેટલો જાણીતો નથી. તેમજ માંડ શરીરખીમારીથી નબળું થઇ ગયું છે એટલે મારાથી બહાર પણ નીકળી શકાતું નથી. તેમ છતાં જો આપની ઈચ્છા એ જગાઓની તપાસ કરવાની જ હશે તો તે ઈચ્છા પણ સહજમાં પૂરી થઇ શકશે. રાજ્ય સમરકેતુ અને રાજકુમાર ચંદ્રગુપ્ત ત્યાંના ખાસ જાણીતા અને અબ્યાસી છે, તેથી તેઓ આપની ઈચ્છા હશે ત્યાં લઈ જશે તથા તમામ જગાઓની તપાસ કરી તમને બતાવી આપશે.”

આ સાંભળી ચાણક્યે કહ્યું કે;—“શકટાર, તમે હવે જરાવાર આરામ લ્યો. મને મારા કામમાં ગુંથાવા દો. અત્યારે મારે માથે એક મોટું કામ આવી પડ્યું છે અને તે મારે બહુ જ ટુંકી મુદ્દતમાં પૂરું કરી નાંખવાનું છે. હવે મારે શા શા ઉપાયો ચોજવા, સમરકેતુનો વિ-
જય થાય તેની શી વ્યવસ્થા કરવી, એ બાબતમાં જરાબર વિચાર કરવાનો અવસર આપો. સાંજે હું, તમે અને ચંદ્રગુપ્ત સમરકેતુની સાથે આ વિષયમાં બધી સલાહ કરી લઈશું.”

શકટાર આ વિષયના વિચાર કરતો કરતો, તે જગાએથી ચાલ્યો ગયો. ચાણક્યને સૂવા માટે એક મોટું સુકોમળ કાળા વર્ણના મૃગનું ચર્મ આપવામાં આવ્યું હતું. તે આસનપર ચાણક્ય સૂઈ ગયો અને નાના પ્રકારની ચિન્તાઓ કરવા લાગ્યો.

આ સમયે એક વીજળીના રંગ જેવી સોળ વર્ષની સુંદરીએ, બહુ જ ધીમા અવાજે તે ઝોરડામાં પ્રવેશ કર્યો. તે ઝોરડામાં મોરનાં પિછાનો બનાવેલો એક અતિ સુંદર વિંજણો તૈયાર હતો. તે વિંજ-
ણાને પોતાના હાથમાં લઈ તે રૂપવતી લલના, ચાણક્યની બાજુમાં બેસી ગઈ અને ત્યાર પછી ધીમે ધીમે વાયુ ઢોળવા લાગી. આવી અપૂર્વ સેવા તથા વાયુની મધુર શીતળતાના યોગે ચાણક્યના નયનમાં નિદ્રાનો આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો અને કેટલીકવાર પછી તે એક પ્રકારની ઘોર નિદ્રામાં નિમગ્ન થઇ ગયો.

એ ઝોરડામાં અચાનક આવનાર રમણી અન્ય કોઈ નહિ, પરંતુ આપણી પૂર્વ પરિચિતા પતિત્ર અને ધાર્મિકા રાજકુમારી મન્દાકિની જ હતી. મન્દાકિની દેવ અને દિવને બહુ જ ચ્હાતી હતી, તેમના પર

અત્યંત ભક્તિ તથા શ્રદ્ધા રાખતી હતી. તે જાણતી હતી કે, “ચાણુ-
ક્યે આખી રાત જાગીને પ્રભુની પ્રાર્થના કરી છે, એટલે તેને ઊંઘવાનો
બિલ્કુલ અવસર મળી શક્યો નથી. ભોજન ક્રિયાથી નિવૃત્ત થઈ તે
અત્યારે થાકીને નિદ્રાવશ થયો છે, તેથી તેનો થાક ઉતારવાની ખાસ
જરૂર છે. તેના જેવા નિષ્ઠાવાન બ્રાહ્મણની સેવામાં મહા પુણ્ય સમાયલું
છે.” આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મન્દાકિનીએ ચાણુક્યની સેવા માટે
કાંઈ પણ અનુચરને ન મોકલતાં પોતે જ તેની સેવાનો ભાર ઉપાડી
લીધો. અત્યારે તે પોતાની ઇચ્છાથીજ ચાણુક્યની સેવા માટે આવી હતી.

પ્રકરણ ૨ જી

ભયંકર સલાહ!

“આજે દિવસે સૂતી વેળાએ માતા! મેં એક અદ્ભુત સ્વપ્ન
જોયું છે!”

“શું સ્વપ્ન જોયું છે વાર?”

“જાણે-જગત્ જનની ભવાની દેવી હાથમાં વિંજણો લઈ, પો-
તાના થાકેલા આ દીન સંતાનને શાન્તિ આપવા માટે તેની પાસે
એસીને વાયુ ઢોળી રહી હતી. તે મૃદુ વાયુના સંચાલનથી મને જાણે
એક પ્રકારની અત્યંત શીતળ અને સુખમય આશા ઉદ્ભવી હતી તથા
મારા હૃદયની હૃદયને અપૂર્વ આશ્વાસન પણ મળ્યું હતું! હું તેની મોહ-
મયી શક્તિના પ્રભાવે ધોર નિદ્રામાં પડી ગયો હતો અને મારા મનની
સકળ જવાબાઓ તદ્દન શાંત થઈ ગઈ હતી.”

“ત્યાર પછી શો બનાવ બન્યો હતો?”

“ત્યાર પછી તે દયાળુ દેવી માતાએ જાણે મને પોતાને જ ઉદ્દે-
શને કેટલાંક વચનો કહી સંભળાવ્યાં હતાં. ખરેખર તે વચનો ધણું જ
મધુર અને આશાહીન હૃદયને ઉત્સાહી બનાવે તેવાં હતાં.”

“વાર, એવાં તે શાં મધુર વચનો હતાં કે આપ તેની આટલી
બંધી તારીફ કરી રહ્યા છો?”

“માતા, તે વિશ્વંભરા મનોહરા મૂર્તિએ મને કહ્યું હતું કે;—
બેટા! તું જાણે છે કે, જે મનુષ્ય બ્રાહ્મણનું અપમાન કરે છે, તેના પર

હું ધણી જ નારાજ થાઉં છું. સ્વર્ગમાં અથવા તો સાક્ષાત્ વિષ્ણુ ભગવાનના રાજ્યમાં દેવતા અને દિવની પદવી સમાન ગણાય છે. દિવનાં ચરણોની રજ પણ દેવદુર્લભ મનાય છે. બ્રાહ્મણ એ મારી બળવતી શક્તિનો એક મુખ્ય અંશ છે. હું બ્રાહ્મણોને માફ પોતાનું સ્વરૂપ માનું છું. તે ગર્વિષ્ઠ અથવા અભિમાની નંદરાજાએ બ્રાહ્મણની શક્તિ અને મર્યાદાને જાણ્યા વિના, બહુ જ તિરસ્કાર પૂર્વક તાફ અપમાન કર્યું છે! કોઈ પણ પ્રકારનો અપરાધ ન હોવા છતાં અનેક મનુષ્યોથી ભરાયેલી રાજસભામાં તને વિનાકારણ લાંચિત બનાવ્યો છે. ગરીબમાં ગરીબ મનુષ્ય પણ પોતાના અતિથિનું આવું અપમાન કરતો નથી. આવો તિરસ્કાર તથા લજ્જાપ્રેરક વ્યવહાર આચરતો નથી, તે કાર્ય ઉન્મત્ત અને આવચારી ધનનંદે પ્રત્યક્ષ કરી બતાવ્યું છે, એ ખીના પણ મારા જાણવામાં આવી ચૂકી છે! ભાઈ! તું મારો પરમ ભક્ત છે, મારો આશ્રિત છે તથા દિવમાં દૈવ રાખનાર આદર્શ પુરુષ છે, એટલે તારા અપમાનનો બદલો હું પોતે જ વાળીશ. રાજા ધનનંદને હું પોતે જ તેના કુર્કર્મનું કુંડું જાળ આપીશ. તું ગૃહત્યાગી, સંસારત્યાગી, કુંડુત્યાગી સંન્યાસી છે, પરહિત કરવું એજ તારા જીવનનું મુખ્ય સૂત્ર છે, એટલા માટે હું પોતે જ કૂર અને બુદ્ધિહીન ધનનંદના ગર્વનક ચૂરેચૂર કરી નાંખીશ. ધરાના વક્ષપરથી તે પાપ પ્રતિમાનો પ્રલય કરીશ. તથા તેનાં નામનિશાનને જડમૂળથી નાબૂદ કરીશ. તું સત્યનો પક્ષપાતી છે, ન્યાયનો આશ્રયદાતા છે તથા ધર્મનો બંધુ છે, એથી હું તારાપર બહુ જ ખુશી થઈ છું. અત્યાર સૂઝી તેં જેવી રીતે ધર્મને નિભાવી રાખ્યો છે, તેવી જ રીતે ભવિષ્યમાં પણ નિભાવી રાખજો. હું તારી મનોવાંચના પૂર્ણ કરી તને અત્યંત સુખી કરીશ.”

“ ખરેખર સ્વપ્ન તો અતિ અદ્ભુત જ છે ! ભગવતી ભવાનીના ચરણોમાં નિત્ય આપણે અસંખ્ય અપરાધ કરીએ છીએ, તેમ છતાં તે પોતાના આશ્રિત તેમજ અનાશ્રિત જનોનું કલ્યાણ જ કરતી રહે છે. તે કરુણામયી જગતજનની દેવીની કૃણા અપાર છે ! તેની કૃણાના સાગરનું જળ કદાપિ ખૂટતું જ નથી. પોતાના હૃદયભંડારમાં ભરેલી અનંત કૃણાનો વ્યય કરવામાં તે પ્રુણમયી દેવી લેશમાત્ર પણ સંકોચ કરતી નથી. ઉતારતા એજ તેનો મુખ્ય ગુણ છે. પણ શું આજે પણ આપ ભગવાન મહાકાળના મંદિરમાં જઈ કાલની પેડે આખી રાત જાગરણ કરી ભગવાનની કિનાસના કરવા જવાનો વિચાર કરો છો ? ”

“ આવો સવાલ શા માટે પૂછે છે ? જ્યાં સૂધી કાર્યની સિદ્ધિ ન થાય, દેવની ઉપાસના પૂરી ન થાય, પ્રભુના મંત્રનો જાપ પૂરો ન થાય, ત્યાં સૂધી ત્યાં ગયા વિના કાંઈ ચાલી શકે ખરૂં કે વાર ? જે પરમાત્માએ આ કાયા ઉપજ કરી છે, મનુષ્યદેહ આપી તે સાથે અપૂરૂ જ્ઞાન આપ્યું છે, તેનું સ્મરણ કરવામાં આજસ કરાય ખરૂં કે ? મારી ઇચ્છા હજી તમ થઈ નથી, તેથી ઇશ્વરની આરાધના કર્યા વિના મને શાંતિ વળે તેમ નથી. હું મહાકાળદેવના મંદિરમાં અવશ્ય જવાનોજ છું, પરંતુ હજી થોડીક વાર છે. મારો સમય થશે એટલે મારી મેળે ચાલ્યો જઈશ. ગમે તે ઉપાયે આજે પણ ઉજાગરો કર્યા વિના ચાલે તેમ નથી. ”

“ પરંતુ ત્યાં જતાં પહેલાં મારી એક માગણીનો સ્વીકાર કરશો કે ? ”

“ તારી શી માગણી છે ? જે હોય તે જલ્દી જણાવી દે. ”

“ હું તમારી સાથે એક વિષયમાં ખાસ સલાહ કરવા માગું છું. ”

“ કયા વિષયમાં મારી સલાહ લેવા માગે છે વાર ? ”

“ એક અતિ ગહન અને બેદલરેલા વિષયમાં ? ”

“ એવો તે કયો વિષય છે કે, તું આટલીબધી ઉતાવળી બની ગઈ છે ? શું રાજ સમરકેતુપર આવનારી આક્રતના સંબંધમાં તું મારી સલાહ લેવા ઇચ્છે છે વાર ? ”

“ જી-હા, તેજ વિષયમાં. પણ આપ મારા હૃદયની તે વાર્તાને શી રીતે જાણી શક્યા ? ”

“ કેવળ અનુમાનથી જ. પણ હું પણ તારી જ સલાહ લેવા ધારતો હતો. ઠીક થયું અત્યારે તું તારી કુશાયલુદ્ધિના યોગે મને યોગ્ય સલાહ આપી શકીશ. ”

“ પ્રભુ ! હું જ્ઞાન અને બુદ્ધિહીન સાધારણ અબળા છું, તેથી આપને શી સલાહ આપી શકું ? આપના જેવા મહા તેજસ્વી અને વિદ્વાન પંડિતને સલાહ આપવાની શક્તિ માનમાં શી રીતે હોઈ શકે વાર મહાત્મન ? આ વિશ્વમાં એક સાધારણ અબળા બુદ્ધિમાન પંડિતને સલાહ આપી શકે ખરી કે ? આપ નીતિશાસ્ત્રના રચનાર છો, સંસારનાં સુખ દુઃખોનો અનેક આધાતો સહન કરી ચૂક્યા છો. યુદ્ધ વિષયક જ્ઞાનમાં પણ આપની બુદ્ધિ અનુપમ કાર્ય કરે છે. વિદ્યાના વિષયમાં પણ આપની પ્રતિસ્પર્ધા કરી શકે તેવો કોઈ પણ વિદ્વાન આ ભારતમાં

અત્યારે અસ્તિત્વ ધરાવતો નથી. માટે ભારી સલાહ તો આપની આગળ છેક તુચ્છ જ ગણાય. ”

“ આવી કલ્પના કરવામાં તારી ભારી ભૂલ થાય છે. કારણ કે, તમે ગર્ભમાં વિશ્વવિજયી તથા સત્રાટ્ટ શરા વીર પુરુષોને આશ્રય આપો છો. બાહ્યાવસ્થામાં વીર બાળકોને નવીન પ્રકારનું સુશિક્ષણ આપીને આદર્શ નરરત્ન બનાવી શકો છો ! ભગિનીરૂપે મધુરી મોહક માયાનો ઉછળતો પ્રવાહ બહેવડાવી શકો છો. પત્નીરૂપે સ્નેહ, માયા અને મમતા દર્શાવી, સ્વામીના સુખ માટે પોતાના સકળ સુખોનો એકદમ ત્યાગ કરી શકો છો, તો પછી મારા જેવા એક આધીન સંતાનને સુ-સલાહ નહિ આપી શકે ? વનિતાઓ નૈસર્ગિક રીતેજ પંડિતાઓ હોય છે. ! તેમની ચંચળતાનું પ્રમાણ પુરુષોના કરતાં હમેશાં વધારે હોય છે. ગૃહોપયોગી કાર્ય શિખવા માટે સ્ત્રીઓને પાઠશાળામાં અધ્યયન કરવા જવું પડતું નથી. સ્ત્રીઓ સ્વાભાવિક રીતેજ કુશળ અને ચપળ હોય છે. તેમની કલ્પનાઓ કેટલીક વખત પુરુષોથી પણ અધિક ઉત્તમ નિવડે છે. માટે કોઈ પણ પ્રકારનો સક્રિય રાખ્યા વગર તું મને તારી સલાહ આપ. તારી સલાહ વિના માફ ધારેલું કાર્ય શીખૂત થઈ શકે તેમ નથી, એ કારણથીજ હું તને આટલો બધો આગ્રહ કરી રહ્યો છું ? ”

મંદાકિની, ચાલુક્યના આવા મધુર તિરસ્કાર તેમજ અનુપમ પ્રશંસાથી સહજ શર્માઈ ગઈ. તેના નૈસર્ગિક લાલ ગાલો વિશેષ લાલ બની ગયા. તેના મુખપર લજ્જાની છાયા છવાઈ ગઈ.

ચાલુક્ય, મંદાકિનીના મનોભાવને સારી રીતે જાણી ગયો. તેથી તે પ્રસંગને તરતજ કોઈ પણ ઉપાયે દાબી દેવાના ઉદ્દેશથી તે બોલ્યો કે;—“ માતા તું તો સાક્ષાત્ વનદેવી છે ! આ મલયપૂરની ચારે બાજુએ મોટા મોટા પહારો વિંટાયલા છે. ગગનભેદક પર્વતો રાજ સમરકેતુના રાજ્યની રક્ષા કરવા માટે જાણે ઉગ્ર સ્વરૂપ ધારણ કરી ઉભા હોયની ! તેવું દૃશ્ય દર્શાવી રહ્યા છે. આ પ્રદેશની ગાઢ ઝાડીઓ તથા જંગલો મલયપૂરની પ્રજાને શત્રુના સપાટામાંથી બચાવવા માટે તત્પર થઈ રહ્યાં છે ! વનમાં ઉગેલી અનેક પ્રકારની વનસ્પતિઓ ધાયલ થયેલા વીરનરોને આરામ આપવા માટે નિર્ભયતાથી હવામાં આમતેમ ડોલી રહી છે ! ઉછાળા મારતી અથવા નૃત્ય કરતી કલકલ નાદિની સરિતાઓ શીતળ જલનું પાન કરાવીને સૈનિકોને પ્રોત્સાહન આપવાનો પરિશ્રમ કરી રહી છે ! ખરેખર ! મંદા ! તું તથા તારો બંધુ અતિ

ભાગ્યશાળી છો. જે રાજ્યપર સાક્ષાત્ પ્રકૃતિદેવી પ્રસન્ન થઈ રક્ષા માટે તત્પર થઈ રહી છે, તેનું અનિષ્ટ કોનાથી થઈ શકે તેમ છે ! જે પ્રજાના રક્ષણ માટે સાક્ષાત્ ગિરિરાજ પણ ઉન્મત્ત બનીને શત્રુના પક્ષને હંકાવવા માટે ઉન્નત મસ્તકથી ઉભા રહ્યા છે, તે પ્રજાપર આ વિશ્વનું કયું મનુષ્ય અત્યાચાર ગુજારી શકે તેમ છે ? જે મહાલયની રક્ષા માટે પ્રચંડ કાયાવાળા દુર્ગો ભયંકર રાક્ષસનું સ્વરૂપ ધારણ કરી સ્થિરતાથી શત્રુપક્ષ સામે ટક્કર ઝીલી શકે છે, તે મહાલયની ગગન-ચુંબિત ઉજ્જવલ વૈજયંતીને કોણ ઉડતી અટકાવી શકે તેમ છે ? જે અંતઃપુરની સહીસલામતી માટે વિવિધ પ્રકારનાં ભોંયરાઓ આતુરતાથી વાટ જોતાં ઉભાં છે, તે અંતઃપુરપર કોનાથી આઘાત કરી શકાય તેમ છે ? અહીંની બધી જગાઓથી તું સારી રીતે જાતીણી છે, માટે કહે જોઈએ કે, તે પર્વતોમાં સર્વથી સંકટવાળો અને ભયાનક પર્વત કયો છે વા ? અહીંના તમામ પર્વતોમાં વિકટ માર્ગવાળો કયો પર્વત છે, એ જાણવાની અને ખાસ જરૂર છે, અને એટલા માટેજ હું તને આ પ્રશ્ન પૂછું છું. માટે કહે જોઈએ કે, મેં કહ્યો તેવો કોઈ પણ પર્વત આ પ્રદેશમાં છે ખરો કે, અને તે ક્યાં આવેલો છે ? ”

આ સાંભળી મન્દાકિનીએ ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું કે;—“ મહાત્મન ! આપના કહેવાનો આશય મારાથી બિદકુલ સમજી શકાતો નથી. આપ તેવા પર્વતની ખબર શામાટે પૂછો છો ? ”

ચાણક્યે ઉત્તર આપ્યું;—“ મન્દા ! કૌશલ્ય તેમજ કપટજળમાં ફસાવી શત્રુના સૈન્યની ખરબાદી કરવાનો મારો ખાસ ધરાદો છે. મગધરાજ ધનનંદના સૈન્યની તુલનામાં આપણું સૈન્ય ઘણુંજ થોડું છે. કપટ તેમજ કુશળતા વિના તે વિશાળ સૈન્યનો વિનાશ કરવો એ કેવળ આકાશકુસુમ સમાન છે. આપણાથી તેમ કરી શકાય તેમ નથી. પરંતુ તેમાં શી કુશળતા રચવાની છે, એ વાર્તા માત્ર આપણે બંનેએ જ હૃદયમાં રાખી મૂકવી પડશે. જ્યાં સૂધી ખરો અણીનો પ્રસંગ ન આવે ત્યાં સૂધી એ કુશળતાનો ઉપયોગ કરવાની મારી ધ્વજિત નથી. પોતાના મનોભાવને કેટલીકવાર ખાસ છુપાવી રાખવા પડે છે અને તે કળા પણ રાજનીતિના એક મુખ્ય અંગ સમાન ગણાય છે. આ પહાડી પર્વતોની દરેક ગુફાઓ તથા સપાટ પ્રદેશો તારાથી સારી રીતે જાણીતા છે. તું વનવિહારિણી દેવી પાર્વતીની પેઠે, સર્વ સ્થળે નિર્ભયતાથી વિચરણ કર્યા કરે છે. તારી શક્તિ આમૂંડાદેવીના સમાન બળવાન

અને તેજસ્વી છે. પણ હવે એ બધી વાતોમાં વખત ગાળવાની કશી અગત્ય નથી. અત્યારે આપણા શીરપર જે કામ આવી પડ્યું છે, તેને જલ્દીપાર પાડવાની આપણી પ્રથકૃર છે. માટે કહે જોઈએ કે, તું મને તે પહાડી ગુફાઓ, કન્દારાઓ તથા પર્વતપરની સપાટ ભૂમિવાળા પ્રદેશો બતાવી શકીશ ખરી કે ?”

મન્દા કાંઈક વિચાર કર્યા પછી ધીમા સ્વરથી બોલી કે;—“ હા પ્રભુ ! ઘણીજ ખુશીથી બતાવી આપીશ. આપની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે હું હમેશાં તૈયાર છું. પરંતુ પરમાત્માએ એક પ્રકારની સ્વભાવસિદ્ધ કૌતુહલવૃત્તિ નારીઓને આપેલી છે અને તેને અનુસરીને મારું મન પણ કૌતુહલવશ બની ગયું છે. હું આપને એક પ્રશ્ન પૂછવા ઇચ્છું છું, તેનું યોગ્ય ઉત્તર આપવાની આપ કૃપા કરશો ખરા કે ? મને આશા છે કે, આપ મારી પાસે આપના મનના ખરા ઉદ્દેશને છુપાવ્યા સિવાય બધી હકીકત સ્પષ્ટ જણાવી આપશો અને મારા આકાંક્ષી ચિત્તને શાંત પણ બનાવી શકશો.”

આણક્યે કહ્યું કે;—“ જ્યારે તારી સાથે મળીનેજ મારે મારાં તમામ કામો કરવાનાં છે, ત્યારે પછી તારી આગળ મારા મનોભાવને છુપાવવાનું કશું કારણ રહેતું જ નથી. મારા મનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ કોઈ પણ જાતની કપટ બાજી રચીને શત્રુના સૈન્યને તેમાં ફસાવી દેવું તથા તેનાપર આઘાતોનો મારો ચલાવવો. આમ ક રવાથી કાયર અને યુદ્ધભીરુ માગધી સેના વિના વિલંબે સત્વર પ્રયાણ કરી જશે તથા આપણા સૈન્યને તરત જ વિજય મળી શકશે. કપટકળાથી શત્રુનો વિનાશ સત્વર થઈ શકશે. મેં તને માતા કહીને બોલાવી છે, તેમજ આ પહેલાં પણ તને જણાવી દીધું છે કે, જે કાર્ય કરવાથી તારા મુખની ઉજ્જવલતામાં વધારો થશે, તે કાર્યજ હું કરીશ. મારી રચેલી કપટ બાજીને કોઈ પણ એકદમ જાણી શકશે નહિ અને થોડા વખતમાંજ મગધરાજનો તથા તેના સૈન્યનો નાશ થઈ જશે. આ યુદ્ધમાં જે કાંઈ યશ અને ગૌરવ આદિ મળશે તે સર્વની ભાગિની તું પોતેજ થઈશ. તારા અપૂર્વ પરાક્રમથી સમસ્ત પહાડી રાજ્ય ગૌરવાંકિત બની જશે તથા તારા પવિત્ર નામનું સર્વ સ્થળે જ્યોત્સ્નારણ થશે. આખી દુનિયામાં તું એક વીરનારી તરીકે પૂજાશે. તેં જે હજારો પહાડી સૈનિકોને તૈયાર કર્યા છે, તેની કીર્તિ આરે બાજુએ છવાઈ જશે તથા રાજ સમરકેતુની વિજયવૈજયંતી આખા ભારતવર્ષમાં ઉડવા માંડશે. બહેન ! હવે તને મારા મનની વાત સમજી શકાય છે ખરી કે નહિ વાર ? ”

મન્દાકિની હસતા મુખથી અને ઉત્સાહિત સ્વરથી બોલી કે;—
 “આપે મને માતાનું સંબોધન આપીને બોલાવી છે, તેથી હું પોતે
 કૃતાર્થ થઈ છું. આપવા જેવા સુપુત્રની પ્રાપ્તિ પૂર્વજન્મનાં પુણ્ય હોય
 તોજ થઈ શકે છે. આપના જેવા સુપંડિત સંતાન કયા ભાગ્યશાળીને
 પણ મળી શકે તેમ છે ? આપે અમારા પરિવારપર કૃપા કરી જે પ્રકા-
 રની અપૂર્વ ઉદારતા દર્શાવી છે, તે ખરેખર અતિ પ્રશંસનીય જ છે.
 ભગવાને અમારા જેવા નિરાશ્રિત મનુષ્યોના સહાયક તરીકે આપને જ
 મોકલી આપ્યા હોય તેમ જણાય છે. મહાત્મન ! આલો, હવે હું આપને
 સહામેના આ પહાડોની કન્દરાઓ તથા ગુહાઓ જેવા માટે લઇ ચાલું
 છું. ત્યાં ગયા પછી પણ મલયપૂરનગરને ઘણીજ સરલતાથી જોઇ
 શકાશે.”

આ પ્રમાણે વાતચીત કરી રહ્યા પછી ચાલુક્ય અને મન્દાકિની
 ઉભય તે મહાલયમાંથી બહાર નીકળી પડ્યાં. તેઓ જે માર્ગે જતાં
 તે માર્ગે પહાડી પથર તથા કાંકરાવાળો હતો. તે ઊંચાણ વાળા માર્ગ-
 પરથી, તેઓ ધીમે ધીમે પર્વતપર ચઢવા લાગ્યાં. સપાટભૂમિમાં ગયા
 પછી તે ખરા બપોરે પર્વતની આસપાસના તમામ સ્થાનોનું નિરક્ષણ
 કરી, સાંકડા અને ખાડાખડીયા વાળા માર્ગનું બરાબર અવલોકન કરી
 ચાલુક્યે ઉત્સાહિત સ્વરથી કહ્યું કે;—“ભગવતી મન્દાકિની ! આ
 સાંકડા માર્ગમાં ઉભા રહીને તારા હજાર પહાડી સૈનિકો જે કાર્ય બજા-
 વશે, તે કાર્ય લાખો વીર યોદ્ધાઓથી પણ થઈ શકશે નહિ, તું તારી
 પહાડી સેનાની સહાયતાથી આ સ્થળે મહાન વિજય મેળવી શકીશ.
 મારી આ વાતપર તું જરા પણ અણુવિશ્વાસ લાવીશ નહિ. તું એક
 દિવસ જોઇ શકીશ કે, તારા કેળવેલા સૈનિકો આ સ્થળે કેવું પરાક્રમ
 કરી બતાવે છે ! શત્રુના સૈન્યને ખેદાનમેદાન કરવા માટે, તેમના શરી-
 રમાંથી લોહીની નદીઓ વહેવડાવવા માટે તથા તેમના પ્રત્યેના વૈરનો
 બદલો વાળવા માટે આ સ્થાન ઘણુંજ સગવડ વાળું છે. અહીં આવ્યા
 પછી માગધી સિપાહીઓનું કશું જોર ચાલી શકવાનું નથી. કારણ કે,
 આ પહાડી માર્ગની રચના એવી આડી અવળી તથા ગુંચવાડા ભરેલી
 છે કે, દુશ્મનને તેની કલ્પના પણ આવી શકે તેમ નથી. આ ઉંડાણ
 વાળા માર્ગમાં તારા સૈનિકો છુપાઈ રહેશે, તો મગધરાજને તેની ખબર
 પણ પડવા પામશે નહિ. જેવા તેના સૈનિકો આપણી રાજધાની તરફ
 હલ્લો કરશે કે, તરતજ આ માર્ગમાં છુપાયેલા સિપાહીઓ તેમનાપર

તીરનો મારો ચલાવશે અને તેથી તેમને સહજમાં જ કંટાળીને ચાલ્યા જવું પડશે. જોવા તે લોકો કંટાળીને યુદ્ધ ભૂમિમાંથી પલાયન કરશે કે તરતજ રાજ સમરકેતુના સૈનિકો તેની પૂંક પકડીને પોતાના અદિવાન બનાવશે. તું ખૂબ યાદ રાખજે કે, આ પથર વાળી જગા મંગધી સૈનિકોના લોહીથી રંગાઈ જશે અને તમને વિજયના ગૌરવનું અમૂલ્ય દાન આપશે. ”

ત્યાર પછી બીજી એક કન્દરામાં થઈને પુનઃ રાજમહાલય તરફ તેમણે પ્રયાણ કર્યું. તે કન્દરામાં તેઓ શા કારણથી ગયાં હતાં. તેનો ભેદ કોઈનાથી પણ જાણી શકાયો નહિ. છેવટે મન્દાકિની, ચાણક્યનાં ચરણોની રજ લઈને પોતાના મહાલયમાં ચાલી ગઈ.

ચાણક્યે મહાલયમાં આવ્યા પછી જોયું કે, રાજમંત્રી શકટાર આતુરતાથી તેની વાટ જોતો પોતાના ઓરડામાં બેઠો હતો. અચાનક ચાણક્ય દેવ ક્યાં ચાલ્યા ગયા, તે સંબંધી કશી બીના ન જાણવાથી તે મંત્રી એકવાર મહાકાળના મંદિરમાં તેની તપાસ કરવા ગયો, પરંતુ ત્યાં પણ તેનો પત્તો મળ્યો નહિ.

શકટાર જે સમયે ચાણક્યના પાછા આવવાની આશાની વાટ જોઈ જોઈને છેકનિરાશ થઈ ગયો તથા ત્યાંથી ચાલ્યા જવાનો વિચારો કરવા લાગ્યો, તે સમયે જ ચાણક્યે તે ઓરડામાં પ્રવેશ કરી શકટારને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે;—“ મંત્રી શકટાર, તમે અહીં કેટલીકવાર થયાં આવ્યા છો વાર ? ”

શકટારે ઉત્તર આપ્યું કે;—“ મહાત્મન ! ઘણીવાર થયાં હું આ ઓરડામાં આપની વાટ જોતો બેઠો છું. હજી હમણાં જ અહીંથી ચાલ્યા જવાનો વિચાર કરતો હતો, પણ એવામાં આપ આવી પહોંચ્યા એટલે હવે કાંઈ હરકત જેવું નથી. આજે આપને બહારથી આવતાં બહુજ વિલંબ થઈ ગયો છે. ”

ચાણક્યે અન્ય એક પ્રસંગ ઉપસ્થિત કરીને પૂછ્યું કે;—“ આજે કાંઈ નવીન સમાચાર આવ્યા છે ખરા કે ? ”

શકટારે ઉત્તર આપ્યું કે;—“ આવો વિલક્ષણ પ્રશ્ન કેમ પૂછો છો ? આવા કટાકટીના સમયમાં નવા સમાચાર આવે એમાં આપને નવાઈ લાગે છે ? મારા મોકલેલા બન્ને જસૂસો પાછા આવી પહોંચ્યા છે. તેઓ જે સમાચાર લાવ્યા છે તે અત્યંત ભયંકર છે. ”

ચાણક્યે પૂછ્યું;—“ તેઓ શા સમાચાર લાવ્યા છે ? ”

શકટારે જવાબમાં જણાવ્યું કે; —“ ગુરુદેવ ! માગધી સેના એ ભાગમાં બહેંચાઈ ગઈ છે. એક દળના સેનાપતિ તરીકે સરદાર વિક્રમ-સિંહને નીમવામાં આવ્યો છે અને ખીજા દળના સેના નાયકનું પદ મગધેશ્વર ધનનંદ મહારાજે પોતે સ્વીકાર્યું છે. મને લાગે છે, એ બંને સૈન્યો એ ચાર દિવસમાં જ આપણા રાજ્યપર ચઢાઈ કરશે, આપણા રાજની આ મનોહર રાજધાનીને ચારે બાજુથી ઘેરી લેશે તથા પ્રજા જનોપર ભયંકર અત્યાચાર આરંભશે. હું તો એ ચાર દિવસનું અનુ-માન કરું છું, પરંતુ તે લોકો કદાચ તે પહેલાં પણ ઓચિંતો છાપો મારી દે. તો તેમાં કાંઈ અજાણ્ય જોવું નથી. પ્રભુ ! હજી આપણે કોઈપણ પ્રકારની તૈયારી કરી નથી, સૈન્યને નિયમસર ગોઠવ્યું નથી, રાજમહાલયની, રાજ અન્તઃપુરની રક્ષામાટે કશી ગોઠવણ કરી નથી, તેથી, આપણી રક્ષા શીરીતે થઈ શકશે ? એક પ્રજાસિંહ નાના જેવા હરિણપર ઓચિંતો છાપો મારશે તો પછી તે હરિણ તેના પંજમાંથી શીરીતે છટકી શકશે ? દેવ ! હવે અમને જલ્દી કોઈ સરળ ઉપાય બતાવો કે, જેના યોગે અમે અમારી રક્ષા કરી શકીએ તથા શત્રુને હંફાવવાના કાર્યમાં કુશળતા મેળવી શકીએ. અત્યારે આપના સિવાય અમારો ખીજા કોઈપણ સહાયક નથી. માટે આપ આપની અમૂલ્ય સલાહ આપી અમને મરણના મુખમાંથી બચાવો. જે ઉપાય યોજવાથી રાજ્ય તથા પ્રજાનું કલ્યાણ થાય અને શત્રુનો પક્ષ ધુગમાં મળી જાય, તેવો સરળ ઉપાય સત્વર બતાવો.”

ચાણુક્ય આ વાર્તા સાંભળીને સહજ ચમકી ગયો. તેનું ચિત્ત ચંચળ થઈ જઈયું. તે મુખ મંડળે ચિંતાનો ભાવ ધારણ કરી લીધો. તે મલિન મુખથી બોલ્યો કે;—“ આ વાત મહારાજ સમરકેતુ તથા રાજ-કુમાર ચંદ્રગુપ્તાના જાણવામાં આવી છે ખરી કે ? ”

શકટારે જવાબ આપ્યો કે;—“ તેમણે મારી પાસેથી જ સહુથી પ્રથમ આ સમાચાર સાંભળી લીધા છે. અને તેમણે પોતાના પહાડી સૈન્યને યુદ્ધ માટે એકદમ તૈયાર થવાની આજ્ઞા આપી દીધી છે માગધી સેનાને કોઈપણ ઉપાયે પર્વતપાસે આવવા દેવી નહિ, એવો નિશ્ચય પણ થઈ ગયો છે.”

ચાણુક્ય બોલ્યો કે;—“ આ વિષયમાં એક પ્રકારની થોડીક મી-માંસા અત્યારે અને આક્ષણે જ થઈ જતી અગત્યની છે. કારણ કે, સમય થોડો રહ્યો છે અને કામ ઘણું કરવાનું છે. અત્યારે તો રાત

નાની અને વેશ ઝાઝા એવો પ્રસંગ આવી લાગ્યો છે, માટે જેમ અને તેમ જલ્દી દરેક કામો પતાવી દેવાની તથા બધી તૈયારીઓ કરી લેવાની ખાસ જરૂર છે. ચાલો હવે આપણે ચંદ્રગુપ્ત તથા સમરકેતુ પાસે જઈને આ વિષયમાં એક પ્રકારનો દૃઢ નિશ્ચય કરી નાંખીએ. ”

શકટારે કહ્યું;—“ હા-ઘણીજ ખુશીથી ચાલો. અત્યારનો મામલો ઘણો જ ભયંકર અને ભેદભરેલો છે, માટે આપ કહો છો. તેમ કરવાની જ મને પણ ખાસ અગત્ય જણાય છે. આપની સલાહ મુજબ વર્તવાથી અમારું જરૂર કલ્યાણ જ થશે. નીતિશાસ્ત્ર પ્રણેતા મુનિવરોના વાક્યમાં વિશ્વાસ રાખવાથી તથા તે વાક્યોનું અનુકરણ કરવાથી સાધારણ મનુષ્ય પણ વિશ્વવિજયી થઈ શકે છે, એ વિષયમાંથી બચાવવા માટે જે જે મેહનતો ઊઠાવી છે અને હજી પણ ઊઠાવી રહ્યા છો, તે ખરેખર ઘણી જ વખાણવાલાયક છે. આપની સલાહ સોળે સોળ આના સત્ય છે. ચાલો હવે આપણે વ્યર્થ વિલંબ કર્યા વિના રાજ સમરકેતુ અને ચંદ્રગુપ્ત પાસે જઈએ, તથા ભવિષ્યમાં આવનારી આફતમાંથી છૂટ મેળવવાનો અથવા તો બચાવ કરવાનો કોઈપણ સરળ ઉપાય શોધી કાઢીએ. ”

આ પ્રમાણે વાતચીત કર્યા પછી ચાણુક્ય તથા રાજમંત્રી શકટારે મલયપૂરના મહારાજ સમરકેતુના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. આ સમયે તેમણે જોયું કે, તે સ્થળે સમરકેતુ તથા ચંદ્રગુપ્ત ચિંતામગ્ન અવસ્થામાં બેસી, સહામે એક નકશો ઉઘાડો રાખી કોઈ એક કૂટ વિષયનો શાંત ચિત્તે વિચાર કરી રહ્યા હતા. તેમના બન્નેના મુખપર એક પ્રકારની ઉદાસીનતા છવાઈ ગઈ હતી.

ચાણુક્યને અચાનક પોતાના ઓરડામાં આવેલા જોઈ, તેઓ બન્ને પોતપોતાના આસન પરથી ઉભા થયા અને ત્યાર પછી તેનાં ચરણોમાં વંદન કરી દૂર ઉભા રહ્યા. રાજમંત્રી શકટાર પણ તે સમયે તેમની બન્નેની છેક નજીકમાં જઈને ઉભો રહ્યો.

પોતાના યોગ્ય આસનપર બેઠા પછી ચાણુક્ય બોલ્યો કે;—“મહારાજ ! આપે આપની સેનાના સંબંધમાં શી વ્યવસ્થા કરી છે, તે મને જણાવી શકશો કે ? શકટાર પાસેથી આ પહેલાં મગધસેનાના આગમનની બધી ખીના જાણી લીધી છે. પરંતુ હવે તમારી વ્યવસ્થા જાણવાની મને બહુજ જિજ્ઞાસા થઈ આવી છે. તમે તમારા સૈન્યની બૃહદ્વચના કેવા પ્રકારની કરવા ધારો છો વા ? ”

સમરકેતુએ ઝાંખા તેમજ કરમાયલા મુખથી જવાબ આપ્યો કે;—
 “ પ્રભુ ! હજી એ વિષયમાં અમે લોકો કાંઈ પણ દૃઢ નિશ્ચય કરી શક્યા નથી. તો પણ સ્વાધીનતાદેવીની રક્ષા માટે હું માફ જીવન આપવાને તૈયાર છું. મારી પ્રજાના રક્ષણ માટે માફ લોહી રેડી બતાવવાને તત્પર છું. અમે બંને જણાએ સૈન્ય સાચવવાનું માથે લીધું છે. અત્યારે અમારી પાસે પચીસ હજાર કેળવાયલા પહાડી સિપાહીઓ તૈયાર છે અને તેઓ બધા લડાઈમાં પોતાની ગદ્દન કપાવવા માટે તૈયાર થઈ ઉભા છે. તેમનો બધાનો વિચાર કેસરીયાં કરી દુશ્મનના લશ્કરપર દૂટી પડવાનો છે. યુદ્ધના સમાચાર સાંભળીને તે વીરોનાં હૃદય ધબકી રહ્યાં છે. તેમની આખો આગળ મોહમયી માયાનું મધુરું સ્વપ્ન તરી રહ્યું છે. યુદ્ધનું સંગીત સાંભળવા માટે તેઓ અત્યંત આતુર બની ગયા છે. કાલે પ્રભાતના પ્રહરમાં આપ જોઈ શકશો કે, પહાડી સૈનિકો યુદ્ધને માટે કેવા ઉન્મત્ત બની ગયા છે ! કાલે સહવારમાં જ પર્વતના સપાટ પ્રદેશોમાં લશ્કરની છાવણી તથા રાવટીઓ નાંખી દેવાનો અમે સહુએ નિશ્ચય કર્યો છે. મહાત્મન ! આ વિષયમાં આપની શી સલાહ છે વા ? ”

આ સાંભળી ચાલુક્યે કાંઈક વિચાર કરી કહ્યું કે;—“ ત્યારે શું તમે માગધી સેના તમારા રાજ્યપર આવી એકદમ આક્રમણ ન કરે તો તેની સામે બાથ ન ભીડતાં શાંત બેસી રહેવાનો જ નિશ્ચય કર્યો છે ? તેમની રહસ્યે રહામી છાતીએ લડવાના વિચારને છોક જ માંડી વાળ્યો છે ? ”

સમરકેતુએ જવાબ આપ્યો;—“ મોટે ભાગે તો તેવોજ નિશ્ચય કર્યો છે. ”

ચાલુક્ય આથી જરા ગરમ થઈ બોલ્યો;—“ ના—આવો નિશ્ચય કરવામાં તમે ભારી થાપ ખાધી છે. જો તમે આ બ્રાહ્મણની સલાહ માનતા હો તો, તેમ ન કરતાં, મારા કહેવા પ્રમાણે, માગધી સેના આપની સેનાપર આક્રમણ કરે તે પહેલાં જ તેનાપર ઘસી જાઓ. સવાર થતાં પહેલાં જ વનના અંતરાલમાં નાના પ્રકારની વ્યૂહરચના કરી તમેજ તેનાપર એકદમ છાપો મારો. આમ કરવાથી તે દૂરથી થાકી આવેલા સૈનિકો કંટાળીને એકદમ પાછા હટવા માંડશે તથા આપણને તેનાપર માર મારવાનો સારો મોકો મળી આવશે. અચાનક પોતાના સૈન્યપર આવું આક્રમણ થયેલું જોઈને રાજધનનંદના પણ છક્કા છૂટી જશે અને

તે કાયરતાથી પાછો હઠશે. ચંદ્રગુપ્ત અને તમે મળીને બન્ને બાબુએથી એકદમ ઓચિંતો છાપો મારશે એટલે તેમને પોતાની રક્ષા કરવાની કુરસદ પણ મળી શકશે નહિ. આમ કરવાથી આપણું સૈન્ય અત્યંત ઉત્સાહી બની જશે અને પોતાની ફતેહનો રંગ જામેલો જોઈને બમણા બળળી લડવા લાગશે. માગધી સૈન્ય પોતાની આવી દુર્દશાજોઈ, તથા આપણા દ્વારા હેરાન થયેલા જોઈ અવશ્ય પાટલિપુત્ર તરફ નહાસી જશે અને પછી પોતાના લશ્કરને વધારે દૃઢ બનાવવાની એજા કરશે. એ દરમ્યાન આપણા સૈન્યને કેળવવાનો સારો વખત પણ મળી શકશે.

સમરકેતુ અને ચંદ્રગુપ્તે પરસ્પર દૃષ્ટિમલિન કર્યું. ત્યાર પછી ચંદ્રગુપ્ત બોલ્યો કે;—“ અત્યારે આપ કહો છો તેમ કરવાથી જ અમારું કલ્યાણ થઈ શકે તેમ છે. અમે કેવળ અમારા બાહુબળપર વિશ્વાસ રાખીને જ યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર થયા હતા. પરંતુ કૌશલ્ય તેમજ કપટ એ પણ યુદ્ધ વિધાનાં મુખ્ય અંગો છે, એ પ્રથમથી જાણી શક્યા નહોતા. હવે મને સારી રીતે સમજાયું છે કે, કોઈ પણ યુદ્ધમાં માત્ર સૈન્ય તથા બાહુબળ બળજ અપમાં આવી શકતું નથી. તેની સાથે કપટતા તથા દગાબાજીની પણ ખાસ જરૂર પડે છે. કરુક્ષેત્રના મહાન યુદ્ધમાં પણ પાંડવોએ તે કપટવિધાનો આશ્રય લઈ, યુધિષ્ઠિર જેવા મહા ધર્માત્મા અને સત્યવાદી પુરુષે ‘નરો વા કુંજરવા’ શબ્દનો ઉચ્ચાર કરી, દ્રોણગુરુને છેતરી વિજય મેળવ્યો હતો. કૌરવોનો પક્ષ ધણો જ મજબૂત હોવા છતાં, કપટવિધાની મદદથી પાંડવો વિજયી થઈ શક્યા હતા. ધર્મનાં યુદ્ધોમાં પણ આવો બનાવો ધણીવાર બની ગયેલા જોવામાં આવે છે. મહાત્મન! હવે અમે બીજા બધા વિચારોને માંડી વાળી, કેવળ આપની સલાહ પ્રમાણે વર્તવાને તથા આપની દરેક પ્રકારની આજ્ઞાઓનું પાલન કરવાને તૈયાર છીએ. મારા જેવા દુર્ભાગીપર દયાપર લાવી આપે આવી મોટી મેહનત ઊઠાવી છે તથા મને વિજયી બનાવી સર્વપૂજ્ય સમ્રાટ બનાવવાની જે દૃઢ ધારણા ધારી છે, તે ઉપકાર માટે હું આપનો એકવાર નહિ, કિન્તુ અનેકવાર ઝણી છું. ”

ધણીવાર સૂધી આવા પ્રકારની સલાહ કર્યા પછી, તેઓ સર્વે અત્યારે જે કાર્ય કરવાની ખાસ જરૂર હતી, તે કાર્યને જલ્દી પાર પાડવાના તથા તે વિષયમાં તમામ જાતની તૈયારીઓ કરવાના પાકા વિચારપર આવી ગયા. ત્યાર પછી તેણે જે સિદ્ધાંત સ્થાપિત કર્યો,

તેથી સર્વજનોનાં મન અત્યંત સંતુષ્ટ થયાં અને તે બદલ તેને તરેહ તરેહના ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. પ્રજામાં વ્યાપેલી એક પ્રકારની અશાંતિ દૂર થઈ અને સર્વના મનમાં આનંદની એક સરખી છાયા છવાઈ ગઈ. ભવિષ્યમાં પોતાના શિરપર મહાન આક્રમણ આવે તેમ છે, એમ જાણવા છતાં પણ પ્રજાજન્યમાં તેટલો ખળભળાટ થવા પામ્યો નહિ. આ યુદ્ધનું મુખ્ય કારણ અંદ્રગુપ્ત હતો. અંદ્રગુપ્તને માટે જ લોહીની નદીયો વહે તેમ હતી, ભયંકર રક્તપાત થાય તેમ હતો તથા અનેક નરનારીઓનાં બળિદાન દેવાય તેમ હતાં, તેમ છતાં રાજા સમરકેતુની નમ્ર, ઉદાર અને વીરપ્રજાએ તે અંદ્રગુપ્તને દૂર કરી યુદ્ધના અગ્નિને શાંત કરવાની કલ્પના પણ ન કરી. કારણ કે, તે પ્રજા સારી રીતે જાણતી હતી કે, અતિથિ સત્કાર તથા શરણાગતને બચાવ કરવો એજ આર્યપ્રજાનો મુખ્ય ધર્મ છે. અત્યાર સૂધીમાં એ બંને નિયમોનું પાલન કરવાના ઉદ્દેશથી ભારત દેશની પ્રજાએ પોતાનાં મસ્તકો કપાવ્યાં છે, પોતાના શરીરના હાડમાંસને ભૂમિપર આઘોટાવી દીધાં છે અને તેના યોગે જ તે પ્રજા એટલે કે, ભારતવર્ષની અતિથિપૂજક તથા શરણાગત રક્ષક પ્રજા સમસ્ત વિશ્વમાં પૂજનીય ગણાય છે. મંગેસ્થિનિસ જેવા વિદેશી યાત્રાળુઓને પણ મ્હોંમાં આંગળાં નાંખીને એ મોટે તે પ્રજાના ગુણો ગાવા પડ્યા છે. આર્યપ્રજાના એ એ સદ્ગુણો જ પૃથ્વીભરમાં ઉત્તમ અને ગૌરવાન્વિત મનાય છે. રાજ્યભક્ત પ્રજા દેશવત્સલ તથા પ્રજાવત્સલ રાજાના રક્ષણ માટે પોતાના પ્રાણનું બળિદાન આપી દે છે અને તેને અનુસરીને સમરકેતુની પ્રજા પણ પોતાના રાજાની આશ્રત વખતે તેમ કરવાને તૈયાર થઈ. તે ઉપરાંત પ્રેમાળ રાજકુમાર અંદ્રગુપ્તે પોતાના મધુર વર્તનથી તે પ્રજાને મુગ્ધ બનાવી પોતાના તરફ એવી તો આકર્ષી લીધી હતી કે, તે પ્રજા તેના માટે પોતાના સર્વસ્વનો ત્યાગ કરીને પણ પોતાના જીવનની આહુતિ આપી દેવાને તૈયાર થઈ જાય તેમ હતી. પહાડી પ્રજા રાજકુમાર અંદ્રગુપ્તને મહુજ ચહાતી હતી અને અંદ્રગુપ્ત પણ તેમનાપર અત્યંત અતુરાગ દર્શાવ્યા કરતો હતો.

કેટલીકવાર સૂધી કાંઈક વિચાર કર્યા પછી મહામુનિ ચાણક્ય બોલ્યો કે;—“ મહારાજ ! મારે ખીજા એ ચાલાક જસસોની ખાસ જરૂર છે, માટે તેના કોઈ અતુર જસસોને જલ્દી મારી પાસે બોલાવી આપો. તેઓ મારા તાબામાં રહીને હું જે જે કામો સોંપું તે સર્વ કાર્યો

સત્વર કરી આપે એવી વ્યવસ્થા કરી આપો. હું તેમને ગમે તે કાર્ય સોંપીશ, તેમાં તમારા કોઈથી વચ્ચે ડખલ કરી શકાશે નહિ. હું મારી મરજી મૂજબ તેમને કામકાજ સોંપ્યા કરીશ. જ્યારે માફ કાર્ય પૂરું થશે ત્યારે જ તમે એ જાસૂસોને મારા તાનામાં શા કારણથી રાખવામાં આવ્યા હતા, તેનું ખરું કારણ સમજી શકશો. જ્યાં સૂધી હું મારા કાર્યમાં ફતેહમંદ થઈ શકીશ નહિ, ત્યાં સૂધી એ જાસૂસોને મારા કબજામાં રાખવાનું કારણ તમને જણાવીશ નહિ. આમ કરવામાં મારો એક છુપો હેતુ સમાયલો છે અને તે હેતુ આગળ જતાં તમારા જાણવામાં આવશે. ”

અંદ્રગુપ્ત અને સમરકેતુ, ચાણક્યના આ મતને પુષ્ટિ આપતાં બોલ્યા કે;—“ મહાત્મા ! એ વિષયમાં અમને કશી અડચણ નથી. આપ આપનું કાર્ય પૂરું કર્યા પછી, અમને જે કાંઈ કહેવું હોય તે આપ ખુશીથી કહેજો. અમે લોકો તે પહેલાં આપના કાર્યમાં કદાપિ હસ્તાક્ષેપ કરીશું નહિ. રાજમંત્રી શકટાર હમણાંજ આપના માગેલા ચાલાક જાસૂસોને આપના અધિકારમાં સુપ્રત કરશે. તેઓ આપના કાર્યમાં પૂરતી મદદ કરી શકશે. તથા આપને જોઈતી તમામ ચીજો પૂરી પાડશે. તેમના નીમેલા ચતુર જાસૂસો અત્યારે એક ખાસ કામમાં ગુંથાયા છે, તેઓ થોડા વખતમાં આવી લાગશે તથા આપના દરેક હુકમોનું બનતી રીતે પાલન કરી બતાવશે. આપ એ વિષયમાં જરા પણ ચિંતા કરશો નહિ. કારણ કે, રાજમંત્રી શકટાર ઘણા જ અનુભવી અને બુદ્ધિમાન પુરુષ છે, તેથી આપના કોઈપણ કામમાં કશી અડચણ આવવા દેશે નહિ. ”

આમ કહી રાજ સમરકેતુ કોઈ પણ કાર્યવશાત્ ચાણક્યનાં ચરણોમાં મસ્તક નમાવીને તે ઓરડામાંથી બહાર ચાલ્યો ગયો. આ સમયે તે ઓરડામાં માત્ર ચાણક્ય, શકટાર તથા અંદ્રગુપ્ત મળીને ત્રણ જ જણા બાકી રહ્યા. તેઓ સમરકેતુના ગયા પછી નીચે પ્રમાણે સલાહ કરવા લાગ્યા.

ચાણક્યે શકટારને સંબોધીને કહ્યું કે;—“ મંત્રીજી, તમે મારા ઓરડામાં જઈ જરા વાર બેસો. હું યુવરાજ અંદ્રગુપ્ત સાથે બે ચાર જરૂરી વાતો કરીને હમણાં જ તમારી પાસે આવી પહોંચું છું. અંદ્રગુપ્ત સાથે વાતચીત કરવાનો જે અવસર મળ્યો છે, તેને નકામો જવા દેવો બ્યાજબી નથી. યુવરાજની સાથે વાત કરવામાં પણ મારો એક ઉદ્દેશ છે

અને તે તમને પાછળથી સમજશે. હાલ તરત તો તમે મારા ઓરડામાં જાઓ અને જરાવાર આરામ લ્યો. ”

આ સાંભળીને શકટાર તરતજ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. ત્યાર પછી ચાણક્યે, ચંદ્રગુપ્તના મસ્તકપર સ્નેહપૂર્વક હાથ ફેરવીને કહ્યું કે;—
“ ચંદ્રગુપ્ત ! એક દિવસ મારા ગુરુ યોગાનંદસ્વામીએ, જ્યોતિષદ્વારા તારા ભાગ્યના સંબંધમાં ગણુના કરીને એક અદ્ભુત ભવિષ્યવાણી ભાષી હતી. તેમણે તારા મુખમંડળ તથા લલાટપ્રદેશના કેટલાંક ચિન્હો અને રેખાઓપરથી કહ્યું હતું કે;—“ એક દિવસ તું સિંહાસનનો અધિકારી થઈશ. મગધરાજ્યનો ઝળહળતો મુકુટ તારા મસ્તકપર વિરાજશે અને તું એક સાર્વભૌમિક સમ્રાટ તરીકે સમસ્ત વિશ્વમાં પ્રખ્યાતિ પામશે. ” આ વાક્યમાં શું સત્ય છે અને શું અસત્ય છે, તે સંબંધી તેં કદાપિ કાંઈ વિચાર પણ કર્યો છે ખરો કે ? તારા મનમાં સમ્રાટ થવાની ઇચ્છા થઈ આવે છે ખરી કે ? ”

ચંદ્રગુપ્તે નમ્રતાથી જવાબ આપ્યો કે;—“ ભૂદેવ ! ધણા દિવસ પહેલાં સ્વામીજીએ મને એવી એક વાર્તા કહી હતી ખરી. તેમના જેવા વિદ્વાન તેમજ યોગી પુરુષની વાતપર મારા જેવા દુર્ભાગ્યથી પીડાયલા તેમજ અન્નના અભાવે કાંઈ મારતા મૂખ અને બુદ્ધિહીન પુરુષથી અવિશ્વાસ પણ શી રીતે રાખી શકાય વા ? તેઓ સાક્ષાત્ યોગસિદ્ધ પુરુષ છે. તેઓ ધારે તે કરવાને શક્તિમાન છે. યોગી પુરુષો સંસારના અનેક દુઃખો તેમજ ક્લેશથી બળતા આત્માઓને શાંતિનો સ્વાદ આપી શકે છે. વિષમય ભાસતા આ નશ્વર સંસારમાં કર્મનો ખરો માર્ગ બતાવી ભ્રમિત આત્માઓને સંસાર સુધામય છે, એવું સાબીત કરી આપે છે. તેમની સત્તા અલૌકિક હોય છે. તેવા પ્રતિભાવાન પુરુષોથી સંસાર નભી રહ્યો છે. સંસારક્ષેત્રનું ખરું ભૂખણુ સ્વાર્થહીન સાધુપુરુષો જ છે. જેમણે વિશ્વત્રાસિની મહામાયાને પોતાના કાળમાં મેળવી લીધી છે. બ્રહ્માંડને લુપ્ત બનાવનારા મોહને પોતાનો દાસ બનાવી દીધો છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મત્સરરૂપી પિશાચોને પોતાના આરાધારક અનુચરો કરી લીધા છે, તેવા સર્વ સત્તાશાળી યોગીના વચનપર અવિશ્વાસ કેમ આવે ? તેમની વાતપર મને પૂરેતા ભરોસો છે. પરંતુ મારા ભાગ્યપર હું અત્યંત અવિશ્વાસ રાખું છું. મનુષ્યનું ભાગ્ય વિચલિત છે, સ્થિર નથી. કોઈ વખતે તે ભાગ્ય મનુષ્યને ઉન્નતિ તેમજ વૈભવના ઉચ્ચ શૃંગપર ચઢાવી, માયાવી સંસારનાં અનેક સુખોનો સ્વાદ આપે છે, તો કોઈ વખતે તેજ

પ્રારબ્ધ કિંવા ભાગ્ય મનુષ્યને દુઃખ અને પીડાની ગહન ગર્તામાં ગમડાવી પાડી અનેક પ્રકારની વિડંબનાઓમાં નાંખી દે છે. સ્વામીજીની ભવિષ્યવાણીએ થોડા વખતને માટે મારા મનમાં પોતાની પ્રબળ સત્તા ભ-વીષ્યમાં સ્થાપીહતી એ ખરું, પરંતુ આવનારી આફતોની ચિંતાથી, હું તે બધી વાતોને છેક ભૂલી ગયો છું. મને મારા પોતાપર વિશ્વાસ નથી. આ યુદ્ધમાં જો મારો પરાજય થશે તો પછી મારાથી આ જગતના કોઈ પણ પ્રાણીને માફ મુખ ખતાવી શકશે નહિ. મારે આત્મહત્યાનો આશ્રય લઈ કાળના ભયંકર ગર્ભમાં સદાને માટે સંતાઈ જવું પડશે.”

“ અંદ્રગુપ્ત ! વીર ક્ષત્રિયના મુખમાંથી ‘ આત્મહત્યા ’ જેવો શબ્દ સાંભળીને મને અત્યંત શોક થાય છે. તને તારા પોતાનાપર આટલો બધો અતિશ્વાસ છે એ જાણીને તો વળી મને તેનાથી પણ અધિક શોક થાય છે. તું ક્ષત્રિય છે. જગતનું રક્ષણ કરનાર જાતિનો એક આદર્શ પુત્ર છે, છતાં તને આવા શબ્દો બોલતાં :જરાપણ શર્મ નથી આવતી ? તું આમ નિર્બળ કેમ બની ગયો છે. નિર્બળતા એજ મનુષ્યની પડતીનું મુખ્ય નિશાન છે. માણસ દરેક કાર્ય કરી શકે છે. તેનાથી શું નથી થઈ શકતું ? મારો શિષ્ય હોવા છતાં આવો કાયર અને બીરુ બની જાય છે એ જોઈને મને ઘણી જ અજ્ઞયબી થાય છે. વનવિહારી કેસરીના હૃદયને વિદીર્ણ કરનાર એક વીર બાળકના મુખમાંથી આવાં બીરુતાવાળાં વચનાં સાંભળીને મને બહુ દિલગીરી થાય છે. ઊઠ, નિર્ભય થા ! બીરુતાની ભયંકર ઊંધમાંથી જાગ્રત થા અને તારા ખરા કર્મમાં જોડાઈ જા ! તારી જાતપર તું કદાપિ અવિશ્વાસ લાવીશ નહિ, તારા કર્મને ત્યાગીશ નહિ.”

“ મહાત્મન ! ગુરુદેવ !! આપના આ શબ્દો મારા હૃદયને વેધી નાંખે છે. મારા શુષ્ક હૃદયમાં શીતળતાનો સંચાર કરે છે. મારા ઠંડા થયેલા લોહીને ઉકાળીને આખા શરીરમાં કમ્પારી વદ્ધટાવે છે ! યુદ્ધ માટે માફ મન અત્યંત આતુર છે, પરંતુ એક વાતનું સ્મરણ થતાં તે આતુરતા તથા ઉત્સાહ મંદ પડી જાય છે. જગતના ક્ષણિક અને નશ્વર સ્વાર્થ માટે હું મારા બાઈનું ગળું કાપવા તૈયાર થાઉં ? અને તેના નિર્દોષ સૈનિકોને રણભૂમિમાં રોળી દઉં ? નહિ—નહિ. મારા બાઈને જેમ યોગ્ય લાગ્યું તેમ ભક્ષે કર્યું, પરંતુ મારી ઇચ્છા તેમ કરવાની નથી. હું મરીશ તો બધો ઝગડો પતી જશે. લોહીની નદીઓ બહેતી અટકશે અને અનેક મનુષ્યની ખરબાદી થતી બચશે. વળી અત્યારે મારા

મહા પણ વાંકા છે. માફ ભાગ્ય મારાથી રીસાયું છે અથવા તો મારાપર કોપિત થયું છે. આ સર્વ કારણોથી જ મારી આશા અને ઉત્સાહ આદિ સર્વ ઠંડાં થઇ જાય છે. તાત ! હવે શું કરવું અને શું ન કરવું એ મારાથી સમજી શકાતું નથી. મોહમયી માયાના ભયાનક ચક્રમાં પડીને હું એવો રસાયો છું કે, મારાથી માફ હિત શું અને અહિત શું તેની પણ કલ્પના કરી શકાતી નથી. ખીજા બાબુએ રાજા સમરકેતુના અનેક ઉપકારો, મન્દાની અપૂર્વ સેવા અને પહાડી પ્રજાની પ્રેમાળતાનું સ્મરણ થતાં માફ મન ઉશ્કેરાઈ જાય છે. અત્યારે મારી નૌકા મધ્ય સમુદ્રમાં પડી છે. કયા કિનારે જવું, મૃત્યુના કે જીવનના, કર્તવ્યના કે કર્તવ્યભ્રષ્ટતાના, ધર્મના કે અધર્મના તેનો પણ મારાથી નિશ્ચય કરી શકાતો નથી. માફ મન ભયાનક ભ્રમણામાં ભરી રહ્યું છે. જે સમર-તુના પક્ષનો ત્યાગ કરું છું તો કર્મભ્રષ્ટ થવાનો ભય રહે છે અને રાજા ધનનંદની સહામે યુદ્ધ કરું છું તો બ્રાત્રોદી ગણાવાની ખ્હીક રહે છે. હવે કયો માર્ગ લેવો, એ મારાથી નિશ્ચય કરી શકાતો નથી. મારા ભાગ્યે મને ભમાવ્યો છે, દુભાવ્યો છે, કર્મના માર્ગપરથી એકદમ ગળાડાવી પાડ્યો છે. મારી વિચારશક્તિનો લોપ પણ તે ભયાનક ભાગ્યે જ કર્યો છે ! હાયરે ભયાનક ભાગ્ય ! તને જરા પણ દયા કે પ્રીતિ નથી કે તું આવું કુર બની ગયું છે ?”

આ સાંભળી ચાણક્યે ઉત્સાહિત સ્વરથી કહેવા માંડ્યું કે;—
દુર્ભાગ્યપીડિત માનવ ! એકવાર જરા વિચાર કર અને પછીથી ભાગ્યની નિંદામાં પ્રવૃત થા. જેમની જ્ઞાનશક્તિનો લોપ થયો હોય છે, જેમના હૃદયમાંથી સારાસાર જાણવાની ખુદ્ધિનો નાશ થયો હોય છે, તેઓ ભગવાનના રચેલા ભાગ્યની વિચિત્ર લીલાને ખિલકુલ જાણી શકતા નથી. તેમના હૃદયમાં ભાગ્યના આધાતો અત્યંત અસહ્ય થઇ પડે છે. પરંતુ તે ખુદ્ધિહીન લોકો એટલો પણ વિચાર કરતા નથી કે, તેજ ભાગ્ય મનુષ્યને દુઃખની ગહનગર્તામાંથી ઉપાડીને સુખના સમુજ્જવલ શૃંગપર ચઢાવી દે છે. આશાહીન હૃદયમાં નવીન આશાનો ઉદય કરી શકે છે. મરૂભૂમિમાં પણ જળ જેવા અતિ ઉપયોગી પદાર્થનો આભાસ પાતાવી શકે છે. વત્સ ! ભગવાનના આ વિશાળ રાજ્યમાં જે સનાતન નિયમ પરાપૂર્વથી ચાલતો આવ્યો છે અને અત્યારે પણ ચાલી રહ્યો છે. તેને નષ્ટ કરવાનું કિંવા અટકાવવાનું સામર્થ્ય કોઈ પણ માનવદેહધારક પ્રાણીમાં છે જ નહિ. વિશ્વમાં વર્ષાઋતુ નિત્ય રહેતી નથી. વાદળાંનો ધનધોર અધિકાર સદાને માટે રહેતો નથી. ઉનાળાનો ઉકળાટ કાયમ

ટકતો નથી. પ્રકૃતિદેવીની દશા નિત્ય એક સરખી રહેતી નથી, તો પછી મનુષ્યનું ભાગ્ય એક જ પ્રકારની સ્થિતિમાં શી રીતે રહી શકે વાઝ ? પૃથ્વીપરના અચલ અને અડગ પર્વતો એક જગાએ સ્થાયી રહ્યા નથી. તેમને પણ ભૂકંપના ભયાનક આઘાતથી સ્થાનબદ્ધ થવું પડ્યું છે સમુદ્રના જળરાશિને એક સ્થળેથી બીજે સ્થળે જવું પડ્યું છે. પ્રચંડ વેગવાળી સરિતાઓના પ્રવાહને એક દિશામાંથી બીજી દશામાં બેઠવું પડ્યું છે. જગતની ગગનચુંપિત ધમારતોને ભૂગર્ભમાં મળીને સદાને માટે સંતાઈ જવું પડ્યું છે. ગર્વમાં મનમાન્યાં સુખો મહાલતી મોટી મોટી રાજધાનીઓ તેમજ નગરીઓને પણ કાળના કરાળ ગર્ભમાં સદાને માટે છુપાઈ જવું પડ્યું છે. ગગનસ્પર્શી વૃક્ષોની પણ તેવીજ દશા થવા પામી છે, તો પછી બિચારા ભાગ્યનું પરિવર્તન થાય તો તેમાં અન્યથા જેવું શું કહી શકાય ? જગતનો નિયમ જ પરિવર્તનશીલતા છે. સંસારના સર્વ પદાર્થો એક રૂપમાંથી બીજા રૂપમાં બદલાઈ જાય છે. આ સર્વ કારણોથી જ વિશ્વ પરિવર્તનશીલ કહેવાય છે. મનુષ્યની દશા પણ તેવા જ પ્રકારની પરિવર્તનશીલ છે. ભાગ્યને દોષ દેવાનું કશું કારણ જ નથી. માટે ગિઠ. મોહ નિદ્રાનો ત્યાગ કરી, ભાગ્યપર ભરોસો રાખી યુદ્ધમાં જોડાઈ જા. તારા ભાઈ ધનનંદ તરફ તને જે મોહ ઉત્પન્ન થયો છે, તેને ભગવાન કૃષ્ણે અનુનંદને આપેલા અમૂલ્ય ઉપદેશનું સ્મરણ કર, એટલે તારા તે મોહ તથા માયાનો અંત આવશે. હા—હું એટલું કખૂલ કહું છું કે, તારું સૌભાગ્ય રૂપી ગગન અત્યારે દુઃખ રૂપી ઘોર અમાવાસ્યાના અંધકારથી ઢંકાઈ ગયું છે. પરંતુ તે અમાવાસ્યાનું અસ્તિત્વ પણ ચિરકાળ સૂધી ટકવાનું નથી. એનું સ્મરણ કર. પણ હવે એ વિષયને વધારે ચર્ચવાની કાંઈ જરૂર નથી. અત્યારે હું તારી પાસેથી માત્ર એકજ વાર્તા જાણવાની જિજ્ઞાસા ધરાવું છું, અને મને આશા છે કે, તું તે વાર્તાને લેશ માત્ર પણ દૂષાવ્યા વિના તું મને જણાવી દેશ, આ વાર્તાની સાથે મારો, તારો તથા રાજ સ્મરકેતુનો ખાસ સંબંધ જોડાયેલો છે.”

આણક્યની આવી વાર્તા સાંભળીને ચંદ્રગુપ્ત અત્યંત શંકાશીલ બની ગયો. તેના આવા પ્રશ્નમાં શો ઉદ્દેશ સમાયલો છે, તે જાણ્યાવિના જ તે બોલ્યો;—“પ્રભુ ! હું આપને મારા ગુરુદેવ માનું છું. દેવતાના કરતાં પણ હું આપને વધારે પૂજ્ય ગણું છું. ધણા દિવસ થયાં આપનું શિષ્યત્વ સ્વીકારવાની મારા મનમાં ઈચ્છા થઈ આવી હતી, તે આજે ઈશ્વરે પૂર્ણ કરી છે. મારી પ્રબળ વાસના માત્ર આપ જેવા પુરુષને ગુરુ તરીકે

સ્થાપવાની જ હતી અને તે આજે કાંઈક અંશે તૃપ્ત થઈ છે. મહાત્મન ! આપને જે કાંઈ પૂછવું હોય તે ખુશીથી પૂછી જૂઓ, હું આપની પાસે જે સત્ય ખીના હશે તેનો એક અક્ષર પણ છૂપાવવાની ચેષ્ટા કરીશ નહિ. મને આપનામાં પૂરો વિશ્વાસ છે. હું બ્રાહ્મણોને દેવાંશી જાતિ તરીકે માન આપું છું. બ્રહ્મતેજયુક્ત બ્રાહ્મણ સંસારક્ષેત્રમાં રહીને ધારે તે કરી શકવાને સમર્થ છે, એવી મારી દઢ માન્યતા છે. જે જાતિને સાક્ષાત્ વિષ્ણુપરમાત્માના રવરૂપે અવતરેલા ભગવાન કૃષ્ણે પૂજનીય માની હતી, તે જાતિને હું પણ પરમપૂજનીય જ માનું છું.”

“ આણક્યે કહ્યું:—“ યુવરાજ ! ભગવાને તને જે અપૂર્વ મનુષ્યત્વ આપ્યું છે, દેવદિગ્ગજમાં તારી દઢ શ્રદ્ધા છે, બ્રાહ્મણજાતિનો તું ભક્ત છે, તે બધી બાબતોને હું બહુ સારી રીતે જાણી શક્યો છું. ચંદ્રગુપ્ત ! તારામાં શું નથી ? તને શાની ખોટ છે ? લોકવિશ્રુત બાહુબળ, અપૂર્વ યુદ્ધ કુશળતા, પ્રતિભાયુક્ત મધુર ભાષા, પ્રજાવત્સલતા, રાજભક્તિ, દેવભક્તિ તથા પરમાત્મા પ્રત્યેની દઢ શ્રદ્ધા આદિ સર્વ સદ્ગુણો તારા અધિકારમાં છે. તું મગધરાજ્યના સિંહાસનનો સાચો વારસ છે. ઇશ્વરે તને અમોઘ પરાક્રમ આપ્યું છે, રાજા સમરકેતુ જેવા મિત્રવત્સલ, શરણાગત રક્ષક તથા ધર્મપ્રિય પુરુષને તારો મિત્ર બનાવી આપ્યો છે. મન્દાજેવી મનોહારિણી અબળા તારી સેવા માટે નિયુક્ત થઈ છે, તો પછી તારે ચિંતા કરવાનું શું પ્રયોજન છે ? આવાં સર્વ પ્રકારનાં અનુકૂળ સાહિત્યો મળવા છતાં તું નિરાશ શા માટે બની જાય છે ? સંસારનાં પ્રત્યેક કાર્યો દિશાના રંગ જેવાં છે. ધડીમાં સંસાર સુખરૂપ ભાસે છે તો ધડીમાં દુઃખરૂપ લાગે છે, તેમ થવાનું કારણ કેવળ મનુષ્યની નિર્ગળતા જ છે. આ વિશ્વજ વાસ્તવિક રીતે સુખરૂપ કિંવા દુઃખરૂપ નથી. તેમાં સુખ અને દુઃખ ઉભયનો સમાવેશ થયેલો છે. પરંતુ તે સુખ અને દુઃખ પણ મનુષ્યની કલ્પનાનું જ પરિણામ છે. જેમણે સંસારની માયાનો, ધરખારના મોહનો, લલનાના સંસર્ગનો તથા દ્રવ્ય જેવી અનર્થકારિણી વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો છે, તેને માટે આ સંસાર સર્વથા સુવર્ણનો જ છે. પણ વત્સ ! હું તને તેવો ત્યાગી થવાનો ઉપદેશ આપતો નથી. કારણ કે, ત્યાગીના આશ્રમનો મુખ્ય આધાર ગૃહસ્થાશ્રમ પર જ રહેલો છે અને ગૃહસ્થાશ્રમ એ પણ મનુષ્ય જીવનની કસોટીનો આશ્રમ ગણાય છે. માટે તું તારા ગૃહસ્થકર્મમાં ગુંથાઈ ધર્મનો સંગીથા અને તારે માટે નિર્માયલા ખરા કર્તવ્યના માર્ગમાં જોડાઈ કર્તવ્યથી

બ્રહ્મ થયેલો મનુષ્ય, મનુષ્ય જામને લજ્જાવારો કાપુરુષ ગણાય છે, માટે તારા આદર્શ કર્તવ્ય માટે તત્પર થા. ”

“ પણ હને આ વિષયમાં મેં તને ઘણો ઉપદેશ આપ્યો છે, માટે તેનું વિવેચન કરવાનું મૂકી દઇ હું તને બીજી એકાદ બે વાતો કહું તે ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી લે. વિપુલ સેનાબળ એ એક મહાન શક્તિ ગણાય છે, રાજાની રાજશક્તિ મનાય છે. જે દિવસે તું એવી મહાશક્તિને પ્રાપ્ત કરી શકીશ, તે દિવસે, મગધનું રાજવંશ તારા અધિકારમાં આવી શકશે. તું જ્યારે તેવા સહસ્ત્ર સૈનિકોને તારા અધિકારમાં મેળવી તેમને યુદ્ધભૂમિમાં અવતીર્ણ કરી શકીશ, ત્યારે તારું અમોઘ પરાક્રમ જોઈ રાજા ધનનંદ પણ થરથર કમ્પી જશે તથા પોતાના મનમાં તારી પ્રશંસા પણ કરશે. રાજા સમરકેતુનું આ સૈન્ય જો તારી આંખો આગળ કાર્ય કરશે, તારા કાજમાં રહીને લડાઈના મેદાનમાં ઉતરશે, તો અવશ્ય તું વિજયલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરી શકશે. જો વિજયલક્ષ્મી તારા ગળામાં પોતાની અમૂલ્ય માળા આરોપશે તો પછી તારા ગૌરવનો અવધિ થશે અને તેના યોગે તું રાજરાજેશ્વર સમ્રાટની પદવી પ્રાપ્ત કરી શકશે. પાર્વતીપતિ મહાદેવની કૃપાથી તું એક દિવસ મગધરાજ્યનો મહાન મહીપાળ થઈશ. તારા આદર્શ ગુણોની વૈજયંતિ સર્વ સ્થળે ફરકવા માંડશે. જેવી રીતે અત્યારે મગધરાજ તારા માટે સમરકેતુના રાજ્યપર આક્રમણ કરવાને તત્પર થયો છે, તેવીજ રીતે તું પણ એક દિવસ ઇશ્વરની અપાર કૃપાના યોગે તેના રાજ્યપર આક્રમણ કરી શકીશ, તથા તેના રાજ્યના ચૂરેચૂરા કરી શકીશ. ”

“ તને મારો શિષ્ય બનાવવાની મને ઘણા દિવસ થયાં ઇચ્છા થઈ આવી છે, પરંતુ આજે શિષ્યત્વ ગ્રહણ કરાવવાનો સમય નથી. આ યુદ્ધમાં તારું બાહુબળ તથા રણકુશળતાની પરીક્ષા કરીને હું તને મારો શિષ્ય બનાવીશ. નિર્માલ્ય પુરુષને હું મારો શિષ્ય બનાવતો નથી. વીર, ધીર અને બુદ્ધિમાન પુરુષો જ મારા શિષ્યની પદવી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. હું તને મારો શિષ્ય બનાવીશ, એ વિષયમાં તું નિશ્ચિંત રહેજે. તું વીરપુરુષ છે, તારી શક્તિ અવર્ણનીય છે, એ બધી બીના હું જાણું છું, પરંતુ તેમ છતાં પણ સમય આત્રા પહેલાં મારું શિષ્યત્વ ગ્રહણ કરાવી શકાય તેમ નથી. હું તને જે સમયે મારો શિષ્ય બનાવીશ, તે પહેલાં તારે મારી પાસે એક પ્રતિજ્ઞાના બંધનમાં બંધાવું પડશે. ”

ચંદ્રગુપ્ત, પ્રતિભાવાન અને યુદ્ધકુશળ વીરપુરુષ હોવા છતાં પણ

શું થયું ? ચાણક્યની વાક્યછટાથી તેના મનનો ઉદ્દેશ શો છે, તે તેનાથી બિલકુલ સમજી શકાયો નહિ. આથી તેણે નમ્રતાથી કહ્યું કે;—“મહાત્મન ! બહે આપ મને શિષ્યરૂપે ગ્રહણ ન કરો, પરંતુ મેં તો આપને રાજ સમરકેતુની રાજસભામાં આપે જ્યારથી કપટકનો ઇન્સાફ કરી તેના પર અનુપમ ઉદારતા દર્શાવી છે, ત્યારથી જ ગુરુ તરીકે સ્વીકારી લીધા છે. આ દુનિયામાં આપના વિના મારો બીજો કોઈ ગુરુ નથી. હું આપની વિદ્વતા, મધુરભાષા, અપૂર્વકૃષણતા તેમજ પ્રતિભાસંપન્ન પંડિતતા પર મુગ્ધ બની ગયો છું. અરે ! આપને એક સાધારણ મનુષ્ય નહિ, પરંતુ એક આદર્શ મહામુનિ માનવા લાગ્યો છું ! આપના ચરણોનો સ્પર્શ કરીને હું આપ કહો તે પ્રતિજ્ઞાના બંધનમાં બંધાવા માટે સર્વદા તત્પર છું. આપની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે માફ લોહી પણ રેડી શકું તેમ છું. કહો આર્ય ! આપ મને શી આજ્ઞા આપવા ઇચ્છો છો ? મને કયું કાર્ય સુપ્રત કરવા ધારો છો ?”

ચાણક્યે કંઈક વિચાર કરી કહ્યું;—“ચંદ્રગુપ્ત ! પ્રતિજ્ઞા કરતાં પહેલાં તેને નિભાવવાનો પૂર્ણ વિચાર કરજે. જ્યારે તું મારી આજ્ઞાનું પાલન કરવાને તૈયાર થયો છે, ત્યારે સાંભળ, તારે રાજ સમરકેતુના અર્ધા સૈન્યનો સેનાનાયક થવું પડશે. તેના દેશની રક્ષા માટે તે સૈન્યની સાથે મહારાજ ધનનંદના સૈન્ય સહામે યુદ્ધભૂમિમાં ઉતરવું પડશે. ચાલ, આ કાર્ય કરવાની સત્વર પ્રતિજ્ઞા કર.”

ચંદ્રગુપ્ત બોલ્યો;—“હું રાજ સમરકેતુની તત્કારનો સ્પર્શ કરીને આ પ્રકારની એક પ્રતિજ્ઞામાં એકવાર બંધાઈ ચૂક્યો છું, તેમ છતાં અત્યારે આપના ચરણોનો સ્પર્શ કરી પુનઃ પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે, હું આપની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ કાર્ય કરી આપીશ.”

“હવે બીજી એક એ પ્રતિજ્ઞા કર કે, યુદ્ધનું ભાવિ પરિણામ કદાચિત્ ન કરે નારાયણને આપણા ભાગ્યદોષે અશુભ આવે તો પણ, મને જણાવ્યા વિના તું મગધરાજ ધનનંદ પાસે આત્મસમર્પણ કરીશ નહિ; કિંવા તેના શરણનો આશ્રય ગ્રહણ કરીશ નહિ.”

ચંદ્રગુપ્તે આ સમયે પારધિની જાળમાં પ્રવેશ કર્યો. તેણે ધાર્યું કે, બુદ્ધિમાન ચાણક્યે આંતરદૃષ્ટિ કરીને પોતાના હૃદયના ગંભીરતમ પ્રદેશને પણ જોઈ લીધો છે. જો તેમ ન હોય તો તેઓ અચાનક આવી વાર્તા શી રીતે કહી શકે ? આ વાર્તા તેમના જાણવામાં આવે એવી તો કોઈ સંભાવના પણ નથી. તેણે તો અત્યાર સુધી પોતાના હૃદયની

આ ગુપ્ત વાર્તા જગતના કોઈ પણ પ્રાણીની આગળ વિદિત પણ કરી નહોતી, તો પછી આ બધી ખીના ચાણુક્યના જાણવામાં શી રીતે આવી ? જે ભેદ એક અંતર્યામી ઇશ્વર સિવાય ખીજા કોઈના પણ જાણવામાં આવી શક્યો નહોતો તે ભેદને ચાણુક્ય આમ અચાનક કેવી રીતે જાણી શક્યો ?

વિષમ ગુચ્છવણમાં પડી ચંદ્રગુપ્તે કહ્યું કે:—“ દેવતા ! મારા માટે જ આજે આ નિર્દોષ પર્વતેશ્વર આદ્યતમાં આવી પડયા છે ! તેમણે જેવી રીતે મારી રક્ષા કરવા માટે આવો આત્મત્યાગ દર્શાવ્યો છે, ત્યારે મારાથી તેવાજ પ્રકારનો આત્મત્યાગ ન દેખાડી શકાય તો પછી મારી મોટી કૃતજ્ઞતાજ ગણાય ! કૃતજ્ઞતા જેવું આ વિશ્વમાં ખીજું એક પણ પાપ નથી. આથી હું આપનાં ચરણોનો સ્પર્શ કરીને પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે, મારાથી બનશે ત્યાં સુધી માફ સર્વસ્વ આપીને પણ હું મગધરાજની સેનાનો નાશ કરવાની ચેષ્ટા કરીશ. તેના સૈન્યને ખેદાન-ખેદાન કરવાનો પૂરતો પ્રયત્ન કરીશ. જે આ પ્રમાણે યત્ન કરવા જતાં હું શત્રુના હાથે ધાયલ થઈશ અથવા પકડાઈ જઈશ, તો મારા ગુપ્ત સંકલ્પની સમાધિ તેની સાથે જ થઈ જશે. મારે માટે બ્યારે આ વિવાદ ઉપસ્થિત થયો છે, ત્યારે મારા અન્તર્દ્ધાન થવાથી જ આ અનર્થક લોકોનો નાશ કરનારા યુદ્ધનો અંત આવશે. માફ મરણ થવાથી જ આ મહાભયંકર યુદ્ધાભિ હોલવાઈ જશે. હાય ! મારા જેવા એક હુદ્ર મનુષ્યને માટે અનેક અગ્નિઓ આધારવિહીના બની જશે, ગરીબદાં સંતાનો પિતા વગરનાં બની જશે અને મહાભયંકર પ્રલય ઉત્પન્ન થશે ! મારા પૂર્વજન્મનાં પાપોની પરિસીમાજ નથી. આ યુદ્ધનો કારણભૂત હું જ ગણાઉંશ. ભવિષ્યના ઇતિહાસવેત્તાઓ મને જ અનેક અનર્થોના મૂળ તરીકે વખોડશે. અને મને જ કલંકિત ધારી વખોડશે ! ”

આ સાંભળી ચાણુક્યે કહ્યું;—“ ના વત્સ ! તારી આ ધારણા તદ્દન ભૂલ ભરેલી છે અથવા તો ભ્રમણા મય છે. જગત્ હમેશાં સત્યને માનનારું નથી. સત્યશોધક પુરુષો તને લેશ માત્ર પણ દોષિત ગણશે નહિ. તું નિરપરાધી છે, તેથી તેને નિર્દોષ જ ગણશે. રાજા ધનનંદે એક પ્રકારની મહત્ત્વાકાંક્ષાને આધીન થઈને આ રક્તપાત ઉત્પન્ન કર્યો છે, તેથી ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠોમાં તેનું નામ જ નિંદાને પાત્ર ગણાશે. સત્યનો સૂર્ય અસત્યના મેઘોથી કદાપિ આવરણમાં આવતો નથી. જે સત્ય છે, તેજ વિશ્વને પણ પ્રિય છે. સત્યના સ્તંભપર અનંતાકાશ ટકેલું

છે. આ મેદિની પાપથી પરિપૂર્ણ હોવા છતાં સત્યના ટેકાથી ટકી શકી છે. માટે તું આવી આકાંક્ષાઓનો ત્યાગ કર. શકટારે કાલે પોતાના જાસૂસો પાસેથી જે સમાચાર આપ્યા છે, તે અતિ બચકર છે. મગધપતિ અને તેનો મંત્રી રાક્ષસ હવે જાણી ગયા છે કે, શકટાર હજી જીવતો છે. આથી તેઓ તેનો નાશ કરવાને તલપાપડ બની ગયા છે ! ચંદ્રપાલની સહાયતાથી શકટાર બંદિબાનામાંથી છટકી ગયો છે એ વાત તેમના જાણુવામાં આવતાં તેણે ચંદ્રપાલને ઘણું જ દુઃખ દેવા માંડ્યું છે ! અરે નિષ્ઠુર અને હૃદયહીન રાક્ષસે તે બિચારા ચંદ્રપાલને અત્યારે બંદીવાન બનાવ્યો છે ! તેના પર અત્યાચારની વૃષ્ટિ વર્ષો રહી છે ? તેને રીબાવી રીબાવીને મારવાની પાપી રાક્ષસે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, પરોપકારી ચંદ્રપાલના પરિવારની પણ શકટારના પરિવારની પેઠે દુર્દૃશા કરી છે ! તેના ઘરનાં તમામ માણસોને બંદીવાન બનાવ્યાં છે ! તેનાં ઘરખાર લૂંટી લીધાં છે ! તેનાં નાનાં નાનાં બાળકો અન્નના અભાવે કરુણોત્પાદક પોકાર કરી રહ્યાં છે ! તેની પદવી ખેંચી લીધી છે. અત્યારે તે બિચારા પર ધર્મ કરતાં ઘાડ બિડી છે ! શકટારને બચાવવા જતાં તેની દશા ઘણી જ શોચનીય બની ગઇ છે ! તેને નથી મળતું ખાવાને અન્ન કે પીવાને પાણી. સૂતા માટે શય્યાપણુ આપવામાં આવતી નથી. શકટારની પેઠે તેને તથા તેના કુટુંબી જનોને કંટકમય શય્યા સોંપવામાં આવી છે. તે શય્યાપર કરવટ બદલી બદલીને તેઓ બિચારાં રાત્રિવીતાડે છે ! શકટારને કેદ કરી મારી નાંખવો એ પણ આ યુદ્ધનો બીજો એક ઉદ્દેશ છે. રાજા ધનનંદ તાંડે ખૂન કરી તાંડે લોહી પીવાની આકાંક્ષા રાખે છે, તેવી જ રીતે રાક્ષસ પોતાના હરીફ શકટારની હત્યા કરી તેના લોહીનું પાન કરવાને ઉત્સુક થઈ રહ્યો છે ! મામલો ઘણો જ ગંભીર છે ! આ યુદ્ધનું નિમિત્ત માત્ર તું એક જ નહિ, પરંતુ તારા જેવી અનેક વ્યક્તિઓ છે. ”

“ તું અને શકટાર તેમની આંખોમાં જેટલા ખૂંચો છો, તેનાથી વધારે હું તેમની આંખોના કાંઠે થઈ પડ્યો છું ! તેઓ મને પોતાના પ્રબળ શત્રુ માને છે ! મને છે ! મને પોતાના કારાગૃહમાં કેદી તરીકે રાખવા માટે બહુ જ વ્યથા બની ગયા છે ! અરે માંડે—બાંધણું ખૂન કરવાને પણ તેમનાં હૃદય આતુર બની ગયાં છે ! મને પકડીને, રાજમંત્રી શકટારની પેઠે કેદ કરવા માટે, રાક્ષસમંત્રી પૂરતી મેહનત બિઠાવી રહ્યો છે. મારી તપાસ માટે તથા મને પકડી પાડવા માટે તે

નરાધમે કેટલાક ચાલાક જનસૂસાને પણ નીમી દીધા છે ! મેં આ બનાવનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ મેળવીને જ રાજ સમરકેતુના રાજ્યમાં આશ્રય મેળવવાની આશાથી પ્રવેશ કર્યો છે. મારી મરજીથી જ તેમના મંત્રીની પદવી ગ્રહણ કરી છે ! આ સર્વ બાબતોનો ખ્યાલ કરી વિચારી જો કે, તું આ પ્રમાણે આત્મસમર્પણ કરીશ તો મારી, રાજ સમરકેતુની તથા રાજમંત્રી શકટારની રક્ષા કોઈ પણ પ્રકારે થઈ શકશે ખરી કે ? તું યુદ્ધનિપુણ પુરુષ છે, મહાન લડવૈયો છે, તેથી જ તને આવો આશ્રય કરી રહ્યો છું. તેમ છતાં અમારા બંધાનાં ખૂન કરાવવાની અથવા અમારા લોહીથી આ ભૂમિને રંગી બતાવવાની અને શત્રુઓ દ્વારા અમારા બરબાદી કરાવવાની તારી ઇચ્છા હોય તો તું ખુશીથી અમારો ત્યાગ કરીને ચાલ્યો જ. તારા જવાથી અમારી ક્ષતિ થશે. એક વીર નાયકનો અસ્ત થતાં સમસ્ત સેના શીકી પડી જશે અથવા તો તદ્દન બળહીન અને બાયલી બની જશે.”

ચંદ્રગુપ્ત, ચાણક્યના ઘોર કપટચક્રમાં પડ્યો હતો, તે ચક્રમાંથી તેનો છૂટકો થાય તેવો કોઈ પણ ઉપાય રહ્યો નહોતો. ચાણક્યના જેવો નીતિશાસ્ત્રવેત્તા પુરુષ કદાપિ અસત્યવાદી હોઈ શકે જ નહિ. આમ ધારીને જ ચંદ્રગુપ્તે તેનામાં પૂરતો વિશ્વાસ રાખી, ચાણક્યના પગનો સ્પર્શ કરી તેની ઇચ્છા મૂળ્ય પ્રતિજ્ઞા લઈ લીધી. ચાણક્યના એક અક્ષરનો પણ તેણે પ્રતિકાર કર્યો નહિ. કારણ કે, તે તેને દૈવી પુરુષ માનતો હતો, પોતાનો સાચો સહાયક ધારતો હતો. વાસ્તવિક રીતે વસ્તુસ્થિતિ પણ તેના જ પ્રકારની હતી. ચાણક્યની મનોભાવના ચંદ્રગુપ્તને જ મગધનો સમ્રાટ બનાવવાની તથા સર્વ વિજયી ભૂપતિ તરીકે સ્થાપિત કરવાની હતી.

ચાણક્ય ચંદ્રગુપ્તને આર્શીર્વાદ આપીને બોલ્યો કે;—“ વત્સ ! અત્યારે તું વિજય લક્ષ્મીને પ્રાપ્તકર, એવોજ મારો એક માત્ર આર્શીર્વાદ છે ! તું આદર્શ વીરનર તરીકે જગતમાં તારી અક્ષય કીર્તિનો વિસ્તાર કર તથા ચાણક્યના શિષ્ય તરીકેનો પ્રભાવ બતાવી વિશ્વને મુગ્ધ બનાવ એજ મારી અંતઃકરણની અંતિમ આકાંક્ષા છે ! મેં તને અત્યાર સૂચી જણાવી નથી, પણ હવે કહેવાની ખાસ ફરજ પડી છે કે, આયુદ્ધમાં તું જ સર્વ વિજયી થશે. મારાં આ વાક્યોને ચોક્કસ માનજે કે, આ યુદ્ધના વિજયનું ગૌરવ તથા યશ તનેજ પ્રાપ્ત થવાનાં છે. આ મારી દુરાશા નથી, તારી આગળ ખોટી વડાઈના શબ્દો નથી,

પરંતુ ભગવાન મહાકાળની આદેશવાણી છે. કાલે આખી રાત સૂધી મેં ભગવાન મહાકાળ અને આદેવી મહાશક્તિની ઉપાસના કરી હતી, ગદ્ગદિત કંઠે તેમની સેવા કરી હતી, તેથી મહાકાળ અને મહાશક્તિએ મેં ભક્તિપૂર્વક અર્પેલા અર્ધ્ય ગ્રહણ કરી, મને આશીર્વાદ આપી આ બધી બીના સંક્ષેપમાં સમજાવી દીધી હતી ! મેં આ યુદ્ધમાં તારો વિજય થાય, શત્રુ પક્ષનો પરાજય થાય તથા રાજ્ય સમરકેતુના સૈન્યની રક્ષા થાય, એવી પરમાત્માપાસે પ્રાર્થના પણ કરી હતી. તે પ્રાર્થનાના પરિણામે મને લાગે છે કે, અવશ્ય આપણો વિજય જ થશે. હું ધારું છું કે, આ યુદ્ધ તે તારા જેવા વીર પુરુષોના પરાક્રમની પરીક્ષા કરવાનો એક પ્રસંગ જ છે. તે વિના રાજ્યનંદને આવા દુર્મતિ સૂત્રેજ નહિ. પણ ફિકર નહિ. પરમાત્માએ મારી પ્રાણરૂપશી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરી મારી મનોદામના પૂર્ણ કરવાની સહાનુભૂતિ આપી છે, તેથી અવશ્ય તારો જ વિજય થશે.”

આણક્યના મુખથી આવી વાર્તા સાંભળી અંદ્રગુપ્ત અગ્નયજ્ઞ થઈ ગયો, સ્તંભિત થઈ ગયો. તે ભક્તિસહિત તેનાં ચરણોમાં વંદન કરી નમ્રતાથી બોલ્યો કે;—“ આર્ય ! આપે મારા હૃદયક્ષેત્રમાં તદ્દન કરમાઈ ગયેલી આશાલતાને આપે ઉપદેશ રૂપી વારિનું સિંચન કરી બહુ જ હરિઆળી બનાવી દીધી છે. મારી મૃત થયેલી વીરતાને પુનઃ સજીવન કરી છે. તે વીરતા સદાને માટે જાગ્રત રહે તથા મારા હૃદયમાં ભીરુતાનો સંચાર થવા ન પામે એવો આશીર્વાદ આપો. મહારાજ સમરકેતુ ભાગ્યશાળી પુરુષ છે, કે જેઓ પોતાના આવા સંકટના સમયે આપના જેવા દયાળુ, કર્તવ્ય કુશળ અને સાચા સલાહકાર પુરુષને પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે ! મારાં પણ અહો ભાગ્ય કે, આજે આપના અમૂલ્ય ઉપદેશથી હું અજ્ઞાના ધંધારવાળાકૂપમાં પડતો બચ્યો છું, કર્તવ્યબ્રહ્મતાના ભયંકર પાપથી ઉગરી શક્યો છું. આપે આજે મને ભયંકર પાપમાંથી સાચ સનાતન પુણ્યના સ્થાનમાં લાવી મૂક્યો છે ! આપના ઉપદેશે મને જાગ્રત કર્યો છે, મોહમયી માયાની છાંયનામાંથી બચાવ્યો છે ! પાપના ધંધકતા અગ્નિમાં પડી બળી મરતો બચાવ્યો છે ! પ્રભુ ! પરમાત્મા આપનું કલ્યાણ કરો ! આ પુણ્યભૂમિ ભારત આપના સમાન કર્તવ્યદક્ષ, ન્યાયનિપુણ અને નીતિજ્ઞાનવેત્તા સમર્થ પુરુષોના પ્રતાપે જ સમસ્ત વિશ્વમાં વિખ્યાતિ મેળવી શકી છે ! વિશ્વમાં અચર્યાન ભોગવી રહી છે ! આપના જેવા સ્વાર્થત્યાગી, દૃઢ પ્રતિજ્ઞ

અને કર્મકાંડનિપુણ મહાતુભાવો ભારતભૂમિમાં વિરલ જ હશે ! ધન્ય મહાત્મા ! આપના સંસર્ગથી અમારો ભવોભવનો ભય દૂર થયો છે, અમારી અજ્ઞાન નિદ્રા ઉડી ગઇ છે ! પરમાત્મા ? આ ભૂમિમાં આપના જેવા અનેક પવિત્ર પુરુષો ઉત્પન્ન કરો અને જૌરવાન્વિત ભારતનાં જૌરવમાં વૃદ્ધિ કરો ! ”

આણક્યે પોતાની પ્રશંસા સાંભળી સહજ સંકોચ પામી કહ્યું;—
“ એટા ! તમારી શક્તિની તુલનામાં હું કાંઈ વિસાતમાં નથી. તેમ છતાં ગાયત્રી તથા બ્રહ્મચર્યે, મારા જીવનને એક પ્રકારે આદર્શ બનાવ્યું છે ! હું તે મહાન બળના પ્રતાપે હમેશાં બ્રાહ્મણ, રાજા અને રાજકુમારોની સભામાં અગ્રસ્થાન મેળવી શક્યો છું. અનેક સ્થળે ઉપદેશ કરનારા પુરુષોમાં અગ્રેસર તરીકે કામ પાણુ કરી શક્યો છું. ક્ષત્રિયજાતિમાં માઈ માન તથા સ્થાન પૂજનીય ગણાય છે ! મારા ચારિત્રના પ્રભાવે મારી કીર્તિ વિશ્વવિખ્યાત થઈ શકી છે ! આ કાર્યમાં હું જે કાંઈ યત્ન કરીશ તેનું સાઈ કિંવા ખુરં પરિણામ તમારે જ ભોગવવાનું છે ! મેં આ સંસારના સર્વ સમ્પર્કનો ત્યાગ કર્યો છે ! જગતની વૈભવનીય વસ્તુની અપેક્ષા કરી છે, એટલે આ યુદ્ધના વિજય સાથે મારે કશો સંબંધ જ નથી. હું માત્ર મારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવાના ઉદ્દેશથીજ આ યુદ્ધમાં જોડાયો છું. છતાં પ્રત્યક્ષ રીતે એમાં ભાગ લેવાની મારી ઇચ્છા જ નથી. હું પરોક્ષ રીતે જ કાર્ય કરવા ઇચ્છું છું ! યુદ્ધ કરવાનો વ્યવસાય મારા જેવા સંસારલાગી બ્રાહ્મણોનો નથી, પણ તારા જેવા સંસારીઓ તેમજ મુખ્યત્વે ક્ષત્રિયોનો જ છે ! પણ યશસભા જેવા પવિત્ર સ્થાનમાં માઈ અપમાન થયેલું જોઈ મારે આટલાવાનાં કરવાની ખાસ ફરજ પડી છે ! ”

“ અંદ્રગુપ્ત ! તું નથી જાણતો કે, એ દાંભિક મગધપતિએભરી રાજસભામાં, અસંખ્ય માણસોની સમક્ષ, માઈ યત્પરોનાસ્તિ અપમાન કર્યું છે. જે ચારિત્રહીન પશુ જેવા પાપી કપટકને એક દિવસ મારી પોખ્યપુત્રીપર અત્યાચાર કરવા જતાં, મહારાજ સમરકેતુની રાજસભામાં ઇન્સાફ માટે લાવવામાં આવ્યો હતો, અને મેં જે પાપીને ઉદાર હૃદયથી ક્ષમાનું દાન આપ્યું હતું, તેજ ધુર્ત, નિમકહનમ અને પિશાચ કપટકે પણ મારા અમૂલ્ય ઉપકારને છોક વિસરી જઈને માઈ ભયંકર અપમાન કર્યું છે તથા તે દુષ્ટ ધનનંદ અને તેના પાપી મંત્રી રાક્ષસે, તે અપમાનને પુષ્ટિ આપી છે. મગધરાજે મને આમંત્રણ મોકલાવ્યું હતું,

તેથી જ હું તેની સભામાં ગયો હતો, નહિતો રાજસભાના દ્વારપાસે બીખારીની પેઠે જઈ ઉભા રહેવાની મારી બિલકુલ ઇચ્છા પણ નહોતી. આ અપમાનનો બદલો મારે લેવો જ પડશે એ બદલો લેવા માટે બ્રાહ્મણ હોવા છતાં પણ જો મારે ક્ષત્રિયોચિત કાર્ય કરવું પડશે, તો તે પણ કરીશ. અપરાધની પણ અમુક એક બાંધેલી સીમા હોય છે. ક્ષમાનું પણ અમુક એક નીમેલું સ્થળ હોય છે. ક્ષમા અને શાંતિની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન થવા દેવું, એ મહા ભયંકર પાતક મનાય છે. મગધપતિ ધનનંદ તે સ્થળને તથા મર્યાદાને ઓળંગી ગયો છે. કપટક તથા રાક્ષસે પણ તેનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે ! મેં તે સભામાં આવેલા દર્શકો સમક્ષ, બ્રાહ્મણના મુખ્ય ચિન્હરૂપ આ શિખા છોડીને પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, નંદવંશનો ધ્વંસ કર્યા વિના, રાજપરિવારને નષ્ટ કર્યા વિના તથા રાજમંત્રી રાક્ષસનું અસ્તિત્વ નષ્ટ કર્યા વિના હું આ મગધભૂમિમાં પગપણ મૂકીશ નહિ. કદાપિ તે તરફ દૃષ્ટિપાત પણ નહિ કરીશ ! કોઈ પણ દેવતા અને દિવ્યેમાં ભક્તિ ધરાવનારા ખરા વીરનરને મગધના રાજ્ય સિંહાસનપર વિરાજેલો જોયા વિના હું કદાપિ રાજસભામાં પ્રવેશ પણ નહિ કરું ?” ચંદ્રગુપ્ત ! મારી આ પ્રતિજ્ઞાની રક્ષા કર ?”

આ વાર્તા કહ્યા પછી ચાણક્યે રાજસભામાં તેના આમંત્રણ વાળા બનાવથી માંડીને તમામ ખીના ધીમે ધીમે ચંદ્રગુપ્તને જણાવી દીધી અને ત્યાર પછી કહ્યું કે;—“ ચંદ્રગુપ્ત તેં આ માત્ર તારી ઇચ્છાથી જ માફ શિષ્યત્વ સ્વીકારી લીધું છે. ગુરુ અને શિષ્યનો સંબંધ અતિ કડોર હોય છે ! ગુરુનું ઋણ પણ માતા અને પિતાના ઋણની પેઠે બદલો ન વાળી શકાય તેવું હોય છે ! તું તારા ગુરુના ઋણનો બદલો વાળી આપવાની ચેષ્ટા કર ! આ યુદ્ધના પરિણામે હું જાણી શકીશ કે મેં પાત્ર કિંવા અપાત્ર શિષ્યનો સ્વીકાર કર્યો છે ! વત્સ ! જે પ્રત્યગ અપમાનનો અગ્નિ મારા હૃદયમાં ચિતાના અનળની પેઠે ભડભડાટ કરતો સળગી રહ્યો છે, તે અગ્નિને મેં માફ હૃદય-કપાટ ખોલીને બતાવી આપ્યો છે ! આ બધી વાતો મેં રાજ સમગ્રેતુ તથા રાજમંત્રી શકટારને પણ મેં હજી સૂંધી કહી નથી, માત્ર તને એકને જ કહી છે. માટે મારા હૃદયમાં બળતા અગ્નિને શાંતકર, યત્ન કરી હોલવી નાંખ કહે-કહે બાઇ કહે જોઈએ કે, તું તારા ગુરુના ઋણને વાળી આપીશ ખરો કે ? તારા ગુરુની ભયંકર ચિંતાને મટાડી

શકીશ ખરો કે ? જો તું તેમ નહિ કરી શકે તો લોકો તને મનુષ્ય-ત્વહીન માનશે,”

ચંદ્રગુપ્તના મુખમાંથી નીકળતા જવાબની કાંઈ પણ જોયાવિના ચાણક્ય તરત જ તે ઝોરડામાંથી બહાર ચાલ્યો ગયો. ચંદ્રગુપ્તને તેને કાંઈપણ જણાવવાનો અવસર પણ મળી શક્યો નહિ.

ચંદ્રગુપ્ત, મંત્રથી મુગ્ધ થયેલા મનુષ્યની પેઠે તે ઝોરડામાં બેસી રહ્યો. તેણે મનમાં ને મનમાં જ વિચાર્યું કે;—“ દેવતાઓ અવશ્ય મારાપર પ્રસન્ન થયા છે ! નહિતો સમરકેતુના આવા દુઃખની વેળાએ આ યોગસિદ્ધ મહારાજાની મહાત્મા પુરુષનો અચાનક આમ મેળાપ પણ શીરીતે થઈ શકે ? સદેહ કિંવા શંકાથી હિંચકતા મારા આ નિરાશ હૃદયમાં પુનઃ નવીન ઉદય કરવાની કલ્પના પણ શી રીતે ઉદ્ભવે ? મારા વડીલ બંધુ મગધરાજ ધનનંદે, આ ક્ષાત્રતેજવાળા, યોગસિદ્ધ મહા પુરુષને અપમાનિત કરીને જે કાંઈ મહાપાતક કર્યું છે, તેથી શી આશ્વત્ત આવશે તથા શાશ્વત્ત અનર્થો અને કુપરિણામો વેઠવાં પડશે તેની તેમણે કલ્પના પણ કરી નથી. હજી સૂઝી આ શક્તિસંપન્ન તેજસ્વી બ્રાહ્મણની અપૂર્વ શક્તિને તેઓ જાણી પણ શક્યા નથી. મદ અને ગર્વથી ઉન્મત્ત થઈ કારસ્થાની મંત્રી તથા બુદ્ધિહીન સાળાની શિખાવણીથી તેમણે આ સર્વ ગુણસંપન્ન, બ્રહ્મતેજવાળા ચાણક્યનું અપમાન કરી એક તીવ્ર વિષધર સર્પને છાંછેડ્યો છે. હાથે કરીને કરાળ કાળના મુખબણી પોતાના હાથને લંબાવ્યો છે ! ”

ચંદ્રગુપ્ત, સમરકેતુને આ ‘સર્વ’ બીના જણાવવા માટે તે ઝોરડામાંથી બીજાએક અતિ સુંદર અને તરેહ તરેહવારની શોભાથીશણુગારાયલા ઝોરડામાં ચાલ્યો ગયો.

આ તરફ ચંદ્રગુપ્તથી વિખુટા પડી, ચાણક્ય જ્યારે તે ઝોરડામાંથી બહાર નીકળ્યો ત્યારે તેણે જોયું કે, પોતાની સન્મુખ રાજનંદિની મંદાકિની ઉભેલી હતી.”

ચાણક્ય મન્દાકિનીને જોઈ હસતા મુખથી બોલ્યો કે;—“ માતા ! હું શું અત્યારે મને મળવા માટે આવી હતી ? મારી સાથે કાંઈ વાત ચીત કરવાની આશાથી આવી હતી ? ”

મન્દાકિની એ નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યું;—“ ના દેવ ! હું યુવરાજ ચંદ્રગુપ્તની પાસે જતી હતી, એવામાં અચાનક આપનીજ મુલાકાવ થઈ ગઈ ! ”

ચાણક્યે કહ્યું;—“ માતા ! જે કાર્ય સારું તું યુવરાજ ચંદ્રગુપ્તને મળવા જતી હતી, તે કાર્ય તારો આ દીન સંતાન જ કરી આવ્યો છે ! ”

“ ક્યું કાર્ય પ્રભુ ? ”

“ ચંદ્રગુપ્તે મારા શિષ્યતત્વનો સ્વીકાર કર્યો છે ! અને મારી પાસે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે, તે કદાપિ મગધપતિના હાથમાં આત્મસમર્પણ કરશે નહિ. અને તે મેહનતે ગુરુનું ઋણ ચૂકવવાની ચેષ્ટા કરશે તથા રાજા સમરકેતુના સેનાપતિ પદનો સ્વીકાર કરશે. કેમ માતા ! હું તારો આદર્શ સંતાન થવાને, યોગ્ય છું ખરો કે નહિ વાર ? ”

મન્દાકિની, ચાણક્યની ચરણરજ લઈ બોલી;—“ દેવતા ! આપનું કાર્ય અસાધારણ છે. ખરેખર મેં આપનું માતૃપદ મહણ કરી કરી એક પ્રકારના અસ્વાભાવિક ગર્વનો અનુભવ કર્યો છે ! ”

પ્રકરણ ૩ જી

કારસ્થાનનો પ્રારંભ

શકટાર અને ચાણક્ય એક નિર્જન ઓરડામાં બેઠા હતા. મુખપર એક પ્રકારની ઉદાસિનતાની છાયા છવાઈ ગઈ હતી. અને બન્નેએ મૌન્યવ્રત ધારણ કરી લીધું હતું ! કોણુજાણે કોઈ એક ગંભીર ચિંતામાં તેમનાં બન્નેનાં મન પડેલાં ગયાં હતાં. ચાણક્યને રહેવા માટે રાજમહાલયના એક એકાંત ભાગમાં કેટલાક ઓરડાઓ કાઢી આપવામાં આવ્યા હતા. તેમાંના એક સંદર ઓરડામાં બેસીને જ તેઓ બન્ને ચિંતામગ્ન બની ગયા હતા. ચાણક્ય શકટારને કાંઈક કહેવાની ઇચ્છા કરતો હતો, પરંતુ તેનાથી કશું કહી શકતું નહોતું.

કેટલીકવાર સૂંધી આ પ્રમાણે શાંત રહ્યા પછી છેવટે ચાણક્યે અચાનક તે મૌનનો ભંગ કરી શકટારને ઉદ્દેશી કહ્યું કે;—“ જૂઓ શકટાર ! હું જે કાર્ય કરવા ઇચ્છું છું, તે કાર્ય કરવાની તમારી પણ ઇચ્છા છે ! મારા અને તમારા કાર્યની દિશા એક જ છે ! મારો અને તમારો દુશ્મન પણ એક જ છે. હું જેનો જેનો નાશ કરવાની ઇચ્છા રાખું છું, તેનો નાશ કરવાની તમારી પણ ઇચ્છા છે ! મને જેના

તરફથી, તમને પણ તેના તરફથી અત્યંત ત્રાસ વેઠવો પડ્યો છે ! હું જેને ધરાના પડપરથી નાખૂદ કરવા ધારું છું, તેને તમે પણ નાખૂદ કરવા ઇચ્છો છો, એટલે આપણા બન્નેનો ઉદ્દેશ એક જ છે ! આપણે બન્નેને એક જ દિશામાં કાર્ય કરવાનું છે. હું જે ઉપાય યોજવા ઇચ્છું, તેજ ઉપાય યોજવાની તમારી પણ ઇચ્છા છે, માટે આપણે બન્નેએ મળીને એક પ્રકારના દૃઢ નિશ્ચયપર આવવું જોઈએ. ”

“ હું કપટ તથા કુશળતાનો જાળ બિછાવી, તેમાં આપણા પ્રબળ શત્રુ મગધરાજ ધનનંદને સપડાવી તેનો સર્વનાશ કરવા ઇચ્છું છું. અત્યાર લગીમાં આ યુદ્ધ સંબંધી આપણે જે કંઈ તૈયારીઓ કરી છે, તે મગધના પિપ્પલ સેનાબળની તુલનામાં બહુ જ અલ્પ છે કિંવા ખરૂં કહીએ તો કશા લેખામાં જ નથી. એટલા માટે આપણે કૂટ કૌશલ્ય જાળવે વિસ્તાર કરી, શત્રુનો નાશ કરવાની એકા કરવી જોઈશે. જે વિધાતા આપણા પ્રત્યે નારાજ નહિ હોય, તો એ કૌશલ્યની સહાયતાથી આપણે અવસ્ય તે ધૃષ્ટ મગધરાજને પરાજિત કરાવી શકીશું, તેના સૈન્યની પાયમાલી કરી શકીશું. તેને બંધનયુક્ત કરી આપણા કાબૂમાં લાવી શકીશું. આમ થવાથી સંધિ કરવામાં આપણને અત્યંત સરળતા થઈ પડશે. મારા મનનો સંકલ્પ એવો છે કે, આપણે જ્યાં સૂધી પૂરતી રીતે તૈયાર ન થઈ શકીએ, જ્યાં સૂધી ચંદ્રગુપ્ત બહોળા પ્રમાણમાં સૈન્ય એકઠું ન કરીશ. કે, જ્યાં સૂધી પહાડી સૈન્ય ઉત્સાહમાં આવી રણભૂમિમાં ન આવી શકે, ત્યાં સૂધી આપણે સારો અવસર મળવાની વાટ જોવી પડશે. જેમ બને તેમ જલ્દી બધી જાતની તૈયારીઓ કરી લેવાય તેવા યત્નો પણ કરવા જોઈશે. જે તેમ કરવામાં જરા પણ વિલંબ થશે તો ગર્વિષ્ટ મગધરાજ આપણાપર પોતાનો પ્રભાવ સત્વર સ્થાપી શકશે તથા તેમ થવાથી આપણી પ્રજાને ધણું જ વિષમ પરિણામ વેઠવું પડશે. ”

“ તે ઉપરાંત એ નંદરાજને બ્રહ્મ બનાવવાનો આપણે કોઈપણ સરળ ઉપાય શોધી કાઢવાની ખાસ જરૂર છે. થોડું ધણું સૈન્ય લઈને મગધનાં દ્વારપર ધક્કો મારતાંની સાથેજ, તે દુર્ભેદદ્વાર એકદમ તૂટી પડે અથવા ધરણીપર ટળી પડે, એવી વ્યવસ્થા આપણે કરવી પડશે. પરંતુ તે કાર્ય વખત વિચારીને કરવા જેવું નથી. કારણ કે, તેમ કરવામાં નાના પ્રકારનાં અનેક કૌશલ્ય રચવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. કપટવિદ્યા તથા કુશળતાનો આશ્રય લીધા વિના આવાં મહાન કાર્યો

કદાપિ બની શકતાં નથી. રાજનીતિમાં કપટ વિદ્યા એક અતિ ઉપયોગી વસ્તુ ગણાય છે. કૌશલ્યના પ્રભાવે મહાન મહાનરાષ્ટ્રનો વિપ્લવ થયો છે, મદગર્વવાળા એક અનેક નૃપતિઓ નાશ પામ્યા છે અને તેમના ગૌરવાન્વિત રાજમુકુટોને પણ ધૂળમાં રોળાવું પડ્યું છે. વિજય અને કાર્ય સિદ્ધિ કરવામાં પણ કુશળતાને ઘણી જ ઉપયોગી વસ્તુ માનવા. આવી છે. પાંડવ-કૌરવના યુદ્ધમાં કપટતાનો જ મુખ્ય આધાર. રાખવામાં આવ્યો હતો. હું આ વાર્તા મારી મનની કલ્પેલી કહેતો નથી, પરંતુ સત્ય જ કહું છું. જગત જે સૂત્રનો સ્વીકાર કરતું આવ્યું છે, ધનુર્ધારી તેમજ યુધ્ધપરાયણ પુરુષોએ જે સૂત્રને અગ્રસ્થાન આપ્યું છે, તેનો સ્વીકાર કરવામાં હું કોઈ પણ પ્રકારનું પાપ માનતો નથી. હા-ધર્મપ્રિય, ન્યાયી અને નીતિપરાયણ શત્રુ સ્થામે આ પ્રકારનું વર્તન ચલાવવામાં આવે તો તેથી પાપ થવાનો સંભવ રહે છે ખરો, પરંતુ અન્યાયી, અત્યાચારી, પાપી, સ્વાર્થી અને મહત્વાંકાક્ષી પુરુષની સ્થામે કપટવિદ્યાથી વર્તવામાં હું પાપ નહિ પણ પુણ્ય જ માનું છું. પાપને વિદારવું એ પણ પુણ્ય જ છે. સત્ય અને ન્યાયપ્રિય વ્યક્તિત્વનું રક્ષણ કરવામાં કદાચ કાંઈક પાપ થઈ જાય તો પણ તે પાપની પરમાત્મા ક્ષમા આપે છે. નીતિની રક્ષા માટે પાપ થાય તો તેથી ડરવાનું કશું કારણ નથી. વિશ્વાસઘાત કરવો એ મહાપાપ મનાય છે. પરંતુ મગધરાજે આપણાપર કોઈ પણ જાતનો વિશ્વાસ રાખ્યા વગર ઉલટી શત્રુતાજ પેદા કરી છે, તો પછી વિશ્વાસઘાતકતાનું પાપ આપણને સ્પર્શ કરે તેવો કોઈ સંભવ જ નથી. ધર્મ સદાપાપને વિદારે છે. આપણે ધર્મના આશ્રિત છીએ, પાપના નથી, એટલે તે પણ આપણો સહાયક થઈ યુધ્ધભૂમિમાં આવી ઉભો રહેશે.”

“મહાશય! આપનું આ કથન તદ્દન સત્ય છે, આપની કલ્પના અક્ષરસઃ માન્ય રાખવા યોગ્ય છે. મગધરાજ તથા તેના મંત્રીએ આપણાપર જુદમ ગુજરવામાં કશી કચાશ રાખી નથી. અરે માઈ તો તે દુષ્ટ દાનવોએ સત્યાનાશજ કરી નાંખ્યું છે? મારા નિર્દોષ પુત્રનો અને પુત્રીનો, મારી નિરપરાધિની પ્રિયતમાનો તે પાપાત્માઓએ વિના કારણ નિષ્ઠુરતાથી નાશ કર્યો છે. જ્યારે જ્યારે મને આ વાતનું સ્મરણ થાય છે, ત્યારે માઈ હૈયું વલોવાય જાય છે તથા તે નરાધમોનો આ સંસારની પવિત્ર ભૂમિપરથી સત્વર નાશ કરવાની ઇચ્છા થઈ આવે છે. તે બળવાન છે, આપણે અશક્ત છીએ. માટે આપની સલાહ પમાણે કપટવિદ્યાનો આશ્રય તેવોએ પણ મને પ્રશસ્ત જ જણાય છે.” રાજમંત્રી શકટારે કહી સંભળાવ્યું.

“ સાંભળો ત્યારે મંત્રી શકટાર ! ભરી રાજસભામાં ગર્વિષ્ટ નંદ-
રાજાએ આપણું જે ભયંકર અપમાન કર્યું છે, તેનો બદલો વાળવાનો
જ્યારે ઈશ્વર આપણને સારો દિવસ આપશે, ત્યારે આપણે એ અપમાનકારી
તથા અભિમાની નંદને નિષ્કુરતાથી પૂરતી સજા કરીશું તથા તેને બતાવી
આપીશું કે, એક સાધારણમાં સાધારણ મનુષ્ય સાથે પણ વૈર બાંધવા
જતાં તેનું ફળ કેવું કડવું ભોગવવું પડે છે ! તમને પણ એ હૃદયહીન
મગધરાજે જે પ્રકારે પીડિત કર્યા છે, તે પીડાતું તમને કદાપિ વિસ્મરણ
થઈ શકે તેમ નથી. પરંતુ હવે એ બધી બાબતોનો બદલો વાળવા માટે
મેં એક ઉપાય શોધી કાઢ્યો છે. તે ઉપાય અતિ અસરકારક છે. પણ
તેને અમલમાં મૂકતાં પહેલાં તમારે મને એક ચતુર, બુદ્ધિમાન અને
પરમ સૌન્દર્યશાલિની યુવતી લાવી પડશે, જેને આપણે નંદરાજના
અંતઃપુરમાં મોકલીને, કૌશલ્યજ્ઞાનના વિસ્તારથી તે ઘૃષ્ટ મગધરાજને
તેના ગુલામનો પણ ગુલામ બનાવી શકીશું. એ મોહિનીની મદદથી
આપણુ તે પાપાત્માને હેરાન હેરાન કરી શકીશું. રમણીના રૂપથી મુગ્ધ
બનાવી તેની બુદ્ધિને ભ્રષ્ટ કરાવીશું એટલે તેનાથી યુદ્ધ પણ થઈ શકશે.
રમણીના મોહમાં અંધ બનેલા રાજાના મનમાં નિરંતર કામ લોહુપતાને
અભિ પ્રજ્વળ્યા કરશે અને તેના યોગે તે ભ્રષ્ટ થશે. નારીની સુંદરતા
જ્યારે દૃઢ હૃદયના યોગીવરોને પણ કર્તવ્યભ્રષ્ટ કરી શકી છે, તો
પછી બિચારા નંદરાજની તો વાત જ શી કરવી ? ઉલ્ખી અને ચિત્ર-
કળાએ અનુનના મનને લોભાવ્યું, સત્યવતીની સુંદરતાએ વિશ્વવિખ્યાત
મહાવિદ્વાન વ્યાસ મુનિના પિતા પરાશરને લુપ્ત બનાવ્યા, ભારત
ભૂપણુ ભિષ્મના પિતાની પણ રમણીના સૌંદર્યે તેવી જ દશા કરાવી,
તો પછી વૈભવ-વિલાસી અને કામપરાયણ નંદરાજ તેનામાં મોહી પડે
તો તેમાં અજ્ઞયબી જેવું કંઈ જ નથી. લલનાના લાવણ્યમાં મુગ્ધ ન
બને એવા યોગીવરો વિરલ જ હોય છે, બાકી આખું બ્રહ્માંડ તેની
આગળ પરાજિત થઈ ગયું છે ! સ્વયં ભગવાન પણ મનુષ્ય અવતાર
ધારણુ કરી લલનામાં લુપ્ત બન્યા હતા, તો પછી નંદ જેવા સાધારણ
મનુષ્યના સંબંધમાં તેમ થવું સર્વથા શક્ય કિંવા સંભવિત જ છે. મ-
દિરાના સમાન મદીલાં લોચન, ભૂજંગના સમાન ચળકતો, કાળો, કેશ
કલાપ, સિંહના જેવી સુંદર કટિ, ચંદ્રમા સમાન વદન અને આત્રફળ
સમાન ઉન્નત પીન પર્યોધર આદિ સર્વ સુંદરતાનાં અંગો જોતાંની રાજા
નંદ તે રમણીમાં આસક્ત બની જશે અને તેમ થવાથી આપણું કાર્ય
પણ સત્વર ફળીભૂત થશે. ”

“ પરંતુ મંત્રિવર્ય ! આવી કોઈ લાવણ્યવતી લલના આ મગધ ભૂમિનાં રાજધાનીમાંથી કિંવા તેની આસપાસના કોઈ પણ પ્રદેશમાંથી મળી શકશે ખરી કે ? તમે આવી કોઈ રૂપાળી રમણી લાવી આપશો ખરા કે ? પણ એટલું ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો કે, જો કોઈ નીતિહીન, ધર્મભ્રષ્ટા, લોભપરાયણ તથા કામપિપાસુ રમણી હશે, તો આપણે ઉદ્દેશ સિદ્ધ થઈ શકશે નહિ, કિન્તુ સમસ્ત વિશ્વમાં આપણી સર્વની અપકીર્તિ થશે, માટે જોમ બને તેમ તેવી કોઈ સદ્ગુણસંપન્ના, લોભ-વિહીના રમણીની તાજવીજ કરવાનો સત્વર આરંભ કરો. ”

“ મહાત્મન, આપની આ કલ્પના અતિ ઉત્તમ છે, હું પણ તેમાં સહાનુભૂતિ આપું છું. આપ જે કાંઈ ઉપાય યોજો તેમાં કશી ન્યૂનતા હોય જ નહિ. પરંતુ—” શકટાર આ પ્રમાણે બોલતો હતો, તેને વચ્ચમાં જ અટકાવીને ચાણક્યે કહ્યું;—“ સાંભળો મંત્રીજી, પ્રથમ મારી વાત સાંભળી લ્યો અને પછીથી તમારે જે કાંઈ કહેવું હોય તે ખુશીથી કહો. એ મગધરાજ ભયંકર અત્યાચારી છે. તેના હૃદયમાં દયા નથી, પ્રેમ કિંવા વાત્સલ્ય નથી. તેનું હૃદય કેવળ પાપથી જ પરિપૂર્ણ છે. બ્રાતૃપ્રેમ, માતૃપ્રેમ તથા મિત્ર પ્રેમની તેના મનમાં કશી ભાવના જ નથી. તે અતિ આર્થ પરાયણ પુરુષ છે. પોતાના સ્વાર્થને પૂર્ણ કરવા માટે તે ધર્મ કિંવા નીતિનો પરિપાત થાય તોપણ જરાયે ડરતો નથી. તે અતિ નિષ્ઠુર છે. તેનું મન નિરંતર પાપ કર્મમાં જ લિપ્ત રહ્યા કરે છે. તે ઉપરાંત એનો સાળો કપટક મહાપાતકી અને હલ્કારો છે. તેની જ્યાળાથી પ્રજાજનો—સુંદરી સ્ત્રી, કન્યા અથવા પુત્રવધૂને લઇને કોઈ પણ નિરાપદ રહી શકતું નથી. તેની કામ લાલસાનો અંશિ અતિ પ્રબળ છે. તે અગ્નિમાં અનેક કુળવતી લલનાઓના શીલની આહુતિ અપાઇ ગઈ છે. અનેક સતી નારીઓ ધર્મભ્રષ્ટા બની છે ! રાજા તેની ફરિયાદ પણ સાંભળતો નથી. શકટાર, પ્રજાજનોથી રાજા તથા તેના આત્મીય જનોના અનેક અત્યાચારો સહી શકાય છે, પરંતુ પોતાની પુત્રી, ભગિની અને પુત્રવધૂની લજ્જા દૂરાતી જોઈ શકાતી નથી. આથી મગધની પ્રજામાં ભયંકર હાહાકાર વ્યાપી ગયો છે. રાજ્યની પ્રજા વ્યગ્ર બની ગઈ છે. પ્રજામાં અશાન્તિ અને વિષાદની છાયા છવાઈ ગઈ છે ! બીજી બાજુએ નિષ્ઠુર રાક્ષસ તરેહતરેહ વારના કરો નાંખી પ્રજાને પીડિત બનાવી રહ્યા છે. આ સર્વ કારણોથી મગધ દેશની પ્રજા ત્રાહિ ત્રાહિ પોકારી રહી છે. તેમનું દુઃખ નજરે દેખી શકાતું નથી. તે નિર્દોષ પ્રજા-

જનોના કષ્ટની વાર્તા સાંભળતાં માઈ કાળજી કમ્પી ઊડે છે, હૃદય સ્તાંભી જાય છે.”

“પણ હવે એ અત્યાચારને અટકાવવો જોઈએ, કારણ કે, દુઃખી પ્રજાને અત્યાચારી નૃપતિના પંજમાંથી છોડાવવી એ સર્વ બુદ્ધિમાન પુરુષોનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. આમાં એક પ્રકારનો પરાંપકાર સમાયેલો છે અને પરાંપકાર એજ મહા પુણ્ય ગણાય છે. પરાંપકારાય સત્તાં વિમૂતયઃ। એવી જે ઉક્તિ કહેવામાં આવે છે તે સર્વથા સત્ય જ છે ! જે કોઈ એક સાધારણ ત્યાગનો સ્વીકાર કરેલી સુંદરી આ નરાધમ નરપતિને મારા ઉપદેશ અનુસાર જાદૂમુઘ્ધ બનાવી શકશે તો તે આપણે તથા તે સુંદરી સમસ્ત પ્રજાજનોના આશીર્વાદને પ્રાપ્ત કરી શકીશું. દુઃખથી પીડાથી, અત્યાચારથી રીખતી અને નાના પ્રકારનાં સંકટાગ્નિથી દગ્ધ થતી પ્રજા આપણા સર્વના પર આશીર્વાદની વૃષ્ટિ વર્ષાવશે. હું તે સુંદરીને એવી એક અમોઘ તાંત્રિક ક્રિયાથી સુશિક્ષિત કરીશ કે જેના થોડે અત્યાચારી મગધસજ હજારો યત્ન કરવા છતાં, તેના પર કોઈ પણ પ્રકારનો અત્યાચાર મુજરી શકશે નહિ. અથવા તો તે મદાંધ ભૂપતિ તે મનોહારિણી માનિનીના મોહને આધીન થઈ નિરંતર તેના દાસાલુદાસ બની રહેશે તથા તેની તમામ પ્રકારની સેવાઓ ઊડાવતો રહેશે.”

શકટાર, ચાણુક્યના આવા અદ્ભુત પ્રસ્તાવથી, લેશ માત્ર પણ વિસ્મિત થયો નહિ. ચાણુક્યની અલૌકિક શક્તિના સંબંધમાં તે જે કાંઈ જાણતો હતો, તેટલું બીજું કોઈ પણ જાણતું નહોતું. તેણે મનમાં ને મનમાં જ વિચાર કર્યો કે;—“જે ચાણુક્ય મૃતસંજીવની ઔષધિના પ્રયોગથી પ્રાણહીન પ્રાણીના જીવને જીવનની સીમામાં પાછો આણી શકે છે, તે ચાણુક્ય જે પોતાની કડોર અભિચારક્રિયાદ્વારા એક રમણીની સહાયતાથી, એક ચરિત્રહીન, લમ્પટ અને દુરાચારી મનુષ્યનો ધ્વંસ કરી શકે તો તેમાં કાંઈ અજાયબી જેવું નથી. બ્રહ્મતેજોમય બ્રાહ્મણ કોપના આવેશમાં આવીને ધારે તે કરી શકે છે. ચાણુક્ય અતિ ચાલાક અને કર્તવ્યપરાયણ પુરુષ છે, તેથી ગમે તે ઉપાયે પોતાનું કર્તવ્ય તેમજ મનમાં ધારેલું કાર્ય પૂરું કર્યા વિના રહેશે નહિ.”

આ સમયે સહસા શકટારના મનમાં તડિતાનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. તે એક ઉદ્દેશને હૃદયમાં ધારણ કરીને, તડિતાની મુલાકાત લેવા માટે ગયો હતો અને તેના તે ગૂઢ ઉદ્દેશ્ય બીજા કોઈની આગળ પણ ન

જાણાવતાં પોતાના મનમાંજ છૂપાવી રાખ્યો હતો. પણ તેમ છતાં એટલું અનુમાન તો આવશ્ય કરી શકાતું હતું કે, તે તડિતાના એકઠા કરેલા દ્રવ્યમાંથી એક પ્રબળ સેનાને તૈયાર કરવાની તે ઇચ્છા ધરાવતો હતો. એનો અખૂટ દ્રવ્યભંડાર રાજા સ્મરકેતુના અધિકારમાં આવે તથા તેનો વ્યય સૈન્યની વ્યવસ્થામાં થાય એવી તેના મનમાં દૃઢ આકાંક્ષા હતી. તડિતાએ સંન્યાસિનીનું વ્રત ધારણ કરી લીધું હતું, એટલે તેને દ્રવ્યની કશી આવશ્યકતા નહોતી, એ પણ શકટાર સારી રીતે જાણતો હતો. અને તેથી જ તે તેના દ્રવ્યભંડારને સૈનિકબળ વધારવાના ઉપયોગમાં લેવાના નિશ્ચયપર આવ્યો હતો.

અને તડિતાના મનની ઈચ્છા પણ શકટારની ઈચ્છાને તદ્દન મળતી જ હતી. તે પોતાના દ્રવ્યનો આવો સહયોગ થાય, પોતાના પ્રેમિકનું કલ્યાણ થાય એમજ ઈચ્છતી હતી. શકટારની ઇચ્છા વિરુદ્ધ તે એક પણ કાર્ય કરવાને રાજી નહોતી. પરંતુ બુદ્ધિમાન શકટારે તડિતાનું તે દ્રવ્ય કરજે લેવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. મમધરાજની તુલનામાં, રાજા સ્મરકેતુનું ઐશ્વર્યબળ બહુ જ અલ્પ હતું. દ્રવ્યનું બળ એજ સૈન્યને વધારવાનો મુખ્ય ઉપાય છે. દ્રવ્યની સહાયતા વિના યુદ્ધમાં કદાપિ વિજય મળી શકતો નથી. આવો વિચાર કરીને આવા ખરા સંકટના વખતે વિપુલ દ્રવ્ય મેળવવા માટે શકટાર તડિતા પાસે ગયો હતો. પરંતુ પહેલા દિવસની મુલાકાત વખતે તેવી વાત કરવાનો તેનો કાંઈ અસસર જ મળી શક્યો નહોતો અને તેથી તે બિચારો નિરાશ મનથી પોતાના ગૃહ તરફ ચાલ્યો આવ્યો હતો. જે દિવસે તે તડિતાને ત્યાં દ્રવ્ય મેળવવાની આશથી ગયો હતો, તે દિવસે તડિતાએ પોતાના દુઃખની તેમજ શકટારે કરેલા તેના પ્રેમના પ્રતિકારની અનેક વાતો ઉપસ્થિત કરી હતી, તેથી શકટારથી પોતાના હૃદયની ખરી વાત કહેવાનું તથા ત્યાં જવાનું ખરું કારણ જ જણાવી શકાયું નહોતું. આ સર્વ વિષયોનું આપણે ધાઈળ અવલોકન કરી આવ્યા છીએ, તેથી આ સ્થળે પુનઃ નવેસરથી તેનું અધિક વિવેચન કરવાની અમને કશી આવશ્યકતા જણાતી નથી.

ચાણુક્યની બધી વાર્તા સાંભળી લીધા પછી રાજમંત્રી શકટારે તડિતાની સાથે થયેલી મુલાકાતના સંનિધમાં બધો વૃત્તાંત ખોલીને તેને જણાવી દીધો આ સાંભળીને ચાણુક્ય કેટલીકવાર સૂધી કોઈ એક પ્રકારની ગંભીર ચિન્તામાં તક્ષીન બની ગયો.

ત્યાર પછી તે બહુજ ધીમેથી બોલ્યો કે;—“ હું નથી જાણી શકતો કે, એ ધનવાન લલનાપર તમારી શક્તિ ક્યાં સૂધી કાર્ય કરી શકે તેમ છે ? પરંતુ જ્યાં સૂધી હું સમજી શકું છું, તે પરથી મને જણાય છે કે, એવી એક દૃઢ હૃદયવાળી, અધન વગરની અને એકાગ્ર-ચિત્તવાળી રમણીને મેળવવાથી આપણો હેતુ પાર પડી શકશે. પરંતુ એને તમે લાવી શકશો કે કેમ, એ મારાથી સમજી શકાતું નથી. જો તેથી રૂપવતી રમણી આપણા કલા પ્રમાણે નંદરાજના અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરીને પોતાના નેત્રકટાક્ષથી તેને ધાયલ બનાવી દેશે, તો આપણું કાર્ય ઘણાજ થેડા વખતમાં પાર પડી શકશે. મને પૂરતો વિશ્વાસ છે કે, તેથી અનુપમ અંગનાના અત્યંત સૌંદર્યમાં વિલાસી મગધરાજ મુગ્ધ થયા વિના રહેશે નહિ. તમે કહો છો તેમ જો તે તડિતા ચારિત્રવતી અને બુદ્ધિમતી હશે તો મગધપતિનંદ તરત જ તેના સપાટામાં સપડાઈ જશે. તેના રૂપની જ્યોતિ આગળ હસ્યટ અને લોલુપતાના ગુલામરૂપ નંદનું તેજ તદ્દન શીકું પડી જશે. તડિતાના મનોહર રૂપને જોતાંની સાથે જ તેના હૃદયમાં કુતર્કના તરંગો ઉછળવા માંડશે અને છેવટે તે તરંગોના ભયંકર ઉત્પાતના યોગે તેની નૌકા સૌન્દર્યના સાગરમાં ડૂબી જશે.”

“ યાદ રાખજો મંત્રી શકટાર ! અત્યારે તમારું ભાગ્ય એ ચંદ્ર-ગુપ્તના ભાગ્યસૂત્રની સાથે જોડાયેલું છે ! રાજ ધનનંદ અને તેનો મહા કારસ્થાની તથા પાપની પ્રતિમારૂપ મદાંધ મંત્રી રાક્ષસ તમારા બંનેના ભયંકર શત્રુઓ છે ! તેઓ તમારા બંનેના પ્રાણ લેવા માટે, તમારા નામ તથા નિશાનને ધરાના ધામથી ઉખેડી નાખવા માટે તલ-પાપડ થઈ રહ્યા છે ! જો તમે તેના પંજમાં એકવાર પકડાઈ જશો તો તેઓ તમને નિષ્કુર પિશાચની પેઠે કૂરતાથી મારી નાખશે. અરે ! રીખાવી રીખાવીને, જુદ્દમનો ધગધગતો અગ્નિ વર્ષાવીને તમારાં ખૂન કરશે ! તમારાપર ન કરવાના જુદ્દમો ગુજારશે ! તમાગ પરિવારનો નાશ કરતાં, તમારાં નિર્દોષ સંતાનોને ભયંકરતાથી મારી નાખતાં, જેમ તેઓ પાછા હડયા નથી, તેમના હૃદયમાં દયા ઉપજી નથી, તેવી જ તમારી દશાં પણ માની લેજો. જેમના હૃદયમાં કેવળ અહંકારનું જ આધિપત્ય વ્યાપેલું છે, તેમના તરફથી તમે સુખની લેશ પણ આશા રાખશો નહિ. અરે તે પિશાચો તો તમારા મરણ પછી પણ તમારા શબોને અગ્નિદાહ ન કરાવતાં કાગડાં, કૂતરાં, કોહલાં અને તેવાજ હિંસક પ્રાણીઓના મુખ આગળ ફેંકી દેશે ! તમારા શબની પણ ભયંકર દુર્દશા કરશે ! ”

“ પરંતુ જો તમે તમારી તીક્ષ્ણ દૃષ્ટિને જરા વધારે લંબાવીને જોશો, તો તમને જણાશે કે, આ જીવનમાં તમે જે જે દુઃખો ભોગવ્યાં છે, વિડંબનાઓ વેઠી છે, તેના બદલામાં સાધારણ યત્ન કરવાથી જ તમે ભવિષ્યમાં અતુલનીય સુખ અને સંપત્તિના અધિકારી થઈ શકશો. આ ચંદ્રગુપ્તનો આશ્રય ગ્રહણ કરીને આપણે બંને આપણી મનોવાસના પૂર્ણ કરી શકીશું. જગતમાં સદા યોગ્યતાના વિજય થતો આવ્યો છે અને ભવિષ્યમાં પણ થશે. યોગ્યતા પર જ મનુષ્યની મહત્તા અવલંબી રહી છે ! રાજ્ય ભોગવવા માટે જે જે સદ્ગુણો જોઈએ તે બધા સદ્ગુણોનો ચંદ્રગુપ્તમાં સંપૂર્ણ રીતે નિવાસ થયેલો છે. અને તેથી તે ભારતભૂમિનો સાર્વભૌમિક સમ્રાટ થવાને સર્વથા યોગ્ય છે. રાજકાર્યમાં શું કે સંસારમાં શું, સર્વ વિષયોમાં ચારિત્ર જ મુખ્ય ગણાય છે ! ચારિત્રહીન મનુષ્ય પશુ સમાન છે ! ચંદ્રગુપ્ત ચારિત્રવાન, બુદ્ધિમાન અને બળવાન છે ! દેવતા તથા દિવ્યોમાં તેની દૃઢ શ્રદ્ધા છે, તેથી મગધભૂમિના સિંહાસનને તે સારી રીતે શોભાવી શકે તેવો છે. વળી પ્રજા તરફ તેનો અત્યંત અનુરાગ છે અને પ્રજા તેને પણ પુષ્કળ ચાહે છે, આથી તે પ્રજાવત્સલ રાજા તરીકે વિશ્વમાં સારી નામના મેળવી શકશે. હિન્દુના જ્યોતિષમાં તમારો વિશ્વાસ છે કે નહિ, તે હું જાણતો નથી. પરંતુ હું તો ચંદ્રગુપ્તના લલાટ પ્રદેશમાં રાજમુકુટનું ચિન્હ સ્પષ્ટ જોઈ શકું છું. જાઓ શકટાર ! ગમે તે ઉપાયે તે તડિતાને તમારા કાર્યની ઉપયોગી બનાવી દો. હું એ તડિતાને એક જીવનમોહિની સુંદરી બનાવીને તે ધર્મ તથા કર્મ જ્ઞાનથી હીન થયેલા હતભાગી નૃપતિ ધનનંદના ધ્વંસનો આરંભ કરીશ. તે ધ્વંસ હું કેવી રીતે કરીશ, તે સંબંધી બધી હકીકત આ યુદ્ધનો અંત આવતાં તમને કહી સંભળાવીશ. પરંતુ એટલું અવશ્ય યાદ રાખજો કે, અત્યારે આપણે ઘટનાના દાસ બની ગયા છીએ, ઘટનાનો પ્રવાહ આપણે જે દિશામાં દોરી જશે, તે દિશામાં આપણે દોરાવું પડશે. કાળના ગર્ભમાં આપણા વિજયનાં જે ચિન્હો છૂપાઈ રહ્યાં છે, તે હવે અલ્પ સમયમાં જ સ્પષ્ટ જણાવામાંડશે. પરમાત્મા આપણને આપણા કાર્યમાં નિરાશ થવા દેશે નહિ, કારણ કે, આપણે જે કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયા છીએ, તે કાર્ય કેવળ આપણા સ્વાર્થ માટે નહિ, પરંતુ સમસ્ત પ્રજાજનો માટે કરીએ છીએ. નંદરાજાએ વિનાકારણ આપણને છંછેડ્યા છે. સૂતેલા ક્ષણિધર સાપને જગાડવામાં તેણે સારાસારતો બિલ્કુલ ખ્યાલ પણ કર્યો નથી. આપણે તેનું કાંઈપણ અનિષ્ટ કર્યું નથી, છતાં તે આપણું અનિષ્ટ

કરવાને તૈયાર થયો છે. ધૃશ્વર તેની આ ધૃષ્ટતાનું ફળ અવશ્ય તેને ચખાડી આપશે. તે દયાળુ પરમાત્મા ન્યાયનો પક્ષપાતી છે, અન્યાયનો ધાતી છે. માટે તમે લેશ માત્ર પણ ચિંતા કરશો નહિ. તમે :મારામાં દૃઢ વિશ્વાસ રાખજો કે, આપણા આ કાર્યમાં જોડાવાથી તડિતાનું જરા પણ અનિષ્ટ થવા પામશે નહિ. ”

ચાલુક્ય આ ઉપરાંત બીજું કાંઈ પણ જોડ્યા ચાલ્યા વિના ત્યાંથી એકદમ ચાલ્યો ગયો. શકટાર ચાલુક્યના મુખથી આવી ભયંકર ભેદ વાળી વાતો સાંભળીને સહજ વિચલિત થઈ ગયો. તેનું મન અન્યાય-બીના સમુદ્રમાં ગોથાં ખાવા લાગ્યું. તે પોતાના ગંભીર ઉદ્દેશમાં પ્રવેશ નહિ કરી શકવાથી અત્યંત ચંચળ બની ગયો. પરંતુ એક વાર્તા માત્ર તેના મનમાં સાંભરી આવી કે, “ શકટારના અમારા આ કાર્યમાં જોડાવાથી જરાપણ અનિષ્ટ થવા પામશે નહિ. ”

પ્રકરણ ૪ થું.

મહારાણી મનોહરાનો આત્મઘાત !

પ્રિય પાઠક! ચાલો હવે આપણે એકવાર રાક્ષ ધનનંદની સ્થિતિનું અવલોકન કરીએ. કારણ કે ઘણા સમય થયાં આપણે તેની કશી હીલચાલ જોઈ શક્યા નથી. તેઓ હમણાં ક્યાં રહે છે, શું કરે છે તથા ભવિષ્યમાં રાજ સમરકેતુ સાથે થનારા યુદ્ધ માટે તેઓ શી શી તૈયારીઓ કરી રહ્યા છે, તે બધી બાબતોની તપાસ કરવી અગત્યની છે. કેમકે, આપણી આ નવલકથા સાથે તેમનો સંબંધ અત્યંત નિકટનો છે અને તેથી તેનું બધું રહસ્ય જાણી લેવાની પરમ આવશ્યકતા છે.

મગધની રાજધાની પાટલિપુત્રમાં આજે ભારી ધામધૂમ મચી રહી હતી. વૈરની વસુલાત કરવા માટે મગધરાજ ધનનંદનું મન અતિ આકુળ બની ગયું હતું. સમસ્ત મગધરાજ્યના વીરસૈનિકો યુદ્ધના ઉત્સાહમાં આવી આમતેમ ભ્રમણ કરી રહ્યા હતા. કેટલાક સૈનિકો પોતાની પ્રિયતમા પાસે એસી ભવિષ્યના યુદ્ધમાં જવાની રજા માગી રહ્યા તો કેટલાકો પોતપોતાનાં બાળકોને ગોદમાં એસાડી તેમના માલપર ચુબન

લઘુ ભવિષ્યમાં થનારા વિયોગભાટે આંખમાંથી જે ચાર આંસ વહાવી રહ્યા હતા. જેઓ યુદ્ધને જ પોતાની સાચી શય્યા માનતા હતા, રણ-ભૂમિને જ પોતાનું સ્વર્ગ લેખતા હતા તથા સમરક્ષેત્રમાં જઈને પોતાની વીરતાનો પરિચય કરાવવાની આકાંક્ષા રાખતા હતા, તેઓના મુખપર આનંદ તેમજ હર્ષની જ્યોતિ ચળકી રહી હતી. પરંતુ જેઓ કાયર, રણભીરુ અને યુદ્ધનું નામ સાંભળી કમ્પી જનારા સૈનિકો હતા, તેમનાં વદનપર ઉદાસિનતા, મલિનતા તેમજ શોકની ભયંકર છાયા છવાઈ ગઈ હતી. કોઈ સ્થળે આનંદ કિંવા આહ્વાદના ધ્વનિયો સંભળાતા હતા, તો કોઈ સ્થળે રૂદન તેમજ હાહાકારનો સ્વર પણ સંભળાતો હતો. એક તરફ ઉત્સાહની સરિતા વહેતી જણાતી હતી તો બીજી તરફ કાયરતાનો પ્રવાહ વહેતો જેવામાં આવતો હતો.

યુદ્ધની આશંકાથી પ્રભાવિતોમાં ભયંકર ખગભગાટ મચી ગયો હતો. પિતા, માતા, ભગિની અને ભાઈ પોતપોતાના આત્મીય પુરુષોને યુદ્ધભૂમિમાં પ્રાણ આપવા જતા જોઈ આંખમાંથી આંસૂનાં પૂર વહાવી રહ્યાં હતાં. કેટલીક વીરનારીઓ પોતાના પતિને ઉત્સાહ આપી યુદ્ધમાં અથ્ર ભાગ ભજવવાની સૂચના પણ આપી રહી હતી. સારાંશ કે, આ સમયે આનંદ અને આકંદ ઉભયની મિશ્રિત થયેલી એક પ્રકારની ક્ષીણ છાયા તે નગરમાં છવાઈ ગઈ હતી.

આ સમયે મગધરાજ ધનનંદના અંતઃપુરમાં શી ઘટના ઉપસ્થિત થઈ હતી, તે તરફ આપણે જરા ધ્યાન આપીએ. મગધરાજનું અંતઃપુર અત્યંત મનોહર અને શોભામય હતું. વિવિધ પ્રકારની શોભાસંપન્ન વસ્તુઓથી તેને શૃંગારવામાં આવ્યું હતું. તેમાં નાના પ્રકારના ગાલીચા, શેતરંજીઓ આદિ બિંજાવવામાં આવ્યાં હતાં અને રાજમહિષિને માટે એક સુંદર સુવર્ણનો પલંગ ગોઠવેલો હતો. તે પલંગપર સફેદ શય્યા બિંજાવેલી હતી અને અત્યારે તે શય્યાપર રાજ ધનનંદ તથા તેની અત્યંત પ્રિયપાત્રા રાજરાણી બેઠેલાં હતાં. રાજરાણીનું નામ મનોહરા હતું. હંમણું રાજ તથા રાજરાણી સિવાય બીજું કોઈ પણ મનુષ્ય અહીં હાજર નહોતું. તે રાજદંપતિ વચ્ચે આ સમયે નીચે પ્રમાણે વાર્તાલાપ થઈ રહ્યા હતા:—

રાણીએ રાજ ધનનંદના ગળાપર પોતાનો કોમળ હાથ ફેલાવીને અતિ મધુર સ્વરથી કહ્યું કે;—“પ્રાણનાથ ! આજકાલ ધણું સમય થયાં આપનું ચિત્ત ચિંતાતુર કેમ રહ્યા કરે છે ? શું મારા તરફથી આપને

કોઈ પણ પ્રકારની અસંતુષ્ટતા મળી છે કિંવા મારાથી કાંઈ અપરાધ થયો છે ? ”

“ ના, રાજમહિષિ મને તમારા તરફથી કોઈ પણ પ્રકારની અસંતુષ્ટતા થઈ જ નથી, તેમજ તમે મારો કાંઈ અપરાધ પણ કર્યો નથી. માફ ચિત્ત કેવળ એક જ ચિન્તાથી આમ પીડાઈ રહ્યું છે. તે ચિન્તાએ મને અત્યંત આકુળ બનાવી દીધો છે. ” રાજ ધનનદે સંક્ષેપમાં ઉત્તર આપ્યું.

“ પ્રિય રાજધિરાજ ! આપના હૃદયને કઈ ચિન્તા ડાકિનીએ આમ આકુળ બનાવી દીધું છે, તે જણાવવાની આ દીન દાસીપર કૃપા કરશો કે ? ” મહારાણી મનોહરાએ નમ્રતાથી પૂછ્યું.

“ પ્રિયતમા ! તે ચિન્તા જણાવવાથી કાંઈપણ વળી શકે તેમ નથી. મારી તે અસાધારણ ચિંતાનું નિવારણ તમારાથી થઈ શકે તેમ નથી, માટે તમને તે ચિંતાથી અનભિચ્છ રાખવાનું જ હું વધારે પસંદ કરું છું. મારા હૃદયની જે વેદના તમારાથી મટી શકે તેમ નથી, તે વેદનાને તમારી આગળ વિદિત કરવામાં હું કોઈ પણ રીતે રાજી નથી. ” રાજાએ નિરાશાસૂચક સ્વરથી કહ્યું.

“ હૃદયેશ્વર ! જ્યારે એક અબળા પોતાના જીવન સર્વસ્વ પતિના હૃદયની વેદના ન મટાડી શકે, અથવા તેનું કારણ પણ ન જાણી શકે, તો પછી તેનો નારી અવતાર શા કામનો ? આપના હૃદયની સારી તેમજ ખુરી, લાભકારક કિંવા હાનિકારક તમામ બાબતો જણાવાનો મને પત્ની તરીકે પૂરો અધિકાર છે. હું આપની અર્ધાંગના છું, આપના હૃદયનું અર્ધું અંગ છું. જેવી રીતે આપનાં સુખોની ભાગીદાર છું, તેવી જ રીતે દુઃખોમાં ભાગ લેવાને પણ હું બંધાયેલી છું. માટે પ્રાણાધાર કૃપા કરીને આપની તે ગુપ્ત વેદના મને જણાવી આપો. હું મારાથી બનશે ત્યાં સુધી તે વેદનામાં ભાગ લઈશ અને તેનું નિવારણ પણ કરીશ. ” મનોહરા બોલી.

“ મનોહારિણી મનોહરા ! મારા હૃદયમાં જે વેદના વ્યાપી છે, તે સાધારણ નથી, પરંતુ અતિ ભયંકર છે. આજથી ચાર કે છ દિવસ પછી રાજ સમરકેતુ સાથે મેં યુદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. આપણું સર્વ સૈન્ય તૈયાર થઈ ગયું છે. માત્ર મારી આજ્ઞાની જ વાર છે. જે કે અત્યારે આપણા અધિકારમાં સૈન્યની સંખ્યા વિપુલ

છે, અર્થે અથવા દ્રવ્યની પણ કશી ખામી નથી; શત્રુનું સન્ય ધણું જ નહાનું છે. તેની પાસે દ્રવ્યનો પણ પૂરતો અભાવ છે, આવા સર્વ સારા સંજોગો હોવા છતાં મારું મન ડરી જાય છે. યુદ્ધમાં મારો જ પરાજય થશે એવા ભણુકારા સંભળાયા કરે છે. કોઈ અદૃશ્ય શક્તિ મને સંબોધીને કહી રહી છે કે;—“રાજા નંદ! હાથે કરીને કાળના મુખમાં દાખલ ન થા! સમરકેતુ જેવા પ્રજાવત્સલ, ધર્મપરાયણ રાજા પર અનર્થક અત્યાચાર ન આદર! તું મહાપાપી છે! તારાં કર્મ અતિ કૂર છે! તેં તારી માતાપર જે જુદ્ધ ગુણર્યો છે, તેથી દેવતાઓ પણ કમ્પી ઉઠ્યા છે! વિધવા અને આશ્રયવિહીના મુરારે તેં કારાગૃહમાં રાખી છે તે પાતકના પરિણામે જ તું આ યુદ્ધ કરવા ઉત્કેરાયો છે. પરંતુ આ યુદ્ધ તારા વિજયનું નથી, તારાં ભયંકર અને અક્ષમ્ય પાપોનું ફળ અખાડવા માટે જ દેવી ચામૂંડાએ આ પ્રસંગ આણ્યો છે, નિર્દોષ અને સરળ હૃદયના રાજકુમાર અંદ્રગુપ્તપર બીજા અત્યાચાર ચલાવી તેં જે પાપ કર્યું છે, તેને વિના કારણ દેશવટો આપ્યો છે, તેનું પરિણામ અત્યંત વિષમય જ મળવાનું છે, બ્રહ્મ તેજવાળા મહા-મુનિ આણુકયનું ભરી સભામાં અપમાન કરી તેં જે શાપ લીધો છે, તે શાપ જ તને બાળીને ભસ્મીભૂત બનાવશે. તું અન્યાયી છે, મહા-પાપી છે, કૂર છે, હીનકારો છે. તારો તથા તારા પરિવારનો મૃત્યુકાળ સમીપ આવ્યો છે. તું હવે થોડા જ વખતમાં નાશ પામીશ. તારું પતન થશે. તારા સિંહાસનપર તું જેને તારો પ્રબળ શત્રુ ધારે છે, તે યુવરાજ અંદ્રગુપ્ત જ વિરાજશે. તારા પાપનો અવધિ આવી ગયો છે, માટે મરવાને તૈયાર થા. આ યુદ્ધમાં તારી મહત્વાકાંક્ષાની આહુતિ અપાશે. તારો વિનાશ થશે.” મહારાણી! આ અદૃશ્ય વાણીએ મને ભયભીત બનાવી દીધો છે! હવે મારે શું કરવું, તે મારાથી ખિલકુલ સમજી શકાતું નથી. કહે—તારાથી મારી આ વેદનાનું નિવારણ થઈ શકશે ખરું કે વાર ?”

“પ્રભુ! મારા મનમાં પણ આ વાર્તા ધણા દિવસ થયાં એક પ્રકારની આ શંકાનું તુમુલ યુદ્ધ મચાવી રહી છે. ગઈ કાલે રાત્રે મને પણ એક એવું સ્વપ્ન આવ્યું હતું કે, આપણા અનેક સિપાહીઓ રણ-ભૂમિમાં રોજાઈ ગયા છે, સમરભૂમિમાં લોહીની નદીયો વહી રહી છે, નાના પ્રકારનાં હિંસક જનવરો આપણા સૈનિકોનાં શરીર ચૂંથી રહ્યાં છે! આપણા મુખ્ય સેનાપતિનું મૃત્યુ થયું છે અને આપણું સૈન્ય

નહાસવા માંડ્યું છે. શત્રુ પક્ષે વિકટ હાસ્ય હસતાં તેમની પૂંઠ પકડી ભયંકર બરબાદી કરી છે. આખા પાટલિપુત્ર નગરમાં જ્યાં ત્યાં હાહાકાર અને આક્રંદજ છવાઈ ગયો છે. આપણા નગરની અનેક સૌભાગ્યવતી નારીઓ પતિહીન વિધવા બની ગઈ છે. માળકો ન બાપાં બની ગયાં છે. રડવા કકળવાના અવાજો ઘેરઘેર સંભળાઈ રહ્યાં છે. શત્રુપક્ષે આપને પોતાના બંદીવાન બનાવ્યા છે. આપણા ગંગાકિનારાના મહાલયમાં ભયંકર અગ્નિ પ્રકટ થયો છે અને અમે સર્વ બળી મરવાની અણીપર આવી લાગ્યાં છીએ. એવામાં વિચાર આવતાં મહાલયની અગાસીમાંથી ગંગાના અગાધ જળમાં કુદી પડ્યાં છીએ અમને ત્યાં કાંઈ પણ આશ્રય મળતો નથી. અમારામાંની ઘણી ખરી રાણીઓ તથા પરિચારિકાઓ જળમાં ડુબીને મરી જાય છે અને હું ડુબવાની અણીપર આવી જાઉં છું. રાજકુમાર ચંદ્રગુપ્ત નૌકાવિહાર કરતો ત્યાં આવી લાગે છે અને મને પોતાની નૌકામાં આશ્રય આપી અનેક પ્રકારનાં આશ્વાસનો આપે છે. અને પછી પોતાના મહાલયમાં રાખી મારી માતા તરીકે સેવા કરે છે !” પ્રભુ ! આવું સર્વ દૃશ્ય મેં ગઈ કાલે રાત્રે સ્વપ્નમાં જોયું હતું અને ત્યારથી જ મારા હૃદયમાં એક પ્રકારનો સંદેહ થવા લાગ્યો હતો. પણ હવે મારાથી સમજી શકાય છે કે આ યુદ્ધ આપણી પાપમાલી માટે જ ઉપસ્થિત થયું છે. નહિતો આપના તથા મારા મનમાં આવી કલ્પના પણ કેમ આવે ? મને તથા આપને આવા ખોટા વિચારો કેમ સૂઝે ?”

“ત્યારે મહારાણી, હવે આ દુઃખમાંથી બચવાનો શો ઉપાય શોધી કાઢવો વાર ?”

“મહારાજ, મારી તો એવી જ ઇચ્છા છે કે, જ્યાં સૂઝી બને ત્યાં સૂઝી આ ભયંકર યુદ્ધ થતું અટકે તો વધારે સારું. કારણ એથી થનારો ભયંકર રક્તપાત જોવાની મારી બિલકુલ ઇચ્છા નથી. આપ રાજ સમરકેતુની સાથે સલાહ કરી લ્યો, એટલે કોઈ પણ જાતની દહેશત રહેશે નહિ. જે યુદ્ધથી આપણને મહાન હાનિ થવાનો સંભવ છે, જેથી કરીને આપણું સર્વસ્વ ચાલ્યું જવાનો ભય રહે છે, તથા જે યુદ્ધથી મહા અનર્થ થવાની આશંકા રહ્યા કરે છે, તેવા યુદ્ધમાં સામેલ થવું ઇષ્ટ નથી. તેમજ આ જગતના ક્ષણભંગુર કિંવા નશ્વર સુખ અને સ્વાર્થ માટે પોતાના સહોદર બંધુની હત્યા કરવા તત્પર થવું એ પણ ઇષ્ટ નથી.”

“આપને સંભળાતી અદૃશ્ય વાણી તથા મેં જોયેલું ગઈ કાલનું

સ્વપ્ન આપણને યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત થવાની સ્પષ્ટ ના કહે છે તથા આપણને સૂચવે છે કે, જે હાથે કરીને યુદ્ધ ઉપસ્થિત કરશે તો તેથી તમારી પોતાની જ ખરબાદી થશે, માટે પ્રાણનાથ ! આપ આપના આ વિચારને બાબૂએ મૂકી ઇશ્વરે જે કાંઈ આપ્યું છે, તેમાં જ આનંદ માનો ? બિચારો ભોજો અને સરળ રાજકુમાર અંદ્રગુપ્ત આપનું કાંઈ પણ અનિષ્ટ કરતો નથી, છતાં તેના રક્તનું પાન કરવાની આપ જે આકાંક્ષ રાખો છે, તે સર્વથા અયોગ્ય છે. ” મહારાણીએ પોતાના મનોભાવને વ્યક્ત કરી રાજાને ઉપદેશ આપતાં જણાવ્યું.

“ રાણી ! તું મૂર્ખ છે, તને રાજનીતિ શી ચીજ છે, તેની કલ્પના પણ નથી. કોઈપણ શુભકાર્ય કરતાં પહેલાં વિધ્નો તો સન્મુખ આવીને ઉભાં જ રહે છે. મનુષ્યને તે કાર્યથી પતિત કરવાના ચત્રો પણ કરે છે. પરંતુ દૃઢ અને નિશ્ચયી હૃદયના પુરુષો તે કાર્યનો ત્યાગ કરતા નથી. વિધ્નની ખીકથી ડરીને કાર્યનો આરંભ જ ન કરવો, એને હું એક મહાન પાપ માનું છું. તેવા તુચ્છ અને બીરુતાભર્મી વિચારો તો કેવળ ષંઢ અને બળહીન હૃદયના પુરુષો જ કરે છે. જેમના હૃદયમાં વીરતાનું ઉષ્ણ રૂધિર વહી રહ્યું છે, જેઓ રણભૂમિમાં પોતાનું લોહી રેડવાને સશક્ત છે તથા જેમના હૃદયમાં દૃઢ નિશ્ચયની ધારણા બંધાઈ ગઈ હોય છે, તેઓ આવા વિધ્નોથી કદાપિ કર્મ બ્રષ્ટ થતા નથી. આ યુદ્ધથી કદાચ માંડે રાજ્ય ચાલ્યું જાય તો ભલે ચાલ્યું જાય. મારા રાજ્ય મહાલયને સ્થળે સ્થાન થતું હોય તો ભલે અત્યારે અને આ ક્ષણે જ થાય. મારા પોતાના પ્રાણ મારા દેહનો ત્યાગ કરીને ચાલ્યા જતા હોય તો ભલે ચાલ્યા જાય, રાજ્યલક્ષ્મી મારા અધિકારમાંથી બીજાના અધિકારમાં ચાલી જતી હોય તો ભલે ચાલી જાય, મને તેની જરાપણ દરકાર નથી. હું તે સર્વને સહન કરીશ. પરંતુ મારા દૃઢ નિશ્ચયથી તો નહિ ચળીશ તે નહિ જ ચળીશ. પોતાના નિશ્ચયપરથી પતિત થવું એ કાર્ય શરૂઆતનું નથી, બાયલા અને ખીકણ પુરુષોનું છે ! એક નહિ જેવા સ્વપ્નથી કિંવા તુચ્છ અદસ્ય વાણીથી હું જરા પણ ડરું તેમ નથી. એ સર્વ બ્રમ છે. મનુષ્ય મગજની નિર્બળતા છે. અર્થને સાધિત કરવો અને કાંતો દેહનું પતન કરવું એ જ મારો અંતિમ નિશ્ચય છે. ”

મેં જ્યારે તારી સલાહ લીધી, ત્યારે તે મને ચૂડીયો પહેરી ધરમાં બેસી રહેવાનો જ ઉપદેશ આપ્યો. પરંતુ એમાં તારો દોષ

નથી, પરંતુ તારી સમગ્ર સ્ત્રીજાતિનો જ દોષ છે. સ્ત્રીઓ યુદ્ધિહીન હોય છે, તેમને સારાનરમાંની ખબર હોતી નથી, એની ખાત્રી આજે મને સંપૂર્ણ રીતે થઈ ચૂકી છે. અજ્ઞાન અખળા ! તું વીરક્ષત્રાણી હોવા છતાં આવાં નિર્માલ્ય વચ્ચેના ઉચ્ચારતાં તને જરા પણ શર્મ નથી આવતી ? તારી આવી તુચ્છ યુદ્ધિ જોઈને મને અત્યંત આશ્ચર્ય થાય છે. જા, તું અહીંથી સત્વર ચાલી જા. તારો આવો ઉપદેશ કોઈ ગમાર અને રણકાયર પુરુષને સંભળાવજો, મારે તે સાંભળવાની કશી જરૂર નથી. હવેથી મારી સમક્ષ આવા શબ્દો ઉચ્ચારીશ તો તે ખદલ તને પૂરતી સજા થશે સમજીને યુદ્ધિહીન નાદાન નારી ? ” રાજાએ ગુસ્સાથી લાલચોળ આંખો કરી કહ્યું.

“ પ્રાણેશ્વર ! આજે આપની યુદ્ધિમાં આવી વિકૃતિ કેમ થઈ છે ? શું આપની શુદ્ધિ અત્યારે ઠેકાણાસર નથી ? આપના મંત્રિષ્ટકમાં ઉન્માદ રોગનો આવિર્ભાવ તો નથી થયોને ? પ્રતાપી પૃથ્વીપતિ ! આવું સાહસી કાર્ય કરતાં પહેલાં તેના પરિણામ વિચાર કરો. આપનાં કરેલાં કુકર્મોનું સ્મરણ કરો. ન્યાય અને ધર્મની રીતે વિચારી જૂઓ કે, રાજકુમાર ચંદ્રગુપ્ત તથા તેની માતા મહારાણી મુરાદેવીપર આપે જે જીલ્લો ગુજર્યો છે. રાજમાતાને બન્દીખાનામાં બંદિવાન બનાવી છે તથા રાજકુમારને વિનાંવાકે દેશવટોં આપ્યો છે, એ સર્વ કાર્યો ન્યાયસંગત છે ખરાં કે ? પિતાના મૃત્યુ પછી રાજકુમાર ચંદ્રગુપ્તને આપે જે જે જીલ્લો ગુજર્યા છે, તેને જે જે દુઃખો આપ્યાં છે, તે કોઈ પણ પ્રકારે ઇષ્ટિ છે ? નહિ-કદાપિ નહિ. આ સર્વ આપના ભયંકર પ્રમાદો છે. આવા પ્રમાદોના યોગેજ આપવો અધઃપાત થવા બેઠો છે ! નહિ તો નિરપરાધી બંધુના લોહીનું પાન કરવાની આપના હૃદયમાં આકાંક્ષા ઉદ્ભવે ખરી કે ? જે કાર્ય કરતાં સ્મશાનવાસી પ્રેત કિંવા પિશાચો પણ કમ્પી જાય છે, તેવાં કાર્યો કરવાની ભાવનાઓ આપના હૃદયમાં જગૃત થાય ખરી કે ? મહારાજ ! જે કાર્ય કરવા માટે આપ તૈયાર થયા છો, તેનો હેતુ વિચારો. નિર્દોષ ચંદ્રગુપ્તે આપનું શું બગાડ્યું છે ? તે બિચારો આપની આજ્ઞા થતાંની સાથે જ અહીંથી માતાના અપૂર્વ પ્રેમનો, રાજમહાલયના મનોહર વિલાસોનો, પ્રિયતમા જન્મભૂમિનો તથા પ્રિય મિત્રોનો ત્યાગ કરીને એકદમ ચાલ્યો ગયો છે, છતાં આપના હૃદયમાં દયા નથી આવતી ? તે આપની આજ્ઞા ઊઠાવવાને આઠેપ્રહર તત્પર રહેતો હતો છતાં તેનો નાશ કરવા જતાં આપના હૃદયમાં કમ્પનો આવિર્ભાવ કેમ નથી થતો ?

શું આપનાં આ સર્વ કર્મો જગતની દૃષ્ટિમાં શુભ ગણાશે ? જગત આપની આ અનીતિની પ્રશંસા કરશે ? નહિ—નહિ. તેમ થશે જ નહિ. વળી આપની રાણી સોમભદ્રાના ભાઈ કૃપટકે પ્રજાજનોપર જે અત્યાચાર ગુજારવા માંડ્યો છે, વહુ દીકરીઓની લજ્જા ભૂંટવાના જે ધંધો આદ્યો છે, તે સર્વ જોઈને ઈશ્વર અનંતનામી ભગવાન આપનીપર રાજી થશે ખરો કે ? ”

“ મનોહરા ! તું પાપીયસી છે, ધર્મભ્રષ્ટા છે, યુદ્ધિહીના છે, નહિ તો તારા સ્વામી સમક્ષ આવા શબ્દો કદાપિ ઉચ્ચારી શકે જ નહિ. તને તારા પતિના શુભની જરા પણ પરવાર નથી. તેનું ભક્તું થાય તેમાં તું જરા પણ રાજી નથી. હું તારો ઉપદેશ સાંભળવા આવ્યો નથી, અને તું મને આવો ઉપદેશ આપવાને યોગ્ય પણ નથી ? હું નથી સમજી શકતો કે, તું આજે આમ શત્રુનો પક્ષ શા કારણથી ખેંચી રહી છે ? આજે તારા મનમાં આવું પરિવર્તન શા કારણથી થયું છે, તેની મને કલ્પના પણ આવી શકતી નથી ! અધમ અબળા ! પોતાના પતિદેવતાના સમક્ષ આવા અમંગલસૂચક શબ્દો બોલતાં તને જરાપણ લજ્જા નથી આવતી ? ”

“ પ્રભુ ! મને આવાં સંજોધનો આપવામાં આપનો ભયંકર પ્રભાવ થાય છે. હું આપનું અનિષ્ટ ઇચ્છતી નથી અને સ્વપ્નમાં પણ તેવી કલ્પના કરી નથી. મને તો જે સત્ય જણાય છે તે હું ચોકપું કહી દઉં છું. હું ચંદ્રગુપ્ત ઈંદ્રા મહારાણી મુરાદેવીનો પક્ષ ખેંચતી નથી, પરંતુ ધર્મનો પક્ષ ખેંચીને કહું છું કે, આપે તેમને તદ્દન અન્યાય આપ્યો છે, તેમના ધર ન કરવાનાં કાર્યો કરી તેમને હેરાન કર્યા છે. આ કર્મમાં કેવળ આપનો એકનોજ દોષ છે એમ નથી, પરંતુ બધા દોષોનો ઉત્પાદક આપનો કુપ્રુદ્ધિ રાજમંત્રી રાક્ષસ જ છે, તેનાં કારસ્થાનોથી જ આપનું પવિત્ર હૃદય મલિનતાની ગહનગર્તામાં ગળડી પડ્યું છે. તે નરાધમની કુસલાહથી જ આપ પાપમાર્ગના સંગી બની ગયા છો. જે અધમ અને નિષ્ઠુર રાક્ષસે માજી રાજમંત્રી શકટારને આહાર આપ્યા વિના રીબાવી રીબાવીને કૂરતાથી મારી નાંખ્યો છે. જે પાપાત્માએ તેના સંતાનોનો ધાતકી રીતે વધ કર્યો છે, તથા જે નારકી નરાધમે તેની પવિત્રા પત્નીની હત્યા કરાવી છે, તેને આપે આપનો ડાબો હાથ બનાવી દીધો છે ! પણ મહારાજ ! યાદ રાખજો કે, તે અધમ જ આપના સમસ્ત પરિવારનું ઇન્મૂલન કરી નાંખશે. આપને મગધના પવિત્ર સિંહા-

સનપરથી પદબ્રષ્ટ કરાવશે. જેને આપ પવિત્રતાની પ્રતિમા માનો છો, તે પાપપ્રતિમા છે, જેને આપ સુધાસમાન મિષ્ટ ધારો છે, તે હળાહળ સમાન પ્રાણુદારક છે. તે ઝેરીલો નાગ છે. માટે તેની સોખત છોડી દો. તે પાપાત્માએજ ચંદ્રગુપ્ત જેવા સરળ હૃદયના બાળકને દેશપાર કરાવ્યો છે. અરે ! તે પિશાચે જ અહીંથી દેશપાર થતી વેળાયે છૂપા મારાઓદ્ધારા તે કામળ બાળકની હત્યા કરવાનાં કારસ્થાનો રચ્યાં છે ! મહારાજ ! આ સર્વ પાપના પૂંજ છે. ધર્મનો ત્યાગ કરી જગતભક્ષક કાળનો ભોગ થવાની શા માટે તૈયારી કરો છો ? વિશ્વમાંથી વિદાય થતી વેળાયે પુણ્યરૂપી ભાથું લેવાને બદલે પાપનાં પોટલાં બાંધવાને કેમ તત્પર થયા છો ? પરમાત્મા ! આપનાં આ કર્મો જોઈને આપનાપર કદાપિ પ્રસન્ન થવાનો નથી. તેમની ન્યાયતુલામાં આપનાં પાપ તેમજ પુણ્યની તુલના થશે અને તેમાં જો પાપનું પ્રમાણ વધારે જેવામાં આવશે તો પછી તે ન્યાયી પરમાત્મા આપને રૈ રૈ નરકની સજા આપશે, તે વખતે આપનું આ રાજ્ય કે લક્ષ્મી કશા કામમાં આવશે નહિ. ”

“ ઓ પાયોંચસી પ્રમદા ! તારાં આ કઠોર વચનોએ મારા કાળ-જીને વીંધી નાંખ્યું છે, મને ભયંકર દાવાનજથી સળગાવી દીધો છે. તું એક આદર્શ આર્થ અબજાના નામને શોભાવે તેવી પુણ્યમયી પ્રમદા નહિ, પણ ભયંકર રાક્ષસી છે. તારૂં કામ મને ઉપદેશ આપવાનું નથી, મારી આજ્ઞા ઉઠાવવાનું છે. હું તારો માલિક છું, તું મારી દાસી છે, તુચ્છ ગુલામડી છે. મારી પ્રત્યેક આજ્ઞા ઉઠાવવા તથા મારાં પ્રત્યેક કાર્યોમાં સહાનુભૂતિ આપવા તું સર્વ રીતે બંધાયેલી છે. મારા મંત્રી રાક્ષસની હવે પછી જો જરા પણ નિંદા કરીશ તો તારે તેનું પરિણામ બહુ જ મારું ભોગવવું પડશે. તું મારા પ્રતિપક્ષીની અથવા તો પ્રતિ-સ્પર્ધીના પક્ષમાં આવાં હિતનાં વાક્યો ઉચ્ચારે છે તથા તેમની તરફેણમાં મને ખેંચી જવા માગે છે, એ જોઈને મને તારા ચારિત્રપર પણ અમુક અંશે સંદેહ થવા લાગે છે. હું ધારું છું કે, મારા મૃત્યુ પછી તું ચંદ્ર-ગુપ્તને તારો સ્નેહભાજન બનાવવાની ઇચ્છા રાખે છે, તારો પ્રિયતમ બનાવવાની આકાંક્ષા ધરાવે છે નહિ તો તારા સ્વામીનું અનિષ્ટ ઇચ્છીને આવો ખોટો પક્ષ ખેંચવાને તું કદાપિ તૈયાર થાય નહિ. આજે હું સમજી શક્યો છું કે, નારીઓમાં વિશ્વાસ રાખવો એ હાથે કરીને મર-ણના મુખમાં પ્રવેશ કરવા સમાન છે. તું મારા ભવિષ્યના જે વિચારો બાંધે છે, તે કેવળ અજ્ઞાતતા કિંવા મૂર્ખતા ભરેલા જ છે. સમસ્ત

ભારતવર્ષને પોતાની આંગળીના ઇશારાથી નચાવનારા, અગણિત સૈનિકોને પોતાના કાબૂમાં રાખનારા અને પોતાની સિંહસમાન ગળનાથી દશેદિશામાં ભયંકર ઉત્પાત મચાવનારા આ મગધરાજ ધનનંદપર તું જે આક્ષેપ કરે છે, તથા 'તેનાં પરાજયનાં જે કુલક્ષણો ધારે છે, તેમાં તારો પ્રમાદ થાય છે. તારા હૃદયમાં આજે અંદ્રગુપ્ત પ્રત્યેના અતુરાગને અગ્નિ પ્રકટી ઉઠ્યો હોય તેમ જણાય છે ! તે અગ્નિમાં તું મને બાળીને ભસ્મીભૂત બનાવવાની ધારણા રાખતી હશે. પરંતુ મૂર્ખ અને જ્ઞાનવિહીના રમણી ! આ નંદના જીવન સૂઝી તો તેમ કદાપિ બનીશકશે નહિ. હું મારી આ ચળકતી તલ્વારથી હમણાંજ તારો નાશ કરી શકું તેમ છું, પરંતુ અત્યારના સંજોગો મને તેમ કરવાની મના કરે છે. મુરાદેવીને તેનાં કારસ્થાનોના પ્રભાવે બંદાવાન બનાવવાથી પ્રજામાં એક પ્રકારનો ખળભળાટ જાગી ઉઠ્યો છે અને તેમાં જો તારો નાશ કરીશ તો તે ખળભળાટનો અવધિ થશે. આ સર્વ કારણોથી જ હું તને અત્યારે જીવનદાન આપવાની ઉદારતા બતાવી શકું છું. નહિતો આ નંદરાજ પોતાનું જરા પણ અપમાન કરનારને ધરાના વક્ષપરથી નષ્ટ કર્યા વિના જાપીને બેસ તેવો નાદાન નથી, પરંતુ શું કરું લાચાર કે, અત્યારે મારા સર્વ સંજોગો મારાથી પ્રતિકૂળ છે. તું એક યુદ્ધથી ઉન્મત્ત બનેલા ક્ષત્રિયને યુદ્ધથી પરાજીત મુખ થવાનો જે ઉપદેશ આપે છે, તે જ તારી નિર્મળતા, અધમતા તથા હીનતાની પ્રત્યક્ષ સાખીતી આપે છે. પણ ફિકર નહિ. આ ધનનંદ હજારો વિદ્વંસ આવવા છતાં પોતાના નિશ્ચયપરથી ચલિત થાય તેવો નથી. પોતાના નિશ્ચયનો તે પ્રાણુ જતાં ત્યાગ કરે તેમ નથી. જ રાક્ષસી, તું અહીંથી સત્તર ચાલી જ-હું તારી અક પણ વાર્તા સાંભળવા ઇચ્છતો નથી.” આમ કહીને રાજાએ રાણીના મુખ તરફ એક તીવ્ર દૃષ્ટિપાત કર્યો અને ત્યાર પછી તે બોલતો બંધ થયો. આ વખતે તેનું મુખ ક્રોધથી લાલચોળ બની ગયું હતું, આંખ-માંથી આગની ચિનગારીઓ નીકળી રહી હતી તથા આખું શરીર કંમ્પથી થરથર કંમ્પી રહ્યું હતું. રાજાને અત્યંત ક્રોધાયમાન થયેલો જોવા છતાં ન્યાયપરાયણ અને સ્વધર્મનિષ્ઠા રાણી સાહસનો સંચય કરી રાજાને ઉપદેશ આપતી કહેવા લાગી કે;—“ મહીપતિ, ધનનંદ ! હવે તમારા શિષ્ટાચારની મર્યાદા ટૂટી ગઈ છે ! તમારી અનુપમ અને ચંચળ બુદ્ધિ વિલીનતાના ઉંડા અંધકારમાં ચાલી ગઈ છે. મે તમને જે ચાર શિખા-મણુના શબ્દો કહ્યા હતા, તે ઉપદેશ આપવા માટે નહિ, પરંતુ મારો

પત્ની તરીકેનો ધર્મ બજાવવા માટે જ ! પોતાના પ્રાણેશ્વર પતિને અધમતાના માર્ગમાં જતો અટકાવવા માટે, નીતિના નિયમોમાં પ્રવૃત્ત રાખવા માટે તથા ધર્મનું હેદન કરતા અંધ રાખવા માટે એક અબ-જાને સંપૂર્ણ સત્તા છે ! હું પડિતા નથી કે, તમને ઉપદેશ આપી શકું-છતાં મારી બુદ્ધિ આ પાપમય કાર્ય કરવાની ચોકખી ના પાડે છે. પાપમાં લિપ્ત થવા કરતાં અન્નના અભાવે મરી જવું એ વધારે ઉત્તમ છે ! તમે આજે તમારા મનુષ્યત્વને ગુમાવી દીધું છે, બચંકર રાક્ષસી સ્વરૂપ ધારણ કરી લીધું છે !

“ મને જાણી જાય અથવા યુવરાજ અંદ્રગુપ્તની અનુરાગિની તરીકે બોલાવીને તમે બચંકર પાપને ઝોરી લીધું છે ! જે ઇન્દુમાં શીતળ-તાને બદલે ધગધગતી ઉષ્ણતા વ્યાપેલી હોય, કમળમાં વજના જેવી કઠોરતાનો સંભવ હોય, સૂર્યમાં શીતળતાનો સંચાર હોય, તો તે કદા-ચિત્ સંભવિત માની શકાય, પરંતુ મારા ચરિત્રમાં મલિનતાનો આવિ ભાવ કદાપિ હોય શકે જ નહિ. આપે મારાપર જે બચંકર આક્ષેપ કર્યો છે, તેથી માફ હૃદય ચીરાઈ જાય છે. પોતાનો પ્રાણેશ જ જ્યારે પત્નીના પવિત્ર વર્તનપર બચંકર આક્ષેપનો આઘાત કરે તો પછી અનંતાકાશનો અંત જ આવી જાય ! માતા ! વસુંધરા ! મેં મારા પતિ સિવાય બીજા કોઈ પુરુષની કામના કરી હોય તો તું મને તારા અંધ-કારમય ગર્ભમાં એકદમ ખેંચી જા ! પિતા ! સવિતાનારાયણ તું મને એકદમ બાળીને ખાખ કરી નાંખ.”

“ રાજન્ ! એક સ્વાર્થ જેવી પિશાચવૃત્તિને આધીન થયેલો પુરુષ પોતાનું ભલું ઇચ્છનાર વ્યક્તિને પણ પોતાની મહાન્ શત્રુ માની લે છે, તેમાં તમારો દોષ નથી, તે વ્યક્તિના ભાગ્યનો જ દોષ છે ! અત્યારે તમારી આંખમાં સ્વાર્થ અને મહત્ત્વાકાંક્ષાની છાયા છવાઈ છે અને તેના થોગે જ તમારું હૃદય સારાસારનું તોલન કરવાને અશક્ત બની ગયું છે ! અંદ્રગુપ્ત મારો ભ્રાતા છે, જે મને ભગિની તરીકે માન આપતો આવે છે, તેના ચરિત્ર પર જે કઠોર આઘાત કરીને તમે ઇશ્વરના ચહાન અપરાધી થયા છો, તે અપરાધની ક્ષમા જ મળી શકવાની નથી. આજે તમારા નેત્રો સમક્ષ વિમોહનો પડો છવાઈ ગયો છે અને સીધી જ તમે તમારા નાશનાં બીજ રોપવા માંડ્યા છો ! આણુક્યનું અપમાન કરી, શકટારને બચંકર યંત્રણા આપી, અંદ્રગુપ્તને દેશાંતર દંડની સજા કરી, મહારાણી મુરાદેવીને બન્દીવાન બનાવી, તમે તમારો અસ્તિત્વના

લોપનાં બીજ વાવ્યાં છે. અદ્ય સમયમાં જ તમારાં આ તમામ પાપોનું
જળ તમને મળી જશે. મને વ્યભિચારિણી, જરિણી કિંવા પાપીયસી
ધારવામાં તમે મારા જીવન પર કઠોર આઘાત કર્યો છે. હવે તમે મને
જોઈ શકશો નહિ. તમારી આ મનોહરા કાલનાં અણ્ણનાં દર્શન કરી
શકશે નહિ. કાલે પ્રભાતમાં તમે તમારી આ મહિષીને પૃથ્વીપર વિહરતી
જોઈ શકશો નહિ.”

“કાંઈ ચિન્તા નહિ—તારા જેવી અજ્ઞાન અબજાના મૃત્યુથી આ
પૃથ્વીપતિ ધનનંદને જરા પણ હાનિ થશે નહિ.” રાજા આ પ્રમાણે
બોલતો હતો એવામાં એક દાસીએ દોડતી આવી રાજાને પ્રણામ કરી
કહ્યું કે;—“પ્રતાપી રાજા! રાજમંત્રી રાક્ષસ કેટલાંક કારણસર અહીં
આવ્યા છે અને તેઓ આપની આજ્ઞાની વાટ જોતા બહાર ઉભા છે!”

આ સાંભળી રાજાએ કહ્યું:—“બહુ સારું. જા, તેમને કહે કે,
તેઓ રાજમહાલયના વિચારાલયમાં જઈ જરા વાર બેસે એટલામાં હું
પણ પોશાક બદલીને ત્યાં આવી પહોંચું છું.”

“જેવી મગધનરેશની આજ્ઞા.” આમ કહીને આગંતુક દાસી
ત્યાંથી રાજમંત્રી રાક્ષસ પાસે ચાલી ગઈ, અને પછી તેણે રાજાએ
આપેલું ઉત્તર રાક્ષસને કહી સંભળાવ્યું. આ ઉત્તર સાંભળીને મંત્રી
રાક્ષસ ત્યાંથી રાજાના વિચારાલય તરફ વિદાય થયો તથા પેલી દાસી
પણ પોતાના કાર્યમાં ગુંથાઈ ગઈ.

બીજા બાજુએ રાજા રાણી મનોહરાને ધમકાવીને કહેવા લાગ્યો
કે;—“રાણી! હવે તું મારા આ અંતઃપુરમાં પગ પણ ન મૂકતી!
તારા આજના વ્યવહારે મને શંકાશીલ બનાવી દીધો છે, મારા મનમાં
એક પ્રકારની ચિન્તાનો બચંકર દાવાનળ પ્રકટાવ્યો છે! આજ તું
મારા આ મહાલયની મુખ્ય પટરાણી નહિ પરંતુ એક સાધારણ પરિ-
ચારિકા જ છે! આજથી તારા સર્વ અધિકારોનો, સર્વ સન્માનનો તથા
તારી માનવંતી પદવીનો સદાને માટે લોપ થાય છે! અત્યંત કાલે
પ્રભાતમાં જ તને મુરાદેવીની માફક છુપી રીતે બન્દીખાનામાં બંદીવાન
બનાવીશ તથા કોઈ પણ વ્યક્તિ જાણવા ન પામે તેવી રીતે તારો ઘાટ
ધડાવીશ. તું ત્યાર પછી જાણી શકીશ કે, એક પ્રતાપશાળી પતિનું
અપમાન કરવામાં કેવું જોખમ સમાયલું છે. મારી ઈચ્છા વિરુદ્ધ વર્ત-
વાથી તને કારાગૃહની કઠિન સજા ભોગવવા ઉપરાંત અન્ન પાણીનો
અભાવ પણ ભોગવવો પડશે. તારા બહુબોલાપણાનો બદલો તને આવતી

કાલે પ્રભાતમાં જ મળી જશે.” આમ કહીને કોપથી કંપી ઉઠેલો ગર્વિષ્ઠ ભૂપાળ ધનનંદ તરત જ ત્યાંથી પોતાના વિચારાલય ભણી ચાલ્યો ગયો.

આ સમયે રાજમંત્રી રાક્ષસ ત્યાં બેઠો બેઠો તેના આવવાની વાટ જોતો બેઠો હતો, તે રાજને પોતાની સન્મુખ આવેલો જોઈને તરત જ પોતાના આસન પરથી ઊડી ગયો અને તેને પ્રણામ કરી એક તરફ ઉભો રહ્યો. આવા ખરા મધ્યાહ્નના વખતે રાક્ષસને પોતાને ત્યાં આવેલો જોઈને રાજ અન્યયથીમાં પડી ગયો, પરંતુ ચાલાક રાક્ષસે પોતાના આવવાનું કારણ રાજના પૂછતાં પહેલાં જ જણાવી દીધું અને ત્યાર પછી તેઓ બન્ને એક પ્રકારની કોઈ ગંભીર મંત્રણામાં નિમગ્ન થઈ ગયા.

*

*

*

*

*

મધ્યનિશાનો સમય હતો, સમસ્ત વિશ્વ શાન્તિમયી નિદ્રાદેવીની ગ્રાહમાં વિશ્રામ લઈ રહ્યું હતું. નીલ નભોમંડળમાં ઇન્દુદેવતા પોતાનું આધું આધું તેજ વિસ્તારી રહ્યા હતા, પૃથ્વીદેવી પણ તે આછા અને ઝાંખા તેજથી ઝળહળી ઊઠી હતી. મંદ વાયુ ધીમે ધીમે વહીને શીતળતાનો સંચાર કરી રહ્યો હતો અને વખતોવખત વૃક્ષપરનાં પત્રોને ગતિમાન કરવાની એટલા કરી રહ્યો હતો. આ સમયે મગધરાજ ધનનંદની જાનહવીના તટપર આવેલા એક મનોહર મહાલયની અગાસીપર એક સૌંદર્યશાલિની યુવતી બેઠી હતી. તેના મુખનો ભાવ જોતાં તે જાણે કોઈ ગંભીર ચિન્તામાં ગુંથાઈ ગઈ હોય, તેમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું હતું.

કેટલીક વાર સૂધી તે યુવતી શાંત બેસી રહી, પરંતુ પાછળથી કાંઈક વિચાર આવતાં તે ત્યાંથી ઊઠીને ગંગાનદીના ઉછાળા મારતા તરંગોનું અવલોકન કરવા લાગી અને વળી પાછી અગાસીપર બેસીને બહુજ ધીમા અને અન્ય કોઈ પણ વ્યક્તિ ન સાંભળી શકે તેવાં સ્વરથી પોતાના મનમાં મનમાં જ કાંઈક ગાવા લાગી. તે ગાવાનો આશય આ પ્રમાણે હતો:—

“ જોયું નિજરૂપ જળ જાગી, અનહદ ધુન તવ લાગી;
ગઈ મમતા હવે ભાગી, પ્રભુપદની લગન લાગી;
ગમે છે વીલુનું નામ, નથી ચિત્તમાં હવે હામ;
નથી કુસંગની રાગી, પ્રભુ પદની લગન લાગી;
થઈ વશમાં હવે કામ, ગમે વિલુ વીર વિશ્વરામ;

દીધી આશા હવે ત્યાગી, પ્રભુપદની લગન લાગી;
 ગમે ચિત્તમાં હવે યોગ, ગયો અંતરવશો રોગ;
 ગણું હું મુજને સોભાગી, પ્રભુપદની લગન લાગી;
 ધન્યું નહિં અંતરે માન, કરું પ્રભુવીરતું ધ્યાન;
 લઉં પ્રભુ સુખને માગી, પ્રભુ પદની લગન લાગી.

આ પ્રમાણે સ્તવન કર્યા પછી તે જરાવાર સ્તંભી ગઈ અને પછી પુનઃ પોતાના મનમાં જ કહેવા લાગી કે;—“અસ, હવે આ તિરસ્કાર પામેલા આત્મા, તું આ અવનીપરથી નષ્ટ થા, તારું અસ્તિત્વ રહેવું સર્વથા અશક્ય છે. મારા પતિએ મારા ચારિત્રપર જે સદેહતું આરોપણ કર્યું છે, તેને માટે મારે મરણ સિવાય દૂટકો થાય તેમ નથી. બન્દીખાનામાં બન્દીવાન રહેવા કરતાં ઈશ્વરના શાંતિમય રાજ્યમાં જઈ નિવાસ કરવો એજ અધિક ઉચિત છે. ચાલ જીવ, આ પવિત્ર ગંગાના અગાધ જળમાં આહુતિ લઈને આ સંસારના સર્વ સંબંધોથી દૂર થા. માતા ! ગંગા, તારા પવિત્ર સ્થાનમાં મને આશ્રય આપ, મારી પવિત્રતાનો બચાવ કર. અસ પ્રભુ ! હવે હું તારી પાસે જ આવું છું. મારી રક્ષા કર ! મારા આત્મહત્યાના અપરાધની ક્ષમા કર ! ” આમ કહીને તે યુવતી મહાલયની અગાસીપરથી ગંગાનદીના અગાધ જળમાં કૂદી પડી. નદીના પ્રવાહ મહાલયની ભીંતને અડકીને જ વહેતો હતો, તેથી રાણીના પડવાની સાથે જ તે તેના શરીરને પોતાના ઉછળતા તરંગોમાં દૂર બહુ જ દૂર ખેંચી ગયો. રાણીના પ્રાણ વિસર્જન થયા અને તેનું શરીર જળના પ્રવાહમાં તણાતું તણાતું બહુ જ દૂર સૂકી ચાલ્યું ગયું.

પ્રકરણ ૧૭ મું

પ્રેમની પ્રબળતા.

“ કિં માલતી કુસુલ તામ્યસિ નિષ્ઠુરેણ—
કેનાપિ ચત્કિલ વિહ્વામિતો હતાપ્રાત ।
લોચાત્તરણં વિલસદ્ગુણગારવેણ
કો નામુના શિરસિ નામ કરિષ્યતિત્વામ્ ॥ ”*

“ તડિતા । ”

“ કેમ ? ”

“ તું કેવી સુંદર છે ! ”

“ રાજમંત્રી ! આટલા બધા દિવસ પછી આવો વિલક્ષણ પ્રશ્ન શા કારણથી પૂછાય છે ? ”

“ ત્યારે તારા રૂપનું મૂલ્ય આંકી શક્યો નહોતો, અત્યારે આંકી શક્યો છું ! ”

“ બહુ સારું. પરંતુ એટલી વાત ધ્યાનમાં રાખજો કે, એક દિવસ હું પણ તમારા ચરણનો આશ્રય લેવાને તૈયાર થઈ હતી, તમારા હૃદય રાજ્યમાં સ્થાન માગતી હતી.

“ હા—તડિતા, તે માટે હું તારો અપરાધી છું. તારા હૃદય પર મેં અસહ્ય આઘાત કર્યો છે ! તારા સૌંદર્યકુમુદ પર મેં તિરસ્કારનો અગ્નિ વર્ષાવી તેને દગ્ધ કરી નાંખ્યું છે ! તારા જીવનના મધુર સુખને મેં નિરાશાના સમુદ્રમાં ફેંકી દીધું છે તથા તારી પવિત્ર મનોભાવનાને હું નિષ્ઠુરે બિદકુલ જાણી શક્યો નથી. તડિતા, હું હતભાગિ છું, મને ક્ષમા કર. મારા અપરાધની માફી આપ. હું તને નમીને કહું છું કે, કૃપા કરી તું મને ક્ષમાનું દાન આપ. ”

“ તેમ છતાં મેં તમને મારા અપરાધી ઠરાવ્યા નથી. હું તમને મારા અપરાધી માનતી પણ નથી, તો પછી ક્ષમાનો પ્રશ્ન જ ક્યાં રહ્યો ? બ્યારે તમે નિરપરાધી છો, કોઈ પણ પ્રકારના અપરાધથી અલિપ્ત છો,

* “ હે માલતીના પુષ્પ, કોઈ કૂર પુરુષે આ સતાના અગ્રભાગથી તને છેદી નાંખ્યું છે, તેથી તું શા માટે તરફડે છે ? કારણ કે, આ તારા લોચાત્તર ગુણના ગૌરવથી તને મસ્તક ઉપર કોરણ ધારણ નહિ કરે ? ”

તો પછી મને માફી આપવાનો શો અધિકાર છે ? નિરપરાધીને માફી પણ શી રીતે આપી શકાય ? હું તમને ચાહું છું, ભવિષ્યમાં પણ ચાહીશ. તમને ચાહવામાં જ માફ સાચું સુખ સમાયલું છે. તમારી સેવામાં જ માફ હિત સમાયલું છે. મારા જીવનનો ઉદ્દેશ જ એ છે કે, તન મન ધનથી તમારાં ચરણોની સેવા કરવી, તમારા નામનું રટણ કરવું તથા તમારું જ નિત્ય શુભ ઇચ્છવું ! આ સંસારમાં તમારા વિના માફ ખીન્નું કોઈ પણ સંબંધી નથી. હું તમને જ મારા જીવનના સાર-રત્ન માનું છું. ”

“ જો તેમ જ હોય, તો મારી એક અતિ દુઃસાધ્ય આશાને તું પૂર્ણ કરી શકીશ ખરી કે ? ”

“ આવી વાર્તા શા કારણથી કહો છો, તે મારાથી સમજી શકાતું નથી. તમારા કહેવાનો ઉદ્દેશ શો છે ? આજે આવો અદ્ભુત પ્રશ્ન તમે કેમ પૂછો ? ”

“ મેં એક દિવસ છુપી રીતે આ ગૃહના અંતરાલમાંથી જ કાંઈ સાંભળ્યું છે, ત્યારથી જ મારા મનમાં ચોક્કસ ખાત્રી થઈ ચૂકી છે કે, તું મારી અત્યંત ભક્તિ કરે છે, મને બહુ જ ચાહે છે તથા પરમાત્માની પેઠે માફ પૂજન પણ કરે છે. તારા મુખમાંથી તે વખતે ઉચ્ચારાયલાં વાક્યો તારી વિશુદ્ધતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ આપીને મને કહી રહ્યાં છે કે, તું મને જ તારું સર્વસ્વ માને છે, મને જ તારા હૃદયમંદિરનો પૂજનીય પરમાત્મા માનીને પૂજે છે. તડિતા ! હું અતિહીન અને નીચ પ્રકૃતિનો પુરુષ છું ! અત્યાર સૂધી એક તારા જેવી સુંદર અને આદર્શ અખળાના પવિત્ર મનોભાવને હું સારી રીતે સમજી શક્યો નથી, તે માટે મને પોતાને મારાપર અત્યંત તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે ! મેં એક અનુપમ અંગનાનો અસ્વીકાર કરવામાં એક પ્રકારની મહા ભયંકર ભૂલ કરી છે ! સ્વાર્થને જ મેં મારા જીવનનો સાર માની લીધો હતો અને તેના યોગે જ મેં તારો અનાદર કર્યો હતો ! મેં વિચાર્યું હતું કે, હું મગધ દેશનો કર્તા હતાં રાજમંત્રી છું, મારા હાથમાં આંખું રાજ્ય છે, મારી સત્તાથી પ્રતાપી પૃથ્વીપતિઓ પણ કમ્પી જાય છે, તેથી મારાથી તારા જેવી એક સાધારણ સ્ત્રીનો સ્વીકાર કરી શકાય જ નહિ. તું મારી તુલનામાં અતિ તુચ્છ છે. પરંતુ ભગવાને મારા એ અભિમાનને ચૂર્ણ વિચૂર્ણ કરી નાંખ્યું છે ! અત્યારે માફ મંત્રિત્વ નષ્ટ થયું છે, મારી સર્વ સત્તાનો લોપ થયો છે, કાળના કુટિલ વેગ પાસે મારે પરાજિત થવું પડ્યું છે.

મને અત્યારે ખાવાને પૂરતું અન્ન મળતું પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું છે. અરે અન્નનાં સાંસાં પડવાની વાત તો દૂર રહી, પણ મારે માર્ગના એક તુચ્છ ભીખારીની માફક જ્યાં ત્યાં રજાળું પડે છે. સુખના સમયમાં અહંકાર અને મદદથી મતવાસો બનીને મેં તારો અસ્વીકાર કર્યો હતો, પણ અત્યારે મને તે મારો એક પ્રકારનો મિથ્યાભ્રમ જ હતો, એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. ગર્વખંડન ભગવાન કોઈનો ગર્વ સ્થાયી રહેવા દેતો નથી અને એ સૂત્રને અનુસરીને મારા ગર્વનો પણ નાશ થયો છે. હું મહાપાપી છું. તડિતા તારો અપરાધી છું. તડિતા-તડિતા ! ”

આ પ્રમાણે તડિતા અને રાજમંત્રી શકટાર વચ્ચે પરસ્પર વાર્તાલાપ ચાલી રહ્યો હતો. શકટાર, ચાલુક્ય સાથે સલાહ કર્યા પછી, તડિતાની મદદ માગવા માટે, તેના કુસુમપૂરના મકાનપર આવ્યો હતો અને અત્યારે તે સંબંધી જ સર્વ વાર્તાલાપ થતો હતો.

તડિતા, શકટારને આવી રીતે પોતાનામાં આસક્ત કિંવા મુગ્ધ થયેલો જોઈને, બહુ જ ધીમા સ્વરથી કહેવા લાગી કે;—“ મંત્રિવર્ય ! આજે આપ આવી સર્વ વાતો શામાટે સંભળાવી રહ્યા છો ? ભૂતકાળમાં જે જે બનાવો બની ગયા છે, તે સર્વને વિસ્મૃતિના ઉંડા ગર્ભમાં દૂબાડી દો ! જે થવાનું હતું તે થઈ ચૂક્યું છે, હવે તેનો કરો પણ ઉપાય અવશિષ્ટ રહ્યો નથી. જે વીતવાનું હતું તે વીતી ગયું છે, માટે તેને વિસરી જાઓ. ચ્હાવાના અથવા તો પ્રેમ કરવાના વિષયમાં જે એક દુઃખ વ્યાપેલું છે, તે જ મનુષ્યની સ્વાર્થમય કામનાઓનું પરિણામ છે. જો તે કામનાનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો આ સંસારમાં તે ચ્હાવાની વરતુ બહુ જ સુખમય અને આનંદમય થઈ શકે તેમ છે. સ્વાર્થહીન પ્રેમ એ જ દિવ્ય કિંવા ઉત્તમ પ્રેમ છે. હું તમારા આક્ષેપમાં હોવાના સમાચાર પણ જાણતી નહોતી. તમને પરલોકગત ધારીને જ નિરંતર હું તમારું ધ્યાન ધર્યા કરતી હતી. પરંતુ તમે મારા કરતાં પણ મહાન છો. કારણ કે, આવા અનેક કુસંજોગો હોવા છતાં પણ તમે તમારી આ કિંકરીને ભૂલી શક્યા નથી, તમારા હૃદયના કોઈ અતિ નિર્જન વિભાગમાં પણ તમે મારી સ્થાપના કરી છે, એ જોઈને મને અત્યંત આનંદ થયો છે. આમ છતાં પણ તમે આવી વાતો શા કારણથી કહો છો, તે મારાથી કોઈ પણ રીતે સમજી શકાતું નથી. મારાપર તમે જે દયા દર્શાવીને અહીં આવવાની કૃપા કરી છે, તે માટે હું તમારો અંતઃકરણપૂર્વક અત્યંત આભાર માનું છું. ”

શકટારે કહ્યું કે;—“ તડિતા, હવે મને વધારે શ્રમમાં ન નાંખ. મારાપર ઉપાલંબોની વૃદ્ધિ ન વર્ધાવ. હું મારો અપરાધ માન્ય રાખું છું, છતાં તું આવા શબ્દો શામાટે બોલે છે? બસ હવે હું સમજી શક્યો છું કે, તારા જેવી ઉદાર હૃદયની અબળાઓ બાંધે જ મળી શકશે! પણ મારા હૃદયમાં સળગતા અંગારાની જ્વાળા હવે તું ન સળગાવ! હું અતિ સ્વાર્થ પરાયણ છું! અતિ નીચ છું! બહુ જ કલુષિત હૃદયનો પુરુષ છું! તડિતા હું તારી આગળ મારી કોઇ પણ વાતને છૂપાવીશ નહિ. તેં મારાપર મહાન મહાન ઉપકારો કર્યા છે! તેતું મારાથી વિસ્મરણ થઇ શકતું નથી! ખરેખર પરમાત્માએ તને આ સૃષ્ટિપર પરહિત કિંવા પરકલ્યાણ કરાવવા માટે જ મોકલી આપી છે! તું જેવી સુંદર છે, તેવા જ તારા ગુણો પણ મધુર છે. તારા અંગપર જે લાવણ્ય શોભી રહ્યું છે, તેવું જ તારા હૃદયમાં એક પ્રકારતું અતિ ઉત્તમ મહત્ત્વ છૂપાયેલું છે! તડિતા! હું તારા કલ્યાણ માટે કિંવા તને ટુંટ કરવા માટે અત્રે આવ્યો નથી. પરંતુ મારા સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે જ અત્યારે મારે તારી પાસે આવવું પડ્યું છે! તું ઉદાર છે, એમ ધારીને જ હું અત્યારે તારી પાસે આવ્યો છું. તારા વિના બીજા કોઇથી પણ તે કાર્ય પૂર્ણ થાય તેમ નથી. તેથી મને આશા છે કે, માફ આ કાર્ય તું અવશ્ય પૂરું કરી આપીશ તથા મારા ભવિષ્યના કલ્યાણનો માર્ગ ખુલ્લો કરી દઇશ. ”

તડિતાએ અન્યબીથી એકવાર શકટારના મુખ તરફ જોયું. તેણે જોયું કે, તેના મુખપર કોઇ પણ પ્રકારના કપટની છાયા નથી, છેતરપિંડી કરવાનાં કશાં પણ લક્ષણો નથી. તે સરળતાથી જ પોતાના મનની બધી વાતો તેને કહી રહ્યો છે.

આ પ્રમાણે અવલોકન કર્યા પછી કાંઇક વિચાર કરી મનોહારિણી તડિતા શકટારને સંબોધી કહેવા લાગી કે;—“ મંત્રી શકટાર! તમારે માટે, મેં અતુલ ઐશ્વર્યની અધિકારિણી હોવા છતાં પણ, તે ઐશ્વર્યની લાલસા તથા લાલસાનો ત્યાગ કર્યો છે! તમારે માટે જ મેં મારા સર્વ સાંસારિક સુખોને તિલાંજલિ આપી છે. વિલાસિનતાની પંકયુક્ત કાળાશના પ્રવાહરૂપી ગર્ભમાં ન ડૂબતાં, પવિત્ર બ્રહ્મચર્ય વ્રતનો આશ્રય ગ્રહણ કરી, મારા ચિત્તને અત્યાર સુધી પાપ માર્ગમાં પ્રવેશ કરવા દીધું નથી, હું પાપથી કેવળ અલિપ્ત જ રહી છું. આ જગતમાં તે ભગવાન અને તમારા વિના મેં બીજા કોઇનો સ્વપ્નમાં પણ વિચાર કર્યો નથી.

મારા લગ્ન માટે મેં કોઈ પણ પુરુષનું ધ્યાન પણ હજી સૂઝી ધર્યું નથી. હું તમને મરેલા ધારવા છતાં અત્યાર સૂઝી આ પ્રમાણે તમારી પૂજન કરતી આવી છું. પરંતુ તમને પુનઃ જ્યારે જીવતા જોઈ શકી અને એથી મારો પ્રવૃત્તિ પ્રવાહ જ્યારે કુમાર્ગે ભણી પ્રવાહિત ન થયો, ત્યારે મને સારી માલૂમ થયું કે, તમે જ મારા સાચા ગુરુ છો ! તમે જ મને સંસારના સહજાનથી દીક્ષિત કરી છે. તમારા મરણના સમાચાર સાંભળ્યા પછી પણ હું તમારી ઇશ્વરની પેઠે આરાધના કરતી આવી છું, તમને જ મારા હૈયાહાર તરીકે સંભારતી આવી છું, એ વાત કદાચ મંત્રી શકટાર, તમારા જાણવામાં નહિ આવી શકી હોય ! પરંતુ ઉંચે આકાશ અને નીચે ધરતી માતા મારા એ ભક્તિભાવને સારી રીતે જોઈ શકી છે. મને એકલી તથા નિરાધાર જોઈને અનેક કામી કુકર્મી તથા દુષ્કર્મ કરનારા વિષયાંધ પુરુષોએ, તેમ જ અનેક ધનવાન યુવકોએ કેટલાંક પ્રેમપત્રો, પ્રલોભનો તથા વિવિધ પ્રકારની લાલચોદ્ધારા મને પોતાની સાથે લગ્ન કરવા તેમ જ અનીતિના માર્ગમાં દોરાવાનો આગ્રહ કર્યો હતો, પરંતુ તમારા અતુલનીય રૂપે મારી આંખો આગળ સર્વદા એક પ્રકારના અપૂર્વ તેજનો વિકાસ કરી દીધેલો હોવાથી, મેં તે સર્વનો તિસ્કૃત કૂતરાની પેઠે અનાદર કર્યો હતો. મેં તેમના તે પત્રો તરફ કશું લક્ષ્ય આપ્યું નહોતું. તમે માંડે સર્વસ્વ છો ! ઇષ્ટ દેવતા છો ! અરે એથી વિશેષ શું કહું ? નારીઓનો જે નિત્ય આ-આરાધ્ય અને ઇષ્ટ પરમાત્મા છે, તે પરમાત્મા પછી તરતજ હું તમને આસન આપું છું. અરે સાક્ષાત્ પ્રભુની પ્રતિમા પેઠે તમારું પણ પૂજન કરું છું ! રાત્રિ દિવસ મને તમારું જ સ્મરણ રહ્યા કરે છે, કોઈ કોઈ વેળાએ તમારું સ્મરણ થવાથી મારી છાતી ફાટી જાય છે. તમેજ મારા આધાર છો, તમેજ જીવનના સાર છો ! ”

તડિતા આ પ્રમાણે પોતાના મનોભાવ વ્યક્ત કરી રહી હતી એવામાં શકટારે વચ્ચમાંજ કહ્યું કે; “તડિતા, તારાપર આવેલા તે ધનવાન યુવકોના તથા તે વિષયાંધ પુરુષોનાં પત્રો તેં સાચવી રાખ્યાં છે ખરાં કે ? જો તેમજ હોય તો તે જરા મને લાવી આપ. હું જોઉં તો ખરે કે તે ક્યા ક્યા ભદ્ર (?) પુરુષોનાં પત્ર છે ? તેમના લખવાનો આશય શો છે ? ”

“ હા મેં તે પત્રોને બહુજ સાવચેતીથી સાચવી રાખ્યાં છે, હમણાંજ લાવી આપું છું. ” આમ કહાને તડિતા તરતજ પોતાના

ઝોરડામાં ચાલી ગઇ અને થોડીવારમાં તે પત્રો લઈ પાછી શકટાર પાસે આવીને બોલી કે;—“હો મંત્રીજી, આ પત્રો તૈયાર છે.” શકટારે તે પત્રોનું વાંચન કરવા માંડ્યું. પત્રોની સંખ્યા લગભગ દસ બારની હતી. તેમાંથી પ્રથમ એક પત્ર લઈને શકટારે વાંચવાનો આરંભ કર્યો તેમાં લખ્યું હતું કે.

“ પ્રિય પ્રાણાધિકે તડિતા !

તારા સૌન્દર્ય કુસુમને તું વિના કારણ શા માટે કરમાવી નાંખે છે ? ફરી ફરીને આવો મનુષ્યાવતાર મળવાનો નથી. માટે મારા જેવા વૈભવ અને વિલાસવાળા તથા સુંદરતા અને લાવણ્યમાં કામ-દેવની પણ પ્રતિસ્પર્ધા કરે તેવા યુવકની સાથે લગ્ન કરી સુખી થા. તું જેને માટે તારી કામાને કરમાવી રહી છે, તે હવે કદાપિ મળવાનો નથી તારી તે આશા કેવળ આકાશકુસુમ કિંવા વંધ્યાપુત્ર સમાન છે, માટે તે દુઃશનો ત્યાગ કરીને મારી પ્રેમભાગિની થા અને મને તારા હૃદયનો વિહારી બનાવ. જે તારી ઈચ્છા મારી સાથે લગ્ન કરવાની હોય, તો તારા મહાલયની ‘ મહુરી ’ નામક દાસીને જણાવજે, એટલે તે બધી ખીના મને જણાવશે. મેં તેને મારે સર્વ વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો છે, એટલે આ પત્રમાં વિશેષ વિવેચન કરવાની અગત્ય નથી. પ્રત્યુત્તરમાં વિલંબ કરીશ નહિ.

તારો પ્રેમ બિહુક—

રંજનલાલ. ”

ત્યાર પછી શકટારે બીજું એક પત્ર હાથમાં લીધું અને કંઈક વિચાર કર્યા પછી વાંચવા માંડ્યું. તે પત્ર પણ તેવાજ આશયનું હતું. તેમાં લખ્યું હતું:—

“ મનોહારિણી હૃદયવલ્લભા તડિતા !

તારા સૌન્દર્યની પ્રશંસા સંભળી હું મુગ્ધ થયો છું. તારા કૃષ્ણ-વર્ણના કેશ કલાપે, મૃગલીના જેવાં ચપળ અને ચળકતાં નયનોએ, સુંદર લલાટ પ્રદેશે, ગુલાબની લાલી જેવા કોમળ ગાલોએ, તીરનાં જેવાં ભ્રમુગલે, પ્રવાલના સમાન ઓષાધરોએ, દાડમની કળી જેવા સુંદર દાંતોએ, ચંદ્રમાતા સમાન શોભાયમાન મુખમંડળે. નાગ્નુક અને ભરાવદાર ચિબૂકે તથા આશ્રિતનો આભાસ કરાવતાં પીનપંચોધરોએ મને વિહ્વળ બનાવી દીધો છે. હું જ્યારે પાટલિપુત્રથી શિકારાર્થ કુસુમપુર આવ્યો હતો. ત્યારે મને તારા સૌન્દર્ય રશિતું અવલોકન કર-

જાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. ત્યારથીજ મારા મનમાં તને મેળવવાની તીવ્ર જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થઈ હતી, પરંતુ પ્રતિકૂળ સંજોગોને લીધે હું તેમ કરી શક્યો નથી. તારી લાવણ્ય પ્રતિભાને પ્રાપ્ત કરવાને સૌભાગ્ય જાણી થઈ શક્યો નથી.

પરંતુ હવે મને આશા છે કે, મારા આ પત્રથી તું મને તારો સ્વામી બનાવીશ જ. હું સાધારણ મનુષ્ય નથી અત્યારે મારી સત્તાથી આખું મગધરાજ્ય કચ્છી નહું છું. રાજદરબારમાં મારી સત્તા પણ પૂરતી છે. તું હજી સૂધી અવિવાહિતા છે. એવી વાર્તા અહીંના પ્રખ્યાત ધનવાન શેઠ અંદનદાસના એક અનુચર દ્વારા મારા જાણવામાં આવી ચકી છે. તે અનુચરે તારા સૌંદર્યની પુષ્કળ પ્રશંસા કરવાથી તથા મેં નજરેતજરે તારું અનુષ્ઠન રૂપ નિહાળ્યાથી હું તને મારા મહાલક્ષ્મી મુખ્ય મહારાણી બનાવવા ધારું છું, મને મારી પર્યંક શાયિની કરવાની ઇચ્છા ધરાવું છું. મને સંપૂર્ણ આશા છે કે, મારા આ પ્રત્યક્ષે તું પ્રતિકાર ન કરતાં સ્વીકારજ કરીશ. આ સ્વીકાર કરવાથી તારી પ્રત્યેક આશાઓ ફળીભૂત થશે. તને અનેક પ્રકારના વૈભવ વિલાસો પ્રાપ્ત થઈ શકશે.

જો તું મારી આ આશાને ફળીભૂત નહિ કરે, તો પછી હું બળાત્કારે તારું અપહરણ કરીશ. મારાપર કોઈનો અધિકાર ચાલી શકે તેમ નથી. હું ઇચ્છાનુસાર વર્તવાને સર્વ પ્રકારે મુક્ત છું. માટે મારી આ યાચનાનો અસ્વીકાર કરીશ જ નહિ. "

હું છું તારા સૌંદર્ય ઉપવનનો વિહારી

રાજસ્યાલક કપટકં."

આ પ્રમાણે બીજા કેટલાક પત્રોનું વાંચન કરીને શકટાર કંટાળી ગયો એટલે તડિતાને ઉદ્દેશીને કહેવા ધાઓ કે:-" આ પત્રો વાંચતા હવે મને બહુ જ કંટાળો આવે છે. પાપાત્માઓની પાપી લીલા જોઈ મને અત્યંત શોક થાય છે. હું નથી સમજી શકતો કે, મનુષ્ય પોતાની મર્યાદા તથા મનુષ્યત્વનું ઉત્તરણ કરીને આવાં પાપ કર્મોમાં કેમ લિપ્ત થઈ જાય છે ? તેમને આ સંસારમાં જન્મીને મનુષ્ય તરીકે શાં શાં કર્તવ્યો કરવાનાં છે, તેની કલ્પના પણ કેમ નહિ આવતી હોય ? અન્ય અબળા કે જેને આર્ય શાસ્ત્રો માતા કિંવા ભગિની સમ્મન માનવાનો બોધ આપે છે, તેમનાપર તો અત્યંત પુરુષોને કુદૃષ્ટિ કરતાં કેમ લજ્જા નહિ આવતી હોય ? અરે ! જે નારીઓ જન્મત્માં આ-

દર્શી છે, જેમનાં જેમનાં ચારિત્ર્યો પૂજ્ય છે, તેમના તરફ પણ તે કામોધી કુદૃષ્ટિ નાખતાં શરમાયા નથી ! ઇશ્વરના આ શાન્તિમય વિશ્વમાં વ્યભિચાર જેવા મહાપાતક રૂપ ગણાતા અપરાધની ઉત્પત્તિ કરતાં તેમના હૃદયમાં કોઈ દૈવી શક્તિનો સંચાર કેમ નહિ થતો હોય ? ખરેખર ! વિષયાંધ મનુષ્યને સારા કિંવા નહારાનો ખ્યાલ રહેતો નથી અને તેથી જ શાસ્ત્રકારો અથવા અનુભવી પુરુષોએ ‘ કામાતુરાણાં ન સુખં ન નિદ્રા ’ એવા અનુભવસિદ્ધ શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હશે ! જે આ સંસારમાં અનર્થની ઉત્પત્તિ કરી હોય, શાંતિને સ્થળે કલહનો ઉદ્ભવ કર્યો હોય, પાપનો પ્રચાર કર્યો હોય અને શયતાનોની કૂરતા ભરેલી સત્તાનો વિસ્તાર કર્યો હોય તો તે સર્વના જવાબદાર તેવા વિષયલપટ અને કામપરાયણ કાપુરુષો જ છે ! તેવા પાપાત્માઓ જ ધરાના ભાર રૂપ છે. ”

“ અરે ! આમાં જે પત્ર રાજશ્યાલક કપટકનો છે તેને તો આવા અપરાધોની ઇશ્વરે અનેકવારે સજા પણ આપી છે. હું તે કૂર અને પાપી પિશાચને સારી રીતે ઓળખું છું ! મહામુનિ આણુક્યની પુત્રીપર અત્યાચાર ગુજરવા જતાં તે મરણના મુખમાં આવી પડ્યો હતો અને તે ઉદારાશય આણુક્યની ઉદારતાથીજ મરણની યંત્રણામાંથી મુક્તિ મેળવી શક્યો હતો. છતાં હજી તેને ભાન આવ્યું હોય તેમ જણાતું નથી. સંસારની અનેક વિષમ ઠોકરો વાગવા છતાં હતભાગિ મનુષ્યને ચૈતન્ય આવતું જ નથી. જ્યારે તેવા પિશાચો તેમનાં દુષ્કૃત્યોથી મરણને આધીન થાય છે, ત્યારે જ તેમના અત્યાચારનો અવધિ આવે છે, ત્યાં સૂધી તેમને પોતાના હિતની કલ્પના પણ આવતી નથી. તેવા નરાધમ નરપિશાચોના નામને લાખો વાર ઘિકાર છે તેમનાં કાળાં કામોપર હજારોવાર શિટકાર છે. જગતના દુષણરૂપ તેવા શાંતિભંજક અને અનર્થ ઉત્પાદક અધમોને માથે ઇશ્વરનો કોપ થયા વિના રહેતો જ નથી પણ આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવા છતાં તડિતા તું તેમના પ્રલોભનના પ્રવાહમાં ખેંચાઈ નથી, ધર્મબ્રજા થઈને તેમની સાથે લગ્ન કરવાને લલચાઈ નથી તથા તારા દૃઢ નિશ્ચયપરથી લેશમાત્ર પણ વિચલિત થઈ નથી, એ જ તારા હૃદયનું અપૂર્વ મહત્ત્વ બતાવી આપે છે કે, તું માનવદેહધારિણી માનિની નહિ; પરંતુ સ્વર્ગલોકની કોઈ શાપ બ્રજા દેવી જ છે ! ”

“ મંત્રીજી ! પ્રશંસાની પણ અમુક એક મર્યાદા હોય છે, તે મર્યાદાનું તમે આજે ઉલ્લંઘન કરવા માંડ્યું છે ! મારા જેવી એક ક્ષુદ્ર રમણીની આટલી બધી પ્રશંસા શામાંટે કરો છો, મેં જે કંઈ કર્યું છે, તે કેવળ મારા પોતાના સ્વાર્થને માટે જ કર્યું છે. તમારી મનોમોહક મૂર્તિએ મને એવી તો મુગ્ધ બનાવી દીધી હતી કે, તે સમયે આ જગતમાં, મારા હૃદયમાં, સ્વપ્નમાં અને અન્ય સર્વ સ્થળે હું કેવળ તમારી જ પ્રતિમા જોઈ શકતી હતી. તે સમયે તમારા સિવાય મને આખું બ્રહ્માંડ શૂન્ય અને સારહીન બાસતું હતું અને હજી પણ તેવી જ સ્થિતિ છે. મારું હૃદય તમારું છે અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે. કપટકે જે કે મારાપર અનેક પત્રો લખી, કેટલાક સદેશા કહેવડાવી તથા તરેહ તરેહ વારની લાલચો બતાવી મને ધર્માશ્રિષ્ટા તથા પાપિની બનાવવામાં કશી ન્યૂનતા રાખી નહોતી, પરંતુ હું તમારા વિના બીજા કોઈને પણ મારું હૃદય વેચવાને રાજી નહોતી. કપટક પાપી, અત્યાચારી અને કામાંધ છે. સતી સાધ્વી સ્ત્રીઓના સમ્યગ્ચિત્રનો નાશ કરવો, પવિત્ર શીલવ્રતનો ભંગ કરવો એજ તેનો નિત્યનો વ્યવસાય છે, એ બધી વાતો તે સમયે પણ મારા જાણવામાં આવી ચૂકી હતી. તેથી મેં તેના પત્રોનું કશું ઉત્તર ન આપતાં કેવળ મૌન્ય વ્રતનો જ સ્વીકાર કરી લીધો હતો. પરંતુ તે પાપાત્માએ મૌનમં સમ્મતિ લક્ષણમ્ એવો અર્થ લઈને પોતાના એકાદ દૂતને પણ મારી પાસે પાઠવ્યો હતો. પણ મેં તેનું બહુ જ અપમાન કરી જ્યારે તેને પાછો હાંકી કાઢ્યો, ત્યાર પછી તેણે તે વાતને બિલકુલ છ'છેડી નથી. એ દૂતના અપમાન પછી મને જ'પીને બેસવાનો જરા અવસર મળ્યો હતો, પણ તે દરમ્યાન પણ તેણે જ અનેક કામી કીડાઓના પત્રો મારાપર આવ્યાં હતાં, તે બધાં પત્રો મેં અત્યારે તમારી પાસે રજૂ કર્યાં છે. તેમાંના કેટલાક પાપીઓને હું સારી રીતે ઓળખું છું. અરે ! તે નરકના કીડાઓએ દેવાલયમાં મને એકલી જતી જોઈને ત્યાં આગળ પણ મારી પૂંઠ પકડી હતી, પરંતુ ઈશ્વર કૃપાથી મારી પવિત્રતા અઘાપિ અખંડિત રહેવા પામી છે.”

“ આવા પ્રકારની અનેક ઘટનાઓ જોઈને, મારા પ્રેમમાં નિરાશ થયેલી જોઈને તથા તમે કરેલો મારો અનાદર જોઈને મને આ સંસાર તરફ એકદમ તિરસ્કાર થઈ આવ્યો અને તેના યાગે આ બ્રહ્મચારિણીને વેશ ધારણ કરી લીધો. મેં ધાર્યું હતું કે, હિંદુ પ્રજા બ્રહ્મચારિણી અથવા સંન્યાસિની તરફ કુદૃષ્ટિ ન કરતાં પોતાની માતા કિંવા ભગિનીના

સમાન માન આપે છે, તેથી માફ બ્રહ્મચર્ય અખંડિત રહી શકશે. પરંતુ મારી આ ધારણા પણ ભૂલુ ભરેલી નીકળી. વિષય લોલુપ અને કામ પિપાસુ પાપાત્માઓએ તેમ કરવા છતાં પણ મારો પિછો ન છોડ્યો, એટલે મેં એકાંતનો સ્વીકાર કર્યો ! યુદ્ધિમાન શકટાર ! આ વિશ્વમાં પતિ કિંવા હવ્ર વિના નારીનો અવતાર અશ્વજ છે. પતિ એજ પ્રમદાનો સાચો રક્ષક છે. પતિહીન રમણીપર અનેક કામાંધો કુદૃષ્ટિ કરવાનું તથા તેના શીલનો ભંગ કરવાનું ચૂકતા નથી. આ કારણથી જ પ્રાચીન મુનિઓ તથા શાણા પુરુષોએ સ્ત્રીને યુવાવસ્થામાં પતિના અધિકારમાં રહેવાની આજ્ઞા આપી છે. પરંતુ હાય ! હું નિર્ભાગી છું, એટલે પતિ પ્રેમનું સુખ શી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકું ! મારો અવતાર અશ્વજ છે. ”

શકટાર, તડિતાની આવી ભાવનાના તરંગોવાળી લહરીમાં પડી તથા તેના ગંભીર રહસ્યવાળા ચરિત્રની મહત્તા જોઈ અતિ અભયથી પામીને બોલ્યો કે:—“ તડિતા, મને હવે સંપૂર્ણ અનુભવ મળી શક્યો છે કે, સ્ત્રીઓ જગતમાં જન્મીને જે મહત્ત્વ તથા ચારિત્રનો પ્રભાવ દર્શાવી શકે છે તેવો પ્રભાવ પુરુષથી ભાગ્યે જ દર્શાવી શકાય છે ! સીતાદેવીએ રાવણ જેવા મહા શક્તિશાળી રાજાનો પ્રેમનો પ્રતિકાર કરી, રામચંદ્રમાં અપૂર્વ અનુરાગ રાખી, પોતાના ચારિત્રનો પ્રભાવ દર્શાવ્યો, તેથી જ આખું જગત તેને માતાના નામથી સંબોધી નિરંતર તેનું સ્મરણ કર્યા કરે છે. તેવી જ રીતે દ્રૌપદી, દેવી દમયંતી અને સતી શૈલ્યા પણ વિશ્વમાં વંદનીય થઈ શકી છે. તડિતા, તડિતા ! તું ખરેખર દેવી છે ! તારું ચારિત્ર પૂજવા યોગ્ય છે ! આવા અપૂર્વ વિભાવો, વિવિધ પ્રકારના ઉત્તમ ખાદ્ય પદાર્થો તથા અતુલ દ્રવ્યની અધિકારિણી હોવા છતાં, તેં જે બીધણુ વૈરાગ્ય ધારી પોતાના દૃઢ નિશ્ચયને નિભાવી રાખ્યો છે. તે દૃષ્ટાંત ભવિષ્યની પ્રજાના ઇતિહાસમાં સંતોરી અક્ષરોથી ચળકી રહેશે. લક્ષ્મી મનુષ્યને કુમાર્ગમાં દોરી જાય છે, છતાં તેના તેં સહવ્યય કરી, સુમાર્ગને જાળવી રાખ્યો છે, એજ તારા હૃદયની એકાગ્રતાનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે ! ”

“ તારા હૃદયમાં જે ઉદારતા વ્યાપેલી છે, તેનો અંશ માત્ર પણ મારા હૃદયમાં નથી. તારા હૃદયમાં ભગવાને જે અસ્ખલિત પ્રેમધારા જોડવાડાવી છે, તેનો પિન્દુ માત્ર પણ મારામાં નથી. હું ધોર સ્વાર્થી છું ! મારા જેવા સ્વાર્થી નરો આ વિશ્વમાં ભાગ્યે જ મળશે ! દેવી ! તું મને ક્ષમા કર ! તારા હૃદયના મહત્ત્વને સમજ્યા સિવાય, હું મારા

સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે તારી સહાયતાનો બીખારી થઇને અત્યારે અહીં આવ્યો હતો, એટલા માટે માફ હૃદય કમ્પી ઉઠ્યું છે ! મનમાં ને મનમાં જ હું સળગી રહ્યો છું ! તું મને વિસરી જા. મારા અસ્તિત્વને તારા હૃદયમાંથી એકદમ ભૂંસી નાંખ. મારી સ્મૃતિને તું તારા સતીત્વના પ્રભાવે બાળીને ખાખ બનાવી દે ! મારી પ્રતિમાને તારાં ચર્મચક્ષુથી એકદમ દૂર કર. તારાં દિવ્યચક્ષુથી તારા યોગ્ય કોઈ સચ્ચરિત્ર અને સુંદર યુવકને શોધી કાઢ ! જે હું કોઈ પણ વેળાએ તારી પેઠે નિઃસ્વાર્થ બાવથી રહાતાં શિખ્યો હોઈશ તો પુનઃ તને મારી મુલાકાત થઈ શકશે અને હું પણ તારી પવિત્ર પ્રતિમાનાં દર્શન કરી શકીશ. નહિ તો આપણો બન્નેનો કદાપિ મેળાપ થશે નહિ. ભવિષ્યમાં થનારા માનવ કુળનાશક મહાયુદ્ધમાં મારો ક્ષય થશે અને કાંતો મહાન દિગ્વિજય થશે. વિજય થશે તો હું તને મળતો રહીશ અને પરાજય પામી મૃત્યુને આધીન થઈશ તો સ્વર્ગમાં પણ તારી મધુર સ્મૃતિનું સ્મરણ કર્યાં કરીશ. તું મને જેવી રીતે ચાહે છે, તેવી જ રીતે હું પણ આ લોકના સંબંધ તરીકે મારી વિવાહિતા પત્નીના ઋણથી મુક્ત થયા પછી હું પણ તારું રટણું કરતો રહીશ. તડિતા ! આ પહેલાં મને મરેલો ધારીને તેં જેવી રીતે મારા દર્શનની આશાનો ત્યાગ કર્યો હતો, મને મળવાનું તદ્દન અસંભવ ધાયું હતું, તેવી જ રીતે હવે પણ ધારી લેજે. મને વિ-સ્મૃતિના સમુદ્રમાં ડૂબી ગયેલો માની લેજે. ”

શકટાર તડિતાના હૃદયની અપૂર્વ મહત્તા, ઉદારતા તથા સચ્ચરિત્રતા જોઈને ખરેખર બહુ જ મુગ્ધ બની ગયો હતો. તે જાણતો નહોતો કે, નારીઓના હૃદયનું મહત્ત્વ આવું પ્રબળ હશે ! જગતમાં નારીઓ આવી આદર્શ બાવનાઓનો પરિચય આપી શકતી હશે ! મહામુનિ આગુક્યના ચિત્તને સંતુષ્ટ કરવા માટે તથા આ સમયે આશ-તમાં આવી પડેલા રાજા સમરકેતુને સહાયતા આપવા માટે તે અહીં આવ્યો હતો. પરંતુ તે જે ઉદ્દેશથી અહીં આવ્યો હતો, તે ઉદ્દેશ તેનાથી પાર પડી શક્યો નહિ. તડિતાના રૂપ અને પ્રતિભા સંપન્ન ચારિત્ર આગળ તે સંપૂર્ણ રીતે પરાજિત થયો અને તેથી તેની વાત તેના મનમાં જ રહી ગઈ !

શકટારને વારંવાર તડિતા સમક્ષ પરાજિત થતો જોઈને અમારા પાઠકોને આશ્ચર્ય થયા વિના રહશે નહિ. પરંતુ તે આશ્ચર્યના નિર-સન માટે અમે માત્ર સંક્ષેપમાં જ જણાવીશું કે, લલના, લક્ષ્મી તથા

લાવણ્યની આગળ પરાજિત ન થાય, તેવા પુરુષો આ વિશ્વમાંથી વિરલ જ મળી આવશે. સમસ્ત વિશ્વ રમણીના રૂપને આધીન છે અને એને અનુસરીને શકટાર જેવો સાધારણ મનુષ્ય પરાજિત બની જાય તો તેમાં અજ્ઞયથી જેવું કાંઈ જ નથી. વળી તડિનાનું ચારિત્ર અતિ પવિત્ર હતું, શકટારને માટે જ તેણે પોતામાં સર્વ સુખોને તિલાંજલી આવી સંન્યસ્ત વ્રતને ધારણ કરી લીધું હતું ! શકટારના પ્રેમને પ્રાપ્ત કરવાના ઉદ્દેશથી જ તે અશ્વાપિ કોઈ પણ પુરુષની સાથે લમના સૂત્રમાં ન બંધાતાં કિંવા વ્યભિચાર જેવા પાપ માર્ગમાં ન ધસડાતાં પવિત્રતા પૂર્વક બ્રહ્મચારિણી તરીકેનું જીવન ગાળવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો તે ઉપરાંત તેણે તથા તેના સ્વર્ગીય પિતાએ શકટાર પર દ્રવ્ય સંબંધી અનેક ઉપકારો કર્યા હતા, તેથી શકટાર એક પ્રકારે તેનો ઋણી હતો. આવાં અનેક કારણોથી શકટારથી તડિતા સમક્ષ વિશેષ બોલી શકાય તેમ નહોતું. જ્યારે જ્યારે શકટાર તેની મુલાકાત લેતો, ત્યારે તડિતા તેને પોતાનો સ્વીકાર કરવાની યાચના કરતી તથા શકટારની ગૃહસ્થા-મિની થવાની ઇચ્છા ધરાવતી, આથી શકટારથી પોતે જે ઉદ્દેશ માટે આવતો હતો તે ઉદ્દેશ પાર પાડવાની વાત તો દૂર રહી પણ તડિતાની યાચનાનો શો જવાબ આપવો જોઈએ. એ પણ સમજી શકાતું નહોતું. આ પરથી પાડકો સહજમાંજ અનુમાન કરી શકશે કે, તડિતા સમક્ષ શકટાર પોતાની હાર્દિક કામના ન વિદિત કરી શકે તો તે સર્વથા શક્ય કિંવા સંભવિત જ હતું !

શકટાર ઉઠવાની તૈયારી કરતો હતો, એવામાં તડિતાએ તેની સહામે આવી તેના જવાનો માર્ગ રોકી બંને હાથ જોડીને કહ્યું કે:—“મંત્રિ વર્ય ! આ નિરાધાર અજ્ઞાનો ત્યાગ કરીને આમ એકદમ ચાલ્યા ન જાઓ ! મારી પાસે તમારી કોઈ પણ વાર્તાને છૂપાવશો નહિ. તમારા હૃદયમાં જે કાંઈ હોય તે હમણાં જ મને જણાવી દો. તમારા આગ-મનનો ઉદ્દેશ પણ મને જણાવો. મારા આ જીવનનું બિગ્ગિદાન આપવાથી પણ જો તમારું કલ્યાણ થતું હશે કિંવા તમારા સ્વાર્થની સિદ્ધિ થતી હશે તો હું તેમ કરવામાં પણ જરાય આનાકાની કરીશ નહિ. આ સર્વ શરીર તમારું છે. તમારા ચરણોમાં અથવા તમારા કાર્યમાં અર્પણ કરીને હું મારા નારી જન્મનું સાર્થક્ય કરીશ.”

શકટાર ગંભીર સ્વભાવનો હોવાથી તે દિવસે તેની ગંભીરતા થી ગદ્ય હતી. તે પોતાના મનમાં જે કાંઈ ઉગી આવ્યું હતું,

તે તડિતા પાસે રજૂ કરી શક્યો નહિ. તેના હૃદયમાં તેમ જ મનમાં તડિતાએ એક પ્રકારની તીવ્ર શક્તિનો વિસ્તાર કરી દીધો હતો. તે શક્તિના યોગે તેના મુખમાંથી એક પણ શબ્દ નીકળી શક્યો નહિ. તે તડિતા પાસેથી વિદાય લઇને ચૂપચાપ ચાલ્યો ગયો. તેને જતો અટકાવવાના ધરાદાથી ઉભેલી તડિતાથી તે વખતે તેને અટકાવી શકાયો નહિ અથવા તો તેમ કરવાનો તેને વખત પણ મળી શક્યો નહિ.

પ્રકરણ ૬ હું

મહાત્માની મહત્તા

“ यद्यपि खरिरारण्ये गुप्तो वसते-
हि चंपको वृक्षः ।
तदपि च गच्छत्यलुलं दिशि दिशि
कवयेत्समीरणस्तस्य ” ॥x

મગધથી જસૂઓએ એવા સમાચાર આપ્યા કે, માગધીસેના ધીરે ધીરે મલયપૂર તરફ આવવાને ધસી રહી છે. તેમની ઇચ્છા ઉત્તર તથા દક્ષિણ દિશામાંથી આવીને મલયપૂર નગરને ઘેરી લઇ બચાંકર આક્રમણ કરવાની હોય તેવાં લક્ષણો સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે !

શકટારે, ચંડ અને કૌશિક નામક બે ચાલાક પુરુષોને ચાલુક્યના આગ્રાધારક જસૂસ તરીકે નીમી આપ્યા હતા. ચંડે કઠિયારાના વેશમાં અને કૌશિકે પારધિના છૂપા વેશમાં રહીને ઉપર જણાવેલા સર્વ સમાચાર મેળવીને ચાલુક્યને વિદિત કર્યા હતા.

મલયપૂર શહેરની ઉત્તર દિશાએ જે જંગલ આવેલું હતું તે ધણું જ ગીચ તથા ઝાડીઓથી છવાયલું હતું. ચાલુક્ય પોતાના જસૂસોના મુખેથી સમાચાર મેળવ્યા કે, એ જંગલની પૂર્વ તરફ એક મ્હોટો પર્વત આવેલો હતો અને તે પર્વતના શિખરપરથી માગધીસેનાની છાવણીને જોઇ શકાતી હતી.

x “ જો કે ચંપકવૃક્ષ ખેરના જંગલમાં ગુપ્ત રીતે રહેલું હોય છે, તથાપિ પવન તેના અતુલ પરિમલ-સુગંધને દશે દિશામાં જણાવી આપે છે.”

ચાણુક્ય, એક દિવસ બપોરે, ચિંતાયુક્ત ચિત્તે, એ યુદ્ધ સંબંધી વિચારોમાં ગુંથાયો હતો, એવામાં અચાનક તેના મનમાં એક અગત્યની વાર્તા સાંભરી આવી. તે વાર્તા અન્ય કોઈ નહિ, પરંતુ તે યુદ્ધના વિષયની જ હતી. તેનાં મનમાં તે વખતે એક એવો સંકલ્પ થઈ આવ્યો કે, ચંડ તથા કૌશિક નામક બંને જનસૂસોને સાથે લઈ પોતે એકવાર પ્રથમ જણાવેલા પર્વતનું તથા માગધી સેનાનું નિરીક્ષણ કરી આવવું તથા ત્યાં જઈ આવ્યા પછી યુદ્ધને માટે શી શી વ્યવસ્થાઓ કરવી, તે સંબંધી રાજ સમરકેતુ તથા ચંદ્રગુપ્તને મળીને ચોખ્ખ સલાહ મસલત ચલાવવી ! ચાણુક્યનો સ્વભાવ એવો હતો કે, જ્યારે જે કંઈ ઇચ્છા થઈ આવે, તેને તરત જ પાર પાડવી જ જોઈએ, તેમ કરવામાં જરા પણ વિલંબ ન થવો જોઈએ. જે કાર્યનો બોલો તેના શિરપર આવી પડતો, તે કાર્યને ચાણુક્ય તરત જ પૂરું કરી નાંખતો, મુક્તવી રાખતો નહિ.

ચાણુક્ય અત્યારે રાજમહાલય પાસેના એક નિર્જન મકાનમાં રહેતો હતો. એથી તેના નીમેલા બંને જનસૂસોને પણ તે મકાનમાં જ રહેવું પડતું હતું. એ બંને ચપલ તથા કર્તવ્ય પરાયણ જનસૂસોની સહાયતાથી ચાણુક્ય શત્રુના પક્ષ સંબંધી અનેક ગુપ્ત વાતો જાણી શક્યો હતો.

મનમાં પ્રથમ જણાવેલી વાસના પ્રબળ થતાંની સાથેજ, ચાણુક્યે તે વેળાયેજ પોતાના દૂષા જનસૂસોને એકાંતમાં બોલાવી, પોતાના મનની વાત જણાવી દીધી. આ સાંભળીને કૌશિક નામક એક જનસૂસે કહ્યું કે;—“ આપ જે સ્થળે જવાની ઇચ્છા રાખો છો, તે સ્થાન આપણા રાજ્યની સરહદમાં જ આવેલું છે. ત્યાં જતી વેળાયે કોઈ પણ જાતની આફત આવે એવો સંભવ જ નથી. અમે બંને જણા હથિયાર બંધ થઈને આપની સાથે આવીશું. અમે આપને જે સ્થળે લઈ જઈશું તે સ્થળેથી આપ માગધી સૈનિકોની છાવણીને ઘણી જ સારી રીતે જોઈ શકશો. ”

આ સંબંધી બીજી કેટલીક જરૂરી વાતો કર્યા પછી, ચાણુક્ય પોતાના બંને સોબતીઓ સાથે રાજમહાલયના એક ગુપ્ત દારમાંથી પહાડ તરફ જવા માટે રવાના થયા.

તે ખરા બપોરે પર્વત પરથી ઉતરીને ચાણુક્ય તથા તેમના સોબતીઓ એક ગાઢ જંગલમાં દાખલ થયા. ચારે તરફ આવેલી દુર્ભેદ લતાઓ તથા છોડવાથી છપાયેલા ગગન ચુંબિત વૃક્ષોના સમુદાયે તે તાપથી ભપેલા મધ્યાહ્નમાં પણ ઠંડક ઠંડાણે બચાવ અંધકાર ફેલાવી દીધો હતો.

મહા મેહનતે અર્ધાક ગાડિનો માર્ગ કાપ્યા પછી, ચાણક્યે જોયું કે, પોતાની છેક નજીકમાં એક પહાડી નદી વહી રહી છે. એ જંગલમાં વહેતી નદીના બેનમાં માત્ર નાના તરંગો સિવાય ખીજું કંઈ પણ જણાતું નહોતું. તેનું બેન પણ માત્ર એ ચાર હાથના અંતરમાં જ વિસ્તરેલું હતું. તે જળધણું જ ચોકખું અને દર્પણના જેવું ચળકતું હતું.

ચાણક્ય અને તેના સોળતીઓ, નદીના ગોઠણ સૂધીના જળમાં ઉતરીને સ્નાનેપાર આવતા રહ્યા ચાણક્યે જોયું કે, તે નદી પહાડના ઉપરના ભાગમાંથી વહી રહી હતી. તેનો પ્રવાહ ધણો જ વેગ વાળો હતો અને તે એક જ દિશામાં વહેતો હતો. જળનો પ્રવાહ જો વધારે હોય તો તે નદીનું બેન પણ તેટલું વધારે વિસ્તરિત થતું હતું. તે નદીની પહોળાઈ જોકે બહુજ વિશાળ હતી, પરંતુ તેમાં જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં પાણી વહેતું નહોતું. તેનો પ્રવાહ બહુજ મંદ હતો.

ચાણક્ય, આરામ લેવા માટે નદીને ખીજે પાર એક પથરની શિલાપર બેસી ગયો. તે થયે કેટલીકવાર સૂધી આરામ લીધા પછી તેણે એક પ્રકારના કૌતુહલને આવીન થઈ ચડને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે; “ચંડ ! આ કખૂતગ નદીનું ઉત્પત્તિ સ્થાન ક્યાં આવેલું છે, તે સંબંધમાં તું કંઈ જાણે છે ખરો કે ?”

ચંડે ઉત્તર આપ્યું:—“હા પ્રભુ ! હું આ જંગલનો સારી રીતે માહિતગાર છું. આપે આ રાજધાનીમાં આવેલું ભગવાન મહાકાળનું મંદિર તો જોયું છે ને ? ત્યાં આગળ મલય અથવા કાળ સરોવરનામક એક ઝરો આવેલો છે. તે ઝરાને પણ ધણું કરીને આ પહાડી નદીનું જ પાણી મળે છે ! આ નદી કાળ સરોવરની ઉત્તર દિશામાં ચાલી ગઈ છે ! વચ્ચમાં એ નદીના જળને એક નહેરામાં અટકાવીને કાળ સરોવરમાં મેળવી દેવામાં આવ્યું છે ! સ્વર્ગીય મહારાજ મલયકેતુએ એ સરોવર બંધાવીને તેને પોતાના નામથી જ ઓળખાવ્યું છે. આ પહાડી નદી પાસેના એક પર્વતમાંથી વહે છે ?”

આ સાંભળીને ચાણક્યે કહ્યું કે;—“ધણી જ ઉત્તમ વાર્તા કહી સંભળાવી. ચંડ તારી આ વાતો સાંભળી હું ધણો જ ખુશી થયો છું. તે સરોવરના જળને જેવી રીતે અટકાવી રાખવાનો ઉપાય કયો છે, તેવી જ રીતે આ નદીમાં વહેતા જળ સિવાય ખીજે કોઈ સ્થળેથી આ નાની નદીના જળનો પ્રવાહ વધે અથવા તેનું જળ સૂકાતું અટકે, તેવો કોઈ પણ ઉપાય કરવામાં આવ્યો છે ખરો કે ?”

“ જ-હા. ”

“ તેવો શો ઉપાય કરવામાં આવ્યો છે વાર ? ”

“ પ્રથમ જણાવેલા નહેરાના મુખ આગળ એક પથ્થરની દીવાલ બાંધવામાં આવી છે અને તેમાંથી જળનો પ્રવાહ વહી શકે તેવું એક મોટું કાણું રાખવામાં આવ્યું છે. જ્યારે તે કાણુંને ઉઘાડી નાંખવામાં આવે છે ત્યારે તે નહેરા દ્વારા કાળસરોવરમાંનું જળ તે નદીમાં ચાલ્યું જાય છે. એ સમયે તે નદીનું દૃશ્ય મહાભયંકર પ્રલયકારક દેખાય છે. કોઈ કોઈ વેળાએ જ્યારે આ નદીનાં પૂર આવે છે, ત્યારે કાળ સરોવરનો દેખાવ પણ તેવોજ ભયંકર થઈ પડે છે. આ વખતે તે સરોવર તૂટીને સમસ્ત મલયપૂર નગરને પોતાના અગાધ જળથી હમણાં જ રેલી નાંખશે કે, શું એવો પ્રજા જનોના મનમાં ભય રહ્યા કરે છે. કાળ સરોવરનો વિસ્તાર પણ ઘણો જ છે. તેની લંબાઈ ચાર માઇલની તથા પહોળાઈ ત્રણ માઇલની છે. ઉંડાઈમાં તે સરોવર માપી શકાય તેવું નથી. પરંતુ ધ્વિર કૃપાથી હજી સૂધી તે સરોવરના જળે પ્રજાને કશી હરકત પહોંચાડી નથી. ”

“ વાર, એ નદીને બરાતાં કેટલીવાર લાગે છે ? જ્યારે તે નહેરામાંથી કાળ સરોવરના પાણીને છૂટું મૂકવામાં આવે છે, ત્યાર પછી કેટલા વખતમાં આ નદી બરાદ રહે છે ? ”

“ મહારાજ, તેમ થવામાં અર્ધા કલાકથી વધારે વાર લાગતી નથી. ”

ચાણુક્ય આ વાત સાંભળતાંની સાથે જ મોટે સદેથી એકદમ ખોલી ઊઠ્યો કે;—“ હે શું માત્ર અર્ધા કલાકમાં જ આ નદીનો પ્રવાહ બદલાઈ જાય છે ! એટલા અદ્ય સમયમાં તેનું બેન વધી જાય છે ! હા. હવે મને સારી રીતે સમજાયું છે કે, ભગવાન મહાકાળ અવશ્ય આપણા પર પ્રસન્ન જ છે. દેવાદિ દેવની આપણા પર અત્યંત કૃપા છે. તે વિના તેઓ જળ જેવા અમૂલ્ય પદાર્થની આટલી બધી સગવડ આપી શકે જ નહિ. જે નગરની સીમામાં નદીનો પ્રવાહ વહે છે, તે નગર તથા તેનાં નિવાસીઓ મહા ભાગ્યશાળી ગણાય છે. શાસ્ત્રકારોએ પણ આ વાતને માન્ય રાખી છે. ખરેખર મલયપૂર વાસી જનો સુખી છે. ”

અંડ, ચાણુક્યની આ વાર્તાનો મર્મ સમજી શક્યો નહિ. તેણે એક વાર માત્ર વિસ્મયતાથી ચાણુક્યના મુખ તરફ દૃષ્ટિપાત કર્યો. ત્યાર પછી તે ચાણુક્યના કહેવાનો આશય વિચારવા લાગ્યો.

ચાણુક્ય, કોઈ પણ દિવસ સલાહ કરવામાં ભેદભાવ રાખતો

નહોતો. અથવા તો ચંડના મનમાં તે વખતે જે ભાવના થઈ આવી હતી, તે તે ચાણુક્યનું મુખ જોતાંની સાથે જ જાણી ગયો. એ જોઈને તેણે ચંડને ઉદ્દેશીને કહ્યું;—“ચંડ ! તું કદાચ મારી આવી વાર્તા સાંભળીને અન્યથા થયો હોઈશ, પરંતુ તેમાં અન્યથા થવાનું કશું કારણ નથી. હું આ વાતનું રહસ્ય સમયે આવ્યે તને જણાવીશ, એટલે મારો આમ કહેવાનો આશય તારાથી સારી રીતે સમજી શકાશે. મારી ઇચ્છા તે રહસ્ય હમણાં જ જણાવવાની હતી, પણ અત્યારે તેટલો વખત રહ્યો નથી, માટે વખત આવશે ત્યારે તને તે બધી ખીના જણાવીશ.”

આમ કહીને ચાણુક્ય ત્યાંથી ઊડીને ઉભો થયો, તથા આગળ ચાલવા લાગ્યો. કેટલેક દૂર ગયા પછી, તે ગંભીર વનભૂમિનો અંત આવ્યો. તેઓ એક પુષ્પા મેદાનમાં આવી પહોંચ્યા. આ સમયે તેમની રક્ષામે એક નાનો પર્વત જણાયો. એ પર્વતના શિખરપર ચઢવાનો તેમણે બધાએ સંકલ્પ કર્યો.

પહાડની છેક નજીકમાં આવ્યા પછી ચંડે કહ્યું કે;—“દેવતા ! આપણે આ પર્વતપરજ ચઢવાનું છે ! આના શિખરપર જવાથી આપણે માગધી સેનાની છાવણીને બરાબર જોઈ શકીશું. આટલે રસ્તે આવતાં આપણને ઘણો વખત લાગી ગયો છે ! પરંતુ હવે સાંજ પડતાં પહેલાંજ આપણે આ ભયંકર જંગલમાંથી ચાલ્યા જવું જોઈએ. કારણ કે, આ વનભૂમિ હિંસક તથા જંગલી જનવરોથી ભરેલી છે, માટે સાંજનું અંધારું થતાં પહેલાં જો આપણે અહીંથી નહિ ચાલ્યા જઈએ, તો કદાચ આપણા શિરપર કોઈ આફત પણ આવી પડશે. જંગલી પ્રાણીઓથી ચેતીને ચાલવું વધારે લાભદાયક છે. કદાચ ન કરે નારાયણને તેવો પ્રસંગ આવી લાગે કે, આપણામાંના કોઈને પણ તે જનવર ફાડી ખાય, તો તેમાં પણ કોઈ અન્યથા જેવું નથી. જનવરોપર ભરોસો રાખવો ઠીક નથી.”

ચંડની આવી વાર્તા સાંભળી ચાણુક્યે હસતા મુખથી કહ્યું કે;—“ચંડ ! ઇશ્વરમાં દૃઢ શ્રદ્ધા રાખ ! તે કૃપાળુ પરમાત્મા આપણને કશી પણ ઇજા આવવા દેશે નહિ. આપણે પાપ કર્મમાં જોડાતા નથી, અત્યાચાર આદરતા નથી; કેવળ ધર્માત્માની રક્ષા માટે જ આ મેહનત ઉઠાવી રહ્યા છીએ, તો પછી બીક રાખવાનું શું કારણ છે ? હું પ્રૌઢ વયનો હોવા છતાં પણ છેક દુર્બળ નથી. હજી મારી શક્તિનો સર્વથા લોપ નથી થયો ! તમે અત્યારે થોડા છો, તમારા શરીરમાં જીવાનીનું

ઉઠવાનું લોહી ઉઠાવી રહ્યું છે. તેમજ તરેહતરેહવારનાં દુઃખો વેઠીને તમે સહનશીલ પણ બની ગયા છો ! તમારા શરીરમાંનું બળ હજી અસ્ખલિત છે. તમે બળવાન છો. તેથી તમને કશી હાનિ થાય તેવો સંભવ જ નથી. મારી ચિંતા કરવાનું કાંઈ કારણ જ નથી. મારા જેવા એક સાધારણ મનુષ્યનું કદાચ મરણ નિપજે તો પણ તેથી આ દુનિયાને કશી ક્ષતિ થવાની નથી. આ સંસારમાં માફક કોઈ સગુંબહાલું નથી. મારી પાછળ રહે તેવું એક પણ આત્મીય મનુષ્ય નથી, હું આ સંસારનાં દરેક બંધનોથી તદ્દન છૂટો છું, એટલે મને કશી ભીતિ નથી. મારા કર્તવ્યના યજ્ઞમાં મારા આ શરીરની આહુતિ અપાય તેની મને જરા પણ પરવાહ નથી. તમે એમ ન ધારતા કે, ચાલુક્ય તમારી સાથે આ પર્વતપર ચઢવાને અશક્ત છે. મને તે પર્વતપર ચઢવામાં કશી વિડંબના નડવાની નથી. ચાલો આપણે જલ્દી પહાડપર જઈને માગધી સેનાની છાવણીને જોઈ આવીએ. તે છાવણી જેવાથી તેનું સૈનિક બળ કેટલું છે, તેનું સહજમાં જ અનુમાન કરી શકાશે અને ત્યાર પછી તેના પરાજય માટે શી યોજના કરવી તેનો ઉપાય પણ ચોજી શકશે. ”

ચાલુક્યની આવી વાર્તા સાંભળીને ચંડ જાણે સહજ ઝાંખો પડી ગયો અને ત્યાર પછી નમ્રતાથી કહેવા લાગ્યો કે;—“ ભગવાની સૃષ્ટિમાં આપ એક શક્તિમાન જીવ છો, એમાં જરાય શંકા નથી. બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયની શક્તિના સંમિલનથી એક મહાન કાર્ય કરવા માટે ઇશ્વરે આપને આ અવનીપર મોકલી આપ્યા છે, એ વાતને હું આપના થોડા દિવસના સહવાસથી સારી રીતે જાણી શક્યો છું. મને સંપૂર્ણ આશા છે કે, આપના જેવા તેજસ્વી અને શક્તિમાન બ્રાહ્મણ પંડિત ધારો તે કરી શકવાને સમર્થ છો ! આપની સત્તાના તથા બ્રહ્મ તેજના પ્રભાવે બ્રહ્માંડની ગતિમાં, સૂર્યચંદ્રની સ્થિતિમાં અને પૃથ્વીની ગતિમાં પણ પરિવર્તન થઈ શકે તેમ છે ! ખરેખર આપ આ મૃત્યુ-ભૂમિના સાધારણ મનુષ્ય નથી, મૃત્યુભૂમિને આપના ચારિત્રના પ્રભાવે પાવન કરો તેવા એક પ્રભાવશાળી મહાસુનિ છો ! મહાત્મન ! આપની આગળ અમે અતિ તુચ્છ છીએ. આપના હાસાનુદાસ અને જ્ઞાનહીન સેવકો છીએ. ”

ચંડનાં આવાં નમ્રતાવાળાં વચનો સાંભળી ચાલુક્ય સહજ હસીને કહ્યું કે;—“ ચંડ ! તું મારી પ્રશંસા ન કર. તારી સહાયતાથી જ હું બચું

કરી શક્યો છું ! રાજકાર્યમાં જાસૂસની સહાયતા વિના એક ડગલું પણ ભરી શકાતું નથી. રાજ્યનાં તમામ કાર્યોમાં વારંવાર જાસૂસોની ડગલેને પચલે જરૂર પડે છે ! તમારા જેવા ઉપયોગી, વિશ્વાસુ અને કર્તવ્ય-પરાયણ જાસૂસો ભાગ્યે જ મળી આવશે ! તમે કેવળ તમારી નોકરી બજાવો છો એટલું જ નહિ પણ ધર્મના નિયમ પ્રમાણે કાર્ય કરી રહ્યા છો ! તમારા માનવજન્મની સાર્થકતા કરી શક્યા છો ! તમે થોડા દિવસમાં મને જે સમાચાર મેળવી આપ્યા છે, તેથી જ હું આ યુદ્ધ સંબંધી બંધી ખીના જાણી શક્યો છું. તમારી સહાયતા વિના મારાથી કાંઈ પણ કરી શકાત નહિ. તમે એટલું અવશ્ય યાદ રાખજો કે, જે મહારાજ સમરકેતુનો એક દિવસ સારો સમય આવશે, તો તે સમયે હું તમારા આ કરેલા ઉપકારોનું, તમારી દક્ષતા તથા વફાદારીનું સારું શળ આપ્યા વિના રહીશ નહિ. મારામાં જ્યાં સુધી જીવ હશે ત્યાં સુધી હું તમને ભૂલી શકીશ નહિ.”

ત્યાર પછી કાંઈ પણ વાતચીત થઈ નહિ. નીચેની સપાટ ભૂમિ પરથી પર્વતપર ચઢવાનું કામ ધણું જ અઘરું હતું. પરંતુ ચાલુક્ય તે તરફ કાંઈ પણ ધ્યાન આપ્યા વિના પર્વતપર ચઢવાને તૈયાર થયેલા ધીમે ધીમે તેઓ સર્વ પર્વતપર ચઢવા લાગ્યા. પહાડી કડિયારાઓએ તે પર્વતપર એક સીધા રસ્તો કરી દીધો હતો. નિત્ય તેઓ એ પર્વતપર લાકડાંના ભારા લેવા આવતા હતા તેથી તેમની રોજની આવજાવથી સ્વાભાવિક રીતે રસ્તો પડી ગયો હતો. એથી પર્વતપર ચઢવામાં ચાલુક્યને વધારે કષ્ટ નડ્યું નહિ. તેના સોબતીયો તો રોજના અભ્યાસી હતા, તેથી સહજમાં જ પર્વતપર ચઢી શક્યા. પર્વતના શિખરનો માર્ગ પણ ચાંડથી જાણીતો હતો.

એ સીધા માર્ગપરથી તેઓ ત્રણે જણા, તે પર્વતના શિખરપર આવેલી એક કન્દરામાં આવી પહોંચ્યા. આ કન્દરા ઘણીજ વિશાળ અને વિસ્તારવાળી હતી.

તે દિવસના પ્રકાશથી પ્રકાશિત થયેલી કન્દરામાં આવ્યા પછી ચાલુક્યે, ચાંડની બતાવેલી દિશા તરફ નજર કરીને જોયું કે, ત્યાંથી ઘણેજ દૂર આવેલી એક સપાટ ભૂમિપર મામંધી સૈનિકોની એક મોટી છાવણી પડેલી હતી, અને તે છાવણીના ઉપરના ભાગમાં મગધરાજ્યના નિશાનની એક સફેદ ધ્વજ ફરકી રહી હતી ! તે ઉપરાંત બીજા તંબૂ-ઓપર દેખાતી અથવા હવામાં ઉડતી નાની મોટી પતાકાઓ દૂરથી દેખાતા સમુદ્રમાં ઊછાળતા બીણા તરંગોનો ભાસ કરાવી રહી હતી.

કેટલીક વાર સૂધી એ સર્વનું અવલોકન કર્યા પછી ચાલુક્ય બોલ્યો કે;—“ ચંડ તથા કૌશિક તમે બન્ને બુદ્ધિમાન પુરુષો છો, રાજ નીતિના સારા અભ્યાસક છો, સૈન્યની સંખ્યા જાણવામાં પણ તમે કુશળ ગણાઓ છો, તો કહો જોઈએ કે, આ છાવણીમાં માગધી સૈનિકોની સંખ્યા લગભગ કેટલી હશે વાર? તમારાથી તેનું કાંઈ પણ અનુમાન કરી શકાય છે ખરું કે ? ”

ચંડે કાંઈક વિચાર કરી તે છાવણી તરફ નજર કરી કહ્યું:— “પ્રભુ ! તે દિવસે મેં કઠિયારાના વેશમાં મેં છાવણી પાસે જઈને જોયું હતું, તે પરથી તેની સંખ્યા લગભગ પચાસ હજાર સૈનિકોની હોય, એવું અનુમાન મારાથી થઈ શક્યું હતું. હું ધારું છું કે, છાવણીની રચનાના પ્રમાણમાં તેનાથી વિશેષ સૈનિકો હોય તેમ સંભવતું નથી. ”

“ મહાત્મન ! એ પચાસ હજાર સૈનિકોની અંતિમ શય્યા આ પહાડી ભૂમિમાં થાય, તેમના બધાના શબો આ પહાડી પ્રદેશમાં અમ્મિ ક્રિયાને પ્રાપ્ત થાય અને આ ભૂમિ તેજ તેમની સ્મશાન ભૂમિ બની જાય, એવો કોઈ પણ ઉપાય આપના જાણવામાં નથી આવી શકતો વાર ? શું દેવાદિગેવ મહાકાળ આપણા પર પ્રસન્ન થઈને આપણી ભૂમિની રક્ષા માટે આપણી તે ધારણા નહિ પાર પાડે ? ” કૌશિકે ઉત્સુકતાથી ચાલુક્યને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું.

“ કૌશિક ! હું પણ તેજ વિચાર કરું છું કે, ભગવાન તે પાપાત્માઓને તેમના પાપકર્મનું ફળ નહિ આપે? આપશે, અવશ્ય આપશે. ચિંતા ન કર ! પાપવિદારક પ્રભુ સર્વે સારાં વાનાં જ કરશે. ધર્મ સદા પાપને વિદારશે જ. ” ચાલુક્યે કહ્યું.

ચંડ ચાલુક્યની આ વાર્તાનો કાંઈ પણ અર્થ સમજી શક્યો નહિ. કૂટ ચિંતામાં ગુંથાયલો ચાલાક ચાલુક્ય પણ આ વખતે એ વિષયમાં વિશેષ કાંઈ પણ બોલ્યો નહિ. આથી આ વાર્તા એટલેથી જ અટકી ગઈ અને મૈત્ર્યવ્રતની આછી છાયા પુનઃ સર્વત્ર છવાઈ ગઈ. તેઓ ત્રણે જણા પુનઃ એક પ્રકારની ગંભીર ચિંતામાં ગુંથાઈ ગયા અને ભવિષ્યમાં આવનારી આફતના સંબંધમાં નાના પ્રકારના વિચારો કરવા લાગ્યા.

ત્યાર પછી તેઓ પર્વતપરથી નીચે ઉતરી આવ્યા, એ સમયે એક રમણીના કંઠમાંથી નીકળેલો એક કણ્ણુ સ્વર સંભળાયો—

“ અરે આવો ! બચાવો, મારી રક્ષા કરો ! ” આ ભયંકર આર્તનાદ તેમને બધાને કાને અથડાયો.

ચાણુએ અને તેના સોબતીઓએ જ્યાં સૂધી નજર પડી શકે, ત્યાં સૂધી નજર નાખીને જોયું. પણ તે રમણીનો કશો પતો મળ્યો નહિ. એ જોઈને ચાણુએ બોલ્યો કે;—“ કેમ ! કોઈ પણ મનુષ્ય આટલામાં તો જણાતું નથી, ત્યારે આ સ્થળે આવો ભયંકર આવળવ કોનો સાંભળાયો ? હશે ગમે તેમ હો, પણ આપણે તેનો પતો સત્તર મેળવવો જોઈએ. મારા ધારવા મૂળ્ય તે અવાજ એક પરપીડિતા અમળાનો હોય એમ જણાય છે. જે તેમ જ હોય તો જાઓ જેમ અને તેમ તમે તેનો જલ્દી પતો મેળવી લાવો. ”

ચંડ અને કૌશિક બન્ને જણા, ચાણુએ તે સ્થળે વાટ જોવાનું કહીને, ખુદ્દી તરવારે તે વનમાં દાખલ થયા. બનાવ શો બન્યો છે, તે તેઓ નિશ્ચિત કરી શક્યા નહિ. ચાણુએ પણ કોઈ પણ પ્રકારનો દઢ નિશ્ચય ન કરી શકવાથી ઉત્કંઠિત ચિત્તે ચંડ તથા કૌશિકના આવવાની તથા તેમના દ્વારા તે સમાચાર જાણવાની રાહ જોવા લાગ્યો.

લગભગ અર્ધાક કલાક સૂધી વાટ જોયા પછી, ચાણુએ બહુજ વ્યગ્ર બની ગયો. પરંતુ તે પ્રદેશનો માર્ગ તેના જાણવામાં નહોતો તેથી લાચારીથી તે તે સ્થાનનો ત્યાગ કરી શક્યો નહિ.

એવામાં એક પરમ સુંદરી રમણી અવ્યવસ્થિત વેશમાં તેની સન્મુખ આવી હાથ જોડીને કહેવા લાગી કે;—“ મહાશય આપ કોણ છો ? શું આપ આ કાનનના નિવાસી કોઈ પવિત્ર સંન્યાસી છો ? પ્રભુ ! મને આશ્રય આપો—મને બચાવો. હું મોટી આફતમાં આવી પડી છું. ”

તે અપરિચિત રમણીનાં આવાં વચનો સાંભળીને ચાણુએ આશ્વાસન આપવાના હેતુથી કહ્યું કે;—“ માતા ! શાંત થા ! તું હવે નિર્ભય છે ! તું અત્યારે આમ વિહ્વળ કેમ બની ગઈ છે ? તારાપર કોણે અત્યાચાર આદર્યો છે તથા આ વિકટ સ્થાનમાં તું શી રીતે આવી શકી છે ”

તે અમળાએ ઉત્તર આપ્યું;—હું અમુક એક ખાસ કારણસર પાલખીમાં બેસીને આ પાસેના જંગલના પહાડી માર્ગ દ્વારા મલયપૂર ભણી જતી હતી. મારી સાથે મારી પાલખી ઉંચકનારા ચાર ભોધાઓ સિવાય બીજું કોઈ પણ મનુષ્ય નહોતું. એવામાં ત્રણ ચાર સૈનિકોએ

આવીને મારી પાલખીને ઘેરી લીધી. આ જોઇને મારી સાથેના ભો-
ધઓ પાલખી ઉતારી તેમની સાથે બગપૂર્વક લડવા લાગ્યા. એમાંના
એકાદ બે ભોધઓ અને સામા પક્ષના બેએક સૈનિકો ધાયલ પણ
થયા છે. જ્યારે તેઓ લડવામાં રોકાયા ત્યારે હું સુયોગ મેળવી તે
પાલખીમાંથી ઉતરીને આ જંગલમાં ચાલી આવી. પણ દુર્ભાગ્યયોગે
એમાંના એક કપટક નામક સૈનિક મારી પાછળ પડ્યો. આથી હું ભયથી
મારી જીવ લઇને નાહી, તે પાખી કપટક પણ કેટલેક સૂધી મારી પા-
છળ પડ્યો. પણ મને આપની પાસે આવતી જોઇને તે દુરાત્મા માર્ગ-
માંથીજ પાછો ન્હાસી ગયો છે. તે પિશાચે મને પોતાની સાથે લગ્ન
કરવા માટે બે ચાર પત્રો પણ લખ્યાં હતાં, પણ મેં તે પત્રોને અનાદર
કર્યો હતો, આથી અત્યારે તેવે બરાબર લાગ મળવાથી તેણે મારી
આવી દુર્દશા કરી છે.”

ચાણક્યે જોયું કે એકદમ દોડી આવવાના થાકને લીધે તથા ભય-
કર ભયના યોગે તે રમણી બહુ જ ખડાવરી બની ગઇ હતી. તેણે તેને
એક વૃક્ષતળે બેસી આરામ લેવાની સૂચના કરી કહ્યું કે:—“ માતા !
તારે હવે ભય રાખવાનું કાંઇ કારણ નથી. હવે તારો વાળ પણ વાંકો
થઇ શકે તેમ નથી. તું સર્વથા નિર્ભય છે. પિશાચના પાપમય પંજ-
માંથી છૂટીને અત્યારે તું નિર્ભયતાના પવિત્ર ક્ષેત્રમાં આવી પહોંચી છે.
તારો ભય અને વ્યગ્રતા આદિ સર્વ દૂર થયાં છે. જો કે હું મહા
તપસ્વી મુનિ કિંવા ઋષિ નથી, તથાપિ બ્રહ્મતેજયુક્ત એક બ્રાહ્મણ તો
અવસ્ય છું જ ! મારો આ સંસારની સાથે લેશ માત્ર પણ સંબંધ
નથી. હું સંસારના સર્વ બંધનોથી સર્વથા મુક્ત છું, તેમ છતાં પણ
તારા જેવી એક નિરાધાર નારીનું રક્ષણ કરવામાં હું જરા પણ પાછી
પાની કરીશ નહિ. તેના પ્રાણ જશે તોપણ હવે તે પાપાત્મા કપટક
અને તેના સૈનિકો તને કરી પણ ઈજા કરી શકશે નહિ. મારા સોજ-
તીઓ બહુ જ બળવાન છે, તેઓ જરૂરી હથિયારોથી ભૂષિત થયેલા
છે. તેમની આગળ તે દુષ્ટ સૈનિકોનું કાંઇ પણ ચાલી શકે તેમ નથી.
તેઓ તારી ખૂબ સાંભળીને તારી તપાસ કરવા માટે આ ઘોર જંગ-
લમાં દાખલ થયા છે. માઈ નામ ચાણક્ય પંડિત છે. મારા નામથી
આખું મગધ સારી રીતે જાણીતું છે. મારો વ્યવસાય કેવળ પરોપકાર
પરહિત અને પરક્રમ્યાણ કરવાનો જ છે. આ જીવનમાં મેં મારા પોતાના
અંગત સ્વાર્થનું દોષ્ટિ પણ કાર્ય કર્યું નથી અને કરવાની ઇચ્છા પણ

નથી. પ્રત્યેક સંસારત્યાગીઓનો પરમ ધર્મ પરાપકાર જ છે. જેમણે સંસારના નાના પ્રકારના પ્રપંચોથી મુક્તિ મેળવી છે, સગાંવહાલાં, માતાપિતા, ભાઈ ભગિની આદિ આત્મીય જનોનો ત્યાગ કર્યો છે, તેમને માટે પરહિત અને પરકલ્યાણનો જ ધર્મ સરળયક્ષો છે. પ્રત્યેક સંત પુરુષો અત્યાર સૂઝી એ વ્રતનું પાલન કરતા આવ્યા છે, અને એના યોગે જ આ ભારત ભૂમિ પ્રકાશિત થઈ રહી છે. પરહિતકારી પુરુષોના પ્રભાવે આ ભારત ભૂમિનો કીર્તિરૂપી ભારકર વિશ્વના સર્વ પ્રદેશોમાં પોતાની અક્ષયા કીર્તિનો વિસ્તાર કરી શક્યો છે, મહા તેજસ્વી જ્યોતિને પ્રસારી શક્યો છે. મેં મગધમાં ઘણાં વર્ષો ગાળ્યાં છે. તનુ મન ધનથી તે પવિત્ર ભૂમિની સેવા ઉઠાવી છે, પરંતુ કેટલાંક વિશિષ્ટ કારણોથી મારે હમણાં તેનો ત્યાગ કરીને આ પહાડી ભૂમિનો આશ્રય સ્વીકારવો પડ્યો છે. જે તું મગધ વાસિની હોઈશ, તો કદાચ તેં માંડું નામ પણ સાંભળ્યું હશે. મગધ દેશનાં સર્વ નરનારીઓ તથા બાળક-બાલિકાઓ મારા નામથી પરિચિત છે. પણ તેમ છતાંય તું મને ન ઓળખતી હો તો પણ તારે બય રાખવાનું કશું પ્રયોજન નથી. હું હિન્દુના સર્વ પ્રિય ગ્રંથ ગીતાના શપથ લઈને કહું છું કે, હવે તારા નારી તરીકેના એક પવિત્ર વ્રતનો કોઈ પણ વ્યક્તિ ભંગ કરી શકશે નહિ. તારા શરીરપર કોઈ પણ મનુષ્ય જરા પણ ગુસ્સા ગુન્જારી શકશે નહિ. તું મારાં વચનોમાં વિશ્વાસ રાખી શાંત થા અને આ વૃક્ષની છાયાતળે ખેસી જરાવાર આરામ લે. તારા શરીરના ભાવપરથી તું બહુ જ થાકી ગઈ હો તેમ જણાવ છે, માટે માતા ! તને આરામ લેવાની ખાસ અગત્ય છે ! ”

ચાલુક્યે પોતાના પરિચય આપતાંની સાથે જ, તે રમણીએ અતિ ભક્તિપૂર્વક ને રૂદ્રના તેજવાળા બ્રાહ્મણના ચરણોમાં વંદન કર્યું. એને ત્યાર પછી કેટલીકવાર સૂઝી શાંત રહ્યા પછી બહુ જ વિનયવાળી વાણીથી કહેવા માંડ્યું કે:—“ ભારત ભૂમિના ભૂપણ સમાન પૂજ્ય મહાત્મા પુરુષ ! આપે આપની આ શરણાગત સેવિકાપર જે અપૂર્વ વાત્સલ્ય દર્શાવ્યું છે, તેની પ્રશંસા મારાથી કરી શકાય તેમ છે જ નહિ. આપનાં સ્નેહાળ વચનોએ મારા સર્વ ભયને એકદમ દૂર કરી નાંખ્યો છે. આપના જેવા મહાત્માનું નામ, મારા જેવી અભાગિની અબળાથી અજાણ્યું નથી. આપની પ્રશંસા મેં સમસ્ત મગધ ભૂમિમાં સાંભળી છે. મારા એક આત્મીય પુરુષે આપની

દયા તથા મમતાનો સર્વ વૃત્તાંત મને કહી સંભળાવ્યો છે. આજે મને તે વૃત્તાંત સંપૂર્ણ રીતે સત્ય છે એવો પ્રત્યક્ષ અનુભવ મળી શક્યો છે ! જો અત્યારે આપે મને આ પ્રમાણે આશ્વાસન ન આપ્યું હોત, તો મારા પ્રાણ ધણા સમય પહેલાં પરલોકમાં પ્રયાણ કરી ગયા હોત. મહાત્મનું! અત્યારે આપે મારાપર જે દયા દેખાડી છે, તેનું વિસ્મરણ મારાથી કદાપિ થઈ શકે તેમ નથી. મારાં સદ્ભાગ્યે આજે મારાપર આપ અતિ પ્રસન્ન થયાં છે અને તેના યોગે જ હું અત્યારે આપના જેવા દિવ્ય પુરુષની રક્ષામાં આવી પડી છું. પરમાત્મા આપનું કલ્યાણ કરો. આપે એક આર્યનારીનું સન્માન જાળવવામાં જે અપૂર્વ ઉદારતા દર્શાવી છે, તેની તુલનામાં આ વિશ્વની કોઈ પણ અમૂલ્ય વસ્તુ મૂંઝી શકાય એમ નથી. જગતમાં આપના જેવા મહાત્મા પુરુષોને જ ધન્ય છે કે, આ વિશ્વમાં અવતરીને તેઓ પોતાના જન્મની સાર્થકતા કરી શક્યા છે. આપની પ્રતિભા, પ્રભાવશાળી વાણી, મધુર વાર્તાલાપ તથા લલાટ પ્રદેશમાં ચળકારા ભારતી ત્રિશુળરેષા, નયનોની લાલાશ આદિ સર્વ સ્પષ્ટ દર્શાવી આપે છે કે, આપ કોઈ સાધારણ મનુષ્ય નથી. કેવળ બ્રાહ્મણ જ નહિ, પરંતુ બ્રહ્મર્ષિ છો. ”

આ સમયે ચંડ અને કૌશિક, લોહીથી ખરડાયલા શરીરે તે સ્થળે આવી પહોંચ્યા. તેમણે બન્નેજણાએ પોતાના તથા પેલી અપરિચિતા અબળાના પર હુમલો કરનાર સૈનિકોને પણ બંદીવાન બનાવી પોતાની સાથે આણ્યા હતા. તેમના શરીરનાં ધાયલ સ્થાનોમાંથી પણ લોહીનો પ્રવાહ વહી રહ્યો હતો.

ચાણક્યની પાસે આવતાંની સાથે જ, તે રમણી તરફ તેમની નજર પડી. એ જોઈને ચંડે ઉત્સુકતાથી પ્રશ્ન કર્યો કે;—“ અરે, આ અબળા કોણ છે અને અહીં શી રીતે આવી શકી છે ? ”

ચાણક્યે ઉત્તર આપ્યું કે;—“એનો પરિચય તમને હમણાં જ મળી જશે. પણ પ્રથમ એતો કહો કે, તમારું શરીર આમ લોહીથી કેમ ખરડાયલું છે અને આ બે બંદીવાન સિપાહીઓ કોણ છે વાર ? ”

ચંડે કહ્યું કે;—“ ચાર જણામાંથી એક જણે પોતાના પ્રાણ જવાના ભયથી પત્તાયન કર્યું હતું. અમે તેની પાછળ પડ્યા અને તેને પકડવાની મહેનત કરી, પણ તે અમારા હાથમાંથી છટકી ગયો છે. મારા ધારવા પ્રમાણે તે રાજા સમરકેતુની સભામાં અબળાપર અત્યાચાર આદરનાર મહા અપરાધી તરીકે હાજર થયો હતો અને આપની

ઉદારતાના પ્રતાપે બંધન મુક્ત થઇ શક્યો હતો, તે રાજ ધનનંદ તે સાળો કપટક જ હતો તે કપટકે જ આ કારસ્થાન રચેલું હોવું જોઈએ. તે પાપી અમારા પંજમાંથી છટકી જવા પામ્યો છે. બીજા એક જણનું અમે લોકોએ ખૂન કર્યું છે. અને આ બંને જણાને કેદ કરીને આપની સન્મુખ લાવ્યા છીએ આ પાપાત્મા દ્વારા ઘેરાયલી પાલખીમાં જે રમણી હતી, તેના ત્યાં આગળ કાંઈ પણ પતો મળી શક્યો નહોતો. અમે તેની તપાસ કરવામાં લેશ માત્ર પણ ન્યુનતા રહેવા દીધી નહોતો. પણ અમારા દુર્ભાગ્યના પ્રભાવે તે બિચારીનો કશો પતોજ મળ્યો નહોતો. મને લાગે છે કે તે રમણી આપની સન્મુખ ઉભેલી આ અબળા જ હોવી જોઈએ.”

ચાણુએ કહ્યું:—“ ચંડ, તમારું અનુમાન ખરું છે. તમે જે અબળાની રક્ષા માટે ગયા હતા તે અબળા અત્યારે તમારી સન્મુખ જ ઉભી છે ! કપટકના સંબંધમાં પણ તમારી ધારણા ખોટી નથી. કારણ કે, આ અબળા તેને સારી રીતે ઝાળખે છે અને તે પણ કહે છે કે, તે આક્રમણ કરનાર ચાર જણામાંનો કપટક પણ એક હતો. ચંડ ! હવે તે પાપાત્માના પાપનો અવધિ થયો છે, તેના પાપના યોગે મગધભૂમિમાં મહાખળમળાટ મચી ગયો છે ! જે રાજ્યમાં રાજાની નિષ્ઠુરતા વધતી જતી હોય, અવિચાર અને અત્યાચારની વૃદ્ધિ થતી હોય, રાજ્યના અધિકારીઓ પાપમાર્ગમાં પ્રવેશ કરતાં હોય, કુલકામિનીઓના ગૌરવ તથા શીલની મર્યાદાનો ભંગ થવાની સંભાવના રહેતી હોય, વિષયલોલુપ રાજકર્મચારીઓ પ્રજાજનોની પુત્રી, પત્ની કિંવા ભગિની તરફ કુદૃષ્ટિ નાંખતા હોય, પ્રજામાં પોતાના વંશનું ગૌરવ જાળવવાની, પરિવારની લજ્જાનું સન્માન સાચવવાની તથા કુટુંબી સ્ત્રીઓને બ્રહ્મ થવાનો ભય રહેતો હોય, તે રાજ્યનો પરિપાત બહુજ થોડા જ સમયમાં થાય છે. આ સર્વ ચિન્હો ઉન્નતિનાં નહિ, અધોગતિનાં છે. રાજા ધનનંદની અધોગતિનો તથા મુરાદેવીના પુત્ર મૌર્યવંશ સ્થાપક ચંદ્રગુપ્તા અબ્યુદયનો આરંભ થઇ ચૂક્યો છે ! પાપાત્મા અને નરાધમ કપટકે મારી કન્યા કપાલિનીપર અત્યાચાર ગુજારતી વેળાએ, દેહાંત દંડની સજામાંથી મેંજ મુક્ત કરાવ્યો હતો. પણ એથી મારાથી મોટો અપરાધ થયો છે. મારા આ અપરાધનું શું મારે અવશ્ય ભોગવવું જ પડશે. પાપનું પ્રાયશ્ચિત કર્યા વિના છૂટકો થશે નહિ !”

આ સાંભળીને ચંડ બોલ્યો કે:—“પ્રભુ ! એમાં આપનો લેશમાત્ર

પણ દોષ નથી. આપે તો કેવળ આપના મહત્વનો પરિચય આપી તેને જીવનદાન આપ્યું હતું. ત્યાર પછી તેણે જે જે કાર્યો કર્યાં છે અને કરશે તે બધાનો જવાબદાર તે પોતે જ રહેશે. તે દુરાચારી દુષ્ટ અધ-મતાનો પ્રચાર કરવામાં જરાપણ ખામી, રહેવા દીધી નથી. તેનાં આવાં કૂર કાર્યો જોઈને તથા વનિતાઓના પાતિવ્રત્યનો સંહાર થતો જોઈને અમારાં કાળજીં પણ કમ્પી જાય છે. અમારા રાજ્યમાં નારીઓના સન્માનનો ભંગ કરનારને મરણની સજા ભોગવવી પડે છે, તેથી આવા પ્રકારના અત્યાચારો બહુજ ઓછા પ્રમાણમાં થાય છે અથવા તો બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો બિલકુલ થતા જ નથી. આપ જો અમને આજ્ઞા આપો તો અમે તેને ઘડીના છટ્ટા ભાગમાં નરકનો નિવાસી બનાવી દઈએ. તેના પાપી જીવનની પરિસમાપ્તિ કરી નાંખીએ. મહાત્મન ! જે દેશમાં અબળાઓની લજ્જા લૂટાય, તે દેશ શાકામનો ? તે દેશનો રાજા પણ શા કામનો ? જે રાજા પોતાની રાંકડી રૈયતપર આવા જુલ્મો ગુજરતા હોવા છતાં આંખો બંધ કરીને બેસી રહે છે, તે રાજા નહિ, રાજાના નામને લજ્જાવનારો કોઈ પંઠ પુરુષ છે. રાજાના ધર્મથી સર્વથા અજ્ઞાન છે. રાંકડી રૈયત રીંયાય, તેમની દુહિતાપર પિશાચોના અત્યાચાર થાય, ભગિનીઓ ભ્રષ્ટ બની જાય અને વધૂઓની લજ્જાનું લીલામ થાય, એનાથી બીજો કયો ખેદનો વિષય હોઈ શકે ? અવનીપર ધર્મ જ માનને પાત્ર છે, અધર્મ નથી. જ્યાં આવા અધર્મો થતા હોય, ત્યાં અધઃપાતનું આગમન અવશ્ય થવું જ જોઈએ. કર્મ કરવાં તેનાં ફળ પણ ભોગવવાં જ જોઈએ, પણ આ પિશાચ રાજાને હજી સૂધી તેના પાપનું ફળ કેમ મળ્યું નથી ? ”

આણક્યે કહ્યું:—“ ચંડ હવે તેમને તેમની કરણીનું ફળ મળવાનો પ્રસંગ છેક સમીપમાં આવી લાગ્યો છે. આ પ્રસંગ તે અન્ય કોઈ નહિ, કિન્તુ રાજા સમરકેતુની સાથે યુદ્ધ થવાનો જ છે. એ યુદ્ધમાં તેનું સર્વસ્વ ચાલ્યું જશે. ધનમાલ, રાજપાટ અને ઈજ્જત આખરે વગેરે બધું ધૂળમાં મળશે. ધનનંદના મસ્તકપર ચળકતો રાજમુકુટ શરવીર શિરોમણિ ચંદ્ર-સુપ્તના મસ્તકપર વિરાજશે. ધનનંદનું તથા તેના સમગ્ર પરિવારનું આ યુદ્ધરૂપી પ્રબળ ઝંઝાવાતથી ઉન્મૂલન થશે. દુરાત્મા કપટકનું પણ આ મનુષ્યભક્ષક યુદ્ધમાં પતન થશે. તમારે મારવાનો યત્ન પણ નહિ કરવો પડે. પાપીઓને તેના પાપના જંતૂઓ જ ફાલીને ખાઈ જાય છે. વિશ્વમાં ખપથી કિંવા અનાચારથી કોઈ સુખી થયું નથી અને થવાની સંભાવના

પણ નથી. પાપ પ્રથમ પ્રકારે છે, પોતાના આશ્રિતોને ઉન્નતિના શૃંગ-
પર ચઢાવી દે છે, પરંતુ તે બધું અંધકારને માટે જ. તેના આશ્રિતોને
દુઃખની ગહન મર્ત્યામાં ગળાડાવી દેવા માટે જ ! પ્રજા રાજાની પુત્રી છે,
પુત્રીની લજ્જાનું સન્માન જાળવવું, તેની રક્ષા કરવી એ પ્રત્યેક દક્ષ
કિંવા બુદ્ધિમાન પિતાનું પ્રધાન કર્તવ્ય છે. પણ જે રાજા અનાચારની
છુરીથી પ્રજાના પ્રેમરૂપી બંધનને કાપી નાંખે છે, તે રાજાનો વિનાશ પણ
તેવી જ ધુરી રીતે થાય છે. જગતમાં અત્યાચાર અને પાપ પ્રચારક
શયતાનો કદાપિ સુખી થયા નથી. અરે પરમાત્માના પ્રેમમય રાજ્યની
શીતળ શાંતિનું તે દુષ્ટોએ સ્વપ્ન પણ અનુભવ્યું નથી. તેવા કામના દાસ,
ગુલામ અરે તુચ્છ વાળેદાર પુરુષોને લાખોવાર લાનત છે. તેમનાં નિંદ
નામો પર કરોડોવાર ધિક્કાર છે ! ”

“ પણ હવે સમય ઘણો જ વીતી જવા આવ્યો છે, એટલે આ
જંગલમાં વધારે વાર રોકાવું બાજબી નથી, માટે ચાલો આપણે હવે
મલયપૂર ભણી જલ્દી રવાના થઈએ. પણ આ રમણીની પાલખી તથા
તેના ઉચ્ચકનાર ભોધઓ ક્યાં છે વાર ? તેમાંનું કોઈ જખ્મી તો
નથી થયુંને ? ”

“ ના મહાશય, ભોધઓમાંનો એક પણ પુરુષ જખ્મી થવા પામ્યો
નથી. અમે વેળાસર પહોંચી ગયા હતા એટલે તરત જ એ નરાધમ
સૈનિકોએ ભોધઓની સાથે લડવાનું છોડી દધને અમારાપર આક્રમણ
કયું હતું. આથી ભોધઓ છૂટા થઈને નડાસવા માંડ્યાં. એ જોઈને
અમે તેમને અમે જે રસ્તેથી આવ્યા હતા, તે રસ્તે આવવાનું સૂચવના
કયું હતું. પણ પછીથી તેઓ ક્યાં ગયા, એની અમને બિલકુલ ખબર
રહી નથી. પણ હવે અમારાથી એટલું સમજી શકાયું છે કે, જ્યારે અમે
લોકો તે સૈનિકો સાથે લડવામાં રોકાયા હોઈશું, ત્યારે તે લાગ મળવાથી
પાલખીમાંથી ઉતરીને અહીં આવી પહોંચી હશે. :’ કૌશિક નામક એક
બીજા જસૂસે આણક્યના પ્રશ્નનું યોગ્ય ઉત્તર આપ્યું.

આણક્યે કહ્યું :—“ તમારી ધારણા સત્ય છે. આ અબળા તે
સૈનિકોના સપાટામાં સપડાઈ હતી અને પછી યોગ્ય અસર મળતાં
પાલખીમાંથી ઉતરી અહીં આવી પહોંચી છે, એ બધી બીના બરાબર
છે. પરંતુ હજી સૂઝી એની પાલખી તથા ભોધઓ આદિ કોઈ આવ્યું
નથી. જે પાલખી વેળાસર આવી જશે તો આ અબળાને બેસવાની
સુગમતા થશે. તહિ તો આ જંગલની કાંટા કાંકરાવાળી જમીનમાં

તેનાથા ચાલી શકાશે નહિ. આપણે તે બોધઓને આવવાની થોડીવાર સૂધી વાટ જોઈશું એટલામાં તો તેઓ આવી પહોંચશે.”

કેટલીક વાર સૂધી વાટ જોયા પછી તે જંગલના એક દૂરના માર્ગપરથી જણાયું કે, તે બોધઓ પાલખીને પોતાના ખભાપર ઉચકીને આવી રહ્યા હતા. પાલખીને આવતી જોઈ ચાલુમ્મ અત્યંત પ્રસન્ન થયો. કારણ કે, આ પહેલાં જ તેના મનમાં એક એવી કલ્પના થઈ આવી હતી કે, આવા કાંટાવાળા જંગલમાંથી આ અપરિચિત રમણીને મલયપૂર સૂધી આવતાં મહામુશ્કેલી પડશે.

પાલખી જ્યારે છેક નજીક આવી, ત્યારે ચાલુમ્મે તે અનુપમા અખળાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;—“ માતા ! તારે હવે ભયભીત થવાનું કાંઈ કારણ જ નથી. તું તારી પાલખીમાં બેસી જ. આપણે ખીજી બધી વાતો મલયપૂર પહોંચ્યા પછી કરીશું. અત્યારે વેળા બહુ વીતી ગઈ છે, માટે જલ્દી મલયપૂર પહોંચી જવાની ખાસ જરૂર છે. વળી આ જંગલમાં હિંસક જનવરોનો પણ વધારે ભય રહ્યા કરે છે.”

આ સાંભળીને તે ભયથીચકિત થયેલી રમણી તરત જ પોતાની પાલખીમાં બેસી ગઈ. ચાલુમ્મ આગળ આગળ ચાલવા લાગ્યા. તથા જમસૂસો ખુદી તલ્વાર લઈને પાલખીના રક્ષણ માટે પાછળ ચાલવા લાગ્યા.

આવી રીતે અનેક દૈવી દુર્ઘટનાઓ આવી પડવાથી બહુ જ વિલંબ થવા છતાં પણ ચાલુમ્મ અને તેના સોબતીઓ તે પાલખીસહિત સાંજની શરૂઆત થતાં પહેલાં જ મલયપૂરમાં આવી પહોંચ્યા.

પ્રકરણ ૧૯ મું

આશાલંગ પ્રેમિકાં

“ લગા લો અખ મુજે સીને, યહી વિનતી હમારી હૈ;
મેરે તો ઉસ્તાખવાંસે અખ, યહી આવાજ જારી હૈ;
કરો સખ સાફ તકસીરેં, હુઈ જો આજ તક હમસે;
મુહબ્બત ધસિકો કહેતે હૈ, યહી બસ શર્તે ન્યારી હૈ;
તુમ્હારે હિજમેં પ્યારે, ગહી હૈ ચૈન દમભર બી;
ચિહુંક બઠતી પલંગસે મેં, પપીહા પિયુ પુકારે હૈ;
લગો તુમ સામને મેરે, જો જાકર ગૈરકે સીને;
નયે તર્જે મુહબ્બત હૈ, ન કોઈ શર્તે યારી હૈ.”

“ માતા તું કોણ છે ? ”

“ ભાઈ, હું અભાગિની છું. ”

“ હા, તેનો પરિચય આ બ્રહ્મચારિણીનો વેશ જ બતાવી આપે છે. પરંતુ આટલી અદ્ય વયમાં તારે આવું કઠોર બ્રહ્મચર્યવ્રત શા કારણથી ગ્રહણ કરવું પડ્યું છે વાર ? ”

“ ભાગ્યના ભયંકર આઘાતથી, પૂર્વજન્મનાં કોઈ મહત્ત્વપાપથી ! ”

“ નહિ—નહિ માતા ! ખરું કહે જોઈએ કે, આવા મધુર યૌવનના ઉછરતા શરીરપર આવેા સાધુવેશ ધારણ કરવામાં તારો શો ઉદ્દેશ સમાયક્ષો છે ! તારાં ઉપરનાં વાક્યોથી તારો બ્રહ્મચર્યવ્રત ગ્રહણ કરવાનો સત્ય ઉદ્દેશ મારાથી બિલ્કુલ સમજી શકાતો નથી, માટે જે કાંઈ સત્ય વૃત્તાંત હોય, તે કૃપા કરીને મને જણાવી દે. ”

“ તેનું ખરું કારણ આપણે જણાવતાં માંડે હૃદય ડરી જાય છે. કેટલાંક ખાસ કારણોને લીધે મારો સત્ય વૃત્તાંત હું આપની આગળ જણાવવાને લાચાર છું. હું અખળા છું, એથી ડગલે ને પગલે ભૂલ કરું અથવા તો બ્રમમાં પડું તો તે સર્વથા સ્વાભાવિક જ છે. મારા આ બ્રહ્મચારિણીના વેશનું ખરું કારણ પણ તેવા જ પ્રકારના એક બ્રમનું પરિણામ છે. ભયંકર બ્રમના સમુદ્રમાં ડૂબીને મેં આ વિરક્તિનો પોશાક ધારણ કરી લીધો છે ! મહાત્મન ! તે સિવાય તેનું બીજું કોઈ પણ કારણ જ નથી. ”

“ માતા, તારા એ ગુપ્ત વૃત્તાંતને જાણવાની મને જરાપણ જિજ્ઞાસા જ નથી, પણ તારું નિવાસસ્થાન ક્યાં છે ? તું ક્યાંની વતની છે ? ”

“ કુસુમપૂર માંડે નિવાસ સ્થાન છે, અત્યારે પણ હું ત્યાં જ રહું છું. ”

“ કુસુમપૂર ! હા—હા મેં કુસુમપૂરનું નામ તો ઘણીવાર સાંભળ્યું છે ! તારા મુખની ઉજળી કાંતિ તેમ જ પ્રતિભા જોતાં જણાય છે કે તું કોઈ સાધારણ પુરુષની કન્યા નથી, પણ કોઈ ધનવાન અને પ્રતિષ્ઠિત પરિવારની પુત્રી છે. પણ કુસુમપૂરમાં માત્ર એક ધનશ્રી નામક એક શ્રીમંત ગૃહસ્થ સિવાય બીજો કોઈ ધનાઢ્ય પુરુષ તો અત્યાર સૂધી મારા જાણવામાં આવ્યો નથી. ”

“ મહાત્મન ! હું અભાગિની તે સ્વર્ગવાસી ધનશ્રીની જ એકની એક કન્યા છું, ”

“ ત્યારે શું તું પોતે જ તેની કન્યા છે ? તારું નામ જ તડિતા સુંદરી છે ? ”

“ જી, હા. આપની આ કલ્પના અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે ! પરંતુ આપે આ અભાગિનીનું નામ શી રીતે જાણ્યું ? મેં તો અત્યાર સુધી આપને મારે ત્યાં આવતા જોયા નથી, તો પછી આપને મારા નામની ખબર શી રીતે પડી ? શું આપ કુસુમપૂરમાં કોઈ વખત મારે ત્યાં આવ્યા હતા ખરાકે વાર ? ”

“ તારા જેવી યુવતી અને અવિવાહિતા ધનવાન કન્યા જો કદાચ કંઠાર બ્રહ્મચર્યવ્રતનું અવલંબન કરે તો તેથી આશ્ચર્ય પણ કેમ ન થાય, તેના બ્રહ્મચર્યવ્રતનો ઉદ્દેશ જાણવાની જિજ્ઞાસા ક્યા જિજ્ઞાસુ પુરુષને ન થાય વાર ? તેમ છતાં પણ તારો પરિચય પામવો એ શું મારે માટે અસંભવિત ગણાય ખરું કે ? તારા આ પરમ તેજને લીધે તું આખા દેશમાં સારી ખ્યાતિ મેળવી શકે છે. જેમણે તને નજરે જોઈ નથી, તેઓ પણ તારા નામથી જાણીતા છે. તારું નામ સાંભળતાંની સાથે ગમે તે મનુષ્ય તને સહજમાં ઓળખી શકે તેમ છે. ”

આ સર્વ કથાવાર્તા તડિતા અને ચાણુક્ય વચ્ચે ચાલી હતી. ચાણુક્યે, તડિતાને બારોબાર પોતાના મુકામપર આણી હતી. તડિતાની ઇચ્છા પણ ત્યાં જવાની જ હતી.

તડિતા, ચાણુક્યની આવી વાર્તાથી જાણે એક પ્રકારની અજ્ઞાનતામાં પડી ગઈ. તેણે પોતાના મનમાં મનમાં જ તરેહ તરેહવારના વિચારો કરી જોયા, પરંતુ તેમ છતાં પણ તેનાથી કંઈ સમજી શકાયું નહિ કે, ચાણુક્ય પોતાના સંબંધમાં બધો વૃત્તાંત શી રીતે જાણી શક્યો છે ! શિક્ષકારે કદાચિત્ કંઈ કહી શક્યો હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ જ નથી. પણ શિક્ષકારના જેવો મહા બુદ્ધિમાન પુરુષ પોતાની આવી ગુપ્ત કથા મૂર્ખ મનુષ્યની પેઠે ચાણુક્યના જેવા પ્રતિભાશાળી ઋષિની આગળ કહી શકે ખરો કે ? ”

વિસ્મયથી વિમુગ્ધ થવા છતાં પણ, તડિતા પોતાની બુદ્ધિથી ચક્રિત થઈ નહોતી. તે સમય સૂચકતાને સારી રીતે સાચવી શકી હતી. તેણે તરત જ પોતાના બીજા બધા વિચારો દાખીને કશું કે:-

“ આપના જેવા સર્વેષ્ઠ બ્રહ્મણથી મારા જેવી હતભાગિનીની કોઈ પણ વાત અજ્ઞાત હોય, તેવું બને જ નહિ, એ હું ઘણી સારી રીતે જાણું છું. છતાં આપે મારા જેવી દુર્ભાગિનીનું સ્મરણ જાળવી રાખ્યું છે એ વાત ખરેખર અઘાયળી ઉપજાવે તેવી છે. ”

ચાલુક્યે કહ્યું કે;—“ મા ! હું મારી સર્વસત્તાના પ્રભાવે નહિ, કિન્તુ રાજમંત્રી શકટારતા મુખથી તારાં ઐશ્વર્યત્યાગની તથા બ્રહ્મચારિણી વેશ ધારણ કરવાની બંધી બીના જાણી શક્યો છું. આજે મારી નજરોનજર તારી આ બ્રહ્મચારિણીની પવિત્ર મૂર્તિ જોઈ શક્યો છું. તારૂં આ ઉજળું અને તેજવાળું સુંદર મુખમંડળ જોતાં મને જણાય છે કે, તારા ચિત્તની દૃઢતા તથા એકાગ્રતા અત્યંત બળવાન છે. ચિત્તના પ્રબળ વિકારને તું વશ સખી શકી છે. ઐશ્વર્ય જેવા મદોન્મત્ત પદાર્થને આધીન થવા છતાં વ્યભિચારના માર્ગથી દૂર જ રહેવા પામી છે, એ પણ તારા વિશુદ્ધ ચારિત્રનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે. તારા જેવી પવિત્ર લક્ષનાઓએ જ આ ભારત ભૂમિને ઉજળી બનાવી છે, દેશ દેશમાં વિખ્યાત કરી છે. ભારતવર્ષની સ્ત્રીઓ જે અનુરાગ ધરાવી શકે છે, એક પતિવ્રત પાળી બતાવે છે તથા પ્રેમનું મૂર્તિમંત દર્શોત દર્શાવી શકે છે, તેવી અનુપમ શક્તિ અન્ય કોઈ પણ પ્રદેશની વનિતા સમાજમાં છે જ નહિ. પ્રેમનું પાલન કરવામાં આર્ય અબળાઓ એકી ગણાય છે. તું ચિત્તને કાબૂમાં રાખવામાં પણ અસાધારણ શક્તિશાળી છે. પણ હવે હું એ જાણુવા ઇચ્છું છું કે, તું તે ગંભીર વનમાર્ગ દ્વારા આ મલયપૂરમાં શા માટે આવી હતી અને કોને મળવા જવાની હતી વાર ? ”

આ પ્રશ્નથી, તડિતાનું મુખમંડળ લાલચોળ બની ગયું. તે આ જાંદગીમાં કદી પણ અસત્ય વાર્તા કહેતાં, શીખીજ નહોતી. તેમજ તે પોતાની કોઈ પાપવાસનાને તૃપ્ત કરવા માટે મલયપૂરમાં આવી નહોતી, આથી તે સર્વથા નિર્ભય જ હતી. તેથી તેણે બહુજ ધીમા પણ ગંભીર સ્વરથી કહ્યું કે;—“ મહાત્મન ! રાજમંત્રી શકટાર તથા તેમની પત્ની દ્વિવિતાદેવી પાસે આવતી હતી. ”

“ શા કારણથી આવતી હતી, તે વાત હું જાણી શકીશ ખરો કે ? ”

“ તેઓ તે દિવસે મને એક વાર્તા કહી ગયા હતા, પરંતુ હું જાણી શકી નથી કે, તેઓ કોણ જાણે શા કારણથી તે વાર્તાનો ભેદ મારી આગળ ખોલી શક્યા નથી. તેમના મુખપરથી તેઓ મારી પાસે કાંઈક યાચના કરવા આવ્યા હોય, એમ જણાતું હતું. પરંતુ ક્યા કારણથી તેઓ તે યાચના મારી પાસે કરી શક્યા નથી, એ કારણ જાણવા માટે તથા તેમની યાચનાને તૃપ્ત કરવા માટે જ અત્યારે મારે અહીં આવવું પડ્યું છે. મંત્રી શકટારને માટે મારું ધન દ્રવ્ય આદિ સર્વ તૈયાર છે, તેઓ માગે વેટલી જ વાર છે. મેં તેમને તે ધન લઈ જવાની બે

આરવાર સલાહ પણ આપી હતી. પણ તેમણે તેમાનું કશું કયુંજ નથી. મારે તે ધનમાલ કે ધરખાર કશા કામનાં જ નથી. તેમજ મારી પાછળ કોઇ વારસ પણ નથી, તેથી તે સર્વના માલિક તરીકે શક્ટારને જ સ્થાપન કરવાની મારી દઢ ઇચ્છા છે, અને એ કારણથી જ હું અહીં આવી છું. ”

“ ચાલ, શક્ટારને ઘેર હું તને મૂકી આવું છું. મેં સાંભળ્યું છે કે, અત્યારે ત્યાં તેની પત્ની પણ હાજર જ છે, એટલે તારા સત્કારમાં જરા પણ ખામી આવશે નહિ, તેમજ તેના સહવાસથી તને બિહુલ અગવડ પણ નડશે નહિ. શક્ટારની પત્ની બહુજ માયાળુ છે, તેથી તને એક પ્રકારનો આનંદ પણ મળી શકશે. ”

તડિતાએ કહ્યું કે;—“ મહામન! આપને મારા માટે એટલું બધું કષ્ટ વેઠવાની કાંઈ જરૂર જ નથી. હું મારી મેળે પૂછતી પૂછતી શક્ટારનું ઘર શોધી લઈશ. મને તેના ઘરના શીરનામાની ખબર છે. ”

“ ના, તડિતા ! તેમ બની શકે નહિ. મને તારી સાથે આવવામાં કશુંય કષ્ટ નડશે નહિ. ચાલ, હું પોતે જ તારી સાથે આવું છું. આવા અબળણ્યા ગામમાં તારા જેવી કુલકામિનીને એકલા જવું ઉચિત નથી. ”

“ વારૂ, જો આપની એવી જ ઇચ્છા છે તો મને તેમ કરવામાં કશી હરકત નથી એક રીતે આપનું કહેવું સત્ય છે, કારણ કે; આ શહેરમાં જ્યાં જૂઓ ત્યાં મહાલય જેવાં મોટાં મોટાં મકાનો જ નજરે પડે છે. તેમાં શક્ટારનું મકાન કયું હશે, તે શોધતાં જરા મુશ્કેલી પડે તો તે સ્વાભાવિક જ છે. તેમ છતાં પણ જો આપ મને અહીંથી એમ બતાવી આપશો કે, તેઓ અમુક ઠેકાણે જ રહે છે અથવા તો ફલાણે ઠેકાણે તેમનું મકાન આવેલું છે તો પછી તે મકાનને શોધી કાઢતાં મને વધારે વાર લાગશે નહિ. ”

ચાણુએ બારીમાંથી પાસેના એક નાના મકાન તરફ આંગળીનો ઇંશારો કરીને કહ્યું કે;—“ ભલે, ત્યારે એમ જ કર. જો, આ રૂકામે જે લાલ પત્થરનું એક મકાન દેખાય છે, તે મકાન રાજમંત્રી શક્ટારનું જ છે. ચાલ હું પોતે જ તને એ મકાનના દાર આગળ મૂકી આવું છું. ”

એ બતાવેલું મકાન, ચાણુક્યના ધરથી બહુજ નજીકમાં જ આવેલું હતું. તડિતા, ચાણુક્યનાં ચરણોની પવિત્ર રજ લાઇને કાંઈક વિ-

મારે કરતી કરતી આગળ ચાલવા લાગી.

ચાલુમ્મે એક અનુચરને દીવેા લાવવાની આજ્ઞા કરી. તડિતાના વારંવાર આગ્રહ કરવા છતાં તે તેને પેતાની સાથે લઈને શકટારના દ્વાર પાસે મૂકી આવ્યો. ચાલુમ્મના મકાનથી શકટારનું મકાન બહુ બહુતો ત્રણચાર રાસ વા દૂર હતું. તડિતાએ જ્યારે શકટારના મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યારે ચાલુમ્મ નિશ્ચિત ચિત્તે પેતાના ઘર તરફ પાછો ફર્યો.

ચાલુમ્મ ત્યારે એક પ્રકારની શાંતિને ધારણ કરીને ઘેર ચાલ્યો આવ્યો. ત્યાર પછી તે પેતાના વ્હાલા આસનપર બેસીને એક પ્રકારની અપૂર્વ ચિંતામાં ગુંથાઇ ગયો.

ચાલુમ્મ પેતાના મનમાં જ વિચારી રહ્યો હતો કે;—“ આ મનોહારિણી માનિનીના અપૂર્વ માધુર્યમય રૂપની છટા જોતાં જણાય છે કે, ભગવાને એને એક આદર્શ સુંદરી તરીકે જ આ મગધરાજ્યમાં મોકલી આપી છે. એનું લલિત લાવણ્ય આ મૃત્યુલોકની સાધારણ અબળાઓ કરતાં ઘણું જ શ્રેષ્ઠ છે. ઇન્દ્રભવનની અપૂર્વ સૌન્દર્યશાલિની મેનકા, ઉર્વશી અને રંભા ઇત્યાદિ લલિતાંગી અંગનાઓ પણ આ અલૌકિક રૂપસંપન્ના સુંદરીના સૌન્દર્ય સમક્ષ પરાજિત બની જાય તેમ છે. તેનાં મધુર સૌન્દર્યની ઝાંખી થતાં જ મહા કઠિન અને સયમી હૃદયના પુરુષોનાં ગાત્ર પણ ગર્ભગણિત થઇ જાય તેમ છે. પરમાત્માએ પેતાની કૃતિની સૃષ્ટિની ઝાંખી કરાવવા માટે તથા સુંદરતાનો આદર્શ દર્શાવવા માટે આ અંગનાને મૃત્યુ ભૂમિમાં મોકલી આપી છે.

“ લક્ષણ શાસ્ત્રનાં સૂત્ર અનુસાર, એનાં મુખમંડળનાં કેટલાંક સ્થાનોનું નિરીક્ષણ કરતાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે, એ રમણીના ચિત્તની દૃઢતા કિંવા એકાગ્રતા પણ યથેષ્ટ છે. મારી સાથે તેણે જે ભક્તિ પૂર્વક કથાવાર્તા કરી છે, તે પરથી પણ માલૂમ પડી આવે છે કે, એ રમણી દેવ અને દિવનની પણ અપૂર્વ ભક્તિમતી છે. પેતાના મનો ભાવને છુપાવી રાખવામાં તે રમણી ઘણી જ ચતુર છે. એના મનની વાર્તા સહજમાં કોઈથી જાણી શકાય તેમ નથી. દુઃખ સહન કરવામાં તેમજ હૃદયની પીડા ભોગવવામાં તે લેશમાત્ર પણ ડરે તેવી નથી. હું જેવી એક સુચતુર રમણીને માટે વ્યાકુળ થઇ ગયો હતો, તેવી જ દક્ષ અને બુદ્ધિમતી રમણીને ઇશ્વરે આજે મારી સન્મુખ મોકલી આપી છે. ભગવાને મારાપર કૃપા કરીને મારા કાર્યમાં યથેષ્ટ સહાયતા આપી છે.

આ રમણીની સહાયતાથી શું હું મારા મનની સંકલ્પ નહિ સિદ્ધ કરી શકું ? મગધરાજ નંદનો ગર્વતા ખનહિ કરી શકું ? તેના રાજ્ય તથા પરિવારનું ઉન્નત્તન મારાથી નહિ થઈ શકે ?

“ થશે, થશેને અવશ્ય થશેજ. આ સુંદરતાની ધારા વહાવતી મનોહારિણી માનિનીનાં નેત્ર કટાક્ષથી કામાંધ નંદનું કાળજી અવશ્ય છેડાઇ જશે. તે પાપી સુંદરતાનો પિપાસુ છે. સૌન્દર્યપિપાસાને તૃપ્ત કરવા માટે તેણે અનેક કુલકામિનીઓની લજ્જા લૂટી છે. તેનું હૃદય નિરંતર નવીન નવીન નારીઓના સૌન્દર્યનું ખાન કરવા માટે આતુર રહ્યા કરે છે. તેના નયનો પણ તેવાં જ વિકારી બની ગયાં છે, એટલે આ સુંદરતાના અવતાર સ્વરૂપ રમણીનું નિરીક્ષણ કરવાની સાથે જ તે તેનામાં લુપ્ત બની જશે. બસ-એટલે હું પછીથી બધા યત્નો કરી લઈશ. મારી ઇચ્છા એ પાપાત્માને કોઈ પવિત્ર અબળાના સ્વરૂપમાં મુગ્ધ બનાવવાની જ છે.” બ્યારે તે મારા એ કપટ જાળમાં ફસાઇ જશે એટલે હું તે પાપીને તે જાળમાં સપડાવીનેજ મારી નાંખીશ. તેને આ ધરાના વક્ષપર ધૂળ ઘાટતો બનાવી દઈશ. ”

“ કુશળતા એ રાજનીતિનું મુખ્ય અંગ ગણાય છે. જે કાર્ય કૌશલ્યથી થઈ શકે છે તે કાર્ય બળ કિંવા યત્નથી કદાપિ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. તે સાથે હું અત્યારે તદ્દન નિર્ભય છું એટલે મારે તો કુશળતાની જ ખાસ જરૂર છે. કુશળતાનો આશ્રય લીધા વિના મારું ઉઠાવેલું કાર્ય મારાથી કદાપિ પૂર્ણ થઈ શકે તેમ નથી. અમોઘ પરાક્રમશાળી મગધપતિ ધનનંદના સેના બળની તુલનામાં મારી શક્તિતો અતિ હીન છે-તુચ્છ છે ! ત્યારે શું મારે તે કુશળતાનું જ શરણ સ્વીકારવું. હા-હા. તેમજ કરવું. જિહ્વાલાક ચાલુક્ય ! કૂટ કૌશલ્ય વિધાનો પ્રચારક પુરુષ હોવા છતાં આમ ભીરુ શા માટે બની જાય છે ? કાયરતાને શા માટે ધારણ કરે છે ? કાયરતા અને ભીરુતાથી તારું કલ્યાણ થઈ શકે તેમ નથી ! અરે તારો સંકલ્પ કદાપિ સિદ્ધ થવાનો નથી ! કર્મક્ષેત્રમાં જોડાયા પછી તેના દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરી ખરા વીરની માદક ફૂદી પડવું એજ મનુષ્યનું ભૂખણ છે. ત્યારે શું મારે મારા પોતાનાં રચેલાં “ કૌટિલ્ય સૂત્ર ”માં રાજનીતિ સંબંધી જે કૂટ નીતિ તથા કૌશલ્ય-સહાયતા લેવાનું લખ્યું છે, તેનો જ સ્વીકાર કરવો. હા-બસ તેમજ કરવું. તે વિના તારો ઉદ્ધાર થવાનો નથી સંકલ્પ સિદ્ધ થવાનો નથી. ”

“ શકટારે નિષ્કપટ હૃદયે આ રમણીના સંબંધમાં મને જે કંઈ હકીકત જણાવી છે, તે વાત તેનાથી છેક અગ્રાત જ છે. સરળ અને ભોળા શકટારે પોતાના સ્વાર્થ હીન પ્રેમની, તડિતાના અપૂર્વ સંસાર ત્યાગની તથા તેની પ્રેમકથાની બધી વાતો મારી પાસે કહી સંભળાવી છે ! તડિતા જે શકટાર આટલો બધો ચાહે છે, જેને માટે તેણે પોતાના સર્વ સુખો, અપૂર્વ ઐશ્વર્ય, વૈભવ અને વિલાસનો ત્યાગ કરી બ્રહ્મચારિણી વેશે દિવસો, ગાળવાનું પ્રસંદ કર્યું છે, તે શકટારનું શું તેને માટે કોઈ પણ પ્રકારના વિશિષ્ટ ત્યાગનો સ્વીકાર કરવાને સમર્થ નથી ?”

“ ખરેખર વિશ્વની વિલક્ષતા પણ મર્યાદાહીન છે. જે સ્ત્રી પોતાના પ્રેમિક પુરુષનો પ્રેમ સંપાદન કરવા માટે તૈયાર થાય છે, તે સ્ત્રીને તેની વાસનામાં સર્વદા નિષ્કુળ નિવડતું પડે છે ! પુરુષ તેના પ્રેમ તરફ કશું લક્ષ પણ ન આપતાં અન્ય સ્ત્રીમાં આસક્ત બની જાય છે. તડિતાને પણ તેના પ્રેમમાં હતાશ થતું પડ્યું છે ! તે બિચારી શકટારને માટે વ્યાકુળ બની ગઈ છે, છતાં શકટાર તેના પ્રેમનો સ્વીકાર ન કરતાં તેની પાસેથી માત્ર પોતાના સ્વાર્થની જ આશા રાખે છે. તેને બિચારીને પોતાનાં દર્શનથી વ્યગ્ર બનાવી દે છે. છતાં તડિતા કેવી દયાળુ છે, કે તેમાં તે શકટારનો જરા પણ દોષ કાઢ્યા વિના કેવળ પોતાના ભાગ્યપર જ સર્વ દોષોનું આરોપણ કરી છે ! સંસાર સ્વાર્થી છે, તેનાં નિવાસીઓ પણ સ્વાર્થપરાયણ છે. સ્વાર્થપરાયણ છે. સ્વાર્થમાં અંધ થયેલાં મનુષ્યો કેવળ પોતાનું ઉદર ભરવાની, પોતાની મહત્ત્વાકાંક્ષાને તૃપ્ત કરવાની અને પોતાની જ દરેક ઇચ્છાઓને પાર પાડવાની લાલસા રાખ્યા કરે છે ! તેમને બીજાના કલ્યાણની કલ્પના પણ હોતી નથી ! બીજાની દારૂ દુશ્ચિંતાઓ, ભયંકર યાતનાઓ તથા વિવિધ પ્રકારનાં દુઃખો તેમનાં ધ્યાનમાં જ આવતાં નથી ! પોતાની મનોવાસના પૂર્ણ કરવા માટે મનુષ્ય નિષ્કુરતાને ધારણ કરી લે છે, ગમે તેવાં પાપકર્મમાં પ્રવૃત્ત બની જાય છે અને સમય આવ્યે સાક્ષાત્ રાક્ષસના સ્વરૂપનો પણ સ્વીકાર કરે છે ! હાપ ! સ્વાર્થ ! પાપી સ્વાર્થ ! તું આ સુખની સૃષ્ટિમાં ભયંકર જવાળાઓ સળગાવવા માટે કેમ ઉત્પન્ન થયો ! તે મનુષ્યના હૃદયમાં વસેલી દયા, માયા અને મમતાને કેમ વિદારી દાધી ! શું તું નિષ્કુર છે, દયાહીન પાષાણ છે ? હા-હા તેમ જ હોવું જોઈએ નહિતો આ સંસારમાં થતી ભીષણ ઘટનાઓનું અસ્તિત્વ જ ન હોય ! આ પવિત્ર વિશ્વમાં પાપ જેવી કોઈ પણ વસ્તુ

જ વિદ્યમાન ન હોય ! પણ પિશાચ રૂપ સ્વાર્થ ! તું જરા દયાહીન મટી દયાવાન થા ! પાપમાર્ગનો ત્યાગી બની પુણ્યનો સંગી ન બની જા ! નિર્દોષ માનવોને તારા અંધકારમય રાજ્યમાં ઘસડી જઈને તારા જેવા પિશાચો ન બનાવ ! પણ નહિ. એમાં તારો એકલાનો જ દોષ દર્શાવી શકીએ તેમ નથી, મનુષ્ય પણ પોતાની આવશ્યકતાઓની વૃદ્ધિ કરીને તને પુષ્ટિ આપે છે અને એના યોગે જ સર્વત્ર ભયંકર ભીષણતા છવાઈ જાય છે ! ઓહ માયા સંગી સ્વાર્થ, પાપાત્મા સ્વાર્થ ' તું આ પુણ્યભૂમિ ભારતમાંથી નષ્ટ થા ! સર્વથા લોપાઈ જા ! તારા અસ્તિત્વ સહિત અન્ય કોઈ પણ પ્રદેશમાં ચાલ્યો જા ! તારી અહીં કશી અગત્ય નથી ! જા પાપી પિશાચ આ દેશમાંથી સત્તર દૂર થા. ”

“ હું ગમે તે ઉપાયે એ મૃદુતા અને મંજુલતાના અવતારરૂપ માનિનીને, મારા કાર્ય માટે ઉપયોગી બનાવી લઉંશ. એને અનેક પ્રમાણો આપીને સ્પષ્ટ સમજાવી દઉંશ કે, શકટારનું જીવન અનેક આશ્ચર્યોથી ઘેરાઈ ગયું છે, અત્યારે મહાદુઃખી છે. તેના ચિત્તમાં શાંતિનો સંચાર નથી, સુખનો અંશ માત્ર પણ નથી. આ યુદ્ધમાં અમારો પરાજય થવાની સંપૂર્ણ સંભાવના છે. આ વખતે કદાચ અમારો પરાજય નહિ થાય, તો પણ બીજી વારના યુદ્ધમાં તો અમારે અવશ્ય પરાજય થવું જ પડશે. તેમ થવાથી શકટાર શત્રુના હાથમાં જશે, તેનું લોકીથી ખરડાયલું મસ્તક તરત જ ધરાના વક્ષનું ચુંબન કરશે. તે પ્રાતશોધ પરાયણ રાજા ધનનંદ તથા તેનો પ્રમુખ પ્રતિસ્પર્ધી મહાનિષ્ઠુર અને નીચ મંત્રી રાક્ષસ તેના પર જીવંત ગુજરવામાં, તેની કાયાને પીડા આપવામાં તથા તેને રીયાવી રીયાવીને મારી નાંખવામાં જરા પણ દયા દેખાડશે નહિ. કારણ કે, વૈર એ એની પ્રમુખ વસ્તુ છે કે, જે મનુષ્યને અંધ બનાવી દે છે, તેના હૃદયમાં વ્યાપેલી મધુર શાંતિ, અનુપમ ઉદારતા તથા કડિન સહનશીલતાનો સર્વથા લોપ કરી એક પિશાચ પણ જે કાર્ય કરતાં દયા ખાઈ જાય છે, તે કાર્યમાં મનુષ્યને પ્રેરિત કરી દે છે. પૃથ્વીપરનાં મોટાં મોટાં રાજ્યોનો, ધરાને ધ્રુજાવનારા મહાવીરનરપુંગવોનો તથા સમસ્ત વિશ્વમાં પોતાની વીરહાઠ ગજાવનારા મહા જ્ઞાની પુરુષોનો નાશ પણ તે દુષ્ટ વૈરની જિઘાંસાને લીધે જ થયો છે. વૈર સંબંધ જોતું નથી, મિત્રતા તરફ પણ કશું લક્ષ આપતું નથી. આથી વૈરપરાયણ ધનનંદ પણ શકટારની ભયંકરમાં ભયંકર દુર્દેશ કરવામાં જરા પણ અચકાશે નહિ. સાક્ષાત્ કૂરતા અને ભીષણ-

તાના અવતારરૂપ રાક્ષસ પણ તે બિચારાપર અત્યાચાર ચલાવવામાં લેશ માત્ર પણ બચતીત થશે નહિ. આથી સુકા ઈંધનરૂપ શકટાર તે પાપાત્માઓના વૈરાગ્યમાં બળીને ભસ્મીભૂત થશે અને તેની સાથે ને સાથે જ તેનાં નામ તથા નિશાનનો પણ નાશ થશે.”

“ શું મારાથી તે સુકુમાર સુંદરીને મારા કાર્યમાં નહિ પ્રવૃત્ત કરી શકાય ? શા માટે નહિ કરી શકાય ? અવશ્ય કરી શકાશે જ ! સમસ્ત વિશ્વને કમ્પાવનારા મનુષ્યોથી જગતનું કયું કાર્ય થઈ શકતું નથી ? - બધાં કાર્યો થઈ શકે છે. માત્ર મહેનત, ખાંત અને સતત પ્રયત્નની જ ખાસ જરૂર છે ! પ્રયત્નથી પરમાત્મા પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તો પછી મારાથી આ એક મનુષ્યદેહધારિણી અખળાપર મારી સત્તા કેમ નહિ સ્થાપી શકાય ? તેને મારા કબ્જામાં કેમ નહિ લઈ શકાય ? અવશ્ય મેળવી શકાશે ! પણ તેમ કરતાં પુષ્કળ પરિશ્રમ વેડવો પડશે. કર્તવ્યના ભારી યુગમાં કદાચ આ પંચત્વના પૂતળાંની આહુતિ પણ આપવી પડશે. ચિંતા નહિ-તેમ કરવામાં પણ આ ચાલાક ચાલુક્ય પાછી પાની કરશે નહિ. કોઈ પણ કાર્યને આરંભ કરવો તો પછી તે કાર્યને પૂરું જ પાર પાડવું જોઈએ ! જેઓ કર્તવ્યના સૂત્રને હાથમાં ઝાંટ્યા પછી છોડી દે છે તેઓ વાસ્તવિક રીતે મનુષ્ય નહિ, પણ મનુષ્ય નામને લબ્ધવનારા નામદોષ છે ! હું મરીશ, માઈ સર્વસ્વ ગુમાવીશ, કર્તવ્યયુગમાં કઠોરતાથી પ્રાણની આહુતિ આપવાનો પ્રસંગ આવશે તો તેમ પણ કરીશ, પણ આરંભેલા કાર્યને અધૂરું તો નહિ જ મૂકું ! જો માઈ મનોબળ તથા આંતરશક્તિ પ્રબળ હશે, તો તેની સહાયતાથી આ રમણીને હું મોહમુગ્ધ કરીને ભવિષ્યનું ભીષણ ચિત્ર દેખાડીશ. કાળના ગર્ભમાં ધૂપાયલી અનેક વિષમ ઘટનાઓનું દિગ્દર્શન આ પ્રસંગે તે રમણીના હૃદયની પરીક્ષા થશે. તે શકટારને સારી રીતે ચાહે છે કે માત્ર ઉપરનો જ પ્રેમ દર્શાવે છે તે પણ સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે. જો તેણે કેવળ શકટારના સ્નેહના માટે જ આવો કઠોર વૈરાગ્ય ધારણ કર્યો હશે તો મારા બતાવેલા શકટારના હિતવાળા કાર્યમાં તરત જ તે જોડાઈ જશે અને માત્ર માયાવી કિંવા કૃત્રિમ પ્રેમ દર્શાવવાની ખાતર અથવા તો જગતમાં પોતાનો વ્યર્થ આડંબર દર્શાવવા ખાતર તેણે જ બ્રહ્મચારિણી વેશનો સ્વીકાર કર્યો હશે તો તે પણ આ કદિન પ્રસંગે માલૂમ પડી આવશે.”

“હવે અમાવાસ્થાનો દિવસ પણ નજીક આવ્યો છે. મહાકાળના મંદિરમાં મારી ગુપ્ત ઉપાસના કરવાના ક્ષેત્રમાં તે રમણી પણ આવ્યા વિના રહેશે નહિ. હું તે દિવસે જ મારી તંત્ર વિધાના પ્રભાવે તે તડિતાને મારી શક્તિને આધીન બનાવી બ્રહ્મશિ. ત્યાર પછી એ મોહમુગ્ધા રમણીની સહાયતાથી હું મારા કાર્યની સિદ્ધિ કરીશ અને જો એ કાર્યમાં સફળતા મેળવી શકીશ તો હું એમજ ધારીશ કે, મારા ઉદ્દેશની સિદ્ધિનો માર્ગ વિશેષ પ્રશસ્ત થયો છે—સ્તો સાફ થયો છે.”

“મનુષ્ય માત્રના જીવનનું ધ્યેય કાર્યની સિદ્ધિમાં જ સમાયલું છે. આર્યોના જગતમાન્ય ગ્રંથ ગીતામાં પણ ઉપદેશ આપતી વેળાયે કર્મ-યોગના વિષયમાં ભગવાન કૃષ્ણે તેવાજ પ્રકારનું પ્રતિપાદન કરેલું છે કે, ‘કર્મ કરો, નિરુત્સાહી ન બનો. કર્મ એજ જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લયનું કારણ છે.’ જે મનુષ્ય સત્કર્મ કરતો નથી, પોતાના કર્તવ્યને સમજતો નથી તે ધરાને બાર દેનારો છે. બુદ્ધિ પણ કર્મને અનુસરીને જ આવે છે. તેટલા માટે જ બુદ્ધિ કર્માનુસારિણી એવી એક ઉક્તિ જગતમાન્ય થઈ પડી છે. માટે પ્રત્યેક મનુષ્યે કર્મ કરવાં જ જોઈએ. કર્મથી જ જગતનો ઉદ્ધાર છે.”

“પણ મારા જેવા સંસાર ત્યાગી સન્યાસીએ આવાં કર્મમાં શા માટે લિપ્ત થવું જોઈએ ! મારે સંસારનાં આવાં કુટિલ કારસ્થાનોમાં શા માટે ભાગ લેવો જોઈએ ? કેવળ પાપીના હાથમાંથી ધર્મમાનું રક્ષણ કરવા માટે, રાંકડી રૈયતને એક અધર્મી અને અત્યાચારી રાજાના હાથમાંથી છોડાવવા માટે. સંન્યાસીનો પરમધર્મ જગતમાં શાંતિ જળવવાનો છે, છતાં હું આવો પ્રિયહ કરવાને કેમ તૈયાર છું. હું પોતે જ આ યુદ્ધનું કારણ કેમ બન્યો છું ? માત્ર શાંતિની સ્થાપના માટે જ. આ યુદ્ધનું ભાવિ પરિણામ ત્રાસ, અત્યાચાર, પોકાર કિંવા ઉત્પાત નથી, પણ મહાન શાંતિ જ છે. એકવાર સર્વ પાપ પ્રતિમાનું વિદારણ કરવાથી તેમનાં પાપોનો જડમૂળથી લોપ થશે. મગધરાજ્યમાં ચિરકાળને માટે શાંતિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાઈ જશે ! શાંતિ કિંવા શીતળતાની સ્થાપના કરતાં પહેલાં બચંકર માનવયજ્ઞ કરી તેમાં અનેક નરોત્તી તથા તમામ પાપીઓની આહુતિ આપવી પડે છે અને તેનું પ્રત્યક્ષ દષ્ટાંત કુરુક્ષેત્રનું વિશ્વવિખ્યાત યુદ્ધ જ છે. કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધરૂપી યજ્ઞમાં અનેક પાપાત્માઓનું બલિદાન અપાયા પછી જ એક પ્રકારની શાંતિ છવાઈ ગઈ હતી. પાપીઓનો ક્ષય થયા વિના શાંતિ થતી નથી. અને એટલા માટે જ

કુંજવિહારી લીલાવતાર ભગવાન વાસુદેવે પોતાના સખા અર્જુનને વિશ્વત્રાસી કુરુક્ષેત્રના યુદ્ધ પ્રસંગે ઉપદેશ આપતી વેળાયે કહ્યું છે કે;—
 “ જ્યારે જ્યારે ધરાના વક્ષપરથી ધર્મ નષ્ટ થાય છે, પાપનો અતિરેક વધી જાય છે, ત્યારે મારે ધર્મના તથા ધર્માત્માના રક્ષણ માટે અને પાપ તથા પાપાત્માના વિનાશ માટે મનુષ્યાવતાર ધારણ કરીને પૃથ્વીપર આવવું પડે છે. ” આ સૂત્રમાં પણ એમજ સૂચવ્યું છે કે, પાપ અને પાપનો પ્રચાર કરનાર પાપાત્માઓ સર્વથા વિનાશને પાત્ર છે. રાજા ધનનંદ મહાપાપી છે, આત્મગરિમાથી અત્યારે તેની સ્થિતિ મદિરાનું પાન કરેલા મરકતના જેવી મદોન્મત્ત જની ગઈ છે. વિષય-લંપટતાએ તેને ધર્મ અને નીતિના શિખરપરથી પાપ અને અનીતિની ગહનગર્તામાં ગળડાવી દીધો છે ! તેના સાળા કપટકે અત્યાચાર અને ત્રાસ વર્તાવવાનો અવધિજ કરી બતાવ્યો છે ! આ સર્વ કારણોથી તેઓ બધા નાશને જ પાત્ર છે ! તેમનો નાશ થયા વિના પ્રજામાં શાંતિ સ્થાપી શકાય ખરી કે ? ત્રહિ-કદાપિ નહિ. જ્યાં સૂધી પાપનો લેશ માત્ર પણ અધિકાર હોય અને અનાચારનું થોડું ઘણું પણ આધિપત્ય ટકી રહ્યું હોય, ત્યાં સૂધી સાચી શાન્તિ સ્થાપી શકાતી નથી ! ”

બિચારો સરળ રાજકુમાર ચંદ્રગુપ્ત અને તેની માતા મુરાદેવી તો અત્યારે છેક નિરાધાર અવસ્થામાં આવી પડ્યાં તે, તેઓ સૂકાં ઈંધન સમાન છે એટલે મગધરાજના ક્રોધાગ્નિમાં બળીને ખાખ થતાં તેમને જરા પણ વિલંબ લાગે તેમ નથી. માટે તેમને પણ ગમે તેમ કરીને બચાવવાં જોઈએ. અધર્મીના હાથમાંથી ધર્માત્માનો છૂટકો કરાવવો જોઈએ. એક બળવાન મનુષ્યના હાથ તળે નિર્બળ મનુષ્ય દબાઈ ન જાય. તેની ખાસ સંભાળ રાખવી એજ સંસાર લાગીઓનો ધર્મ છે. જો કે આ સર્વ પ્રલયકારક ઘટનાઓના ઉત્પાદક તરીકે અગ્રગણ્ય નામ માફ પોતાનું જ આવશે. છતાં, હું તેનો લેશ માત્ર પણ ઉદારદાતા રહીશ નહિ. રણભૂમિમાં હથિયાર ઉઠાવવાની તેમજ અન્ય મનુષ્યનું લોહી રેડી મારા હાથને કાળા કરવાની મારી બિલકુલ ઈચ્છા જ નથી. હું તો માત્ર દિશાદર્શકનું કાર્ય બજાવીશ. કયે સમયે શું કરવું, એના સરળ ઉપાયો સમરકેતુ તથા તેના પક્ષકારોને બતાવીશ, તે સિવાય બીજું કંઈ પણ કરીશ નહિ. આમ છતાં લોકો મને દોષિત ગણશે અથવા તો મારી અપકીર્તિ કરશે, તો હું જરા પણ દુઃખી થઈશ નહિ. કારણ કે જેણે સંસારનાં સર્વ બંધનોથી મુક્તિ મેળવવી છે, તેને

કીર્તિ કિંવા અપકીર્તિનો ભય જ રહેતો નથી. યશ, ધન, માન, મિદ્ધત વગેરે પ્રાપ્ત કરવાની મહત્વાકાંક્ષાઓ ક્ષુદ્ર સંસારીઓની જ હોય છે, સંન્યાસીઓની હોતી નથી. આ યુદ્ધથી મને કશો લાભ થવાનો નથી, મારી કશી કીર્તિ ફેલાવવાની નથી અને તેની મને પરવાર પણ નથી. હું અત્યારે જે કાર્યમાં જોડાયો છું, તેમાં મારા સ્વાર્થનો અંશ માત્ર પણ નથી. માન કિંવા યશ મેળવવાની મારી બિલકુલ ઇચ્છા જ નથી. કેવળ કર્તવ્ય કરી બ્રહ્મવતું એજ મારો ધર્મ છે, મારા હૃદયનો મુખ્ય હેતુ છે. કર્તવ્યનો યત્ન પૂર્ણ કર્યા પછી હું પુનઃ વનવાસનો સ્વીકાર કરી મારાથી કદાચ કોઈ પાપ કરી જવાયું હોય, તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની મારી પ્રબળ ઇચ્છા છે ! મારા પરમ તપના પ્રભાવે હું મારા પાપોનું નિવારણ કરી શકીશ. ઇશ્વરના શાન્તિમય સ્થાનનો અધિકારી બની શકીશ. આ યુદ્ધ મારી કસોટી કરવા માટે જ નિર્માયું છે, હું તે કસોટી-માંથી પસાર થઇશ. મારા કર્મચક્રને નિર્વિઘ્ન પાર પાડીશ. અને અર્થ સાધ્યામિ વા દેહં પાતયામિના સૂત્રને સિદ્ધ કરી બતાવીશ.”

આણુક્ય જે સમયે પોતાના ઓરડામાં આવીને ઉપર્યુકત ચિંતામાં નિમગ્ન થયો હતો, તે સમયે તડિતા શકટારના મકાનમાં દાખલ થઈ ચૂકી હતી.

તેણે જોયું કે, નીચેના એક ઓરડામાં બેસીને શકટાર એક સળગતા દીપકના પ્રકાશમાં દ્રોઈ-એક પત્ર વાંચવામાં ગુંથાઇ ગયો હતો. તેનું ધ્યાન તે પત્રમાં જ હતું.

તડિતાએ કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના છાયાની પ્રતિમા પેઠે તે ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો. તેની ચાલવાની ગતિ એટલીબધી ધીમી હતી કે, શકટાર તેના આવવાના સમાચાર પણ જાણી શક્યો નહિ. કે જાણે દ્રોઈએ અચાનક આવીને પોતાના ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો છે !

દેટલીક વાર પછી, તેણે પોતાની તે ચિંતાતુર અવસ્થામાંથી મુક્તિ મેળવીને બીજી તરફ જોયું તો તેને જણાયું કે, પોતાની સન્મુખ એક અર્ધ અવગુંઠનવાળી મનોહારિણી રમણી ઉભેલી છે !

શકટારે પ્રથમ મનમાં વિચાર્યું કે, હાલિતા જાણે પોતાના ઓરડામાં ઉભી ને તેની કાર્યપદ્ધતિનું નિરીક્ષણ કરી રહી છે !

તેણે તેના બ્રમમાં રહીને જ પૂછ્યું કે;—“ હાલિતા ! તું અત્યારે અહીં શા માટે આવી છે ? ”

પરંતુ તે અર્ધ અવગુંઠનથી પોતાના મુખને ઢંકી દઇને શાંત

ઉભી રહેલી રમણીએ વીણાના મધુર સ્વને પણ પોતાની પ્રતિસ્પર્ધામાં પરાજિત કરી દેતેલા કોમળ સ્વરથી કહ્યું કે;—“ શકટાર ! મંત્રિન ! ! હું આપની લલિતા નથી, તડિતા છું.”

શકટારે ધાર્યું કે, લલિતા અત્યારે પોતાની મસ્કરી કરી રહી છે. કારણ કે, તે સ્થળે તડિતાના આવવાની કાંઈ સંભાવના જ નહોતી. તેમજ વળી તે રમણી જ્યાં ઉભી હતી ત્યાં ઝાંખો અંધકાર છવાયેલો હોવાથી તેનું મુખ પણ સ્પષ્ટ જોઈ શકાતું નહોતું.

આથી શકટાર ભ્રમમાં પડ્યો અને હાથમાં ખતી લઈને તડિતા તરફ આવવા લાગ્યો, આ જોઈને તડિતાએ પોતાના મુખપરનો ધુંધટ ખોલી નાંખ્યો. તેના રૂપના તેજથી જાણે તે ઉજળા દીપકે મલિનભાવ ધારણ કર્યો. તડિતાના તેજસ્વી મુખ આમળ દીપકનો પ્રકાશ મંદ પડી ગયો.

વિસ્મિત થયેલા શકટારના હાથમાંથી જાણે આ સમયે તે દીપક પડી જશે કે શું એવો ભાસ થવા લાગ્યો. પરંતુ તેણે જરા સંભાળ રાખી પોતાની અન્યયર્થિને દબાવીને ચમકિત ભાવથી પૂછ્યું કે;— તડિતા ! આ તડિતા ! તું અહીં શી રીતે આવી ? ક્યારે આવી અને કોની સાથે આવી વાર ? ”

ત્યાર પછી શકટારે તડિતાનો હાથ ઝાલીને એક આસનપર બેસાડી, વિસ્મયથી વિમુગ્ધ થયેલા ચિત્તે પૂછ્યું કે;—“ આવી અધારી રાત્રે તું અહીં શા માટે આવી છે ? તારા આવવાનું શું કારણ છે તથા તને માફ આ મકાન કોણે ખતાવ્યું છે વાર તડિતા ! ”

તડિતાએ એક પ્રકારના તિરસ્કાર સૂચવનારા સ્વરથી કહ્યું કે;— “ તમે અતિ નિષ્ઠુર છે, એક અમળાના હૃદયની વેદનાને જાણી શકવાને માટે સર્વથા અયોગ્ય છો, તેથી જ આવી અન્યયર્થી ભરેલા સવાલો પૂછી રહ્યા છો ? પોતાને ત્યાં આવેલા અતિથિને આવવાનું કારણ કોઈ ખરો આર્યનામ ધારક પુરુષ પૂછી શકે ખરો કે ? તમારા આ સવાલોથી મને અન્યયર્થી થાય છે કે, તમારા જેવા બુદ્ધિમાન અને દક્ષ પુરુષ પણ અતિથિનું આવું અમર્યાદિત અપમાન કરી શકે છે ખરા ! હું દૈવયોગને આધીન થઈને આજે અહીં આવી પહોંચી છું. પરંતુ મારા પોતાના કોઈ પણ સ્વાર્થની સિદ્ધિને માટે નહિ, કેવળ તમારા સ્વાર્થની સિદ્ધિને માટે જ આવી છું. મારો અહીં આવવાનો હેતુ માત્ર તમારું કલ્યાણ કરવાનો જ છે. મેં જગતના સર્વ સંખ્યે તોડી દીધા

છે, એટલે હવે મારો પોતાનો સ્વાર્થ પણ નષ્ટ થયો છે. સંસારત્યાગીને સ્વાર્થની કશી આવશ્યકતા જ હોતી નથી. ”

શકટાર તડિતાના આવા તિરસ્કારસૂચક ઉત્તરથી સહજ સર્માધને કહેવા લાગ્યો કે;—“ તડિતા મને એવી આશા નહોતી કે, તું મારા સવાલોથી આટલી બધી ગુસ્સે થશે. મેં તારા અપમાન માટે એ સવાલો પૂછ્યા જ નહોતા. મારો સ્વભાવ જ હમણાં એવો થઈ ગયો છે. મારી પ્રકૃતિ બગડી ગઈ છે અને તેથી જ તને આવાં તિરસ્કારના વચનો કહેવાઈ મયાં છે, તો મન ક્ષમા કર. પરંતુ જો તને અડચણ ન હોય તો જણાવ જોઈએ કે, અત્યારે તું મારાં કયા સૌભાગ્યને શોભાવવા આવી છે ? ”

તડિતાએ હસીને કહ્યું;—“ જો તમારા ભાગ્યનું પરિવર્તન કરવાની મારી ઇચ્છા જ ન હોય, તો પછી આટલાં દુઃખો વેસીને હું કુસુમપૂરથી અહીં તમારી પાસે આવું જ શા માટે ? ”

આમ કહીને તડિતાએ પોતાના આવવાનું કારણ દર્શાવી કુસુમપૂરથી મલયપૂર આવતાં માર્ગમાં જે જે બનાવો બન્યા હતા તથા આણક્ય મુનિએ જે અપૂર્વ મહત્તા દર્શાવી હતી તે સંબંધી બધી હકીકત શકટારને જણાવી દીધી. શકટાર તે બધી ખીના સાંભળીને ઘણું જ અન્યથ થયો.

ત્યાર પછી તડિતાએ કહ્યું કે;—“ માર્ગમાં આવી આવી અનેક આફતો નડે છે, એમ ધારીને જ હું પ્રમાણે આવતી નહોતી. આજે દુષ્ટ કપટકે મારાપર ભારી હલ્લો કર્યો હતો અને મારા પતિવ્રતની પાયમાલી કરવાની તૈયારી પણ કરી હતી. પરંતુ ભગવાનની ઇચ્છાથી મારા નારીજન્મનું સન્માન સાચવી શકાયું છે અને મહામુનિ દયાળુ આણક્યદેવની સહાયતાથી હું બ્રહ્મ થતી અટકી શકી છું. પણ હશે જે બની ગયું છે, તેને સંભારવાની અત્યારે કશી જરૂર જણાતી નથી. હું ભગવાનની અતિ પ્રિય પાત્રા છું કે એક મહા ભયંકર આફતમાંથી મુક્તિ મેળવી શકી છું. તે બદલ હું તેમને ધન્યવાદ આપું છું. ”

આ સાંભળીને શકટાર બોલ્યો કે;—“ ખરેખર તેમજ છે, ઇશ્વરનીદયા અપરંપાર છે. તેઓ પોતાના આશ્રિતોનું ઇષ્ટ કરવામાં જરાપણ સંકુચિત થતા નથી. તેમની અગાધ કરુણાના યોગે જ આ બ્રહ્માંડ ટકી શક્યું છે ! ધર્માત્માઓ ધર્મનો નિભાવી શક્યા છે તથા સાધ્વી સતીઓ પોતાના પવિત્ર પાતિવ્રતની રક્ષા કરી શકી છે ! ધર્મના પક્ષ

પાતી પરમાત્મા પાપનો વિજય કદાપિ થવા દેતાજ નથી, પાપના નાશ અર્થેજ ભગવાને મધુ નામક રાક્ષસનો વધ કર્યો, કંસનું કાસળ કાઢ્યું, રાવણને રણમાં રાખ્યો અને બલિરાજને પાતાળમાં ચાંપ્યો છે. તેમના રાજ્યમાં પાપનો પરાજય જ થાય છે. ધર્મનો પ્રકાશિત સૂર્ય જ ચળકી રહે છે. પરંતુ તારાપર જ્યારે કપટ કે આક્રમણ કર્યું—તે વખતે અહામુનિ ચાલુક્ય ત્યાં શા માટે આવ્યા હતા ? એવા ભયંકર જંગલમાં અચાનક તેમની મુલાકાત શી રીતે થઈ શકી તથા તેમણે તારો ખચાવ શી રીતે કર્યો, તે વિષયમાં તું કાંઈ જાણે છે ખરી કે ?”

પ્રત્યુત્તરમાં તડિતાએ બધી હકીકત કહી સંભળાવ્યા પછી કહ્યું કે;—“ તે વિષયમાં હું કાંઈ વધારે જાણી શકી નથી, છતાં એટલું તો અવશ્ય કહી શકું છું કે, તેઓને તે વેળાએ ભક્તવત્સલ ભગવાને જ મારી છજ્જનું રક્ષણ કરવા માટે મોકલી આપ્યા હતા. તેમની સાથે જ એ યોદ્ધા પુરુષો હતા, તેમણે જ મારા સત્તુઓપર આક્રમણ કરીને મારા સન્ન્યાનની રક્ષા કરી છે. ”

શકટારે કહ્યું કે;—“ જે થયું હતું તે થઈ ગયું છે, હવે તે સંબંધમાં ચિંતા કરવાનું કાંઈ કારણ નથી. જે વીતી ગયું છે તેની વિશેષ વિવેચના કરવાની જરૂર નથી. તું અત્યારે થાકી ગઈ છે, માટે ઉપર ચાલ, લલિતા તારી પરિચર્યા કરશે. તારો થાક ઉતારવાની યોગ્ય યેષ્ટા કરશે. ”

તડિતાએ પૂછ્યું;—“ લલિતા કોણ છે ?

“ મારી અર્ધાંગના—મારી પ્રિયતમા ? ”

“ મેં સાંભળ્યું હતું કે, તમે તેનો ત્યાગ કર્યો હતો ! ”

“ હા—તે વાર્તા તદ્દન સત્ય છે ! ”

“ તેમ કરવાનું કંઈ કારણ ? ”

“ કેટલાક સાંસારિક બનાવો ? ”

“ એવા તે શા બનાવો બન્યા હતા વારં ? ”

“ મનુષ્યના મનને ખિન્ન બનાવે તેવા ? ”

“ ત્યારે શું લલિતા કુપયગામિની થઈ હતી ? ”

“ ના—બિલ્કુલ નહિ, તે વિષયમાં તે અતિ પવિત્રા છે ! ”

“ સારે ? ”

“ તેણે મને અસંતુષ્ટ કર્યો હતો ?

“ શા વિષયમાં અસંતુષ્ટ કર્યા હતા વારં ? ”

“ તેના વિચિત્ર સ્વભાવથી માફે મન સમજ ખાતું થઈ ગયું હતું!”

“ વાર, ત્યારે પુનઃ તેનો સ્વીકાર શા માટે કર્યો ? ”

“ તેના અતિ ઉપકારને લીધે ? ”

“ તેણે એવા તે શા ઉપકારો કીધા છે ? ”

“ જીવનદાન જેવો મહાન ઉપકાર કરી તેણે મને મરણના મુખ-
માંથી બચાવ્યો છે ? ”

“ ત્યારે શું કારાગૃહમાંથી જે એક રમણીએ આપનો ઉદ્ધાર કર-
વાની અફવા સંભળાય છે, તે રમણી આ લલિતા-તમારી પ્રિયતમા
લલિતા જ હતી. ”

“ હા-તેજ-મારી સૌભાગિની હતી ! ”

“ અત્યારે તમને તે સંતુષ્ટ રાખી શકે છે ખરી કે ? ”

“ ધણી જ સારી રીતે ? ”

“ તમને તેના તરફથી આનંદ મળે છે કે ? ”

“ હા—ધણેજ. ”

“ તમારા ઉદ્ધાર તેણે શી રીતે કર્યો હતો વાર ? ”

“ કારારક્ષક ચંદ્રપાલ ત્યાં બ્રહ્મદેવતા ચાલુમ્બની સહાયતા મેળવી
અગાધ પરિશ્રમ વેઠી તેણે મારા જીવનને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવ્યું છે.
એ બધી બીના શું તું છેક જ વિસરી ગઈ? પણ હશે હવે ઉપર ચાલ
અને જરા આરામ લઈ ભોજન કર. ધણેજ દ્વરથી આવવાથી તું
થાકી ગઈ હશે. ”

તડિતાએ મનમાં ને મનમાં જ કાંઈક વિચાર કર્યા પછી, એક
ઉંડો નિસાસો નાંખી બહુ જ ધીમા અને નમ્રતાભર્યા સ્વરથી કહ્યું કે:-

“ ઘટનાવશાત્ જ્યારે આજે હું તમારી ત્યાં આવી ચઢી છું, ત્યારે
તમારા આતિથ્યનો સ્વીકાર મારે અવશ્ય કરવો જ પડશે. પરંતુ એક
વાર્તા કહ્યા વિના હું અહીંથી હમણાં ચાલી શકીશ નહિ. ”

“ કઈ વાર્તા ? ”

તડિતાએ ઉત્તર આપ્યું કે;—“ તે દિવસે તમે જ્યારે મારે ત્યાં
કુસુમપૂર આવ્યા હતા, ત્યારે તમારા મનમાંથી કોઈ એક વાર્તા શરૂ
કેળે સમયના અભાવે બહાર ન નીકળતાં મનમાં ને મનમાં જ છૂપાઈ
રહી હતી. અથવા તો તમે પોતે જ છૂપાવી રાખી હતી. પરંતુ તે
સમયે તમે મારી પાસે કોઈ એક ખાસ કારણસર જ આવ્યા હતા,
એમ મારાથી અનુમાન કરી શકાયું હતું. તમે તમારા ઉદ્દેશ મને નહિ

જણાવો તો હું તમારા આતિથ્યનો સ્વીકાર કરીશ નહિ. જ્યારે તમે તમારા મનની ધધી વાતો ખોલીને મને કહી સંભળાવશો, ત્યારે જ હું તમારી મેહમાનગતનો સ્વીકાર કરીશ. ”

“ તડિતા ! હું આ રાજરાજ્યેશ્વર સુમરકેતુના કોઈ એક કામમાં તારી સહાયતા લેવા માટે જ તારી પાસે આવ્યો હતો, મારા પોતાના કોઈ પણ કાર્ય માટે આવ્યો જ નહોતો. ”

“ કહો જોઈએ કે, મારા તરફથી તમે શી સહાયતાની આશા રાખો છો ? મને કયું કાર્ય સોંપવા ઇચ્છો છો. તમારા આશ્રયદાતાના તથા તમારા પરિવારના રક્ષણ માટે હું દરેક પ્રકારની સહાયતા આપવાને કબૂલ થાઉં છું. જ્યારે તમારા પ્રેમને જ મેં માફ સર્વસ્વ સોંપી દીધું છે, તો પછી તમને પોતાને માફ લોહી રેડી આપતાં પણ હું જરાય સંકુચિત થઈશ નહિ. તમારું છે અને તમને અર્પણ કરીશ. આ હૃદય તમારું વેચાણ છે, અત્યારે તેના પર મારો કશો અધિકાર નથી, પણ ખરા અધિકારી તમે જ છો. માટે કહો જોઈએ વાંકે કે, આ દીન અબળા તરફથી તમે કેવા પ્રકારની સહાયતા પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા રાખો છો ? સેવિકાને શું કામ સોંપવા માગો છો ? ”

“ તડિતા-તડિતા, તે કાર્ય ધણું જ કઠિન છે-તારાથી તે બની શકશે ખરું કે ? ”

“ કેમ નહિ બને ? ચંકોરી ચંદ્રને માટે સર્વસ્વ અર્પણ કરે છે, તેવી જ રીતે આ અબળા પણ પોતાના પ્રિયતમને માટે બધું કરી શકશે. સમય આવ્યે પોતાનું લોહી પણ રેડી બતાવશે અને આદર્શ પ્રેમિકાના નામનો સમસ્ત સંસારને પરિચય કરાવી આપશે ? મંત્રીજી ! આ તડિતાની બીરુપા ભરેલી એક તુચ્છ અને સ્વાર્થપરાયણા ભરેલી ભામિની ન ધારતા. સમય આવ્યે એક આદર્શ વીરાંગનાની પેઠે હું માફ હૃદય પણ ચીરી આપું તેવી છું. ”

તડિતાનાં આવાં સતેજ વચનો સાંભળી મંત્રી શકટાર અજબબચ્યો અને પછી કાંઈક વિચાર કરી બોલ્યો કે;-“તડિતા, મને તારામાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે, તું દરેક કાર્ય કરવાને શક્તિમાન છે. તારો આ બીષણ વૈરાગ્ય, અપૂર્વ સ્વાર્થ ત્યાગ તથા એકાગ્ર મનોભાવ આદિ સર્વ તારી શક્તિનાં જ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો છે અને એટલા માટે જ હું તને માનિની નહિ પણ દેવી તરીકે સંબોધી ચૂક્યો છું. બે હવે સાંભળ ! જ્યારે હું તારે ત્યાં આવ્યો ત્યારે તેમાં મારા પોતાના કરતાં આ પહાડી

પ્રદેશના રાજાનો તથા તેની રાજભક્ત પ્રજાનો સ્વાર્થ વિશેષ હતો. કારણ કે, અત્યારે તેમની દ્રવ્ય સંબંધી સ્થિતિ જોઈએ તેવી સારી નથી, તેથી તેઓ મગધરાજ જેવા અતુલ સંપત્તિશાળી રાજાની સહાયે ટકાવ કરી શકશે કે કેમ તેનો હજી સવાલ જ છે. આ કારણથી હું તારી પાસે દ્રવ્યની ભિક્ષા માગવા આવ્યો હતો. આમાં તારી જન્મભૂમિ મગધનું પણ અમુક અંશે હિત સમાયલું છે. કારણ કે, દ્રવ્યની સહાયતાથી રાજકુમાર અંદ્રગુપ્ત જેવો ન્યાયી અને ધર્માત્મા પુરુષ મગધનો અધિશ્વર થવાનો છે ! આમ થવાથી પ્રજાજનોની પીડા દૂર થશે તથા મગધમાં થતા અનેક અનાયારો અટકી જશે. મારા મંત્રીત્વના અરસામાં મેં તારા પિતાને નગરશેઠના પદ પર સ્થાપિત કરીને બહુ જ સન્માન અપાવ્યું હતું તથા ‘મગધરાજ્યના માનવંતા સહાયક’ તરીકેની પદવી પણ અપાવી હતી અને તેના યોગે તેઓ પોતાની અખૂટ દોલતમાં પણ પુષ્કળ વધારો કરી શક્યા હતા. પરંતુ સમયના જવા સાથે તેમજ મારા મંત્રીપદ પરથી પદબ્રષ્ટ થવા પછી પાપી રાક્ષસમંત્રીએ તેમની તે પદવી છીનવી લીધી હતી. મગધના નરીન રાજા ધનનંદે પણ તે દુષ્ટ અને નીચ મંત્રી રાક્ષસની સલાહથી તારા પિતાને રાજ્યના અનુગ્રહથી વંચિત કરી દીધા હતા. મને જણાય છે કે, આ વાર્તા તે કદાચ તારા પિતા પાસેથી સાંભળી પણ હશે.”

“ દયાળુ દેવી તડિતા ! અત્યારે રાજા સમરકેતુને નાણાંની ઘણી જ જરૂર છે, માટે તારી પાસેથી એ દ્રવ્યની ભિક્ષા માગવા માટે જ હું તારી પાસે આવ્યો હતો, પરંતુ લજ્જાને લીધે માફ મુખ ઉઘડી શક્યું નહોતું અને તેથી જ તારી આગળ મારાથી મારા મનનો ઉદ્દેશ વ્યક્ત થઈ શક્યો નહોતો. ”

આ સાંભળીને તડિતાએ હસતા મુખથી કહ્યું કે;—“ આવી નજીવી બાબતમાં તમે આટલોબળે સંકોચ રાખ્યો ? અરે મને વાત પણ ન કરી ? મગધરાજ ધનનંદ મારા પિતાનો પ્રયત્ન શત્રુ છે અને તમારી આવી દુર્દેશાનું કારણ પણ તેજ છે ! જે તમારો શત્રુ છે, તમારા નાશને માટે કુટિલ કારસ્થાનો રચી રહ્યો છે, તેના નાશને માટે, તમને જેટલું જોઈશે તેટલું દ્રવ્ય હું તમને પૂરું પાડીશ. મારા પિતાની મૂકેલી જે કાંઈ જમીન વગેરે સંપત્તિ હતી, તેનો જ હજી મેં વ્યય કર્યો છે, બાકી મણિમુક્તા, હીરા અને જરજવાહિર આદિ સર્વ અખંડ છે, મેં તેમાંથી જરા પણ નષ્ટ કર્યું નથી. નહિ નહિ તોય પાંચ સાત કરોડ

રૂપિયા તો હમણાં જ મારા ખજાનામાંથી મળી આવશે, એ વિષયમાં તમે મારો બિલકુલ સંકોચ રાખશો નહિ. એ ધન મેં તમને પ્રથમથી જ અર્પણ કરી દીધું છે, માટે હવે મને તેની કશી આવશ્યકતા નથી. તમને જ્યારે જોઈએ ત્યારે ભંડાર ખુલ્લો છે, ખુશીથી આખા ખજાનાનું દ્રવ્ય લઈ જાઓ.”

શકટાર તડિતાના હૃદયની મહત્તા તથા ઉદારતા જોઈને વિસ્મિત અને વિમુગ્ધ થયો. ધણી દિવસ પછી તેણે આજે તડિતાના બંને હાથ ઝાલીને કહ્યું કે;—“ ધન્ય છે, પરોપકારિણુ વનિતા તને અને તારી અપૂર્વ ઉદારતાને અનેકવાર ધન્ય છે ! ખરેખર, તું આ સંસારમાં સ્વાર્થ-ત્યાગની એક આદર્શ પ્રતિમા છે. તારા જેવી અખળાઓને લીધે જ આ દેશ ઉજ્જવલ બની ગયો છે. મારા માટે તે અનેક સંકટો વેઠ્યાં છે, તારા સર્વ વૈભવોનો ત્યાગ કરે છે, તેથી હું તારો અત્યંત ઋણી છું. તારા ઉપકારનો બદલો મારાથી કદાપિ વાળી શકાય તેમ નથી જ.”

“ મંત્રીજી ! હું અહીં તમારી પ્રશંસા સંભળવા આવી નથી, કેવળ એક કાર્યની સિદ્ધિ માટે જ આવી છું. માટે જણાવો જોઈએ કે, તમે મારા તે અતુલ ધનભંડારનો સ્વીકાર કરવાને કબૂલ થાઓ છો કે નહિ વાર ? રાજ સમરકેતુની આવી સ્થિતિમાં તમારે તે ધનનો સ્વીકાર અવશ્ય કરવો જ પડશે. જો તેમ નહિ કરે તો મને અત્યંત દુઃખ થશે અને મારા મનમાં એક પ્રકારની દારૂ દુશ્ચિન્તાનો ઉદય થશે.” તડિતાએ પોતાની વાત પર ખાસ વજન મૂકીને કહ્યું.

શકટાર આથી મહાવિચારમાં પડી ગયો. કેટલીક વાર સૂંધી કાંઈક વિચાર કર્યા પછી તે બહુ જ ધીમા અવાજે બોલ્યો કે;— “ તડિતા, તું આમ ઉતાવળી ન થા, સમય આવ્યે હું તારા દ્રવ્યનો અવશ્ય સ્વીકાર કરીશ. પણ તે પહેલાં મારા હૃદયની ખીજ એક વાર્તા સાંભળી લે. હાલમાં ચાણક્યની સલાહથી મેં આ પ્રમાણે દ્રવ્ય એકઠું કરવાના વિચારને માંડી વાળ્યો છે. તેમણે આ પહેલાં એકવાર મને કહ્યું છે કે;—“ શકટાર, એક વારસ વગરની અખળાનું ધન, એમને એમ લઈ લેવું બ્યાજબી નથી. પ્રથમ આપણે તેને તે વિષયમાં બરાબર સમજાવવાની ખાસ જરૂર છે. તેમજ તે તડિતાની સાથે મારે મુલાકાત લેવાની પણ જરૂર છે. હું તેની સાથે કેટલીક વાતચીત કરવાની ઇચ્છા રાખું છું. તેમજ તેની સાથે એક પ્રકારની સલાહ પણ કરવા માગું છું.” તડિતા ! તેમને તારી મુલાકાત લેવાનું કારણ ખીજું કાંઈ જ નથી,

કેવળ એક પ્રકારનું દૌત્તલજ છે. તે તને પોતાના એક ગુપ્ત કાર્યમાં પ્રવૃત્ત કરવા ઇચ્છે છે ! તારી સહાયતા લેવા માગે છે. મને માફ કરજે તડિતા ! કે મારે તે બ્રહ્મતેજ પૂર્ણ બ્રાહ્મણની તે વાતનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો છે. હું તેમના વચનથી એક ડગલું પણ આગળ ભરતો નથી. તેઓ જે કાર્ય બતાવે છે, તેજ કહું છું. હું તેમની બ્રહ્મશક્તિને આધીન બની ગયો છું અને એ આધીનતાના પ્રભાવે જ મારું તથા તારું ઉભયનું કલ્યાણ થાય, એવી મને આશા રહે છે ! ચાણક્ય મહાચાલાક છે. તેના જેવો ચતુર અને નીતિપરાયણ નર અત્યારે આખા આર્યાવર્તમાં મળવો મુશ્કેલ છે. તેનાં રચેલા “ દૌત્તલ્ય સૂત્ર ” અને ‘ચાણક્યનીતિ’ વગેરે ગ્રંથો મનુષ્યને દેવત્વ પ્રાપ્ત કરાવી શકાવે તેવા છે. તેના ચારિત્રના પ્રભાવે તે ધારે તે કરી શકે છે. તેના જેવા બુદ્ધિમાન અને ન્યાયી આત્મા વિરલજ મળશે. તેના તેજની એવી અપૂર્વ શક્તિમાં અંગ્રહને મેં મારા તથા તારા ઉભયના પ્રેમની વાર્તા પણ તેને વિદિત કરી દીધી છે. મારો તેમનામાં દૃઢ વિશ્વાસ છે. અને આધુનિક સમયમાં તેજ મારો ઉદ્ધાર કરશે, એની મને સંપૂર્ણતાથી ખાત્રી છે. ” પણ હવે એ વાતને વધારે લંબાવવાની કાંઈ જરૂર નથી. લે આ તારા ધનભંડારની ચાવી હમણાં તો તારી પાસે જ રહેવા દે. જો કદાચ અમને જરૂર પડશે તો અમે તારી પાસેથી જોઈતું દ્રવ્ય માગી લઈશું. હવે તારી પાસેથી જોઈતી મદદ માગવામાં અમે જરા પણ સંકુચિત થઈશું નહિ. મારી પ્રિયતમા લલિતા પાસે પણ તારા જેવોજ એક અખૂટ દ્રવ્ય ભંડાર ભરેલો છે, તેમાંથી જ અમારું કાર્ય ચલાવીશું. તે ધનભંડારમાં ભરેલા દ્રવ્યનો વ્યય કરવાથી આ યુદ્ધનો બધો ખર્ચ ઉપાડી શકાશે. એમાં કોઈ પણ પ્રકારની બાધા આવશે નહિ. ”

આ સાંભળીને તડિતા નિરાશા સૂચક સ્વરથી બોલી કે;—“ ના, હું મરા વચનથી બ્રહ્મ થવા ઇચ્છતી નથી. આપી દીધેલા દ્રવ્યની અધિકારણી થવાની મારી બિલકુલ ઇચ્છા જ નથી. તમે તે દ્રવ્યનો ગમે તે બદાખસ્ત કરો, મારે તેની સાથે હવે કશોય સંબંધ રહ્યો નથી. મારા જેવી ત્યાગિની અખળાને દ્રવ્યની શી જરૂર છે. કાગળ કે, દ્રવ્ય એ જ સર્વ અનર્થોનું મૂળ છે. દ્રવ્યને માટે જ મહાન મહાન નરો વિનામોતે માર્યા ગયા છે, તો પછી મારા જેવી નિરાધાર અને સહાયતાહીન અખળાનું શું ગણું ? હું હવે તે જોખમ સામ્રવવા માગતી નથી. પારકી થાપણ રાખવાની મારી બિલકુલ ઇચ્છા નથી. તેમજ તે દ્રવ્ય જરૂર, તેમાં

મારો પોતાનો પણ અમુક અંશે સ્વાર્થ સમાયલો છે, ત્યારેપછી મારે તે ધનને સંભાળવાની શી જરૂર છે ! મેં એ દ્રવ્ય મારા પિતાના અપમાનનું વૈર વાળવા માટે આપ્યું છે, કોઈ ખીજના સ્વાર્થ માટે આપ્યું નથી. તે દ્રવ્યના વ્યયથી અનેક સતી નારીઓનાં શીલનો, કુમારી કન્યાઓના કુમારી ધર્મનો અને અનેક નિરાધાર બાળકોને માતાપિતા-હીન થતાં અટકવાનો સંભવ રહે છે, તેથી મને પાપ નહિ કિંતુ એક પ્રકારનું પુણ્ય જ થવાનું છે. હું તે દ્રવ્યના વ્યયથી મહાપુણ્યશાલિની થવાની છું, હો આ ચાલી મારી પાસે જ રાખવાનું કાંઈ કારણજ નથી. હવે એ ધન બંડારપર મારો બિલકુલ અધિકાર જ નથી. મારી આવી પ્રાર્થના હોવા છતાં પણ જો તમે તે દ્રવ્યનો અસ્વીકાર કરશો તો મને તેથી ધણું જ દુઃખ થશે.”

તડિતાના આટલો બધો આગ્રહ જોઈ વ્યર્થ વાદવિવાદ કરવાનું અનુચિત ધારીને શકટારે તડિતાના હાથમાંથી ચાવી લઈ લીધી. આ સમયે શકટારની સ્થિતિ વિચિત્ર થઈ હતી. તે તડિતાની આટલી બધી ઉદારતા તથા દ્રવ્ય તરફની નિસ્પૃહતા જોઈને મુગ્ધ બની ગયો હતો. તેના મુખપર એક પ્રકારના આનંદ તેમજ વિષાદની મિશ્રિત છાયા છવાઈ ગઈ હતી. તે પોતાના મનમાં જ વિચારી રહ્યો હતો કે;—“ખરેખર આવી અતુલ ગુણધારિણી અબળાના પ્રેમનો અસ્વીકાર કરવામાં મેં એક મોટી ભૂલ કરી છે. હંસણીને મેં કાળી કાગડી જ ગણી કાઢી હતી. હાય ! હું હતભાગી છું, મહા દુર્ભાગી છું, નહિ તો આવું અમૂલ્ય રત્ન મારા હાથમાંથી શા માટે ચાલ્યું જાય ! પણ ત્યારે શું હજી તેનો સ્વીકાર કરી શકાય તેમ નથી, ના—તેથી મરી જીવનદાયિની લલિતાના હૃદયપર ભયંકર આઘાત થવાની સંભાવના રહે છે. લલિતા મારી જીવનોદ્ધારિણી છે, ત્યારે આ મારા જીવનમાં અમૃતનો સંચાર કરનારી કોઈ મહામાયા છે.” હાય દુર્ભાગી શકટાર ! તને તારા ભાગ્યે ભ્રમણાના કૂપમાં ફેંકી દીધો છે, નિરાશાની ગહન ગર્તામાં ધકેલી દીધો છે.”

આ પ્રમાણે વિચાર કરતો કરતો શકટાર એક જડ પ્રતિમાની પેઠે ત્યાંજ ઉભો રહ્યો, તેના મુખમાંથી કેટલીકવાર મૂઘી એક શબ્દ પણ નીકળી શક્યો નહિ. આ જોઈને તડિતા પણ ગભરાઈ મઘ, તેણે શકટારનો હાથ ઝાલી તેને હલાવીને કહ્યું કે;—“ મંત્રીજી ! શા વિચારમાં પડી ગયા છો ! આમ વિચારમગ્ન કેમ બની ગયા છો ? અત્યારે આપના મનમાં આવી ગમગીની કેમ છવાઈ મઘ છે ? શું આપના હૃદ-

યમાં કોઈ નવીન વાસનાને ઉદ્ભવ થઈ આવ્યો છે ! અથવા તો મારા પ્રત્યેના અપૂર્વ અનુરાગનો દીપક પુનઃ પ્રજ્વળી ઊઠ્યો છે ? વાઝ જો તેમ હોય તો તે આશાને વિદારી દેજો. મારી આશાનો ત્યાગ કરજો. હવે તે વસંત ઋતુ ચાલી ગઈ છે અને ભયંકર ઉકળાટ ઉપજવનારા નિદાધે તેનું સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે ! હવે તે સમય નથી, તે આનંદ નથી, તે શાંતિ નથી. અત્યારે તો કેવળ નિરાશા અને શુષ્કતા જ વ્યાપેલી છે. તેમજ તમારા શિરપર એક કઠિવ કર્તવ્યનો ભાર આવી પડ્યો છે, તેથી તે આશા સફળ થવી મહામુશ્કેલ છે. ”

“ હા તડિતા, આજથી કેટલાક કાળ પૂર્વે તારા હૃદયની જેવી વિચિત્ર સ્થિતિ થઈ હતી, તેવી જ મારી પણ થઈ છે. મારા મનમાં મારા કરેલા કર્મનો દાવાનળ પ્રજ્વળી ઊઠ્યો છે ! તારા જેવી અપૂર્વ ભક્તિમતી લલનાના વિશુદ્ધ અનુરાગનો અસ્વીકાર કરવામાં મેં મહા પ્રમાદ કર્યો છે. હૃદયની કોઈ કન્દરામાં મને એવા જ ભણુકારા સંભળાયા કરે છે કે;—“ શકટાર, આ માયાવી સંસારમાં તું જે સ્ત્રી સમાજને વખોડતો હતો, સ્ત્રીઓના મહત્ત્વને ધિક્કારી કાઢતો હતો તેજ સ્ત્રીઓના અપૂર્વ આત્મત્યાગનાં દૃષ્ટાંતો તરફ એકવાર દૃષ્ટિ કર. જે લલિતાનો ત્યાગ કરીને તેં સદાને માટે તેને તારા અંતઃપુરમાં ન આવવા દેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હતી, તેની અલૌકિક શક્તિ તથા વિશુદ્ધ પતિપ્રેમ તરફ એકવાર દૃષ્ટિ કર. તે માયાળુ માનિની એજ તને મગધદેશના નરક જેવા બન્દીખાનામાંથી છોડાવીને સ્વતંત્રતાના ક્ષેત્રમાં લાવી મૂક્યો છે. જે ભક્તિમયી તડિતાને કૃત્રિમ કિંવા નશ્વર પ્રેમમાં લિપ્ત થયેલી ધારીને તું તેનો પ્રેમ સંપાદન કરતાં અચકાયો હતો, તે જ તડિતાએ કેવો ભયંકર સંન્યાસ ધાર્યો છે ? તારા હિતને માટે તેણે કેવો આત્મત્યાગ કર્યો છે ? માટે અજ્ઞાની જીવ ! તું એકવાર તારી પ્રમાદ નિદ્રાનો ત્યાગ કરી જાગીને જો કે, સંસારમાં સ્વર્ગની ઉત્પત્તિ કરવાનો અધિકાર પવિત્ર અળળાઓ ધરાવી શકે છે ખરી કે નહિ વાઝ ? મોહને આધીન થઈને કોઈ પણ કાર્યમાં એકદમ તારો અભિપ્રાય આપવાનું સાહસ ન કર ! આ સંસારની દરેક વસ્તુઓ અનુભવ કરવા યોગ્ય છે. અનુભવના પરિણામે ધનિસાદ પણ સારો જ આપી શકાય છે ! આ વિશ્વ માનવજાતિની પરીક્ષા માટે સરળાયું છે. એની કઠિન પરિક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થનારને જ નશ્વરનું અલૌકિક ખદ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. તડિતા તને આહે છે—ખરા જિગરથી આહે છે—જ્યાં તેં તેનો તિરસ્કાર કર્યો છે, એ તારી નિર્મ-

ળતાનું જ કારણ છે, તારો ધર્મ છે કે, તારે તેને તારા હૃદયનો અર્ધ ભાગ આપવો જ જોઈએ. તારા હૃદય પ્રથમ પણ્ય એ વ્યક્તિઓનો જ અધિકાર હતો તેમાંની એક વ્યક્તિ-એટલે તારી પ્રથમ પ્રત્ની મગધના કારામૃદમાં મૃત્યુ પામી છે અને ખીજી લલિતા જીવતી છે, માટે તારી પ્રથમ પ્રત્નીનો અધિકાર આ તડિતાને સોંપી દે. ”

“ શકટાર ! હવે મારી તે ઇચ્છા નષ્ટ થઈ છે. તમારી સાથે આલોકમાં સુખો ભોગવવાની મારી બિલકુલ ઇચ્છા નથી. મારો મોહ હવે દૂર થયો છે. હું હવે તમારી સાથે પારલૌકિક સુખો ભોગવવાની ઇચ્છા ધરાવું છું. તમારે મારા વિષયમાં જરા પણ ચિંતા કરવાની નથી. તમે મારો અસ્વીકાર કર્યો છે, તેમાં તમારો દોષ નથી, મારાં કર્મોનો જ દોષ છે. દરેક મનુષ્યને પોતાનાં પૂર્વસંચિત કર્મો અવશ્ય ભોગવવાં જ જોઈએ છે ! કર્મનાં ફળ ભોગવવાં એ જગતનો સરાસર નિયમ છે. હું હવે સંસારની માયાનિની જંગલોમાં પડવા માગતી નથી. દુઃખથી સળગતી દુનિયામાં મારા આત્માને દગ્ધ કરવાની મારી ઇચ્છા જ નથી. શાંતસ્વરૂપ સમ્યક્દાનંદનું ધ્યાન ધરી તેમના પવિત્ર રાજ્યમાં જઈ આપનો સાક્ષાત્કાર કરવાની જ હવે મને પ્રબળ વાસના થઈ આવી છે ! હું તમારો મારા પ્રત્યે આંતરિક પ્રેમ છે, તમે મને ગુમ-રીતે પણ ચાહો છો અને મારા પ્રેમનું મૂલ્ય આંકી શક્યા છો, એ જોઈને ધણીજ ખુશી થઈ છું અને મને પોતાને ભાગ્યશાલી માનું છું. એક નિરાધાર અબળાનો આ વિશ્વમાં તમારા સિવાય ખીજો કોઈ આધાર નથી, એમ જાણીને તમે તેના તરફ જે દયા દેખાડી છે, તેજ મારા માટે બસ છે. મને એથી વિશેષ મેળવવાની ઇચ્છા જ નથી. ઇશ્વર તમારું કલ્યાણ કરે. ”

“ વળી તમને જીવન જેવું અમૂલ્ય દાન આપનારી, તમારા પ્રાણ બચાવતી વેળાયે વેળાયે પોતાના પ્રાણને જોખમમાં નાખનારી અને તમારા બલા માટે પોતાના સર્વસ્વનો ત્યાગ કરનારી લલિતાના હૃદયપર સપ્રત્નીનો સળગતો અંગારો ચાંપવાની મારી ઇચ્છા જ નથી. હું તેની શોકમ થઈને રહું અને તેના યોગે તેના મનમાં એક પ્રકારનો ભયંકર આઘાત થાય એ મને પસંદ નથી. મારા માટે તે સુખમાં સ્વચ્છંદતાથી વિચરતી વામાંને યંત્રણા ભોગવવી પડે, દુઃખમાં પડવું પડે એ કોઈ પણ રીતે ઉચિત નથી. જે કે તે વિદુષી વનિતા હોવાથી મારા પ્રતિ અસૂચાનો ભાવ રાખે તેવી નથી, છતાં તે-તેના મનમાં તે

અવશ્ય દુઃખી થવાની જ ! ત્યારે હું મારા જીવનના એક ક્ષણિક સુખને માટે તે બિચારીને દુઃખના દાવાનળમાં નાખવાનો પ્રયત્ન શામાટે કરું ? હું દુઃખની અભ્યાસિની બની ગઈ છું, દુઃખને સહન કરતાં શીખી છે. એટલે મારાથી તે દુઃખો સહન થઈ શકશે, પરંતુ તેનાથી તેમ થઈ શકશે નહિ. આ સર્વ કારણોથી મેં આ કઠોર બ્રહ્મચર્યાવસ્થામાં જ રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, માટે મંત્રીજી, મારી એ નિશ્ચય પૂર્ણ થવાઘો તમે મને મેળવવાની ઇચ્છાનો ત્યાગ કરો. આ જન્મમાં મારો અને તમારો સંબંધ જોડાવાની સંભાવના જ નથી. તમે મારા પ્રતિ જે પ્રેમની લાગણી દર્શાવી છે, તેને જ હું મારા સૌભાગ્યનો રવિ માનીશ. તમારી પ્રિય પ્રતિમાના સ્મરણ અને પૂજનમાં જ માફ જીવન વીતાડીશ.”

“ તડિતા-તડિતા, ઓ ભલી તડિતા, તેં આજે આ હતભાગી શકટારને શંકાના સમુદ્રમાંથી નિશ્ચિંતવાના ઉધાનમાં લાવી મૂક્યો છે ! તારાં આ ઉદાર વચનોએ મારા હૃદયમાં આનંદનો ઉદ્ધિ ઉછળાવ્યો છે. લલિતાના વિષયમાં તું જે કહે છે, તે અક્ષરસઃ સત્ય છે, તેના ઉપકાર તમે હું એટલો બધો દયાયક્ષો છું કે, મારાથી તેની ઇચ્છા વિરદ્ધ એક પણ કાર્ય થઈ શકે તેમ નથી. માટે તારા કથનનો જ સ્વીકાર કરવો પડશે. ધન્ય છે આદર્શતાની પ્રતિમા તડિતા તને ધન્ય છે ! ”

આમ કહીને શકટાર કેટલીકવાર સૂધી કાંઈક વિચારમાં પડી ગયો અને થોડી વાર પછી પાછો બોલ્યો કે;—“ તડિતા, હવે ઉપર ચાલ, સમય ઘણો જ વીતી ગયો છે. તું તદ્દન થાકી ગઈ હો, તેમ જણાય છે, માટે ઉપર જઈને જરા આરામ લે. ”

શકટાર આગળ ચાલતો થયો એટલે તડિતા પણ છાયાની પેઠે તેની પાછળ પાછળ ચાલવા લાગી. શકટાર અને તડિતા ઉભય થોડી-વારમાં એક સીડી દ્વારા ઉપરના ભાગમાં પહોંચી ગયા.

આ સમયે લલિતાસુંદરી, શકટારના આવવાની વાટ જોતી નગતી બેઠી હતી. તેણે શકટારને અચાનક આવેલો જોઈને હસતા મુખથી કહ્યું કે;—“ લગભગ મધ્યરાત્રિ વીતી જવા આવી છે, છતાં તમારા રાજકાર્યનો અંતજ આવ્યો નથી ? તમારાં એવાં તે શા મોટાં કાર્યો છે કે, આટલો બધો વખત વીતી જાય છતાં જમવાનું પણ ખાન રહેતું નથી. હુતો તમારી વાટ જોતી કેટલીકવાર સૂધી બેસી રહી છું. મેં કાંઈ તમારી સાથે આટલી બધી વાર સૂધી બેસી રહેવાનું સાડું કર્યું નથી ? ”

શકટાર આગળ હતો, તેથી હાસ્ય મુખીલલિતા કેવળ શકટારને

જ જોઈ શકી હતી. તડિતાને તેણે જોઈ જ નહોતી ! એવામાં અચાનક શિકટારની પાછળ કોઈનો પદરવ સંભળાયો, એ જોઈને લલિતાએ જોયું કે જાણે એક સ્થિરતાથી ઉભેલી વીજળીની પ્રતિમા શિકટારની પાછળ સંતાયલી છે. આ જોઈને લલિતા આશ્ચર્યચકિત બની ગઈ.

લલિતાએ ધણુ દિવસ પહેલાં એકવાર તડિતાને જોઈ હતી. ત્યારે તે કિશોર અને યૌવનના સંધિસ્થાનમાં હતી. તેના શરીરપર તે સમયે તારુણ્યના અંકુરો સ્ફુટિત થતા જતા હતા. લલિતાએ તડિતાની આવી ગંભિરતાવાળી મૂર્તિ જોઈને વિચાર્યું કે, જાણે તે લાવણ્યમયી વિદ્યુતની પ્રતિમાએ તેને પોતાના સ્વરૂપ આગળ બહુજ ઝાંખી બનાવી દીધી છે.

તેમ છતાં પણ તેણે પોતાની શંકાતું નિવારણ કરનારા ઉદ્દેશથી શિકટારને ઉદ્દેશીને પૂછ્યું કે;—“ સ્વામિન્ ! આ અનુપમ અંગના કોણ છે ? આવા રાત્રિના સમયે અહીં શામાટે આવી છે ? ”

શિકટારે હસતા મુખે ઉત્તર આપ્યું કે;—“ લલિતા, એ આપણી પૂર્વપરિચિતા તડિતા છે, અને અત્યારે તે કેવળ મારા પોતાના ભલાને માટેજ અહીં આવી છે ? ”

લલિતાએ તડિતાના બન્ને હાથ ઝાલીને ધણુ જ આદર સત્કાર સહિત પોતાની પાસેના એક આસનપર બેસાડી અને ત્યાર પછી તેની સાથે પૂર્વકાળની કેટલીક વાતો કહી સંભળાવી.

આ જોઈને શિકટારે કહ્યું કે;—“ તડિતા અત્યારે તદ્દન થાકીગઈ છે માટે લલિતા, એની સેવા પરિચર્યાની વ્યવસ્થા કર રાત્રિ ધણી જ વીતી ગઈ છે, માટે તારા ઓરડામાં તેને સૂવાની સગવડ કરી આપ. જો જે તેને જરા પણ અગવડ આવવા દેતી નહિ. ”

શિકટાર પોતાની પત્નીને આ પ્રમાણે આજ્ઞા આપીને, તરત જ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. ત્યાર પછી લલિતાના પોતાના ગુણોથી કિંવા તડિતાના અમાનુષિક ગુણોના પ્રભાવથી, તેઓ બન્નેમાં કેવળ અદ્વય સમ્યના સહવાસમાં જ ગાઢ સખીભાવ બંધાઈ ગયો, થોડાક કલાકના વાર્તાલાપ પરથી જ તેઓ બન્ને એક બીજીની હૃદયપર કાબૂબેજાવી શકી અથવા તો સ્નેહના બંધનમાં બંધાઈ જઈ ભૂતકાળની બધી વાતો ભૂલી ગઈ.

પ્રકરણ ૮ મું

—

સમરાનલ સળગી ઊઠયો !

રેડાયું રક્ત યુદ્ધ ભૂમિમાં,

અને મહાઉત્પાત્ત જાગ્યો ત્યાં;

થયો હાહાકાર ભીષણ ને,

અત્યાચાર સર્વત્ર વ્યાપી ગયો;

અપાઈ આહુતિ ત્યાં કેક વીરો તણી,

ને ધમસાણુ જામ્યું બહુ બુરું,

એક શાંત અને નિઃસ્વધ ઓરડામાં રાજા સમરકેતુ, ચંદ્રગુપ્ત, શકટાર અને મહામુનિ ચાણુક્ય ગંભીર ચિંતામાં તક્ષીન બની બસાહતા અને તેમની સન્મુખ હાથ જોડીને એક ચાલાક જસૂ ચૂપચાપ ઉભેલો હતો.

તે જસૂસે તે ઓરડામાં વ્યાપેલી ભયંકર નિઃસ્તવ્યતાનો ભંગ કરીને કહ્યું કે;—“ મહારાજ, મગધરાજનું વિશાળ સૈન્ય કબૂતરાનદીના પેલે પાર આવી પહોંચ્યું છે. ઘણું કરીને તે આજે રાત્રે કિંવા કાલે પ્રભાતમાં નદી ઓળંગીને આ પાર આવી પહોંચશે. નદીની એ બે જગાએ કે જ્યાં આગળ જળનો પ્રવાહ અતિ બળવાન છે અને પાણી પણ ઘણું જ ઊંડું છે, ત્યાં આગળ તેમણે પૂલો બાંધવાની શરૂઆત પણ કરી દીધી છે. હું કઠિયારાનો વેશ ધારણ કરીને આ બધી બાતમી મેળવી આવ્યો છું તેમજ તેમને સહાયતા પણ કરી આવ્યો છું. ”

આ વાર્તા સાંભળીને ચાણુક્ય ચિંતાતુર ભાવથી બોલ્યો કે;— “ શું ત્યારે મગધ દેશના એ વિશાળ સૈન્યના સેનાપતિ કિંવા સેનાના-ચક્રનું પદ રાજા ધનનંદે પોતે જ સ્વીકાર્યું છે ? ”

હત કિંવા જસૂસે ઉત્તર આપ્યું;—“ જ-ના. તેઓ તો ખરું એક સૈન્ય લઈને પૂર્વ દિશામાંથી આપણા આ મલયપૂરના રાજમહાલય પર આક્રમણ કરવાની ચેષ્ટા કરી રહ્યા છે. ”

પ્રિય પાઠક ! આ પ્રણિધિ અથવા જસૂસ તે ખીલે કોઈ જ નહિ, આપણો પૂર્વ પરિચિત ચંડ જ હતો. ચાણુક્યે એ ચંડને સંબોધીને કહ્યું કે;—“ ચંડ, બપોરે કૌશિકને સાથે લઈને તમે મને મારે

ત્યાં એકવાર મળી જશે. અત્યારે તમે તદ્દન થાકી ગયા હશે, માટે જાઓ આરામ કરો. ”

ચાણુક્યની આરા મળતાંની સાથે જ ચંડ પ્રણામ કરીને તરત જ ત્યાંથી ચાલતો થયો. ત્યાર પછી ચાણુક્ય એ ઓરડામાંના પોતાના આસનપરથી ઊઠીને ઉભો થયો અને ગંભીર સ્વરથી બોલ્યો કે;—“ રાજા સમરકેતુ ! તમે જે આ સ્વર્ગપ્રતિમ મલયપૂરની, તમારી જન્મભૂમિ અને સ્વાધીનતાના લીલાક્ષેત્ર અથવા આનંદનિકેતન મલયપૂરની, શત્રુના અપમાન તથા લાંચનાથી રક્ષા કરવા ઇચ્છતા હો તો યુદ્ધને માટે તૈયાર થાઓ, મૃત્યુની વિભીષિકા કિંવા વિભાવરી રૂપ સમરક્ષેત્રમાં અવતીર્ણ થાઓ. આ યુદ્ધમાં તમારે સ્વાધીનતાનું રક્ષણ કરવાનું છે, પૂર્વજોના પવિત્ર ગૌરવને સાચવી રાખવાનું છે. માટે કાયરતાનો સંકલ્પ પણ કરશો નહિ અને માતૃભૂમિને પરપીડિત થવા દેશો નહિ. જનની જન્મભૂમિઃ સ્વર્ગાદપિ ગરિયસી । એ સૂત્રને કદાપિ વિસરશો નહિ. આ સંસારમાં તેમને જ ધન્ય છે કે જેમણે લોહીની નદીયોને બેઠેવડાવનારા, ભયંકર ચીત્કારોનો ધ્વનિ સંભળાવનારા ભયંકર સમરમાં ભાગ લીધો છે ! રાજા ! ક્ષાત્રધર્મ બળવતાં આ પંચવના પૂતળોરૂપ કાયા નષ્ટ થાય તો પણ ડરશો નહિ. વીરપુરુષોના નામને કલંકના સમુદ્રમાં ફેંકી દેનારી કાયરતા કિંવા ભીરુતાનો સંકલ્પ પણ આવવા દેશો નહિ. તમારા સન્માનને નષ્ટ થવાનો પ્રસંગ આવે એવું એક પણ કાર્ય કરશો નહિ. શત્રુના હાથે માફી માગવાનો વિચાર પણ ન લાવશો. આ યુદ્ધમાં તમારો જ વિજય થવાનો છે, વિજયલક્ષ્મી વરદ હસ્તથી તમારા કંઠમાં જ વિજયમાળા આરોપવાની છે. તમે યુદ્ધનિપુણ અને રાજનીતિસુ પુરુષ છો, એટલે તમને અધિક ઉપદેશ આપવાની આવશ્યકતા જ નથી. આવો—આમ આવો—હું તમારા કટિવિભાગપર મંત્રયુક્ત આ તલ્વાર બાંધી આપું છું. તેથી તમારાપર શત્રુનું કશું બળ ચાલી શકશે નહિ. આ તલ્વારથી તમે હજારો પાપાત્માઓનો પ્રલય કરી શકશો. ગર્વથી છટેલા નકપટક તેમજ રાક્ષસ જેવા દુષ્ટ પિશાચોનો પણ સંહાર કરી શકશો. અત્યારે જે સમરાનલ સળગી ઉઠ્યો છે, તેમાં રાજા નંદની આહુતિ અપાશે. તેનો સમગ્ર પરિવાર બળીને ભસ્મ થશે. આ સમરાનલની ભયંકર જ્વાળાઓમાં અનેક દુરાચારી અને પાપી આત્માઓ દહ્ય થશે, રૌ રૌ નરકમાં જશે અને ભયંકર યાતનાના ભોક્તા થશે. જાઓ—આ તલ્વારના પ્રભાવે તમારો વિજય થાઓ. રથજે રથજે તમારા

યશોગ્ધાન ગવાઓ. મારો આશીર્વાદ છે કે, તમને કોઈ પણ પ્રકારની ઇજા આવશે નહિ. તમે જંગલમાં પ્રવેશ કરીને કપ્પુતરા નદીના પેલે પારથી મગધના સૈનિકોને આ પાર આવતા અટકાવવાની ચેષ્ટા કરો.”

આમ કહીને ચાલુએ, મહારાજ સમરકેતુના કટિપ્રદેશપર એક રત્નજડિત તલ્વાર બાંધી દીધી અને ત્યાર પછી તેના મસ્તકપર દેવતાની પ્રસાદીનાં પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી આશીર્વાદ આપ્યો. સમરકેતુએ પણ ભક્તિ-પૂર્વક ચાલુએની ચરણરજ લઇને પોતાના મસ્તકપર ચઢાવી.

ત્યાર પછી ચાલુએ અંદ્રગુપ્તને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;—“યુવરાજ ! જો માતૃઋણ નામક કોઈ પણ ઋણ અસ્તિત્વ ધરાવતું હોય, જો મુરારાણીના વક્ષઃસ્થળમાંથી બેઠેલી ક્ષીરધારાથી તમારા દેહને પુષ્ટિ મળી હોય, જો વિપદવેળાના મિત્ર અને આશ્રયદાતા આ સમરકેતુપર તમારો અકૃત્રિમ સૌહાર્દભાવ હોય,—જે સમરકેતુ આજે તમારા માટે જ આપદમાં આવી પડ્યા છે, જેમણે તમારા માટે પોતાના રાજ્યની પાયમાલી થવા દેવાનું પણ સ્વીકાર્યું છે, તો તેમને માટે-તેમને સહાયતા કરવા માટે તમારા હૃદયના શોણિતને પણ વહાવવું જોઈએ, તેમના રક્ષણ માટે તમારે યુદ્ધભૂમિમાં અવતીર્ણ થઈને તમારા તનુનું બળિદાન પણ આપવું જોઈએ. ખરી આશ્વ વખતે તમને જેણે મદદ કરી છે, આશ્રય આપ્યો છે, તેને માટે તમે જે કરો તે ઓછું જ છે. તેમના ઉપકારના બદલામાં તમે તમારા પ્રાણ આપો તો તે પણ કશી વિસાતમાં નથી. તેમજ તમારા આ ગુરુ તરફ જે તમારી આંતરિક ભક્તિ હોય, તો હું તમને આજ્ઞા કરું છું કે, કાર્તિકેયની પેઠે આ યુદ્ધ અરે મહાસમરમાં અવતીર્ણ થાઓ, પ્રબળ ઝંઝાવાતનું સ્વરૂપ ધારણ કરી મગધરાજના તણખલા સમાન સૈનિકોનો ધ્વંસ કરો. તમારા બાહુબળનો પરિચય આપી એ દુષ્ટ દાનવોનો ધરાના પટપરથી સત્વર વિનાશ કરો. શત્રુના સંહારમાં દયા દર્શાવતા તમારા મામૂલી કિંવા તુચ્છ વિચારોને માંડી વાળો. એટલું અવશ્ય બાદ રાખજો રાજકુમાર ! કે, તમારા જેવા વીરોના અગ્રગણ્ય ગણાતા પ્રચંડ વીરતાધારક યુવરાજનો ગુરુ હોવા છતાં પણ હું મગધ-રાજના હસ્તે અપમાનિત થયો છું. માઈ ગૌરવનષ્ટ થયું છે જે પુરુષનો દેવસમાજમાં પણ સત્કાર થાય છે, તે પુરુષને રાજ નંદ જેવા એક ક્ષણભંગુર કિંવા નશ્વર પ્રાણીએ લાંબિછત બનાવ્યો છે ! હાય ! મારા અંતરનો એ અગ્નિ હજી સૂધી હોલવાયો નથી. જ્યારે એ શત્રુઓના શોણિતની ધારાઓનો આ પૃથ્વીપર આપાત થશે-પ્રવાહના રૂપમાં

પારણીત થશે, ત્યારે જ મારા હૃદયનો એ મહા પ્રબળ અગ્નિ હોલવાશે. તે અગ્નિને હોલવવા માટે, તે અપમાનનો પૂર્ણ પ્રતિશોધ લેવા માટે તમે તમારૂં જીવન અર્પણ કરો યુવરાજ ! તમારા વિના મારી એ પ્રતિજ્ઞા પાર પડે તેમ નથી. તમે મારા શિષ્ય છો તો મારી ગુરુદક્ષિણાના બદલામાં મારી આજ્ઞા પૂર્ણ કરી આપો રાજકુમાર ચંદ્રગુપ્ત ! તે આજ્ઞાને સત્વર પૂર્ણ કરી આપો.”

આ કથા કહેતી વેળાએ આણ્ડક્યનાં બન્ને નેત્રોમાંથી જાણે ધગ-ધગતા અગ્નિકણો વર્ષા રહ્યા હોયની, તેવો ભાસ થતો હતો. અત્યારે તેણે ક્રોધના અવતારરૂપ ગણાતા મહા ક્રોધિષ્ઠમુનિ દુર્વાસાનું સ્વરૂપ ધારણ કરી લીધું હતું. તેનું આખું શરીર થરથર કંમ્પી રહ્યું હતું અને મુખપર પણ તેવાજ પ્રકારના ભયંકર ક્રોધની લાલાશ છવાઈ ગઈ.

ત્યાર પછી તેણે, જેવી રીતે રાજા સમરકેતુની કેડપર તલ્વાર બાંધી હતી, તેવી જ રીતે ચંદ્રગુપ્તને પણ સન્માનિ બનાવ્યો. ચંદ્રગુપ્તે આણ્ડક્યનાં ચરણોમાં નમીને કહ્યું કે;—“ મહાત્મન ! મને આશીર્વાદ આપો કે, આપની આજ્ઞાનું પાલન કર્યા વિના હું ધર તરફ પાછો વળી શકું નહિ. ”

“ તથાસ્તુ.” આમ કહીને આણ્ડક્ય તરત જ એ બન્ને વીરોને સાથે લઇને રાજમહાલય પાસેના મહાકાળ મંદિરમાં ગયો. તે મંદિરમાં શિવ અને શક્તિની પત્થરની પ્રતિમાઓ તથા મહાકાળ મહાદેવની લિંગ-મૂર્તિ વિરાજમાન હતી. આણ્ડક્યે દેવતાની પ્રસાદીને પુષ્પમાલિકાઓને વિજયમાળારૂપે, તેમના કંઠપ્રદેશમાં પહેરાવી દીધી અને ત્યારપછી હૃદયપૂર્વક એ બન્ને વીરોને આશીર્વાદ આપીને આલિંગન કર્યું.

પછીથી આણ્ડક્યે મહારાજ સમરકેતુને સંબોધીને કહ્યું કે;— “ મહારાજ ! તમે તમારા મહાલયના વિષયમાં લેશમાત્ર પણ ચિંતા કરશો નહિ. હું અને શકટાર તેનું બરાબર રક્ષણ કરીશું. તેમજ અમારી મદદ તરીકે, મારી શક્તિસ્વરૂપિણી માતા મંદાકિની રહેશે. અહીં આગળ જે કાંઈ કરવાની જરૂર પડશે, તે અમે જ કરી લઇશું. અમારે સેનાબળનો કશો અભાવ જ નથી. આ જાગ્રત મહાકાળ જ પોતાના શહેરની રક્ષા કરશે. પરંતુ મહારાજ, તે પહેલાં હું તમારી પાસેથી એક વાર્તા જાણવા માગું છું કે, જે પહાડી નદીના કિનારાપર આ યુદ્ધની તૈયારી ચાલી રહી છે, તે નદી એક નહેરાં સાથે જોડાયેલી છે, એવી વાર્તા મારા સાંભળવામાં આવી છે, તે ખરી છે કે વાર ? તેમજ

વળી એ નહેરાનો રક્ષક તથા પરિચાલક પણ કોણ છે ? મારે એ બધી બાબતની તપાસ કરવી છે, માટે તે નહેરાના રક્ષકને બોલાવી આપવાની કૃપા કરો. ”

સમરકેતુએ તરત જ પોતાની પાસે ઉભેલા એક અંગરક્ષકને બોલાવીને કહ્યું કે;—“ જા, ભીમરાજને હમણાં જ મને મળવાનું કહે. ” રાજની આજ્ઞા ચતાં જ પ્રહરી ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

ત્યાર પછી રાજ સમરકેતુએ અબળયળીથી પૂછ્યું કે;—“ દેવતા ! એ નહેરાના સંબંધમાં આપને આજે તપાસ કરવાની શી જરૂર પડી છે વાર ? આપને તેની બીના કોણે જણાવી ?

ચાણુક્યે કહ્યું કે;—“ જગજગનની ભવાનીએ મને એ વાર્તા જણાવી દીધી છે, માટે હવે હું એ પ્રશ્નનું કશું ઉત્તર આપી શકીશ નહિ. પણ તમે ફરીવાર એ નહેરાની બધી હકીકત કહી સંભળાવો. મારે તે સંભળવાની આસ જરૂર છે. ”

મહારાજ સમરકેતુએ, ચાણુક્યને તે સંબંધી બધી હકીકત કહી સંભળાવી. તે એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળી લીધા પછી ચાણુક્યના મુખપર એક પ્રકારના આનંદની છાયા છવાઇ ગઈ. આ સમયે પૂર્વકથિત ભીમરાજ પણ ત્યાં આગળ આવી લાગ્યો.

ચાણુક્યે એ ભીમરાજને પણ પોતાનો ઉદ્દેશ જણાવીને તે નહેરાના સંબંધમાં કેટલાક પ્રશ્નો પૂછી લીધા. પ્રત્યુત્તરમાં ભીમરાજે કેટલીક નવીન વાતો પણ કહી સંભળાવી કે જે ચાણુક્યના ઉદ્દેશને અનુકૂળ હતી.

ચાણુક્યે પ્રસન્નમુખે અંદ્રગુપ્ત તથા સમરકેતુને આશીર્વાદ આપીને સમરક્ષેત્રમાં જવાને વિદાયગીરી આપી. તેઓના ચાલ્યા જવા પછી ચાણુક્યે ભીમરાજને સંબોધીને પૂછ્યું કે;—“ ભીમરાજ ! ચાલો, તમે મને એકવાર તે નાળાં પાસે લઇ ચાલો. હું તેની બાંધણી તથા ગોઠવણને મારી નજરો નજર જોવા ઇચ્છું છું. આવો મત્રી શકટાર ! તમે પણ મારી સાથે જ ચાલો. ”

તે નાળાની તપાસણી કરીને બેએક કલાક પછી ચાણુક્ય, શકટારને સાથે લઇને રાજમહાલયના પોતાના નિવાસસ્થાનમાં આવી પહોંચ્યો, અને પછી પોતાના ઓરડામાં આવી એક આસનવર પોતે બેઠો અને બીજા આસનપર રાજમંત્રી શકટારને બેસવાનો ઇશારો કરીને તેણે પ્રસન્ન મુખથી કહ્યું કે;—“ શકટાર, હમને આ યુદ્ધના બાવિ પરિણામના સંબંધમાં શી આજ્ઞા રહે છે ? મને તો એમજ

લાગે છે કે, રાજ સમરકેતુ અવશ્ય વિજયી થશે અને મગધરાજ ધન-
નંદનો પરાજય થશે. ઇશ્વર સદા ન્યાયના નેતાઓનો પક્ષકાર છે, એ
વાર્તા પણ છેક ભૂલી જવા જેવી નથી. ‘ધર્મે જય, પાપે ક્ષય’ એવી
જે ઉક્તિ કહેવામાં આવે છે તે તદ્દન ખોટી નથી. ગતકાળના ઇતિહાસ
તરફ દષ્ટિ કરતાં પણ એવો જ અનુભવ મળે છે. ધર્માત્મા નળને
કલિએ અનેક સંકટો આપ્યાં છતાં અંતે વિજય તો નળરાજાનો જ
થયો હતો. કલિનો સોળતી પુષ્કર પોતાના પ્રપત્યોમાં નિષ્પજ જ
નીવડયો હતો. લંકાનરેશ રાવણની પણ તેવી જ દશા થઈ હતી, તો
પછી આ પ્રજાપીડક અને પાપપ્રચારક રાજા નંદનો વિજય તો શી
રીતે થઈ શકવાનો હતો ? તે પાપી છે, પ્રજાદ્રોહી છે, તેથી મને તો
એવો જ ભાસ થયા કરે છે કે, આ યુદ્ધમાં તે પાપીનું પતન જ થશે.
વિશ્વનો નિયમ જ એવો છે કે, જ્યારે મનુષ્યનાં પાપ પૂરાં થાય છે,
ત્યારે જ તેને વિગ્રહ, યુદ્ધ કિંવા રક્તપાન કરીને મરવાનું સૂઝે છે અને
તેવું જ આ અનાચારી નંદનું પણ માની લેજો.”

વળી ભગવાને ગીતામાં પણ ભગવદ્ ઉક્તિથી સાંભળ્યું છે કે,
દુષ્ટતામાંરીનો વિનાશ કરવા માટે અને ધર્મ રાજ્યના સંરક્ષણને માટે,
ભગવાન યુગે યુગે અવતાર ધારણ કરી પૃથ્વીપર પધારે છે. ભગવાન—
નિત્ય પોતાના ભક્તના આધીન છે. હું હૃદય પૂર્વક ભગવાનનું નિરંતર
સ્મરણ કરતો આવ્યો છું. મારો તેમનામાં દૃઢ વિશ્વાસ છે. અને અત્યારે
ઉપસ્થિત થયેલી ઘટના પરથી એટલું અનુમાન પણ કરી શકું છું કે,
મારા જેવા ભક્તિમાન ભક્તને તેઓ પોતાના ચરણોમાંથી પાછો ઠેલશે
નહિ. તેમના જેવા કોઈ દયાળુ નથી, કોઈ કૃપાવાન નથી.”

” શકટારે, ચાણક્યના આ ઉક્તિનું પૂર્ણ સમર્થન કર્યું ખરું, પરંતુ
ચાણક્યે અચાનક શા ઉદ્દેશથી આવી ઉક્તિ કહી સંભળાવી, તેનું કશું
કારણ ન સમજી શકવાથી પોતાનું આશ્ચર્યનું નિરંસન કરવા માટે તે
ખોદ્યો કે;—“ ભૂદેવ અચાનક આપને આવાં વાક્યો ઉચ્ચારવાનું કારણ
શું છે ? ઇશ્વર ભક્તાવત્સલ છે, ભક્તાધીન છે, એમાં તો જરાપણ
સંદેહ જ નથી. આપના જેવા પરમ ભગવદી પુરુષને તેઓ પોતાના
ચરણોમાં સ્થાન ન આપે એવું બને જ નહિ. પરંતુ તેવી બધી બાબતો
સંભારવાનું કારણ શું છે તે જાણવા માટે મારું મન અત્યંત ઉત્સુક
બની ગયું છે, માટે કૃપા કરીને મારી તે ઉત્સુકતાનું આપ નિવારણ કરો.”

ચાણક્યે પ્રસન્ન મુખે શકટારના પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે;—“ મં-

ત્રિન જો કોઈ દિવસ આ વાર્તા તમને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાનો પ્રયત્ન આવશે કિંવા અગત્ય પડશે તો તે સમયે હું તમને તેનું બહુ રહસ્ય અવશ્ય સમજાવી આપીશ. અત્યારે તમે જરા આરામ લ્યો, બહાર જવાના અતિ પરિશ્રમથી તમારું શરીર અત્યંત કલાંત બની ગયું હશે, માટે તમારે આરામ લેવાની અધિક અવશ્યકતા છે. તેમજ વળી મારી પૂજનો સમય પણ થઈ ઘૂક્યો છે, તેથી આ વાર્તા સંભળાવવા જેટલો અવસર પણ રહ્યો નથી. બપોર વીત્યા પછી તમે એકવાર ચંડ તથા કૌશિકને લાંબને મને મળી જાઓ. જો તમને અવકાશ ન હોય તો તે બંને આલાક જાસૂસોને તો જરૂર મોકલજો મારે તેમની સાથે કેટલીક અગત્યની વાતો કરવાની છે તથા અમુક કાર્યો પણ સોંપવાનાં છે.

આણક્યનું ચિત્ત તે દિવસે ઠેકાણે નહોતું. ચંદ્રગુપ્ત અને સમરકેતુને વિદાય કર્યા પછી. તેના હૃદયમાં ભયંકર ચિંતાનો ઉદય થઈ આવ્યો હતો. અને તેમની ગેરહાજરીમાં તેણે રાજધાનીની રક્ષાનો તથા યુદ્ધની તૈયારીનો ભાર પણ પોતાના શિર પર બોરી લીધો હતો. શાસ્ત્રજ્ઞ અને સુપંડિત હોવા છતાં પણ ભવિષ્યના ભયંકર અંધકારને ભેદીને, ભાવી પરિણામ શું આવશે, તે જાણવાની ક્ષમતા પણ અત્યારે તેનામાં રહી નહોતી. તેની કૂટચક્ર વાળી રણનીતિનું પરિણામ શુભ કે અશુભ આવશે તે વાત પણ જાણે તે વખતે ભાવિના-કાળના ગર્ભમાં છૂપાઈ હોય તેમ જાણતું હતું. અને એ કૂટનીતિને આધીન થઈને જ ચંદ્રગુપ્ત તથા રાજા સમરકેતુને તેણે તે નિશ્ચય વગરના ફળવાળા ભયંકર યુદ્ધના અગ્નિ-સર બનાવી દીધા હતા. પરિણામના સારાસરનો વિચાર કર્યા પહેલાં જ આણક્ય જેવા મહા બુદ્ધિવાન પુરુષે તેમને ધનનંદ જેવા પ્રબળ સમ્રાટ રહામે, ઝૂઝવા માટે ધકેલી દીધા હતા.

આણક્ય જ્યારે આવા પ્રકારની ચિન્તામાં ગુંથાયો હતો, એ સમયે ચંડ અને કૌશિક તેના ઓરડામાં આવી લાગ્યા. આણક્ય તેમને આસન પર બેસવાનું કહી કોઈ પણ પ્રકારની આડી અવળી વાતો ન કરતાં કેવળ જરૂર પડતી વાત જ કહેવા માંડી કે;—“વત્સ ! જાસૂસો જ યુદ્ધ ક્ષેત્રમાં સાચાં નેત્રો છે, એમાં જરા પણ અતિશયોક્તિ જાણુશો નહિ. જાસૂસની સહાયતા વિના ગમે તેવો બળવાન રાજા પણ વિજયી થઈ શકતો નથી. તમે આટલા દિવસ થયાં જે જે કાર્યો કરતાં આવ્યા છો, તે પરથી જ તમારી કાર્ય કરવાની દક્ષતાનો અમને પરિચય મળી ચૂક્યો છે. રાજા સમરકેતુ અને મંત્રી શકટાર તમારાં પૂરતો

વિશ્વાસ રાખે છે અને તમે જ તેમના સાચા સહાયકો છો એમ ધારીને તમારા તરફ એકની દૃષ્ટિ પણ રાખતા આવે છે. આજે હું તમને બન્નેને જૂદાં જૂદાં કાર્યો સોંપવાની ઇચ્છા રાખું છું, તે કાર્યો કરવામાં તમારી બને તેટલી કુશળતા દર્શાવશો ? આ સમય તમારે માટે સુવર્ણ સમાન છે, સાચી વફાદારી બતાવવાનો છે. કાર્ય કરતાં કદાચ તમારું જીવન જવાનો પ્રસંગ આવે તો તેમ દરવામાં પણ તમે યાછા હકશે નહિ. આજે તમારા માટે સુવર્ણનો સૂર્ય જગ્યો છે, તમારા અપૂર્વ પરાક્રમને દર્શાવી જનની જન્મ ભૂમિની રક્ષા કરવાનો અતિ અમૂલ્ય પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. માટે કર્તવ્ય બજાવવામાં કાયરતાને ધારણ કરશો નહિ. બીરુવાને ધારણ કરીને તમારી માતાની કૂખને લગવવાનો પ્રસંગ આવવા દેશો નહિ. તમે વીર છો. વીરમાતાના પુત્રો છે, જગત્ રક્ષક ક્ષત્રિયોનાં સંતાન છો, માટે કમ્મર કસીને વિકરાળ કેસરીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી કર્તવ્યના યુદ્ધમાં ફેદી પડો. બાપ્પો ! મરશો તો માતા બવાનીનાં ચરણોમાં અપાર આનંદને પ્રાપ્ત કરી શકશો અને જીતીને આવશો તો આ ભૂમંડળમાં તમારી કીર્તિ કિંવા યશનો સુગંધ ફેલાવી શકશો. જગતની કોઈ પણ વસ્તુ સ્થાયી નથી, પરિવર્તન શીલ છે. મરણ પછી ખાલી હાથે જવાનું છે, જગતનો એક પણ પદાર્થ સાથે આવવાનો નથી, માત્ર કીર્તિ જ સાથે આવવાની છે. મનુષ્ય નષ્ટ થાય છે. તેનો દેહ સ્મશાનમાં બળીને ખાખ થઈ જાય છે, પંચતત્વનું પૂતળું પાંચ જૂદાં જૂદાં તત્વોમાં વહેચાઈ જાય છે, છતાં તે જ મનુષ્યની કીર્તિ નષ્ટ થતી નથી આત્મા અને કીર્તિ ઉભય અમર છે. તેઓ માર્યાં મરતાં નથી, જીવાં જીવતાં પણ નથી. માટે તે કીર્તિને જાળવી રાખવા માટે તમારું સર્વસ્વ અર્પણ કરીને યુદ્ધમાં ફેદી પડજો. પણ કહો જોઈએ વાર કે હું તમને જે જે કાર્યો કરવાનો બાર તમારા શિરપર નાંખીશ, તે કાર્યો તમારાથી થઈ શકશે ખરાં કે ? ”

આ સાંભળીને ચડે કહ્યું :—“ જૂદવ ! આપની આજ્ઞાનું અમે જરાપણ ઉલ્લંઘન કરીશું નહિ. આ રાજ સમર કેતુના અન્નથી અમારું પોષણ થયું છે, અમારા પરિવારનું પાલન થયું છે. માટે તેમના ઉપકારનો બદલો વાળવામાં અમે જરા પણ સંકુચિત થઈશું નહિ. રાજને માટે અમે અમારા પ્રાણ પણ આપીશું. અમારું જીવન અમારું નથી, પણ તેમનું જ છે. અમને જીવન મરણની પરવાર પણ નથી. આવાં કાર્યોમાં અમે માથું કોરાણે મૂકીને જ કામ કરીએ છીએ. મહાત્મા !

કહો કહો, અમારે શાશા કાર્યો કરવાનાં છે વાર ? અમે તેને ધણીજ સહેલાઈથી કરી આપીશું. ”

ચાણુએ કહ્યું કે:—“ શત્રુના સૈન્યની બરાબર તપાસ રાખવા માટે, હું તમને બન્નેને જૂદા જૂદા બે સ્થાને મોકલવા ઇચ્છું છું. તમે તમારું જીવન આપીને ધણુ આ કાર્ય કરી આપો, આમા તમારી ખરી કસોટી થવાની છે. તમારે ખરો ધર્મ બજાવવાનો છે. આ વિષયમાં હું તમને જે ઉપદેશ આપું છું. તેને હૃદયંગમ કરીને કાર્ય કરી આપો. મારા બતાવેલા માર્ગપર ચાલશો તો તમે તમારી રક્ષા કરી શકશો, તમારી જમીન મલયપૂરની રક્ષા કરી શકશો, તમારા અન્નદાતા રાજાની પણ રક્ષા કરી શકશો. તમને જેઓ મિત્ર તથા પુત્રની પેઠે ચાહે છે, તે અંદ્રગુપ્ત તથા સમરકેતુ તમારી આ સહાયતાથી યુદ્ધમાં વિજયને લાભ મેળવી શકશે. વિજયના ડંકા વગડાવી શકશે. અત્યારના યુદ્ધને રંગ જોતાં સ્પષ્ટ જણાય છે કે, વિજયલક્ષ્મી સમરકેતુને જ વરી શકશે. પણ તે બધાનો આધાર કેવળ તમારાપર જ રહેલો છે, માટે જાઓ કર્તવ્ય માટે તૈયાર થાઓ. ભગવાન મહાકાળનું નામ લઈને તથા શપથ લઈને પ્રતિજ્ઞા કરો કે, અમે અમારા જીવનનું બળિદાન આપીને પણ રાજ્યનું આટલું કાર્ય અવસ્ય કરી આપીશું જ. ”

ચંડ અને કૌશિકે, ચાણુક્યનાં ચરણોનો સ્પર્શ કરીને તેના કહેવા પ્રમાણેની પ્રતિજ્ઞા કરી. ત્યાર પછી ચાણુક્યે તેમને કરવાનાં કાર્યનો કેટલીક વાર સૂઝી યોગ્ય ઉપદેશ આપ્યો. તે ઉપદેશને બરાબર સાંભળી લીધા પછી તેઓ બન્ને પોતપોતાનું કર્તવ્ય બજાવવા માટે ચાલ્યા ગયા. જતી વેળાએ ચાણુક્યના આવા અમાનુષિક પ્રતિભાસંપન્ન, યુદ્ધ કૌશલ્યની વિવેચના કરતા કરતા તેઓ મનમાં જ કહેવા લાગ્યા કે:—“ ખરેખર ! આ બ્રાહ્મણ કોઈ અદ્ભુત શક્તિ શાળી પુરુષ છે ! આની સહાયતાથી તેમજ સલાહ પ્રમાણે વર્તવાથી અવસ્ય આ યુદ્ધમાં સફળતા મેળવી શકીશું. ”

ચાણુક્ય ચંડ અને કૌશિકને વિદાય આપ્યા પછી મહાકાળ દેવના મંદિરમાં ગયો. આ વખતે તેનો ઉદ્દેશ માત્ર મંદાકિનીની મુલાકાત કરવાનો જ હતો. મંદાકિની પણ પોતાના બંધુ સમરકેતુ અને રાજકુમાર અંદ્રગુપ્તને યુદ્ધમાં વિદાય આપ્યા પછી, ધણીજ વ્યગ્ર બની ગઈ હતી તેને જાણે કોઈ પણ ઠેકાણે ચેન પડતું નહોતું.

તે લગભગ સંધ્યા પહેલા થોડી વારે એ મંદિર પાસેના એક

બગીચામાં ફરવા માટે આવી હતી અને ચાણુક્ય પણ તેની તપાસ કરવા માટે તે બગીચામાં આવ્યા હતા. ત્યાં આવ્યા પછી તેણે એક વૃક્ષના અંતરાલમાંથી જોયું કે, એક સંગેભરભરના મનોહર ચળૂતરાપર મંદાકિની ચિંતામય અવસ્થામાં બેઠેલી છે અને તેની સન્મુખ ભૈરવ નામક એક વૃક્ષ પુરુષ ઉભેલો છે. તેમના બન્નેના મુખપર જાણે મલિનતાની છાયા છવાઈ ગઈ હોય તેવો ભાસ થઈ આવે છે.

આ સમયે ભૈરવ મંદાને ઉદ્દેશીને કહે છે કે;—“ માતા ! એક દિવસ તમે જ મને ઉત્સાહ શૂન્ય થયેલો જોઈને ત્રિક્કારી કાઢ્યો હતો, પરંતુ આજે તમારી અવસ્થા પણ તેવી જ કેમ બની ગઈ છે ? તમે અમારી મૂર્તિમતી આશા સ્વરૂપિણી દેવી છો. તમારા પરજ અમારા બધાના જીવનનો આધાર અટકેલો છે. આજે તમે આમ નિરાશ કેમ બની ગયાં છો ? શોકાતુર કેમ થયાં છો ? તમે. અમારી જ્વલંત ઉત્સાહ સ્વરૂપિણી દેવી છો, માતા ! ન્યારે તું પોતે જ આમ નિઃસાહિત થઈ જઈશ ત્યારે અમારી શી દશા થશે ? આ ધર્મયુદ્ધમાં આપણે આપણી આત્મરક્ષાને માટે તૈયાર થયા છીએ. ચાણુક્યદેવ અને શકટારના સમાન પૂર્ણ બુદ્ધિમાન ગંત્રી, આપણા સલાહકારો છે. સ્વયંમહારાજ સમરકેતુ અને વીરકેસરી યુવરાજ ચંદ્રગુપ્ત, આપણા સૈન્યના સંચાલકો છે અને આદ્યશક્તિની જીવતી પ્રતિમારૂપે, વિન્યલક્ષ્મીરૂપે તું અમારી અગ્રગામિની છે ! તો પછી ભય કેનો છે ? તારા જેવી શક્તિમતી લલના જેને સહાયક છે તેને આ જગતનું કયું પ્રાણી પહોંચી શકે તેમ છે ? સાક્ષાત્ જગદ્ભક્ષક મહાકાળ આ ભલયપૂરના રક્ષક છે તેમનો વાળ પણ કોણ વાંકો કરી શકે તેમ છે ? જેના વિનય દુદ્ધંભીઓ સમસ્ત બ્રહ્માંડને ડોલાવી દેવાને સશક્ત છે, એવા આ પહાડીનરેશની વિનય લક્ષ્મીને પોતાના અધિકારમાં લઈ શકે, એવું આ વિશ્વના કયા મનુષ્યમાં સામર્થ્ય છે ? કૂટવિધાના પ્રચારક મહાતેજસ્વી પંડિત જેના પક્ષમાં સાક્ષાત્ વિરાટતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને ઉભા છે, તેના તરફ તથા તેના શરણાગતો તરફ વક્રદષ્ટિ પણ કોનાથી કરી શકાય તેમ છે ! ઊઠો માતા ! વિચારોના પ્રવાહમાં તણાતા આ તમારા નિર્બળ મનને કાબૂમાં રાખીને સમરક્ષેત્રમાં શત્રુનો સંહાર કરવા માટે સિંહણનું સ્વરૂપ ધારણ કરી ભયંકર ગર્જના સહિત એકદમ ફૂટી પડો ! તમારા નિરાશ સંતાનો તમારું આવું સ્વરૂપ જોઈને જાતે જ થશે, તેમની મોહનિદ્રાનો ભંગ થશે. વિચારોમાં વ્યર્થ સમય ગાળવો, એ અત્યારની વસ્તુસ્થિતિ જોતાં બહુ જ

બચાવહ છે. સૈન્યનો આધાર સૈન્યના સંચાલકના પરાક્રમ પર જ ટકેલો છે, માટે જો તમે આમ નિરાશ બની જશો તો પછી તમારા સૈનિકોની શી દશા થશે ? માતા ! જોડો, સાક્ષાત્ ચામૂંડાદેવીનું રૂપ ધારણ કરીને શત્રુરૂપ શૃંગાલોનો સત્વર ધ્વંસ કરો. ”

આ સમયે એક વૃક્ષની આડમાંથી જાણે કોઈએ એનો પ્રતિધ્વનિ કરતાં જણાવ્યું કે;—“ બેરબર છે, ભૈરવ કહે છે તે બેરબર છે. અમે જ્યારે આ શક્તિસ્વરૂપિણી માતાનાં સંતાનો છીએ, ત્યારે અમારે ભય રાખવાનું કારણ જ શું છે ? ભૈરવ ! ભગવતી ચામૂંડાદેવી જ આ પહાડી રાજ્યનું રક્ષણ કરવા માટે આ મન્દાકિનીનું રૂપ ધારણ કરીને આ પૃથ્વી પર ઉતરી આવી છે. અરે ! અસુરકૂળનું નિકંદન કાઢવા માટે જ અહીં આવતરી છે ! માટે નિર્ભય થા ! તને અને તારા આ પહાડી રાજ્યને તે કશી ધૂન આવવા દેશે નહિ. દેવાદિદેવ મહાદેવે, જ્યારે આ અભાગિની આર્પેલી પુષ્પમાળાને પોતાના કંઠપ્રદેશમાં પહેરી લીધી છે, સિવશક્તિનાં યુગલચરણોમાં અપેલા પુષ્પના અર્ધ્ય પણ હજી સૂધી જ્યારે તે ચરણોમાં વિદ્યમાન છે, ત્યારે પછી આપણને ભય રાખવાનું કશું કારણ નથી જ ! ”

ભૈરવ અને મન્દાકિનીએ વિસ્મયતાથી જોયું કે, મહામુનિ ચાણુક્યદેવ તેમની સન્મુખ ઉભેલા જણાયા. ચાણુક્યે કદાચ પોતાના હૃદયની નિર્બળતાને સમજી જઈને, આવા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હશે, આવા ભયથી મન્દાનું રાતા કમળ જેવું મુખમંડળ વિશેષ લાલાશવાળું બની ગયું ! ભૈરવ અને મન્દાએ જોઈને ચાણુક્યનાં ચરણની રજ લઈને પોતાના મસ્તક પર ચઢાવી.

ચાણુક્યે, મન્દાકિનીના મુખમાં આવું પરિવર્તન થયેલું જોયું ખરું, પરંતુ તે સંબંધમાં તેણે તે સમયે વિશેષ કાંઈપણ ઉઠાપોહ કરવાનું ઉચિત ધાર્યું નહિ. તેણે વૃદ્ધ ભૈરવને સંબોધીને કહ્યું કે;—“ ભૈરવ ! મારી આ માતાનાં સર્વ સંતાનો સંપૂર્ણતાથી તૈયાર થયાં છે ખરાં કે ? ”

ભૈરવે નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યું કે;—“ હા, ભૂદેવ ! તેઓ આ વનમાં કેવળ આપની આજ્ઞાની વાટ જોતાં જ ઉભેલાં છે. ”

ચાણુક્યે કહ્યું કે;—“ બહુ સાઈ ! પરંતુ એક જ સ્થળે હજાર સૈનિકોના સૈન્યને રાખવું ઉચિત નથી, એમ હું કહેવા માગતા નથી, તેમ જતાં પણ તે સૈન્યને જે વિભાગમાં વહેંચી નાખવાનું મને વધારે ઠીક લાગે છે. તમે તેમને જે ભાગમાં વહેંચી નાંખો. તેમાંના એક ભાગને

આ પહાડી પ્રદેશના ગંભીર વનમાં છૂપાવી રાખજો અને ખીજ ભાગને કન્દરાની ઉપરના ભાગમાં લાવીને યુદ્ધમાં ઉતારવાની વ્યવસ્થા કરજો.

બપોરથી સાંજ સૂધીમાં આ બધી વ્યવસ્થા થઈ જતી જોઈએ. જો તેમ થવામાં જરાપણ વિલંબ થશે તો મહા મુશીબત આવી પડશે. મેં સાંભળ્યું છે મગધરાજ ધનનંદ પોતે આ વનના છૂપા રસ્તાદ્વારા રાજધાનીપર ચઢાઈ કરવાની મહેનત કરી રહ્યો છે. જો તેમ જ થશે તો આપણે આ અધર્મભંજક ભગવાન મહાકાળના આશીર્વાદથી, આપણા અસંખ્ય સૈન્યને પર્વત પરની કન્દરાપરથી અસંખ્ય પથરો ફેંકવાની આશા આપી દઈશું, એથી મગધરાજના સૈન્યના છૂદાં છૂદાં થઈ જશે અને રાજધાની સૂધી આવતામાં તો તેના સૈન્યનો કચડધાણ પણ નીકળી જશે. તેના ધણાખરા સૈનિકો માર્યા જશે અને બાકીના જેઓ તદ્દન થાકેલા, અર્ધા ધાયલ થયેલા અને મરણની દશાને પ્રાપ્ત થયેલા, સૈનિકો આપણી રાજધાનીમાં પ્રવેશ કરશે કે, તરત જ આપણા વનમાં છૂપાયલા સૈનિકોને તેમનાપર હલ્લો કરવાનો હુકમ આપી દઈશું. આ વખતે આપણા તે સૈનિકો તાજા, બળવાન અને ઉત્સાહિત થયેલા હશે, એટલે મગધરાજના બાકી રહેલા સૈનિકોનો વિનાશ કરવામાં તેમને લેશ માત્ર પણ વિલંબ લાગશે નહિ. માટે જાઓ અને જલ્દી મેં કહી તે પ્રમાણની બધી ગોઠવણ કરી નાંખો, પરમ દિવસે પ્રભાતમાં અવશ્ય યુદ્ધનો આરંભ થશે. તે દિવસે સાંજે આપણે આ શક્તિમયી માતાના સૈન્યની સહાયતાથી, મગધપતિ ધનનંદને બન્દીવાન બનાવી શકીશું. અત્યારે તો કેવળ આવી આશા જ બાંધીએ છીએ, પરંતુ તે દિવસે તો આપણે વિજયના સોનેરી રંગનું સુંદરતાથી અવલોકન કરવાને ભાગ્યશાળી થઈશું.”

ભૈરવે આતુરતાથી પૂછ્યું કે;—“અને બીજા બાજુના સૈન્યનો આપે શો બંદોબસ્ત કરવા ધાર્યો છે, એ જાણવાની આ સેવકને અત્યંત ઉત્કંઠા થઈ આવી છે ?”

આણકયે ગંભીર સ્વરથી કહ્યું કે;—“તમે એક અનુભવી સેનાપતિ છો. તમારી આગળ હું મારી કોઈ પણ વાર્તા છૂપી રાખવા માગતો નથી. એ તરફની રક્ષા જાળવવા માટે મેં એવો બંદોબસ્ત કર્યો છે કે, આ કખૂતરા નદીની બીજા બાજુએ માગધી સૈનિકોના અસંખ્ય તંખૂઓ પડેલા છે, તેઓ અત્યારે નદીને ઓળંગીને આ બાજુ આવવાની મહેનત કરી રહ્યા છે. કૌશિકે સંકેત દ્વારા તે બધી

ખીના મને જણાવી દીધી છે તે સંકેત એ છે કે, નદીના કિનારા પર એક ઘણું જ ઊંચું વૃક્ષ આવેલું છે, કે જે રાજમહાલની અગાસીપરથી સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે, તે વૃક્ષની પાંદડાથી ઢંકાયેલી સાખાઓમાં છુપાઈને કૌશિક દિવસના ભાગમાં આપણને લાલરંગનું એક નિશાન બતાવશે અને રાત્રિના ભાગમાં લાલ રંગનો એક દીવો બતાવશે. ત્યાર પછી આપણે પર્વતની કન્દરામાં આવેલા પેલા નાળાનું મુખ ઉઘાડી દર્શિયું, આથી તે નાળું છલાછલ ભરાઈ જશે અને તેના યોગે ખીજી બાજુનાં અનેક કાર્યો ઘણાં જ સરળ થઈ પડશે, કેમ ખરું કે નહિ વાર ? ”

ભૈરવ આણ્કયની આવી અપૂર્વ વ્યવસ્થાથી, ઘણાજ ઉત્સાહિત થયો અને તેની દક્ષતા પર મોહિત બની ગયો. તેના તે વૃક્ષાવસ્થાના જીર્ણ શરીરમાં જાણે યુવાનીનું તેજ ઉભરાઈ આવ્યું ! તે આણ્કયનાં ચરણોની રજ લઈ, મન્દાકિનીના રક્ત રંગના ચરણોનો સ્પર્શ કરી બહુજ નમ્રતાપૂર્વક બોલ્યો કે;—જનની, માતા ! મને આશીર્વાદ આપ કે, આવતી કાલે તારા સાચા સંતાનરૂપે વિજલક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરીને હું માંડે ઉજળું મુખ તને પાછું બતાવવાને બાંધશાળી થાઉં ? ”

આમ કહીને ભૈરવ ઘણીજ ઉતાવળથી તે સ્થળનો ત્યાગ કરીને ખીજી બાજુએ ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૯ મું

વિજયમાળ કોના ગળામાં ?

ભગવાન જેનો રક્ષક છે, તેને મારનાર કોઈ જ નથી. ભગવાન જેનો સહાયક છે, તેનો પરાજય કરવાની શક્તિ આ વિશ્વના કોઈ પણ પ્રાણીમાં નથી. ધર્મ યુદ્ધમાં કદાપિ કોઈનો પરાજય થતો જ નથી. તેનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કુરુક્ષેત્ર જ છે. એ યુદ્ધમાં કુરુપક્ષના સૈનિકબળ, અર્ધબળ તથા શક્તિના બળની તુલનામાં, પાંડવોનું બળ અતિ અદ્ય હોવા છતાં પણ છેવટે તેઓ પોતાના પ્રબળ પ્રતિપક્ષને પરાજિત કરી શક્યા હતા.

મગધરાજ ધનનંદે, પોતાના સૈન્યને બે ભાગમાં વહેંચી દઈને એક ભાગ પોતાના અતિવિશ્વાસુ સેનાપતિ તેમજ ડાબા હાથ સમાન રૂદ્રપાલના અધિકારમાં સોંપ્યો હતો અને તેની દેખરેખ રાખવા માટે

તથા જોઈતી સલાહ આપવા માટે રાજમંત્રી રાક્ષસને નીમવામાં આવ્યો હતો.

દાંભિક, અવિચારી અને અભિમાનથી ભરત બનેલા મગધરાજે મંત્રી અથવા ખીજા કોઈ તેવાજ સલાહકારને પોતાની પાસે ન રાખતાં, પોતાની સ્વાધીન ઇચ્છાનુસાર સૈન્યનો ખંદોબરત કરવા માંડ્યો તથા તરેહ તરેહવારની આગ્રાઓ કર્માવવાનો આરંભ કરી દીધો.

ખીજે દિવસે પ્રભાતમાં બન્ને પક્ષ વચ્ચે મહા ધનધોર યુદ્ધ આરંભાયું. નદીની એક બાજુએ છેક નજીકમાં આવેલા પર્વત પાસેના વનમાં અસંખ્ય પહાડી સૈનિકો છુપાયલા હતા અને તેમાંના એક વિભાગનો સંચાલક યુવરાજ ચંદ્રગુપ્ત હતો તથા ખીજા વિભાગના સેનાપતિનું પદ સ્વયં રાજા સમરકેતુએ સ્વીકારી લીધું હતું.

પ્રભાત થતાંની સાથે જ ચંદ્રગુપ્તના શિક્ષિત સૈનિકો માગધી સૈનિકોપર વિષમિશ્રિત તીરો ફેંકવા લાગ્યા. પરંતુ માગધી સૈનિકો પણ શર ચલાવવાની વિદ્યામાં અત્યંત કુશળ કિંવા દક્ષ હતા. તે ઉપરાંત તેમની સખ્યા પણ ચંદ્રગુપ્તના સૈન્યથી દશગણી હતી. આથી માગધી સૈનિકો પણ બરાબર નિશાન તાકી તાકીને પાર્વતીય સેનાપર તીરનો સખટો ચલાવવા લાગ્યા. ઉભય પક્ષ મધ્યે તીરનું તુલ્ય યુદ્ધ ચાલવા લાગ્યું. લગભગ બે એક પ્રહર સુધી આ પ્રભાણે યુદ્ધ ચાલ્યું. આણુક્ય અને શકટાર રાજમહાલય પાસેના એક પહાડના ઉંચા શિખરપર જઈને આ મહા યુદ્ધ થતું જોવા લાગ્યા.

આ સમયે એક દૂતે આવીને એવા સમાચાર આપ્યા કે;—“ માગધી સૈનિકોના હાથે અનેક પહાડી સૈનિકો માર્યા ગયા છે, તેમજ અનેક સૈનિકો ધાયલ પણ થયા છે. ચંદ્રગુપ્ત અને સમરકેતુએ પુષ્કળ પરિશ્રમ કરવા છતાં તેમનો વેગ અટકી શક્યો નથી, તેઓ પરાજિત થઈ શક્યા નથી માગધી સૈનિકો કબૂતરા નદીના કિનારા સુધી આવી પહોંચ્યા છે. જો તેઓ કબૂતરા નદીને ઓળંગીને આ પાર આવી પહોંચશે તો પછી આપણો ભયંકર સર્વનાશ થશે અને પ્રત્યેક પહાડી સંતાનો મહા ભયમાં આવી પડશે. માટે એમના પ્રયત્ન વેગને અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરવાની ખાસ અવશ્યકતા છે. ”

આણુક્ય આવી વાર્તા સાંભળીને ધણો જ દુઃખી થયો અને તેના મુખપર એક પકારની મલિનતાની ધોર છાયા છવાઈ ગઈ. આ સમયે તે અતિ દૂર આવેલા એક વૃક્ષના શિખર તરફ તાકી તાકીને જોવા લાગ્યો. તેનું મુખ અત્યારે ઉદ્દેગ્ધતેમજ ચિંતાથી ઘેરાયેલું હતું.

આ સમયે શકટાર અચાનક જોઇ શક્યો કે, નદી પાસેના પર્વ-
તના શિખરપર આવેલા એક ગગન ચુપિત વૃક્ષની ટોચ પરથી જાણે
કોઇ એક પુરુષ એક લાલ પતાકાને ખતાવી રહ્યો છે. આ જોઇને
તેણે ચાણુક્યની દૃષ્ટિને પણ તે તરફ દોડાવી. આથી ચાણુક્યનું મુખ
આનંદિત જણાવા લાગ્યું. તેનું હૃદય પુલકિત થઇ ગયું. નહેરૂનો
રક્ષક ભીમરાજ પાસે જ તેની આજ્ઞાની વાટ જોતો ઉભો હતો. ચા-
ણુક્યે તેણે બોલાવીને કહ્યું કે;—“ જાઓ ભીમરાજ ! અત્યારે તમારું
કાર્ય પૂર્ણ કરો. જો જો આપેલી આજ્ઞાનો જરા પણ ભંગ ન થવો
જોઇએ. જો તમારા અન્નદાતા રાજાના જીવનની રક્ષા કરવા ચાહતા
હો, અસંખ્ય પહાડી સૈનિકોના ધ્વંસનો પ્રતિકાર કરવા ઇચ્છતા હો,
તમારા પહાડી બંધુઓનું રક્ષણ કરવા માગતા હો તો, તમે તમારા
અનુચરોને લઇને હમણાં જ તે નાળાંના લોહ કપાટને ઉઘાડી નાંખો
અને એકદમ પાણી વહે તેવો બંદોબસ્ત કરો. જુઓ, આમાં જરા
પણ ગફલત થશે તો આ પહાડી પ્રદેશ ક્ષણમાત્રમાં અત્યાચારી રાજા
ધનનંદના અધિકારમાં ચાલ્યો જશે, પ્રજાજનોનાં ધરખાર લૂટાઇ જશે,
માલ મિલકતની પાયમાલી થશે, સંતાનો ન બાપાં થશે, સ્ત્રીઓ વિ-
ધવાઓ બનશે અને સર્વત્ર એક પ્રકારનો ભયંકર હાહાકાર વ્યાપી
જશે, માટે આ કાર્ય કરવામાં કોઇ પણ પ્રકારની ન્યુનતા આવવા
દેશો નહિ. અત્યારે પહાડી પ્રદેશના ભૂપાળની વિજય લક્ષ્મી તમારા
હાથમાં જ રહેલી છે, એ વાતને તમે બિલકુલ રિસરસો નહિ. જાઓ
કર્તવ્યનું પાલન કરી સત્વર પાછા આવો. ”

આ સાંભળીને ભીમરાજે ચાણુક્યને વંદન કરી કહ્યું—“ મહા-
ત્મન ! પ્રત્યેક પહાડી બંધુઓ પોતાના પ્રજાવત્સલ રાજાના રક્ષણ માટે
પોતાનું લોહી રેડતાં પણ ડરે તેવો નથી. જંગલમાં જન્મીને મરવાનું તો
સૌનેજ છે. આ વિશ્વમાં કોઇ અમર રહ્યું નથી અને રહેવાનું પણ
નથી, માટે આપ મારા તરફની કશી ચિંતા રાખશો નહિ. હું મારું
કર્તવ્ય બજાવવામાં કોઇ પણ રીતે કુંઠિત થઇશ નહિ. આજે મારા
સૌભાગ્યના સોનેરી દિવસનો ઉદય થયો છે, તેને હું જીવનતાં સૂધી
અકળ જવા દઇશ નહિ પ્રભુ ! મારા વચનોપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખજો.
હું આક્ષણે જ મારા બહાલા અનુચરોને લઇને આપના કબ્જા પ્રમાણેની
બંધી વ્યવસ્થા કરી પાછો આપનાં ચરણ સમક્ષ આવી પહોંચું છું.
મહાત્મન ! હવે હું વિદાય ઇચ્છું છું,

આમ કહીને લીમરાજ તરત જ પોતાના અગ્રધારક અનુચ-
રોને લઇને, તે નાળાં તરફ રવાના થયો. તેના સોબતી અનુચરો પ્રથ-
મથીજ તૈયાર થઈ રહ્યા હતા. તેથી સાધારણ ચલન કરવાથી જ તે
નાળાનું મુખ ઉઘડી ગયું અને ત્યાર પછી તેમાં ખળ ખળ કરતું તથા
ભયંકર ઉછાળા મારતું પાણી વહેવા લાગ્યું. આ સમયે તે જળાહીન
નાળાંનો દેખાવ ધણે જ ભયંકર બની ગયો.

માગધી સૈનિકો, નદીનું પાણી ધણું જ ઓછું છે એમ ધારીને
ધામે ધીમે, ટોળાંને ટોળાં મળીને નદીના બેનમાં ઉતરવા લાગ્યા હતા.
તેમાં તેના સેનાપતિ રૂદ્રપાલ સહુથી આગળ હતો. એવામાં કોણ જાણે
ક્યા દુર્દૈવ્યોએ, તે થોડા પાણી વાળી પહાડી નદી અચાનક પ્રલયના
પ્રબળ પ્રવાહથી પરિપૂર્ણ થઈ ગઈ. પહાડની ઉંચી કન્દરાવાળી ભૂમિ-
પરથી મહા વેગવાન જળપ્રવાહે ભયંકર ગર્જના કરીને સહસ્રા તે
સૂકી નદીને જળમય બનાવી દીધી. તે પ્રબળ પ્રવાહમાં સ્વયં સેનાપતિ
રૂદ્રપાલ અને બીજા ચાર પાંચ હજાર માગધી સૈનિકો તણાઈ ગયા !

આ તરફ શકટાર અને આણ્ડ્ય ક્ષણે ક્ષણે નવીન સમાચાર
જાણવાની આશા રાખતા બેઠા હતા. જે દૂતે તેમને મગધ સૈન્યના
નદીપાર થવાના સમાચાર આપ્યા હતા, તેણે જ આવીને પુનઃ સમા-
ચાર આપ્યા કે;—“ મહારાજ. કોણ જાણે ક્યા કારણને લીધે મગધના
સૈનિકોએ યુદ્ધ કરવાનું કામ એકદમ બંધ કરી દીધું છે અને સર્વત્ર
શાંતિ વ્યાપી ગઈ છે ! ”

આ કારણ તે દૂત જ જાણતો નહોતો એમ નહોતું, પરંતુ રા-
જકુમાર અંદ્રગુપ્ત તથા રાજ સમરકેતુ પણ જાણતા નહોતા, પણ મહા
બુદ્ધિમાન આણ્ડ્ય તરત જ તેનું કારણ જાણી લીધું.

ત્યાર પછી લગભગ અર્ધાક કલાકે કૌશિકે આવીને તેમની આ-
ગળ બધા વૃત્તાંત વિદિત કરી દીધો. આણ્ડ્યે તેના મુખેથી સાંભળ્યું
કે, સેનાપતિ રૂદ્રપાલ અસંખ્ય સૈન્યસહિત નદીમાં તણાઈ જવાથી, બા-
કીના સૈનિકો નદીના કિનારાપરથી છાવણી ઉઠાવી લઇને પાટલિપુત્ર
તરફ પાછા હઠી ગયા છે.

પ્રકરણ ૧૦ મું

વંશદાર જસૂસ ચંડની ચાલાકી !

આવો પાઠક ! આપણે અત્યારે એકવાર ગર્વિષ્ઠ મગધરાજ ધનનંદની છાવણીમાં પ્રવેશ કરીને ત્યાંની સર્વ વ્યવસ્થાનું અવલોકન કરી આવીએ.

મગધરાજ નદે પ્રથમ જણાવેલી વનભૂમિની ખસેના એક સપાટ પ્રદેશમાં પોતાના સૈન્યને એકઠું કર્યું હતું. આમ કરવાનો તેનો હેતુ એવો હતો કે, જો રૂદ્રપાલના સૈનિકો વિજયી થઈને મલયપૂર રાજધાનીમાં પ્રવેશ કરી શકે તો, તેને પોતાને બીજી બાબતથી તે નગરપર હલ્લો કરવાની કાંઈ પણ જરૂર રહેશે નહિ અને સરળતાથી મલયપૂરનો રાજ્યાધિકાર પ્રાપ્ત કરી શકાશે.

આ પહેલાં તેણે પોતાથી કેટલેક દૂર આવેલા પહાડી સૈનિકોના વનમાં કેટલાક છૂપા જસૂસોને મોકલી આપ્યા હતા. તેમણે આવીને તેને એવા સમાચાર આપ્યા કે;—“ રાજધાનીમાં પ્રવેશ કરવાનો કોઈ પણ માર્ગ જ એ બાબતે મળી શકતો નથી. ચારે બાજુએ ઉંચા ઊંચા પર્વતો આવેલા હોવાથી તેમજ બચંકર જંગલ છવાયેલું હોવાથી તેઓ કોઈ સરળ માર્ગ મળતો જ નથી. વળી અમને એક કઠિયારાપર સહજ શંકા આવવાથી તેને આપની સમક્ષ લઈ આવ્યા છીએ. ધણું કરીને તે મલયપુરનો નિવાસી હોય તેવું અનુમાન થઈ શકે છે. કદાચિત તે કોઈ ગુપ્તચર-જસૂસ પણ હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય બેવું કાંઈ જ નથી. મારે આપણે તેની બરાબર તપાસ કરવી જોઈએ.”

મગધરાજે તરત જ તે કઠિયારાને પોતાની સન્મુખ હાજર કરવાની આજંતુક અનુચરને આજ્ઞા આપી. તે અનુચરે છાવણીમાંથી બહાર આવીને તે કઠિયારાને રાજા પાસે રજૂ કરી દીધો.

તે કઠિયારાનો પોશાક ઘણો જ મલિન હતો. તેની મલિન આકૃતિ બેતાં પણ એમજ જણાઈ આવતું હતું કે, તે બાણે નિત્યને દુઃખી તેમજ ખીડિત હોયની ! મહારાજ મગધપતિએ તેને સંબોધીને ઘણા જ કર્કશ તેમજ કડોરસ્વરથી કહ્યું કે;—“ અરે ઓ હતભાગિ મનુષ્ય તું કેણું છે ? ”

કઠિયારાએ શુષ્ક મુખથી તેમજ રુક્ષતાથી ઉત્તર આપ્યું કે;—
“ મુજરાજેશ્વર ! આપની સન્મુખ મારી કર્મકથા કહેવાનું સાહસ મારાથી

થઈ શકતું નથી. હું અતિદરિદ્ર છું, ઘણો જ ગરીબ છું. હા—એક વખત મારી સ્થિતિ અવસ્થા ઘણી જ સારી હતી, પરંતુ કાળના વહન સાથે તે સ્થિતિ તદ્દન બદલાઈ ગઈ છે. અત્યારે મારા ઘરમાં ખાવાને માટે એક દિવસનું અનાજ પણ નથી. અત્યારે મારી પહેલાંના જેવી ઉચ્ચ સ્થિતિ નથી, માટે આ જંગલનાં લાકડાં વેચીને હું માફ ગુજરાન ચલાવું છે. આ સિવાય મારો બીજો કોઈ ધંધો જ નથી. ”

મગધેશ્વરે કહ્યું:—“ તે માટે તું કશી ચિંતા કરીશ નહિ. હું તને આ બિખારી અવસ્થામાંથી એક ધનવાન પુરુષ બનાવી દઈશ. રજીરમાંથી અમીર બનાવીશ. મારા ખજાનામાં દોલતની કશી ખામી જ નથી. હું તેમાંથી તને મ્હોંએ માગી દોલત આપીશ. તારી ગરીબાઈનો નાશ કરી તને એક વૈભવશાળી વ્યક્તિ બનાવીશ. પણ હા—તેમ કરતાં પહેલાં તું માફ એક કાર્ય કરી આપીશ કે ? ”

“ કયું કાર્ય મહારાજ, સેવકથી બની શકશે તો આપનું કાર્ય કરી આપવામાં તે કદાપિ પાછો હઠશે નહિ. ” કઠિયારાએ કહ્યું.

“ બ્યારે આ જંગલપર તારી આજીવિકાનો આધાર રહેલો છે, ત્યારે તો તું જંગલના બધા રસ્તાઓનો સારો માહિતગાર હોવો જોઈએ. અહીંથી મલયપૂરમાં પ્રવેશ કરવાના માર્ગને પણ તું સારી રીતે જાણતો હોઈશ ખરું વાર ? ”

“ હા—મહારાજ આપની એ વાર્તાને હું નાકબૂલ કરવા પ્રયત્નિતો નથી. ”

“ ત્યારે તું એવો કોઈ સરળ માર્ગ બતાવી આપીશ કે જે દ્વારા અમે સત્તર રાજધાનીમાં પ્રવેશ કરીને અમારો અધિકાર જમાવી શકીએ તથા રાજ સમરકેતુના રાજમહાલયપર અમારી વિજયી ધ્વજ પ્રકાવીને અમારા નામનું જ્યોત્યારણ કરી શકીએ ? ”

“ હા—મહારાજ, હું તેમ સરળ માર્ગો એક નહિ પણ અનેક જાણું છું, પરંતુ મારાથી તે બતાવી શકાશે નહિ. આપનો ગમે તેટલો આગ્રહ હશે છતાં પણ એ કાર્ય મારાથી તો કદાપિ બની શકશે જ નહિ. ”

“ અરે ! હતભાગિ કઠિયારા ! હું તને રજીરમાંથી અમીર બનાવીશ, રંકમાંથી રાજની પદવીએ ચઢાવીશ, માટે આલ તું અમને એ માર્ગ સત્તર બતાવી આપ. ”

“ નહિ મમકપતિ ! હાલની હાલથી હું રાજદ્રોહી થવા પ્રયત્નિતો નથી. એવું પાપજન્મ કાર્ય કરીને ગરીબમાંથી તવંગર થવાની

અથવા તો મોટી પદવી મેળવવાની મારી ઇચ્છા જ નથી.”

“ અરે દુર્ભાગી મનુષ્ય ! લક્ષ્મી ચાંલેલો કરવા આવે છે, તેનો ઠોકર મારીને શા માટે અનાદર કરે છે. એક સાધારણ માર્ગે બતાવવાથી તારાપર રાજદ્રોહનો આરોપ કદાપિ મૂકાવાનો નથી જ. તેમ જ અમે આ માર્ગે તો અમને બતાવ્યો છે, એમ કોઈ પણ સ્થળે જાહેર કરવા ઈચ્છતા નથી, માટે ચાલ અને માર્ગ બતાવી આ ગરીબીના ભયંકર દુઃખમાંથી મુક્ત થા. એક સાધારણ કાર્ય કરી આપવામાં આવે. બહીકણ કેમ બની જાય છે ? મનુષ્ય પોતાના સ્વાર્થને માટે ગમે તે કરવાને સ્વતંત્ર છે. તું વિચાર કરી જો કે, આ કાર્યના પરિણામે તારી સ્થિતિનું કેવું પરિવર્તન થઈ શકે તેમ છે ? જો તું અમને આ કાર્યમાં ઘટતી સહાય આપીશ તો હું તને પચાસ હજાર સોનામોહોરો ધનામ આપીશ તેમજ મારા રાજ્યના એક ઉચ્ચ અધિકારીની માનવંતી પદ્વીપર તારી સ્થાપના કરીશ. હજી પણ વિચારી જો, સમયને સંભાળી જો. મારા જેવો આટલુંબધું ધનામ આપનાર તને કોઈ નહિ જ મળે એ ચાક્રસ યાદ રાખજો. જો તારો દિવસ ઘેર હોય, તું પોતે પોતાની ઉન્નતિ કરવા ઇચ્છતો હોય. દરિદ્રતાની ગહનગર્તામાંથી વિલાસના શિખરપર આવવાની ઉત્કંઠા રાખતો હો, તો મારા આ કાર્યને સંપૂર્ણ કરી આપ. એક સામાન્ય કાર્યના બદલામાં આટલું બધું ધનામ મળે છે, તેનો અનાદર ન કર. આ મુદ્રાઓથી તારું અને તારા સમગ્ર કુટુંબનું જીવન-પર્યંત પાલન થઈ શકશે અને તારા નસીબમાંથી આ જંગલનાં લાકડાં કાપવાનું ભયંકર દુઃખ સદાને માટે ટળી જશે. માટે હજી કહું છું કે મારી માગણીનો સ્વીકાર કર અને આ અખૂટ દોલતને તારા કબ્જામાં મેળવવાની કોશિશ કર.”

“ કદાપિ નહિ, મગધરાજ ! મારાથી તેમ કદાપિ નહિ બને ! એવી એક સાધારણ સોનામોહોરોને માટે હું ભયંકર દેશદ્રોહી કિંવા રાજદ્રોહી થઈ શકીશ નહિ. લક્ષ્મી કોઈને ત્યાં અવિચળ રહી નથી અને રહેવાની પણ નથી, માટે જે ક્ષણભંગુર છે, નાશવંત છે, અરે ક્ષણભાવમાં વાયુના ગોળાની પેઠે નષ્ટ થાય તેમ છે, તેવી માયાવિની લક્ષ્મીમાં મુગ્ધ થઈને હું વિશ્વાસઘાતકતાનું મહા ભયંકર પાતક બહારવા માગતો નથી. પાપથી, અન્યાયથી અને દગાબાજીથી મેળવેલું દ્રવ્ય મનુષ્યને નરકમાં ધસડી જાય છે, અરે મનુષ્યના મનુષ્યત્વને નષ્ટ કરીને શયતાનના ભીષણ ચક્રમાં સપડાવી દે છે ! જે કાર્ય નિંદનીય છે, જેને

સમસ્તવિશ્વ વખોડે છે, તેવું પાપમય કર્મ કરવાની તેમજ દ્રવ્ય મેળવવાની મારી મનોદેવતા મને સાફ ના પાડે છે. હું તેવા એક અધમ કાર્યથી દ્રવ્ય મેળવીને મારા ધર્મને નષ્ટ કરવા ઇચ્છતો નથી. આ દેહ જાય, ભૂખથી શરીર તદ્દન સૂકાઈ જાય તો તેની પણ મને પરવાર નથી. મારી જન્મભૂમિની સ્વાધીનતા લોપ કરનારા નરાધમ અને નરપિશાચ તરીકે આખા જનસમુદાયમાં કલંકિત થઈને તેવી તુચ્છ લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરવાની મારી ઇચ્છા નથી. જો કે હું મહારાજ સમરકેતુની આજ્ઞાથી કોઈ પણ કારણવશાત્ મારા એક સામાન્ય અપરાધના યોગે મારી જન્મભૂમિમાંથી-મલયપૂરમાંથી દેશનિકાલ થયો છું, માંહે સર્વસ્વ તેમની આજ્ઞાથી લૂટાઈ ગયું છે, એ અપરાધના બદલામાં મારા આંગણાં કાપી નાંખવામાં આવ્યા છે, મારાં સ્ત્રી-પુત્રો આશ્રયહીન અવસ્થામાં આદાર વગર ભૂખનાં માર્યાં ટળવટી રહ્યાં છે-જંગલેજંગલમાં ભટકી રહ્યાં છે, તે બધું મેં સહન કરી લીધું છે. પરંતુ હું દેશદ્રોહી થવા ઇચ્છતો નથી. મહારાજ ! મને ક્ષમા કરો. એવા અધર્મના કાર્યથી મુક્ત કરો ! ”

“ પામર અને બુદ્ધિહીન માનવ ! તને તારા હિતનો જરા પણ ખ્યાલ આવતો નથી ? જે રાજાએ તારાપર આવા ભયંકર જીવંત ગુન્જ્યા છે, તને માર્ગનો ભીખારી બનાવ્યા છે, અરે તારાં આંગણાં પણ છેદી નાંખ્યાં છે, તે રાજાના વૈરનો બદલો લેવાની તારા મનમાં બિહકુલ વાસના જ થતી નથી, એ જોઈને મને ઘણી જ અજ્ઞયખી થાય છે ? મને લાગે છે કે, તું ભીરુ છે, કાપુરુષ છે. અરે બાયલો છે ! નહિ તો શત્રુના પ્રતિ આવી દર્શાવે ખરો કે ? અધમ ! હજી પણ તને એક વાર કહું છું કે, મારા જેવી આટલી મોટી રકમ ધનામ તરિકે આપી દે, તેવો કોઈ પણ મનુષ્ય તને મળશે નહિ. અભાગિયા જીવ ! હજી પણ તું તારા પોતાના હિતને વિચારી જો. વિશ્વાસઘાતક કે અધર્મ બરાયણ આદિ આ વિશ્વનાં મનુષ્યોની કલ્પી કાઢેલી કલ્પનાઓ જ છે, માટે કહું છું કે, તું મારી આ માગણીનો સ્વીકાર કર. જો સમજાવ્યાથી નહિ માને તો પછી અત્યાચાર ચલાવવો પડશે. તારા શરીરપર ભયંકર માર મારવો પડશે અરે ! રીખાવીને દાર કરવો પડશે ! માટે ચાલ, સત્વર તે માર્ગ બતાવી આપ ! ”

“ મહારાજ ધનનંદ ! આપના એ અત્યાચારને હું સહન કરીશ, પણ દેશ દ્રોહીતો નહિ જ થાઉં ? આપ મને કાપુરુષ ધારતા હો તો તેની પણ મને પરવાહ નથી. હું મારા ન્યાયી રાજાનું અનિષ્ટ કરવાથી

બિલ્કુલ નારાજ છે. તેમણે મને જે શિક્ષા કરી છે; તે યોગ્ય જ છે. મારા અપરાધની સજા આપવામાં તે ન્યાયી નૃપાણે કોઈ પણ પ્રકારનો ગુસ્સા આપ્યો જ નથી. હું પણ આપને કહું છું કે, મારા જેવો આપને તેવા મોટા ઇનામનો અસ્વીકાર કરનાર પુરુષ પણ નહિ મળે. મારું હિત હું સારી રીતે જાણું છું. રાજનિષ્ઠા અને દેશ સેવા એ જ મારું કર્તવ્ય છે. બસે હું એક બુદ્ધિહીન કઠિયારો છું, પરંતુ મારું મૂળ કુળ ખાનદાન છે. હું કુળવાન વંશનો પુત્ર છું. તેથી આવું શયતાનને પણ શર્માવે છે તેવું કાર્ય કરવાની મારી ભાવનાજ નથી. અરે ! આપતો પચાસ હજાર મોહોરો આપવાનું કહ્યો છો, પણ કદાચ ઈંદ્રાસન મળતું હોય તો પણ શું થયું ? તેવા પાપથી મેળવેલા ઇન્દ્રાસનને પણ હું ધિક્કારનારો છું. આપને મારા પર જે કાંઈ ગુસ્સો ગુજારવા હોય તે ધણી જ ખુશીથી ગુજારો, પણ હું ધર્મબ્રહ્મ તો નહિ જ થાઉં ! ”

કઠિયારાની આવી એકાગ્રતા તથા દૃઢતા ભરેલી વાર્તા સાંભળીને મગધરાજ ધનનંદે જે પહેરેગીરને બોલાવીને આજ્ઞા કરી કે;—સિપાહીઓ ? આ દુષ્ટને આ વૃક્ષ સાથે બાંધીને તેના શરીરપર એક સરખો માર મારવા માંડો. ”

ગુપ્તવેશી કઠિયારો આવી આજ્ઞાથી તેમજ પોતાના માટે નિર્માયલા દંડવિધાનથી ભયભીત થઈને મગધપતિનાં ચરણો આગળ બેસીને રડતો રડતો કહેવા લાગ્યો કે;—મહારાજ ! આ અશક્ત શરીરપર ચાબુકનો માર સહન થઈ શકશે નહિ. હું આપનો દાસાનુદાસ છું. આપ મને જે આજ્ઞા આપશે તેને હું ધણી જ ખુશીથી અમલમાં મૂકી બતાવીશ.

મહારાજે તેનાપર અત્યંત સંતુષ્ઠ થઈને, પહેરેગીરને કહ્યું કે;—
“ આને હમણાં નજરબંદી કરી રાખો.

ત્યાર પછી કઠિયારાને ઉદ્દેશી કહ્યું કે;—“ જો તારી સહાયતાથી અમે અમારા કાર્યમાં સફળતા મેળવી શકીશું, તો તારા ભાગ્યનું તદ્દન પરિવર્તન કરી આપીશ. તને મારા રાજ્યનો એક અધિકારી બનાવીશ. તું અમારી સાથે આવીને તે ગુપ્ત માર્ગ બતાવવાને તૈયાર છે ખરો કે ? ”

તે કઠિયારાએ ઉત્તર આપ્યું કે;—“ હું તૈયાર છું એ ખરું, પરંતુ રાજરાજેશ્વર ! ત્યાં આગળ જતાં માત્ર વાંધો એ આવે છે કે જે માર્ગ દ્વારા આપણે મલયપૂર જવાનું છે, તે માર્ગપર રાજા સમરકેતુએ પાંચ હજાર બળવાન પહાડી સૈનિકોને મુકી કરવા માટે પ્રથમથી જ ઝોઠાવી રાખ્યા છે, એટલે આપણું કાંઈ પણ બળ બળ ચાલી શકે તેમ નથી

તે સૈનિકો પહાડપરની કન્દારામાં એવી રીતે ગોઠવાયલા છે કે, જેતું આપનું સૈન્ય ત્યાં આગળ જશે કે, તેઓ ઉપરથી જ મોટા મોટા પથરો ફેંકવા માંડશે અને તેના યોગે આપનું આખું સૈન્ય છદાઈ જશે. વળી તે સ્થાનપણુ ધણું જ સંકટમય છે ! દિવસના ભાગમાં આપ ત્યાં જશો કે, તરત જ તેઓ ઉપરથી ઝેરી તીર ફેંકવા માંડશે તથા ઉપરથી તીર ફેંકવાની તેમને ધણી જ સરળતા થઈ પડે તેમ હોવાથી આપના સૈન્યનો નાશ થવામાં જરા પણ વિલંબ લાગશે નહિ. હવે જો આપણા સૈન્યના સૈનિકો નીચે ઉભા હોય અને તેઓ ઉપરથી તીર તથા પથરો ફેંકવા માંડે તો આપણા સૈન્યની દશા શી થાય તથા તેમનો માર ક્યાં સુધી ઝીલી શકાય, તેનો વિચાર આપ પોતે જ કરી જુઓ. આપના જેવા સાક્ષાત્ પ્રજાવતારને તે સંબંધમાં વધારે સમજાવવાની મારુ જેવા કુદ્ર મનુષ્યમાં લેશમાત્ર પણ શક્તિ જ નથી.”

મગધપતિ ધનનંદ કઠિયારાની આવી યુક્તિયુક્ત વાર્તા સાંભળીને “અત્યંત આનંદિત થયો. તેણે હર્ષિત ચિત્તથી પહેરેગીરને કહ્યું કે;— તમે અત્યારે આને જમવાની તથા રહેવાની યોગ્ય વ્યવસ્થા કરી આપો. સાંજે હું એને પાછો બોલાવીશ.”

સંધ્યા થતાં પહેલાં થોડીવારે એક જનસૂસે આવીને મગધરાજને ખબર આપી કે;—“ નદીમાં અચાનક મોટું પૂર આવવાથી સેનાપતિ રૂદ્રપાલ અસંખ્ય સૈનિકો સહિત તણાઈ ગયા છે અને આખા સૈન્યમાં મહા ખળભળાટ મગી ઉઠ્યો છે !

આ સમાચાર સાંભળીને રાજા ધનનંદ ધણો જ ગભરાઈ ગયો. પરંતુ પરમાત્માપર ક્રોધ કરવાથી કશું પરિણામ આવી શકતું નથી. મગધપતિએ તરતજ તે સમાચાર લાવનાર દૂતને કહી દીધું કે;—“ શૈ-લ્યભદ્રને હું રૂદ્રપાલની જગ્યાએ સેનાપતિ તરીકે નીમું છું. કાલે સવા-રમાં મગધનું મોટું લશ્કર લઈને જો મલયપૂરને પોતાના કબ્જામાં નહિ મેળવી શકે તો હું તેને ભયંકર સજા કરીશ અથવા તો મરણને સ્વાધીન બનાવીશ.” રાજદૂત આ આજ્ઞા સાંભળીને તરત જ પોતાના સ્થાન તરફ વિદાય થયો.

અકારણથી સૈન્યના તથા સેનાપતિના મરણના સમાચાર સાંભ-ળીને રાજા ધનનંદ ધણોજ વ્યાકુળ બની ગયો. સંધ્યા પછી તેણે રૂપા માર્ગની મદદથી મલયપૂરપર હસ્તો કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો અને ત્યાર પછી પેલા કઠિયારાને બોલાવી મંગાવ્યો.

કૃષ્ણપક્ષની રાત્રિના પહેલા બે પ્રહર વીતી જવાથી ભયંકર અંધકાર વ્યાપી ગયો હતો. આથી તે અંધકારની સહાયતાથી મગધરાજે મલયપૂર રાજધાનીને પોતાના કબ્જામાં લઈ લેવાનો મક્કમ વિચાર કર્યો અને પોતાની અસંખ્ય સેનાસહિત, પેલા કઠિયારાને સાથે લઈને તે અંધકારવાળા પહાડી માર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો.

તે પહાડની એક કન્દરા આગળ એક ઘણી જ સાંકડી જગ્યા આવી હતી, ત્યાં આવીને મગધપતિ ધનનંદે શંકાશીલ મનથી તે કઠિયારાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;—“કઠિયારા! રાજમહાલયમાં જવાનો માર્ગ ક્યાં આગળ આવેલો છે વા? ”

“મહારાજ ! જરાવાર સખૂર કરો, હું તે માર્ગમાં પહાડી સૈન્ય છે કે નહિ, તેની તપાસ કરીને હમણાં જ પાછો આવું છું.” આમ કહીને તે કઠિયારો સ્હામેના જંગલ તરફ ચાલ્યો ગયો.

પરંતુ શંકાશીલ ધનનંદે તરત જ બે સૈનિકોને તેની પાછળ મોકલી આપ્યા. પરંતુ ઘોર જંગલમાં દાખલ થયા પછી કઠિયારો અચાનક તે સૂચીભેદ અંધકારમાં અંતર્ધાન થઈ ગયો.

બરાબર એજ વખતે બીજો એક ભયાનક બનાવ બન્યો ! મગધરાજ અત્યારે તે સાંકડા માર્ગનો અર્ધક ભાગ ઓળંગી ગયો હતો અને માર્ગથી સૈન્ય પણ તે માર્ગમાં પ્રવેશ કરવાની વાટ જોતું હતું. પરંતુ તેઓ જે માર્ગથી તે કન્દરામાં આવ્યા હતા, તે કન્દરાનો માર્ગ તેમની જાણમાં રહ્યો નહોતો. તેમની જમણી અને ડાબી બન્ને બાજુએ બે મોટા મોટા ઘણા જ વિસ્તારવાળા રસ્તા આવેલા હતા, જેથી કયે માર્ગે પાછું વળવું જોઈએ, તેનું પણ તેમને ભાન રહ્યું નહોતું.

આ સમયે પર્વત પરથી ધીમે ધીમે પત્થરનો વરસાદ વર્ષવા લાગ્યો. મોટા મોટા પત્થરાએ પર્વત પરથી નીચે પડીને સેનાની સ્હામેનો અને પાછળનો માર્ગ બંધ કરી દીધો. આથી માત્ર પાંચ સાત સૈનિકોને સાથે લઈને મગધરાજ તે આફતવાળા સાંકડા માર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો. આ સમયે તેને પોતાના અત્યંત ગર્વ અને આત્મમગરિમાનું શોચનીય પ્રજ્વળ મળી ચૂક્યું. તેને જણાયું કે, પોતે કરેલા જીલ્મો, અનાચારો અને ભયંકર ગુન્હાઓનું જ અત્યારે આવું મારું પરિણામ ભોગવવું પડે છે ! તેના ગર્વના અત્યારે ચૂરે ચૂરા થઈ ગયા.

પર્વતપરથી તે ભયંકર અંધારામાં વર્ષાદની ધારાઓ પેઠે સતત પત્થરની વૃષ્ટિ થવા લાગી. તેની અસંખ્ય સેના મરવા લાગી. સૈન્યમાં

ભયંકર હાહાકાર બાપી ગયો. કેટલાક સેનિકો “ માર્યા ” “ બચાવો
અરે કોઈ બચાવો ” “ આવી અસભ્ય પીડા ક્યાંથી આવી ? ” અરે
પ્રભુ ! અમને આ દુઃખમાંથી ઉગારી લે, તારા વિના અમારો કશો
આધાર નથી ! ” “ રાજન ! હવે આદ્યતમાંથી અમારો ઉગારો થાય
એવો કોઈ ઉપાય શોધી કાઢો, અમારાથી આ દુઃખ વેડી શકાતું નથી. ”
ઈત્યાદિ શબ્દોનું ઊચ્ચારણ કરીને મહાત્રાસજનક ચીત્કાર કરવા લાગ્યા.
કેટલાકનાં માથાં છૂંદાઈ ગયાં, કેટલાકના પગ લંગડા થઈ ગયા, કેટલા-
કના હાથ તૂટી પડ્યા અને કેટલાકો શિલાતળે દબાઈને સદાને માટે
કાળના કોળીયા બની ગયા. જ્યાં થોડીવાર પહેલાં નંદનકાનનની શોભા
આપનાઈ રમ્યવન હતું, ત્યાં બીષણ રમશાન થઈ ગયું. લોહીની ધારાઓ
ઢોલા લાગી મનુષ્ય હત્યાનો ભયંકર મામલો મચી ગયો. છતાં નિષ્કુર
નંદ સૈનિકોપર ગાળોનો વર્ષાદ વગસાવતો કહેવા લાગ્યો કે;—“ અરે ઓ
પાપી અને લુલુહરામી સૈનિકો ! તમારા રાજાના વિજય પ્રસંગે આવા
અમંગલ સૂચક શબ્દો બોલતાં તમને જરા પણ શર્મ નથી આવતી ?
શું તમે બધા નામદં અને બાયલા બની ગયા છો ? ઊંડો. કમર કસીને
તૈયાર થાઓ અને શત્રુના પ્રબળ વેગને અટકાવવાની કોશિશ કરો.
આ પ્રસંગ રોદણાં રડવાનો નથી, વીરહાક ગળતી શત્રુને પાયમાલ
કરવાનો છે. જરા સહનશીલ થાઓ. યુદ્ધ કરતી વેળાએ અમને દુઃખ
થાય છે ’ એવા શબ્દો ઉચ્ચારતાં તમારી જીભ કેમ નથી કપાઈ જતી ?
તમારા શરીરપર વજ્રપાત શા માટે નથી થતો ! શયતાનો તમારી
લવારીને ચૂપ કરી જે થાય તે જોયા કરો. ”

આ સાંભળીને એક સાહસિક સૈનિક મહારાજ ધનનંદની સ્થામે
આવીને વીરતાસૂચક શબ્દોથી કહેવા લાગ્યો કે;—“ અભિમાની રાજા,
આવા કટાકટીના પ્રસંગે પણ તમારૂં ધૈર્ય નષ્ટ થયું છે, એ જોઈને
અમને ધણી જ શર્મ આવે છે. અત્યારે સૈન્યપર જે અત્યાચાર થઈ
રહ્યો છે, તેનો જરા વિચાર કરી જુઓ. એક તો બિચારા દુઃખથી
અધમુઆ બની ગયા છે અને તે વેળાએ તમે આવા ઉપાલંબો આપો
છો, એ રાજનીતિથી સર્વથા વિરુદ્ધ છે ! હું નથી સમજી શકતો કે,
કઈ દુષ્ટ વાસનાએ તમને આવા વિચાર શત્રુ બનાવી દીધા છે ? અત્યારે
તો શત્રુના પક્ષને હરાવવાની કોશિશ કરવાની જરૂર છે. સૈનિકોને નિરાશ
અને નિરત્સાહી બનાવવાની જરૂર નથી. જે તેમ છતાં પણ અવિચારથી
તેવાં પગલાં ભરશે તો હેરાન થશે, વિના મોતે માર્યા જશે. હું રાજ્યનો
વક્ષાદાર નોકર છું, તેથી જ આવાં સાચાં વચનો આપને કહેવાને

સાહસી થયો છું, માટે હજી પણ માફ કહેવું માની સૈનિકોને આશ્વાસન આપો. જો તેમ કરશો તો જ આ ઘોર યુદ્ધમાં જીતેલ મેળવી શકશો, અને નહિ તો આ સ્થળે અમે આ ક્ષણેજ શત્રુના બંદીવાન બનશો. સત્ય વાર્તા કહેવી અને માલિકને બચાવવો એજ મારો ઉદ્દેશ છે અને તેથી જ હું આ વચનો કહું છું.”

“નાલાયક, નરાધમ ! એ બધી શીખામણ આપવાનું કામ તારૂં નથી, હું પોતે બધું સારી રીતે જાણી શકું છું. તને મારો ઘણા વર્ષનો જૂનો નોકર જાણીને અત્યારે માફી આપું છું. પણ જો તારી જગ્યાએ બીજો કોઈ નોકર હોત તો તેને ક્યારનોય મરણના મ્હોમાં ધકેલી દીધો હોત. જા-હમણાં ને હમણાંજ મારા સૈન્યમાંથી ચાલ્યો જા, હવે તારૂં કાળું મોઢું મને બિલકુલ બતાવીશ નહિ તારા જેવા સ્વામીદ્રોહી અને લૂણહરામી નોકરોની મને જરા પણ જરૂર નથી.”

“મદાંધ ભૂપાળ ! આ સરાસર અન્યાય થાય છે. ન્યાયના પુષ્પને અત્યાચારના આઘાતથી છૂંદી નાંખાય છે ! મારા કહેવાના આશયને સમજ્યા સિવાય તમે આ કેવળ ગેરઘન્ટસાફ જ આપ્યો છે ! હું આ રાજ્યનો જૂનો અને વફાદાર નોકર છું, માટે હજી પણ કહું છું કે, મને વિના કારણ મારી નોકરીથી બરતરફ ન કરો. તમારા આ જુદમનું ફળ તમારે થોડા જ વખતમાં ભોગવવું પડશે. અત્યારે તમારી બુદ્ધિનો ક્ષય થયો હોય તેમ જણાય છે, નહિ તો આવો ગેરઘન્ટસાફ આપવાનું સાહસ તમે કદાપિ કરો જ નહિ ! પણ રાજા ! એક વખત મારાથી કદાચ કાંઈ અપરાધ થયો હોય, તો પણ તેની તમારે માફી જ આપવી જોઈએ. અત્યારનો સમય એવો છે કે, જો તમે સૈનિકોને ઉશ્કેરી મૂકશો તો તમારે અવશ્ય ભારી હાર ખાવી પડશે અને દુશ્મનના હાથમાં બંદીવાન પણ બનવું પડશે.”

“જા પાપાત્મા, હજી પણ કહું છું કે, એક અક્ષર પણ બોલ્યા વિના મારી આગળથી ચાલ્યો જા. નહિ તો મરણને વશીભૂત થવું પડશે. હું હવે તારી એક પણ વાત સાંભળવા માગતો નથી, માટે અહીંથી સત્વર ચાલ્યો જા. અને તારૂં કાળું મોઢું દૂર લઇ જા.”

રાજાને અત્યંત ગુસ્સે થયેલો જોઈને તથા વિના વાંકે પોતાને આવી રજા મળેલી જામને તે વીર સૈનિક તરત જ ત્યાંથી રાજા સમરકેતુના સૈન્ય તરફ ચાલ્યો ગયો અને ત્યાં ગયા પછી છુપી રીતે ત્યાંની બધી તપાસ કરીને પાછો મગધરાજાના સૈન્યમાં આવી મળ્યો. તેણે મગધપતિને ત્યાંની બધી બીના જણાવી, પણ મગધપતિએ તેની

વાતપર ગિરકુલ ભરોસો ન લાવતાં તરત જ તેને પોતાના લશ્કરમાંથી બહાર ચાલ્યા જવાની આજ્ઞા આપી દીધી. આથી તે ગિચારો નિરાશ થઈને પોતાના ઘર તરફ રવાના થયો.

ખીજી બાજુએ રાજા ધનનંદનું સૈન્ય પર્વતપરથી પડતા પથરોથી છૂંદાવા લાલ્યું. સૈનિકોનો મોટો ભાગ છૂંદાઈ ગયો. આ જોઈને મગધરાજા ધનનંદે વિચાર્યું કે, “ આ બધું કારસ્થાન તે કઠિયારાનું જ રચેલું હોવું જોઈએ. અવશ્ય તે દુશ્મનના પક્ષનો કોઈ છૂપો જનસૂસ હશે, નહિ તો આમ અચાનક આવો ભયંકર બનાવ બને જ નહિ. તે પાખીએ વિશ્વાસ-ઘાતકતા કરીને આ સાંકડા તથા અજાણ્યા માર્ગમાં દાખલ કરાવીને આવી ખુવારી કરાવી છે. પણ ફિકર નહિ, જે તે દુષ્ટ એકવાર મારા હાથમાં આવશે તો પછી હું તેના દુકડેદુકડા કરાવીને તેના માંસથી જંગલનાં ભૂખ્યાં કોહલાં, કાગડા અને ગીધ વગેરે જાનવરોની ભૂખને મટાડ્યા વિના કદાપિ રહેવાનો નથી. ”

વળી તે વખતે રાજા ધનનંદ અને તેનું લશ્કર એવી આફતમાં આવી પડ્યું હતું કે, તેમનાથી પાછા ફરી શકાય તેવો પણ કોઈ રસ્તો રહ્યો નહોતો. તેમજ રાત્રિના અંધારાનો વખત હોવાથી કાંઈ નવો બંદોબસ્ત પણ કરી શકાય તેમ હતું નહિ. કારણ કે, ત્યાંના જંગલી અને પહાડી રસ્તાઓથી તેઓ બધા તદ્દન અજાણ્યા હતા.

એવામાં ખીજી એક પહાડી લશ્કરની દુકડીએ ખીજી બાજુથી આવીને તે સાંકડા રસ્તાની ચારે તરફ હારબંધ ગોઠવાઈને પોતાની વ્યૂહરચના કરી લીધી. ત્યાર પછી તેમાંના એક જણે એક ઊંચા પથરની ટોચપર ઉભા રહીને કહ્યું કે;—“ વીરસંતાનો ! તમે શક્તિ સ્વરૂપિણી માતાના બહાદુર સૈનિકો છો. તમારી સખ્યા એક હજારની છે ! એથી તમે ધારો તેવું પ્રબળ કાર્ય કરવાને શક્તિમાન છો. માટે આવો— મારી સાથે આવો અને પ્રબળ વેગથી આ મમથના સૈનિકોની પાછળના ભાગમાં જઈને તેમનાપર એકદમ હલ્લો કરો. તથા તે પાપાત્માઓનો ચૂરેચૂરા કરી નાખો. તેમના ઉકળતા અને તાજા લોહીથી આપણી જન્મભૂમિને શાંત કરો. આમ કરવાથી આપણે આ અભિમાની મગધ-પતિ ધનનંદને સત્વર કેદ કરી શકીશું. ”

આવી ભીમ અને ભૈરવના જેવી આજ્ઞાવાણી ઉચ્ચારનાર આપણો પ્રથમનો પરિચિત ભૈરવજ હતો. ભૈરવની કઠોર આજ્ઞાનો નાદ આફતમાં આવી પડેલા રાજા ધનનંદને પણ સંભળાયો.

આ સાંભળીને તેણે કહ્યું કે;—“ તમને ભગવાનના સોગન છે કે

હવે મારા સૈન્યનો ક્ષય કરશે નહિ. મારી દુર્ભેતિનું ક્ષણ મને મળી ચૂક્યું છે. હું હવે તેનું પ્રાયશ્ચિત કરીશ. જો હું પોતેજ તમારા હાથનો બંદીવાન બની જઈશ, તો આ બધી ગરબડ હમણાં જ મટી જશે. માટે હું હમણાં જ તેમ કરવાને તૈયાર છું. હું મારી આ તસ્વારનો ત્યાગ કરું છું. તમે મને બંદીવાન બનાવો, પરંતુ મારી પુત્ર તુલ્ય સેનાની હત્યા ન કરો.”

આથી ભૈરવે કહ્યું કે;—“ મગધેશ્વર ! આપની આ વાર્તા સાંભળીને મને અત્યંત આનંદ થયો છે ! હવે અમે નાહક રક્તપાત કરવા ઇચ્છતા નથી. અમારી ઇચ્છા તો પ્રથમથી જ યુદ્ધ કરવાની નહોતી, પરંતુ જ્યારે આપે પ્રબળ સેના લઈને અમારાપર આક્રમણ કર્યું, ત્યારે અમારે અમારી આત્મરક્ષાને માટે આવો ઉપાય યોજવો પડ્યો છે ! આજે રાત્રે જ અમે આપની છાવણીપર આક્રમણ કરીને આપની બાકી રહેલી સેનાનો નાશ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો. પરંતુ જ્યારે આપે પોતાની ઇચ્છાથી જ આત્મસમર્પણ કરવાનું કબૂલ કર્યું છે, ત્યારે હવે અમારી તેવી કોઈ ઇચ્છા જ નથી. હવે અમે આપના સૈન્યપર જરા પણ અત્યાચાર ગુજારવાના નથી. જો આપ પોતેજ અમારા રાજકેદી બનો છો તો પછી અમારે આપનાં નિર્દોષ સૈન્યને પીડવાનું કશું કારણ જ નથી. અત્યારે તમારું સૈન્ય સર્વથા નિર્ભય છે. પણ હા, આ પહેલાં આપનો મારી એક શર્ત કબૂલ રાખીને આપના સિવાય આ સર્વ સૈન્યને હમણાં ને હમણાં જ મગધબાણી વિદાય કરી આપવું જોઈશે.”

મહાદાંબિક અને અભિમાની મગધનો અધિપતિ ધનનંદ કેટલીક વાર સૂધી શાંત રહ્યા પછી પાછો કહેવા લાગ્યો;—“ હું મારા હથિયાર છોડી દઉં છું તમારા શરણનો સ્વીકાર કરું છું અને મારા કરેલા અપરાધની ક્ષમા માગું છું. તમારામાંથી કોઈ એક જણ જઈને મારી આ સંતાન સમાન સેનાને આ આશ્રતવાળા માર્ગમાંથી મુક્ત કરો અને ખરો રસ્તો બતાવી આપી, એટલે તેઓ તરતજ મગધબાણી રવાના થશે. જો મારા એકના પ્રાણ જવાથી મારી આ પ્યારી સેનાનું રક્ષણ થતું હોય તો હું તેમ કરવાને પણ તૈયાર છું મારાં દુષ્કર્મનો બદલો મને મળી ગયો છે. કરેલાં કુકર્મો હવે મને પૂરાં પીડી રહ્યાં છે, હાય ! જે સંસારને મેં સ્વર્ગજ મानी લીધો હતો તે સંસાર મને અત્યાયે સ્મશાન સમાન બીણણ બાસે છે ! જે માયાવી વસ્તુમાં મોહિત થઈને હું આવું ધોર યુદ્ધ કરવાને તૈયાર ગયો હતો, તે વસ્તુ અત્યારે મને વિષ સમાન પ્રાણહારક જણાય છે ! હું મહાપાપી છું, મારા પાપોની પરિ-

સીમા જ નથી. ભયાનકતાના અવતાર રૂપ ગણાતા ભયંકર રાક્ષસો પણુ મારા કરતાં હજારો વાર ઉત્તમ છે ! મારાં પાપોના પરિણામે જ માફ અસંખ્ય સન્ય પાણીમાં તણાઇ ગયું છે, અને સૈનિકો ભયાનક પર્વતપરથી પડતા પથરો નીચે છૂંદાઇને વણુમેતે માર્યા ગયા છે. અક્ષ-સોસ કે, જેને માટે મેં આવો વિષમ રક્તપાત કર્યો, અનેક ચોદ્ધા-ઓની પાયમાલી કરી અને લગભગ આખા લશ્કરનો કચડધાણ કાઢી નાંખ્યો, તે વસ્તુ તો મારા હાથમાં આવીજ નહિ. જે વિજયની આ-શાએ મેં ગર્વથી મદોન્મત્ત બનીને મારા દેહનું બલિદાન આપવાનો પણુ સ્વીકાર કર્યો, તે વિજયલક્ષ્મી મને દગો દઇને—અરે ! મારા હાથમાં તાળી દઇને રાજ સમરકેતુના અધિકારમાં ચાલી ગઇ ! મારો સર્વનાશ થયો ! મારી સર્વ ઇચ્છા મટ થઇ, બધી ધારણાઓ ધૂળમાં મળી ગઇ ! મેં મારા પ્રજાજનોનું કહેવું ન માનતાં દુર્મુદ્ધિ મંત્રી રાક્ષસની સલાહથી આ યુદ્ધ આરંભ્યું અને તેવું પરિણામ પણુ તેવું જ વિષમ મળ્યું ! પહાડી રાજ્યને પ્રાપ્ત કરવાની વાત તો બાજૂએ રહી, પણુ માફ લગ ભગે અર્ધ ઉપરાંત સૈન્ય નષ્ટ થયું ! અપાર દ્રવ્ય લૂટાઇ ગયું ! હાય ! વિધાતા ! તને આવો અન્યાય કરતાં જરા પણુ શર્મ ન આવી ! ધિક્કાર છે ! ઓહ ! મારી હવે શી દશા થશે ! ”

“ મહારાજ ! ગઈ ગુજરી વિસરી જાઓ અને કરેલાં કર્મોનું પ્રાયશ્ચિત ભોગવવાને પુનઃ તૈયાર થાઓ. ચાલો હવે તમારી સ્વતંત્ર-તાનો સમય ભરાઇ ચૂક્યો છે, માટે બંદીવાન બનવાને તૈયાર થાઓ.” આમ કહીને ભૈરવે તરતજ મહાગર્વિષ્ટ, અસીમ પરાક્રમશાલી મગ-ધપતિ ધનનંદને બંદીવાન બનાવીને એક ગુપ્ત માર્ગદ્વારા મલયપૂર નગરમાં મોકલી આપ્યો, ત્યાર પછી પહેરેગીરોથી રક્ષાયલા એક ઝોર-ડામાં બંદીવાન બનાવીને, ભૈરવે મંદાકિનીને તે સમાચાર પહોંચાડી દીધા. મંદાકિની આથી અત્યંત પ્રસન્ન ગઇ અને છેલ્લે આખા શહેરમાં એ વાત ફેલાવી દીધી.

પાઠક ! પૂર્વોક્ત કઠિયારાને આપ ઝોળખી શક્યા છો ખરા કે ? જે કદાચ ન ઝોળખી શક્યા હો તો અમે આપને જણાવીશું કે, એ કઠિયારાને લીધે જ અસીમપરાક્રમશાળી મહારાજ ધનનંદ આજે સમરકેતુના બંદીખાનાનો બંદીવાન બની શક્યો હતો. એ કઠિયારો આપણો પૂર્વ પરિચિત ચંડાવના બીજો કોઇજ નહોતો, ”

પ્રકરણ ૧૦ મું.

નવીન હારસ્થાન !

મંદાંકિનીની આજ્ઞાથી ભૈરવ, પ્રથમ જણાવેલા પહેરેગિરોથી રક્ષા વલા ઓરડામાંથી ઘણાજ સન્માનની સાથે મગધપતિ ધનનંદને એક નિર્જન, પણ અતિ સુંદર અને શોભાયમાન ઓરડામાં લઈ ગયો. ઉંચી ઉંચી દીવાલોથી વિંટાયેલા એક સુશોભિત ઉદ્યાનમાં એક શ્વેત પત્થરનું બંધાવેલું સુરમ્ય મકાન હતું, તે મકાનના એક સુસજ્જિત ઓરડામાં લઈ જઈને ભૈરવે ઘણાજ માનસહિત મગધેશ્વરને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે;—“ મહારાજ ! અમે આપની સ્વાધીનતાને નષ્ટ કરીછે, પરંતુ આપનું રાજસન્માન નષ્ટ કરવાની અમારી ઇચ્છા નથી. આ ઓરડામાં હમણાં આપને નજરખંદી રાખવામાં આવશે. એ ઉપરાંત અમારા રાજની આજ્ઞા પ્રમાણે આપના સંબંધમાં અમે ખતતી સર્વ સગવડો કરી આપીશું. ”

તે ઓરડાની ચારે તરફ પ્રહરીઓ પહેરે ભરી રહ્યા હતા અને તેઓ ત્યાં આગળ મક્ષિકાને પણ પ્રવેશ કરવા દેતા નહોતાં. ઓરડાને સારી શૃંગારવામાં આવ્યો હતો અને મયધરાજને વૈભવ મળી શકે તેવાં સર્વ સાહિત્યોને ત્યાં આગળ નિયમસર ગોઠવવામાં આવ્યાં હતા.

ધોર રાત્રિ હતી, ચારે બાજુએ સૂચીભેદ ભયંકર અંધકાર છવાઈ ગયો હતો. આકાશમાં અમંખ્ય તારાઓ ચળકી રહી હતી. એ સમયે મગધરાજ ધનનંદ અચળ ચિત્તથી જળમાં ફસાયેલા સિંહની પેઠે ઉછાળા મારીને, તે ઓરડામાં એકલોજ ચલકદમી રહ્યો હતો. આખી રાત તેને ઉંઘ આવી નહોતી, જગરણમાં જ તેણે રાત્રિ પોતાડી હતી.

ઓરડામાં આગ તેમ લટાર મારતી વેળાયે તે પોતાના મનમાંજ કહેવા લાગ્યો કે;—“ હાય ! માઈ તે અભિમાન ક્યાં ગયું ? શત્રુઓના ગર્વને ગર્ભગણિત કરનાર માઈ પ્રચંડ પરાક્રમ ક્યાં અદૃશ્ય થયું ? અરે ! કાળને પણ કંપાવનાર માઈ તેજ ક્યાં અસ્ત પામ્યું ? માઈ સર્વ અભિમાન અત્યારે ક્યાં ચાલ્યું ગયું ? સમસ્ત ભારતના ભૂપાળોને પોતાના અતુચર ધારનાર મહીપતિ ધનનંદ ! તું અત્યારે ક્યાં આવી પડ્યો છે ? અરે ! અમરાપૂરીના વૈભવોને પણ પરાજિત કરે તેનો તારો રાજપ્રાસાદ છોડીને તું આ શત્રુના ભયંકર કારાગૃહમાં કેમ આવી પડ્યો છે ? તારા નામનું શ્રવણ થતાં ભૂમિ પણ કમ્પી ઉઠતી હતી, તે તારો

પ્રભાવ ક્યાં ગયો ? તારી રાજસત્તા અને આત્મસન્માન શું વાયુમાં વિલીન થયું છે કે તું અત્યારે શત્રુ તરફથી મળતા અન્નના ટુકડા ખાવાને તૈયાર થયો છે ? હાય ! આ સર્વ સત્ય છે કે, કોઈ મોહમયી માયાની ભયંકર ભૂલભૂલામણી છે ? અરે ! શું હું દીવાનો બની ગયો છું ! માફ ચૈતન્ય નષ્ટ થયું છે ? મારાથી કશી પણ કલ્પના કરી શકાતી નથી. હજારોના ગળાં કાપનાર પ્રબળ પુરુષને આજે એક કાયર પુરુષના કમ્પ્લેમાં સપડાવું પડ્યું છે ! ઓ દુર્દાન્ત દૈવ ! તને પણ જરા દયા ન આવી કે મને આ પ્રમાણે મહા લંઘિત બનાવ્યો ? ”

“ રાજ્ય અને વૈભવનો મદ, ગર્વ આદિ સર્વ મારો ત્યાગ કરીને ક્યાં ચાલ્યાં ગયાં ? બસ આજે હું સમજી શક્યો છું કે, ભગવાન પણ મારા પર અત્યંત કોપિત થયો છે ! જો તેમ ન હોય તો કેાની તાકાત છે કે જે મારી અજ્ઞેય અને મહા બળવાન સેનાનો આમ સહજમાં પરાજયમકરી શકે ? ક્યા પાપના યોગે આજે મારી આવી દુર્દશા થઈ ? આ અધઃપતન ? શા કારણથી થયું ? સમસ્ત વિશ્વને પોતાના પ્રબળ પરાક્રમથી પરાજિત કરનાર ધનનંદના નામપર આવી પડેલું આ કલંક કદાપિ વિસરી શકાશે ખરું કે ?—ના—કદાપિ નહિ. જ્યાં સૂધી આ દેહમાં પ્રાણ હશે—જીવમાં જીવ હશે ત્યાં સૂધી તો નહિ જ ભૂલી શકાય ! ”

“ પણ હા—હું મહાપાપી છું, ભયંકર અત્યાચારી છું. મેં અનેક અનાચારો કર્યા છે. સાક્ષાત્ દેવી સ્વરૂપા માતા મુરોદેવીને કારાગૃહમાં રાખીને તેના પર જીવમ જીવરવામાં મેં કશી કચાશ રાખી નથી. મારાં સહોદર સમાન યુવરાજ અંદ્રગુપ્તને પીડિત કરવામાં, અરે ! તેનું મરણ ઉપજવવાનાં કારસ્થાનો કરવામાં મેં જરાપણ ન્યૂનતા રહેવા દીધી નથી. મારા પરમ હિતેચ્છુ મંત્રી શકટાર તથા તેની પત્નીને અન્નના પોકારો પડાવીને તેમનાપર ત્રાસા વર્તાવવામાં ગિલ્કુલ દયા દેખાડી નથી. તેનાં નિર્દોષ સંતાનોને કસાઈની પેડે ઘાતકી રીતે મારવામાં મેં પ્રભુનો ભય પણ રાખ્યો નથી. અનેક શીલવતી લલનાઓની લાજ લૂટવામાં, નિર્દોષીપર આરોપ મૂકી અપરાધી ઠરાવવામાં અને અન્યાયની તીક્ષ્ણ છુરી ચલાવવામાં મેં એક પિશાચનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને ભયંકર કેર વર્તાવ્યો છે । મારી પરમ ધાર્મિકા પત્નીને મેં વિનાકારણ ગંગાના જળમાં ડૂબાડીને મારી નાંખી છે ! તેનો આત્મા હજી પાણુ કમ્પતો હશે ! શું આ બધા અપરાધોનું કદાપિ નિવારણ થઈ શકવાનું છે ?

મારાં આ ભયાનક પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત મારાથી કરી શકાશે ખરું કે ? ના-નહિજ. હું પાપી છું. મારો આત્મા પાપના રક્તથી રંગાઈ ગયો છે ! જગતનો ભક્ષ કરનારી બ્રામક માયાએ મને અધઃપાતના માર્ગમાં ગમડાવી પાડ્યો છે ! અરે દુષ્કર્મ અને દુષ્ટતાએ પોતાના અંધકારમય રાજ્યમાં લઈ જઈને મારો આસ કરવાની બધી તૈયારીઓ કરી દીધી છે ! હું મારાં કુકર્મોનું નિવારણ કરી શકીશ નહિ. પાપના પયોધિમાં દૂબેસેા હોવાથી ધર્મની નૌકામાં ચઢી શકીશ નહિ. રાજની સત્તા ભોગવતી વેળાયે મેં મારા ભવિષ્યનો લેશ માત્ર પણ વિચાર કર્યા વગર કેવળ કુટિલ કાર્મોમાં લિપ્ત થઈને શયતાનનું કાર્ય જ ગુનર્યું છે ! તેમાંથી કદાપિ મોક્ષ થશે ખરો કે ? મારા જેવા અપરાધીઓને મોક્ષ મળવો પણ મહા દુર્લભ છે ! મારું હૃદય દયાહીન છે. કઠિન પાષાણ જેવું છે, તેથી હું સર્વથા અધમ છું. અધમ મનુષ્યને ક્ષમાને પાત્ર હોતો જ નથી. ક્ષમાની પણ અમુક મર્યાદા હોય છે; તે મર્યાદાને ઓળંગીને હું અનીતિના તમોમક સ્થાનમાં આવી પડ્યો છું. મારી રક્ષા હવે થવાની નથી તે નથી જ. ”

“ બસ, હવે આ લોકો મને આ અવનીપર ટકવા દેશે નહિ. મારા અસ્તિત્વને અને આ પંચત્વના પૂતળાંને તેઓ નષ્ટ કરશે. મેં સાંભળ્યું છે કે, કૂટ યુદ્ધિ ચાલુક્ય રાજ સમરકેતુ પાસે આવીને તેના પક્ષમાં મળી ગયો છે. હાય ! તે અત્યારે પોતાના મારા પ્રતિના વૈરનો બદલો વાળવા વિના કદાપિ શાંત રહેશે નહિ. આજે તેની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થશે. મને, મારા પરિવારને અને સમસ્ત મગધરાજને તે જડમૂળથી ઉખેડી નાંખી પોતાના શિષ્ય યુવરાજ ચંદ્રગુપ્તને પુનઃ મગધના રાજ્યાસનપર આરૂઢ કરાવશે. હવે મારો ઉદ્ધાર થાય તેવો કોઈ પણ ઉપાય બાકી રહ્યો નથી. રાજમંત્રી રાક્ષસની સલાહ પ્રમાણે વર્ત્તનિ મેં પોતે જ મારા પગપર કુહાડો માર્યો છે. જગતના ઝાંઝવા જેવાં સુખોમાં લોભાઈને સત્ય સુખને પ્રાપ્ત કરવાના સર્વ માંગો બંધ કરી દીધાં છે. પોતાનાં દુષ્કૃત્યથી સમસ્ત માનવ જાતિને કલંક લગાડનાર માનવ કુલ કલંક રાક્ષસે જ મને ભ્રમણનાં કૂપમાં ફેંકી દીધો છે. સત્ય શું છે અને અસત્ય શું છે. સાર શેમાં સમાયલો છે અને અસાર શેમાં સમાયલો છે તેનો વિચાર કરવાની શક્તિ પણ મારામાં રહી નથી. ખરેખર હું મહા દુરાચારી છું !

“ રાજમક્ત ચંદ્રગુપ્ત અને માતા મુરાદેવી જેવાં સદુપદેશ અને

સુવિચાર રૂપ ફલાહારનો ત્યાગ કરીને રાક્ષસ જેવા ગંધાવા અને સડેલા ફળમાં હું મુગ્ધ બની ગયો છું અને તેનું જ દુષ્પરિલાભ અત્યારે વેડી રહ્યો છું. હું મિથ્યા અભિમાન અથવા ગર્વથી અંધ બનીને આ-લુક્ય જેવા મહા પ્રતાપી પંડિતનું મૂલ્ય આંકી શક્યો નથી દુષ્ટ રાક્ષ-સની શીખવણીથી મેં મગધદેશની વિશાળ રાજસભામાં અનેક સભા-સદો વચ્ચે તેનું ભયંકર અપમાનકર્તૃ છે. અરે એ ઋષિતુલ્ય બ્રાહ્મણને લાંચિત બનાવ્યા છે ! હાય હાયે કરીને જ હું સળગતા અગ્નિમાં ફેદી પડ્યો છું. અરેરે ! મને આવી દુર્બુદ્ધિ કેમ સૂઝી ! મારી મતિ આવી બ્રષ્ટ કેમ બની ગઈ !

“ઓ મદાંધ માનવો ! આવો, આવો અને મારી દુર્દેશાનું અવલોકન કરી તમારા મદના ચૂરેચૂરા કરી નાંખો; કારણ કે. મદ એ જ મનુષ્યના જીવનને અધઃપાતના બીષણુ પ્રવાહમાં ધસડી જઈને કાળ સમુદ્રની ભયંકર ગર્જનાઓ થતા અવનતિના સ્થાનમાં ધસડી જાય છે. મદ એજ માનવને પાપમાં ખેંચી જનાર મહા મોહક વસ્તુ છે ! મદથી ઈન્દ્રનું અપમાન થયું છે, લંકાપતિને રણમાં રોળાવું પડ્યું છે ! હસ્તિનાપૂરના મહા પ્રતાપી પાલક સુયોધનને ચીરકાળને માટે મૃત્યુના અંધકારમય રાજ્યમાં ધસડાઈ જવું પડ્યું છે ! જરાસંધ જેવા જાજરા રાજાને બૂરાયી થવું પડ્યું છે અને જલધર જેવા યોદ્ધા દાનવને પણ કાળના ગર્ભનો આશ્રય લેવો પડ્યો છે. વિશ્વમાં ગર્વ કરે છે, તેને કોઈને કોઈ કાળે અવસ્ય હારવું જ પડે છે ! પણ આ બધી વાતો મને પ્રથમથી જ કેમ ન સૂઝી ? ક્યાંથી સૂઝે ? ગર્વ સદ્વિચારનો નાશ કરે છે, ઉચ્ચ કલ્પનાને પોતાના પાપી સ્પર્શથી બ્રષ્ટ બનાવી દે છે ! મદ, ગર્વ, માયા અને મમતા આદિ સર્વ પાપપ્રચારક કલિના સહાયકો છે અને તેમનાં કાર્યો કેવળ પાપનો વિસ્તાર કરી ધર્મને પીડવાનાં જ છે ! ધાર્મિક મનુષ્ય પણ તે દુષ્ટ વિભૂતિઓથી પરાજિત બની જાય છે, તો પછી મારા જેવા પા-પના પોષકો ધર્મના માર્ગથી પતિત થાય તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું પણ શું કહી શકાય ? આ સર્વ મારી અવનતિનાંજ સ્પષ્ટ લક્ષણો છે. ”

“ કુબેરના બંડારને લજ્જાવે તેવું અતુલ ઐશ્વર્ય, અક્ષોહિણીના પ્રભાણમાં રહેતી અસીમ તેજશાલી સેના, નામનો ગર્વ, દર્પનો પ્રભાવ, અને સમસ્ત ભારતનું એકછત્ર રાજ્ય, વિશાળ સત્તા અદિ કોઈ પણ આજે મારી રક્ષા કરવાને સમર્થ ન થયું ? મહાકાલ ! મારી આવી દશા કેમકરી પ્રભુ ! ગગનસ્પર્શી મહા ઊંચા બૂધરને તેં આજે અતિ હીન સ્થાનમાં કેમ પરિણત કર્યો ? ”

“ જો આ લોકો મારી છૂપી હત્યા કરશે તો ? હાય ! તેથી વિશાળ મગધરાજ્યને એક પત્ર માત્રમાં પહાડી ઉંદર સમરકેતુ પોતાના અધિકારમાં મેળવી શકશે ! અહો ! મેં દુર્ભતિને વશ થશ થઈને મારા બંધુ અંદ્રગુપ્તને મારો શત્રુ શા માટે માની લીધો ? અમારો બન્નેનો જન્મ એકજ રાજરક્તાથી થયો છે. હું તેનો વડિલ બંધુ છું ! તે બિચારો અત્યંત સરળ હૃદયનો, વિનયી અને નમ્ર બાળક છે ! તેના પર મેં આવા અસહ્ય અત્યાચારો શા કારણથી ગુજાર્યા ? તેણે બિચારાએ મારો કશો પણ અપરાધ કર્યો નથી. મારી આજ્ઞાનું તેણે કદાપિ ઉલ્લંઘન પણ કર્યું નથી. તે ખરો રાજ ભક્ત છે, દેશ ભક્ત છે. યુદ્ધવિદ્યામાં પણ તેવો જ નિપુણ છે. આ બધી બાબતોનો વિચાર કર્યા વિના મેં તેનાજ નાશ માટે આવું ઘોર અધર્મનું યુદ્ધ શા માટે જગાડ્યું ? એક નિર્દોષ અને નિરાભિમાની બાળકનું ખૂન કરવા માટે હું આવો અંધ કેમ બની ગયો ? આ સર્વ કારણોથી જ માફ અધઃપતન થયું છે ! અરેરે ! જો મારી અનુપસ્થિતિમાં આ રાજ્ય જો તેના અધિકારમાં હોત, તો તેથી મારા નંદવંશનું નામ અને નિશાન અવિચળ રહી શકત ! ”

“ પણ હવે એ સર્વ ધારણાઓ ધૂળમાં મળી છે ! મગધરાજ્યની ઉન્નતિનો સૂર્ય અવનતિની ગર્તામાં પ્રયાણ કરવાની તૈયારી કરી રહ્યો છે ! આજે આ નંદવંશનું નિકંદન નીકળવાનાં સ્પષ્ટ ચિન્હો જણાય છે ! મારા મરણના પડધાઓ મને સ્પષ્ટ સંભળાય છે ! કોઈ અદૃશ્ય શક્તિ મને સંબોધીને કહી રહી છે કે, “ અભિમાની નંદ ! અત્યાચારનો પ્રચાર કરતી વેળાયે તારી આંખો કેમ ઉઘડી નહોતી ? તે સમયે તારૂં આ બધું તત્ત્વજ્ઞાન ક્યાં નષ્ટ થયું હતું ? કરેલા કર્મનું ફળ ભોગવવાનો પ્રસંગ આવો કાયર કેમ બની જાય છે ? હવે તારાં બધાં પાપોનું પ્રાયશ્ચિત ભોગવવાને તૈયાર થા. આવા તર્ક વિતર્કોનો ત્યાગ કર. તારાં પાપો એવાં ભયંકર છે કે, જેની માફી મળવી મહા મુશ્કેલ છે. તને તારા કર્મનું ફળ ભોગવવું જ પડશે ! જો પ્રથમથી વિચાર કરી કરીને કાર્યો કર્યા હોત તો અત્યારે આવીરીતે પસ્તાવવાનો પ્રસંગ આવત જ નહિ. પણ હવે તે પાપોમાંથી મુક્ત થવાનો એક પણ ઉપાય નથી. વિશ્વનો નિયમ જ એવા પ્રકારનો છે કે, જેવાં કર્મ કરે તેવાં ફળો ભોગવે. એમાં બીજા કોઈનો દોષ નથી. મનુષ્ય પોતે જ પોતાનું અનિષ્ટ કરે છે. દૈવી સંપત્તિ વાળાં મનુષ્યો સ્વર્ગને પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા રાખે છે, ત્યારે આસુરી સંપત્તિવાળાં મનુષ્યો નરકનો માર્ગ જ

નિર્માણ કરે છે માયાએ મને ભ્રાત્રી દીધો છે. માંડે ચૈતન્ય નથી થયું છે. હવે આ આશ્વત્થાથી ઉગરવાનાં કશાં લક્ષણો દેખાતાં નથી. મારાં તેજા સમક્ષ અત્યારે અધર્મના અંધકારનો પડદો છવાયેલો હોવાથી હું અધર્મનો માર્ગ શોધી શકું તેવી સ્થિતિમાં રહ્યો નથી. ”

“ માંડે મૃત્યુ થવાથી મારી જીવનાનંદદાયિની રાણી વિશ્વપ્રભાની શી દશા થશે ? તે તો અતિ અભિમાનિની છે ! તેણે પોતાનું સર્વસ્વ આપીને મારા પ્રેમનો સ્વીકાર કર્યો છે. તેને માટે તો મેં મારી પ્રથમ રાણી મનોહરને વિના દોષે નિષ્કુરની પેઠે હત્યા કરાવી છે ! હાય ! મારી એવી પ્રિયતમા વિશ્વપ્રભા કે જે ખરેખર આ વિશ્વની પ્રભાસ્પ છે. જેનું સૌંદર્ય વિશ્વવિખ્યાત છે તે પ્રાણાધિકે હૃદયેશ્વરીની શી દશા થશે ? તેના વૈભવવિલાસો કોણ જાણવી શકશે ? ”

“ પણ હાય-આ બધી વાતોનું સ્મરણ કરવામાં સમય ગાળવા છતાં, મારી મનોહરાનું મારાથી વિસ્મરણ કેમ કરી શકાતું નથી ? અરે હા—આવી—આ આવી—પ્રાણેશ્વરી ! તું મારી હૃદયેશ્વરી ! તું મારી હૃદયેશ્વરી છે ! મેં વિના વાંકે તારી હત્યા કરી છે ! અરેરે ! એ પાપથી માંડે હૃદય બળી જાય છે. મારા સમસ્ત અંગમાં કંપનો આવિર્ભાવ થાય છે. તારાપર ગુન્જરેલી નિષ્કુરતા મારાથી ઘડી પણ ભૂલાતી નથી. દેવિ ! મને મારા તે અપરાધની ક્ષમા કર ! હું પાપી છું ! હત્યારો છું ! ! ”

આ પ્રમાણે રાજા ધનનંદે એક પ્રકારના ઉન્માદને આધીન થઈને કેટલીક વાર સૂઈ પોતાના ગત જીવનની તેમજ ભાવિ જીવનની ભીષણ ઘટનાઓની સમાલોચના કરી, પણ તે બધી બહુ વિસ્તારવાળી હોવાથી આ સ્થળે તેમાંની ખાસ અગત્યની ઘટનાઓનો જ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. છતાં પણ તેનો વિસ્તાર બહુ જ થયેલો હોવાથી કેટલાક વાચકોને કંટાળો આવ્યા વિના રહેશે નહિ. પરંતુ તે માટે અમે માત્ર એટલું જ જણાવીશું કે, જ્યારે એક મનુષ્ય ચિંતા કિંવા વિચારમાં પડી જાય છે, ત્યારે તેના વિચારોની સીમાજ રહેતી નથી. એને અનુસરીને રાજા નંદના કેટલાક વિચારો આ નવલકથાના ખાસ અંગત વિચારો હોવાથી તથા તેનો સંબંધ પણ ગાઢ જોડાયેલો હોવાથી અમારે લાચારીથી આ સ્થળે આટલું બધું વિપુલ પ્રમાણમાં તે વિચારોનો વિસ્તાર કરવો પડ્યો છે.

ભૂતેવ તે ઓરડામાં એક સુવર્ણના પાત્રમાં સુંદર આહાર તથા શીતળ જળ આદિ જીવનોપયોગી કેટલીક જરૂરી વસ્તુઓ પ્રથમથી જ

મૂકી આવ્યો હતો. પરંતુ મગધપતિ ધનનદે તેમાંની કોઈપણ વસ્તુનો સ્પર્શ પણ કર્યો નહોતો. તરસથી તેની છતી ફાટી જતી હતી, કંઠ સૂકાઈ જતો હતો. તેમ છતાં પોતાના મુખ આગળ પડેલા સુવર્ણ-કળશમાં ભરેલા શીતળ જળના એક બિંદુનું પણ પાન કરવાની તેને બિલકુલ ઇચ્છા જ ન થઈ.

અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ કર્યા પછી તેને સહજ થાક લાગ્યો. તેણે શય્યામાં શયન કર્યું. આ સમયે તેને દૂધના શીણ જેવી સુકોમળ શય્યામાં પણ જાણે કોઈએ ધગધગતા અંગારા બિછાવી રાખ્યા હોયની! એવા ભાસ થવા લાગ્યો. તેણે પોતાના મસ્તકતળે રાખેલા તકિયામાં કોઈએ જાણે ઝીણા અણીદાર કાંટા ઘોંચી રાખ્યા હોયની! એવો તેના મનમાં અનુભવ થવા લાગ્યો. તેના હૃદયમાં તરેહતરેહવારની ચિંતાઓ થવા લાગી. તેનું મન અત્યંત વિદુવળ બની ગયું અને ભવિષ્યમાં આવનારી આફતથી તેના હૃદયમાં એક પ્રકારની ભયંકર પીડા થવા લાગી.”

મગધરાજની ભાગ્યદેવી તેના પ્રતિ નિષ્કુર હોવા છતાં, નિદ્રાદેવીએ તેનો છેક ત્યાગ કર્યો નહિ. રાત્રિના છેલા ભાગમાં મગધપતિ નિદ્રાવશ થયો એ ખરું, પરંતુ તે નિદ્રા ભયંકર સ્વપ્નવાળી હતી. તે નિદ્રામાં પણ તેને જોઈએ તેટલી વિશ્રાંત મળી નહોતી.

ચાલો પાઠક ! આપણે મગધેશ્વરનો ત્યાગ કરીને આવી મંબીર રાત્રિની નિઃસ્તબ્ધતામાં એક વાર સમરકેતુના ગુપ્ત ખણ્ડનું અવલોકન કરી આવાએ.

મલયપૂરના રાજ મહાસયના એક ઓરડામાં ચાર જણા બેઠેલા હતા. તેમનાં નામો અનુક્રમે ચંદ્રગુપ્ત, સમરકેતુ, ચાલુક્ય અને શક-દાર એવાં હતાં. યુદ્ધ સમયે સમરકેતુ તથા ચંદ્રગુપ્તે અચાનક શત્રુ-પક્ષ તરફથી તીરની વૃષ્ટિ થતી બંધ થયેલી જોઈને, શંકાશીલ થવાથી ત્યાં આગળ શો બનાવ બન્યો છે તે જાણવા માટે એક દૂતને મોકલી આપ્યો હતો. તેણે ત્યાં જઈને બંધી તપાસ કરી આવ્યા પછી કહ્યું કે, અદ્ભુત દૈવયોગે અચાનક નદીના જળમાં એકદમ પૂર આવવાથી માગધી સૈનિકો તથા સેનાપતિ તેમાં તણાઈ ગયા છે અથવા તો સલિલ સમાધિને પ્રાપ્ત થયા છે, આથી બાકી રહેલા માગધી સૈનિકો ભયના માર્યા પોતાની છાવણી તરફ નહાસી ગયા છે અને યુદ્ધ કરવાનું માંડી ચાલ્યું છે !

આથી સમરકેતુએ વિચાર્યું કે, આ ચાલુક્ય મુનિની જ સર્વ

લાઠી હોવી જોઈએ. તેમના વિના આવું સાહસ કોમ્પ કરી શકે તેમ નથી જ. કારણ કે, આજુકાંચે યુદ્ધમાં જતી વેળાએ તે નાળાના વિષયમાં બધી હકીકત પૂછી લીધી હતી. આ પરથી તેણે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરી લીધો કે, આજુકાંચે પોતાના પક્ષમાં દેવગુરુ બૃહસ્પતિની પેઠે સહાયક થઈ ઉભા છે.

રાજધાનીમાંથી પાછા આવ્યા પછી, આજુકાંચે જ્યારે તેમની સમક્ષ મંદ્રાકિનીના એકઠા કરેલા સંનિકોની સહાયતાથી ભૈરવે કેવી રીતે મહારાજ ધનનંદને પરાજિત અને બંદિવાન કરાવ્યો તે સંબંધી બધી વાર્તા કહી સંભળાવી. ત્યારે સમરકેતુએ આજુકાંચનાં ચરણો ધારણ કરીને કહ્યું કે;—“ ભૂદેવ ! આજ આપની કુશળતાથી તેમજ ભગવાનની કૃપાથી અમે આ ભયંકર સમરમાં વિજયપ્રાપ્તિ કરી શક્યા છીએ. ભગવાન મહાકાળે આપને કારણીભૂત ઠરાવીને આજે અમને જયશ્રી પ્રદાન કરી છે ! અમે આપની પરમકૃપાના યોગે જ આજે આવા બળવાન અને પ્રતાપી પૃથ્વીપતિને પરાજિત કરી શક્યા છીએ. જેના નામનું શ્રવણ થતાં દિક્પાલો પણ ડોલી જાય છે, જેની ધનનીરૂપધામાં કુબેર દેવતા પણ લજ્જાનિત બની જાય છે, જેના પરાક્રમની પાસે મહાપરાક્રમી ઇન્દ્રરાજ પણ પરાજિત બની જાય છે, તેવા મહા તેજસ્વી, અભિમાની અને પરાક્રમી રાજપર વિજય મેળવવામાં આપે જે સહાયતા કરી છે, તેની પ્રશંસા મારાથી કરી શકાતી જ નથી. ખરેખર ! આપ આ મૃત્યુલોકમાં વ્યાપેલા મહાન કોલાહલને દૂર કરવા માટે તથા પાપભાર ઘટાડવા માટે જ પધાર્યા છો. આપના બ્રહ્મતેજનો વિજય થયો છે. રાજના રાજગર્વનો ક્ષય થયો છે. હમેશાં યોગીવરો જ સંસારના સાચા ઉદ્ધારક છે, એ સૂત્રને આપે સંપૂર્ણતાથી સાબિત કરી બતાવ્યું છે. અમે તો આપના દાસાનુદાસ જ છો. ”

આજુકાંચે સમરકેતુની આવી વાણી સાંભળીને આશીર્વાદ આપતો કહેવા લાગ્યો કે,—“ વત્સ ! તારૂં રાજ્ય તે ધર્મરાજ્ય છે ! તારૂં જીવન પણ ધર્મમય છે. અત્યાર સૂધી તે પાપમય કાર્યમાં કદાપિ પ્રવેશ પણ કર્યો નથી. તારા જેવા ઉચ્ચ હૃદયના રાજાઓ આ વસુંધરાપર ભાગ્યે જ મળી આવશે. આ સર્વ હું તારી પ્રશંસા કરવા માટે કહેતો નથી, પરંતુ તારા પ્રતિ માઈ જે એક પ્રકારનું અપૂર્વ માન છે, તારી પવિત્ર મનોભાવનાઓ છે, તેના યોગે જ આવા શબ્દો કહી સંભળાવું છું. તારા હૃદયની મહત્તા, અપૂર્વ ધાર્મિકતા તથા અનુપમ ઉદારતા જોઈ-

નેજ ન્યાયી પરમાત્માએ તને વિજય અપાવ્યો છે. પરંતુ હજી પણ તારે એક અતિ ભયંકર કાર્યમાં ભાગ લેવો પડશે. કહે જોઇએ કે તેમ કરવામાં તું તૈયાર થઇશ ખરો કે ?”

સમરકેતુએ વિનયતાથી કહ્યું કે;—“પ્રભુ! આપ જેવી અનુમતિ આપશો, તે પ્રમાણે હું પ્રત્યેક કાર્ય કરી આપીશ. આપની આજ્ઞાનું કોઈ પણ પ્રકારે ઉલ્લંઘન થવા દઈશ નહિ.”

આણ્ડક્ય બોલ્યો કે;—“વાર, આ બંદિવાન મગધરાજના સંબંધમાં તું શી વ્યવસ્થા કરવા ઇચ્છે છે ?”

સમરકેતુએ ઉત્તર આપ્યું કે;—“હું તેને જીંદગી સંધી મારા રાજ્યના કારાગૃહમાં કેદ રાખવાના નિશ્ચયપર આવ્યો છું. તેમ કર્યા વિના મારા શિરપરથી આપદ ટળે તેવી કોઈ સંભાવના જ નથી. જો હું તેને મુક્ત કરીશ તો, તે તરત જ ફરીવાર મારા રાજ્ય પર ભયંકર સૈન્ય લઇને આક્રમણ કરશે અને તેથી કરીને મારું આ રાજ્ય, પ્રજા તથા આખો પહાડી પ્રદેશ મહા સંકટમાં સપડાઇ જશે. મારા ધારવા મૂળજ્ઞ પાંજરામાં પકડાયલા સિંહને મુક્ત કરવો એ હાથે કરીને મરણના મુખમાં પડવા સમાન છે. માટે ધનનંદને તો મુક્ત કર્યા વિનાજ આપણા કારાગૃહમાં પૂરી રાખવો એ જ મને વધારે યુક્તિયુક્ત લાગે છે.”

આ સાંભળીને આણ્ડક્યે ધણા જ ગંભીર સ્વરથી કહ્યું કે;—સમરકેતુ! આવી કલ્પના કરવામાં તારી ભૂલ થાય છે. કારણ કે, આ પ્રમાણે વિદ્રોહ મનોરથ અને અપમાનિત થયેલો મગધપતિ તારા આ રાજ્ય પર કદાપિ આક્રમણ કરશે જ નહિ અને જો કદાચ કરશે તો પણ તેને હજી ઘણો વિલંબ થશે. એ બન્દીવાન શક્તિહીન રાજ્યપંદીનું જીવન અત્યારે આપણા હાથમાં જ છે. પરંતુ અત્યારે તેના શરીરનો સ્પર્શ કરવાની પણ મારી ઇચ્છા નથી. શરણે થયેલા શત્રુ પર જીવ્હમ ગુજારવો, એ ધર્મવિરુદ્ધ છે, માટે જો તારા હૃદયમાં એવી કોઈ પણ કલ્પના હોય તો તેને દાઢી નાખજો. હું તેને મુક્ત આપવા ઇચ્છું છું. આજ રાત્રે મેં તેના ઓરડાની દીવાલ પાસે ઉભા રહીને તેના હૃદયના બધા ઉભરા સાંભળી લીધા છે. તે પરથી જાણાય છે કે, તેને પોતાનાં કર્મેનાં પૂર્ણ પશ્ચાતાપ થવા લાગ્યો છે! અરે! પશ્ચાતાપથી તેનું હૃદય દૃઢ થવા લાગ્યું છે! માટે તેને કોઈ પણ પ્રકારનું કષ્ટ આપવું ઉચિત નથી. રાજનીતિકારનો મુખ્ય ધર્મ એ છે કે, શરણાગતો અને પકડાયેલા શત્રુનો સારો સત્કાર કરવો. તેને કાંઈ પણ કષ્ટ ન નડે, તેની ખાસ

સમાજ રાખવી તથા તેના પર બની શકે તેટલા ઉપકારો કરવા માટે તું તે જ સૂત્રનો સ્વીકાર કર.”

“આ કારાગૃહમાંથી મુક્તિદાનની સાથે હું તેને એક એવી શક્તિને આધીન બનાવી દઇશ કે જેથી ભવિષ્યમાં આપણું કાર્ય સરળતાથી પાર પડી શકશે. મારો ઉદ્દેશ શો છે, તે હું અત્યારે તને જણાવી શકીશ નહિ. મારા ધારેલા ગુપ્ત કાર્ય તેમ જ ઉદ્દેશના સંબંધમાં જો કંઈ પણ હકીકત કોઈ જાણતું હોય તો તે કેવળ એક ધનશ્રી શેક્ષની કન્યા તાડિતા જ છે. બાહુબળની સહાયતાથી તમે જે કંઈ કર્યું છે, તે કેવળ મારા ભવિષ્યના મહાન કાર્યની માત્ર પૂર્વ સૂચના જ છે. મગધરાજનો સંપૂર્ણ રીતે નાશ કરવા માટે આપણે બીજા એક વર્ષ સુધી વાટ જોવી પડશે. તે વર્ષના અવકાશમાં તેનો જડબાળથી વિનાશ થઇ જાય તેવી બધી તૈયારીઓ કરી લેવી પડશે. પરંતુ એ વિશાળ રાજ્યનો ધ્વંસ કરતાં પહેલાં તેનું મનોબળ, મનની શાંતિ અને પ્રજા પ્રત્યેનો જે કંઈ અનુરાગ હશે તેનો ધ્વંસ કરવાની મારી ઇચ્છા જ નથી. પણ અત્યારે તો મારે બુદ્ધિમતી અને લાવણ્યમયી તાડિતાની ખાસ આવશ્યકતા છે. અને તાડિતાનું કાર્ય સમાપ્ત થયા પછી રાજકુમાર અંદ્રગુપ્તને હું મારો સહાયક બનાવવાની ઇચ્છા રાખું છું. હવે તમે મને આ વિષયમાં કંઈ પણ પ્રશ્ન પૂછશો નહિ. ત્રણ જણ વચ્ચે જે કંઈ સલાહ થાય છે, તે સલાહનું તાર્તમ્ય જગતની આગળ રજૂ થતાં કંઈ પણ વિલંબ થતો નથી, માટે જ રાજનીતિકારોએ તેમ કરવાની સાધ્ધ મના કરેલી છે. મારા રચેલાં કૌટિલ્ય સૂત્રમાં પણ મેં તે વિષયમાં ઘણું વિવેચન કર્યું છે. જાઓ, તમે ભગવાન મહાકાળના મંદિરમાં જઈ તેમનાં દેવાદિ દેવનાં ચરણોમાં વંદના કરી આવો. હું આજે રાત્રે જ એ ગૌરવ નૃપ મગધરાજને કારાગૃહમાંથી છોડી મૂકીશ. મહારાજ ! ક્ષમા એજ સર્વથી શ્રેષ્ઠ સદ્ગુણ છે અને વીરોનો મુખ્ય ધર્મ છે !”

આમ કહીને ચાણક્ય આ વિષયમાં બીજું કંઈ પણ બોલ્યા વિના પોતાના ઓરડામાં ચાલ્યો ગયો અને સમરકેતુ, અંદ્રગુપ્ત તથા શકટાર, ચાણક્યના હૃદયનો ખરો ઉદ્દેશ શો છે, તે ન સમજી શકવાથી તે વિષયની વિવેચના કરતા કરતા દેવમંદિર તરફ ચાલ્યા થયા. અંદ્રગુપ્તે માર્ગમાં શકટારને પૂછ્યું કે:—“મંત્રિન ! શું આપ ચાણક્યના મનનો કંઈપણ ઉદ્દેશ સમજી શકો છો ખરા કે ?”

શકટારે ઉત્તર આપ્યું:—“ના યુવરાજ ! મારાથી તો કંઈ પણ

સમજાતું નથી. તેમ છતાં હું એટલું જાણી શક્યો છું કે, યુદ્ધ થયાં પહેલાં એક દિવસે રાત્રે, મહાકાળ મંદિરની અગાસીમાં બેશીને તેઓ તડિતાની સાથે એક પ્રકારની છૂપી સલાહમાં રોકાયા હતા. તડિતા તે દિવસે મધ્ય રાત્રે બ્યારે મારે ઘેર પાછી આવી, ત્યારે મેં પોતે જ તેને આવવા માટે દાર ઉધાડયાં હતાં. પરંતુ ધણી મહેનત કરવા છતાં પણ તેની પાસેથી હું કશા સમાચાર જાણી શક્યો નથી. ”

ત્યાર પછી એ વિષયમાં બીજી કશી વાતચીત થઈ નહિ; કારણ કે, તેઓ સર્વે તે વખતે દેવમંદિરના પગથિયા પાસે આવી પહોંચ્યા હતા.

પ્રકરણ ૧૧ મું

માયાવી મોહિનીનું મંજુલ સ્વરૂપ !

नृत्त्यं नैव बाधायै ज्ञानिनो लोक वर्तिनः

योगिनो नैव बाधायै ज्ञानिनो लोक वर्तिनः

અર્થાત્ કે;—“ લોકડાના યંત્રની પૂતળીના નૃત્યના જેવી પ્રવૃત્તિઓ લોકમાં વર્તેતા એવા જ્ઞાની યોગીને બાધા કરતી નથી. ”

ચાણક્યે રાજ સમરકેતુ પાસેથી વિદાય લઈ, પોતાના રહેવાના ઓરડામાં આવીને જોયું કે, પ્રથમ આજ્ઞા આપ્યા પ્રમાણે સુંદરી તડિતા, તે ઓરડામાં આવી પહોંચી હતી.

ચાણક્યને પોતાની સમક્ષ આવેલો જોઈને તડિતાએ તરત જ તેને વંદન કરીને કહ્યું કે;—“ દેવ ! હું આપની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે તૈયાર છું. ”

ચાણક્યે કહ્યું કે;—“ જે મંત્ર મેં તને આપ્યો છે, તે બતાવ્યા પ્રમાણે તે જપ કર્યા છે કે ખરા કે ? ”

“ હા દેવતા ! ”

આ જોઈને ચાણક્યે, પોતાના ઓરડાના એક એકાંત સ્થાનમાંથી એક સોનાનું બનાવેલું તથા વિવિધ પ્રકારના મંત્રોથી મંત્રેલું માદળીયું બહાર લાવીને કહ્યું કે;—“ તડિતા ! હું આ માદળિયાંને તારા ડાબા હાથપર બાંધી દઉં છું, તેથી તને કોઈ પણ પ્રકારનું વિધ્ન નડશે નહિ બ્યાં સૂધી એ માદળિયું તારા શરીરપર હશે, ત્યાં સૂધી ગમે તેવું બળ-

વાન મનુષ્ય તારો સ્પર્શ કરી શકશે નહિ. કામાંધ કીટક તારા સતી-
ત્વને નષ્ટ કરી શકશે નહિ તેમજ ભૂત, પ્રેત અને પિશાચ જેવા મલિન
લોકો પણ તારા તરફ કુદૃષ્ટિ નાંખી શકશે નહિ. નારીનું સન્માન શી
રીતે અખંડિત રાખવું જોઈએ, લલનાના લાવણ્યથી વિષયાસક્ત પાપા-
ત્માઓને શી રીતે રીતે દૂર રાખવા જોઈએ. આદિ તમામ વિષયોને હું
ધણી જ સારી રીતે જાણું છું ! અત્યારનું આ વિશ્વ માયાની વિષમ-
જળમાં સપડાયેલું હોવાથી સતીનો સતીત્વનાશ, નારીના ગૌરવનો
અધઃપાત તથા પવિત્રતાના પાતિવ્રત્યનો ભંગ થાય તો તેમાં કાંઈ અ-
જાયબી જેવું નથી, એ વાત પણ મારાથી અજ્ઞાત નથી. તું કૌશલ્યની
જળનો વિસ્તાર કરીને બન્દીવાન રાજા ધનનંદનો ઉદ્ધાર કરીશ કે,
તરત જ તે તારા આ ભુવનમોહિની રૂપમાં મુગ્ધ બની જશે અને તને
પોતાની અર્ધાંગના બનાવવાના નિશ્ચયપર આવી જશે. તે ઉપરાંત તું
તેને રાજા સમરકેતુની અજ્ઞાતમાં મુક્તિ અપાવે છે તથા રાજા સમ-
રકેતુની ઇચ્છા વિરૂદ્ધનું કાર્ય કરીને તેનો ઉદ્ધાર કરે છે, એમ જાણીને
તે ધનનંદના હૃદયમાં એક પ્રકારની કૃતજ્ઞતાનો ઉદ્ભવ થશે. અને ક-
રેલા ઉપકારના બદલામાં તું મગધના રાજમહાલયમાં પ્રવેશ પણ કરી
શકશે. તારા રૂપમાં મોહાયેલો અને ઉપકાર તળે દબાયેલો રાજા ધનનંદ
તને તરત જ પોતાની સાથે મગધના રાજમહાલયમાં લઈ જવા માટે
તૈયાર થઈ જશે. ”

“ ત્યાર પછી જે કાર્ય કરવાનું છે, તે હું તને હમણું જ જણાવી
દઉં છું. હું નાની મહારાણી મલ્લિકાદેવીના કંઠનો અમૂલ્ય હીરાહાર
મેળવવા માગું છું. મને તેની જ વિશેષ આવશ્યકતા છે. માટે ગમે તે
ઉપાયે તું તે હાર ઉઠાવી આવ. પણ જોજો આ કાર્ય ખાસ સંભાળીને
કરવાનું છે. કારણ કે તેમાં પ્રાણ જવાની પણ સંભાવના છે. આજથી
ધણી વર્ષ પૂર્વે મહારાણી મુરારેવીના ડાખા હાથનું કંકણ ચોરાયું હતું
અને તેના યોગે આખા પાટલિપુત્રમાં મહા ખળભળાટ મગી ઉઠ્યો
હતો. પ્રજાજનોના ઘરોની જડતી લેવામાં આવી હતી, પરિચારિકાઓ-
પર અસહ્ય અત્યાચાર ચલાવવામાં આવ્યો હતો અને શહેરરક્ષક
કોટવાળની પણ ભયંકર દુર્દશા થઈ હતી, માટે અત્યારે પણ તેવું ન
અને તેની ખાસ સંભાળ રાખવી જોઈશે. ”

“ મહારાજ ! મહારાણી મુરારેવીના હાથનું કંકણ ચોરાતાં
આવી બીજા ધટના શા કારણથી બની હતી ? આવા વિચાર

દેશના મહારાજના મહાલયમાંથી એક સાધારણ કંકણ ચોરાયું તેમાં આટલો બધો કોલાહલ કેમ વ્યાપી ગયો હતો ? પણ આ વાત તો મારા માનવામાં આવી શકતી નથી જ.”

“ સાંભળ તડિતા, તે કંકણ કાંઈ સાધારણ કંકણ નહોતું. તે કંકણની સાથે સ્વર્ગીય મહારાજ મહાપદ્મનંદના જીવનનો સંબંધ જોડાયેલો હતો અને એ કારણથી જ એવો મહાન ખળભળાટ જાગ્યો હતો. દ્રવ્યના અપહરણથી રાજાને કાંઈ પણ લાગી આવ્યું નહોતું, પણ પોતાના જીવનનો નિકટ સંબંધ જ તેની સાથે સંધાયેલો હતો. તેનું દુઃખ થયું હતું જ્યાં સુધી તે કંકણ મહારાણી મુરાદેવીના અંગ પર રહે, ત્યાં સુધી જ મહાપદ્મનંદ મહારાજનું જીવન ટકી શકે એમ હતું. જો કંકણ ચોરાઈ જાય તો તરત જ રાજાનું મૃત્યુ થાય તેમ હતું. આવા ગહન કારણથી જ તે દિવસે તેવા પ્રકારનો ઉત્પાત્ત ઉપજ્યો હતો.”

આણક્યે કહ્યું.

“ વાર ત્યારે, તે કંકણ ચોરાયા પછી મહારાજ મહાપદ્મનંદની તથા રાજરાણી મુરાદેવીની શી દશા થઈ તથા તે કંકણનો કાંઈ પણ પતો મળી શક્યો હતો ખરો કે ? ”

“ કંકણની ચોરી થયા પછી આઠમે દિવસે જ મહારાજ મહાપદ્મનંદનું મૃત્યુ થયું અને તેનો મોટો પુત્ર ધનનંદ તેની ગાદીએ આવ્યા પછી બિચારી મહારાણી મુરાનું કપાળ કુટ્ટી ગયું, તેની દશા ધણી જ વિચિત્ર થઈ. તરણુવયના ધનનંદે યુવાનીના ઉછળતા લોહીમાં રાક્ષસ મંત્રીની કુસલાહથી અનેક સાહસો કરી નાખ્યાં. રાજમાતા રાણી રજત કુમારીને નળાન્દા કિલ્લામાં કેદ કરાવી કે જે બિચારી હજી બેએક માસ પહેલાં જ કારાગૃહનાં અનેક દુઃખો સહન કરીને મરણ પામી છે. બીજી રાણી મુરાદેવી—અંદ્રગુપ્તની માતાની પણ તેણે તેવી જ દશા કરીને કારાગૃહમાં પૂરી રાખી છે અને તે અત્યાર સુધી કારાગૃહમાં પીડાઈ રહી છે, તેને આપણે જ મુક્ત કરવાની છે. તે ઉપરાંત રાજમંત્રી શકટાર જેવા બુદ્ધિમાન મંત્રીને પદબ્રષ્ટ કરીને તેને પણ કારાગૃહમાં ધકેલી દીધો, પરંતુ તે બિચારો પોતાના પૂર્વજન્મનાં પુણ્યના યોગે તેની પત્ની લલિતાની સહાયતાથી છૂટી શક્યો છે અને ત્યાર પછી તેના જીવનમાં જે જે ઘટનાઓ બની છે તે બધી તું જાણે છે એટલે અત્યારે તેનું અધિક વિવેચન કરવાની કશી આવશ્યકતા નથી. શકટારને કેદમાંથી મુક્ત થયેલો જોઈને રાજા ધનનંદે કારારક્ષક અંદ્રપાલની જે દિશા કરી છે, તે પણ તું જાણે છે એટલે તેને નવેસરથી જાણાવવાની જરૂર જણાતી નથી.”

“ત્યાર પછી તે અવિચારી ધનનદિ યુવરાજ ચંદ્રગુપ્તને દેશનિ-
કાલ કર્યો, તેને મારી નાખવા માટેનાં અનેક કારસ્થાનો રચ્યાં પણ,
જેને પરમાત્મા બચાવે છે તેનું મરણ કોઈનાથી થઈ શકતું નથી, એ
સૂત્રને અનુસરીને ચંદ્રગુપ્ત અનેક આફતોમાંથી ઉગરી ગયો અને આ
પહાડી રાજ સમરકેતુની ભગિની મંદાકિનીએ તેને યોગ્ય આશ્રય
આપ્યો. તથા તેને પોતાના બધું તરીકે અર્ધ રાજ્યનો માલિક ઠરાવ્યો.
કેટલોક કાળ આ પ્રમાણે શાંતિથી વીત્યો અને ત્યાર પછી આ મહા
ધનધોર યુદ્ધ આરંભાયું !”

“મહાત્મન ! એ બધો વૃત્તાંત હું સારી રીતે જાણું છું, એટલે
એ સાંભળવાની મારી ઇચ્છા જ નથી. પણ મારી ઇચ્છા તો પેલા
કંકણ સંબંધી બધી હકીકત જાણવાની છે.”

“હા-તે પણ કહું છું. સાંભળ, રાજ ધનનંદના સિંહાસનારૂઢ
થયા પછી અથવા તો મહારાજ મહાપદ્મનંદના મૃત્યુકાળને વીત્યાને છ
માસ થયા પછી, બહુ જ તપાસ કરતાં એવો પતો મળ્યો કે, મહારાણી
મુરાદેવીના હાથનું કંકણ ચોરનાર ખીજું કોઈજ નહોતું. પરંતુ મહારાજ
મહાપદ્મનંદની અન્ય મહારાણી રજતકુમારીએ જ કારસ્થાન રચાવીને
પોતાની લલિતા નામક એક દાસીદ્વારા તે કંકણ ચોરાવી લીધું હતું.
અને એ કારણથી જ રાજ ધનનંદે પોતાની માતા પતિધાતિની છે
અથવા તેણેજ મહારાજ મહાપદ્મનંદનો વધ કરાવ્યો છે, એમ ઠરાવીને
રાણી રજતકુમારીને કેદ કરાવી તથા પેલી લલિતાનામક દાસીનો વધ
કરાવી નાંખ્યો. આ સર્વ ખીના બની ગયા પછી કેટલાક કાળે મહારાણી
મુરાદેવીને પોતાના પિતાની રખાત છે તથા પોતાના પ્રાણ પ્રતિસ્પર્ધી
યુવરાજ ચંદ્રગુપ્તની માતા છે, તેથી કદાચ પોતાને વિષપાન કરાવી ચંદ્ર-
ગુપ્તને ગાદી અપાવી દે એવી આશંકાથી તથા દુષ્ટ રાક્ષસની સલાહથી
તેને એકદમ બચંકર બંદીખાનામાં મોકલી આપી.”

“રાણી રજતકુમારીનો મહારાણી મુરાદેવીના અંગપરથી કંકણ
ચોરાવી લેવાનો ઉદ્દેશ શો હતો, તે તો મહારાજ ! હજી પણ મારાથી
સ્પષ્ટ સમજી શકાતું નથી. માટે કૃપા કરીને તે સર્વ વૃત્તાંત કહી સં-
ભળાવો.” તડિતાએ એક પ્રકારની જિજ્ઞાસા દર્શાવી.

“તેનો ઉદ્દેશ રાજનો વધ કરવાનો હતો એમ નહોતું, પરંતુ
તેનું કારણ કાંઈક જુદુંજ હતું. તે મહારાણી મુરાદેવીનું રાજની
આગળ વધેલું સન્માન તથા તેને મળેલું પટરાણીનું પદ જોઈ શક્તી

નહોતી, તેથી તેણે મુરાદેવીને કોઈ પણ પ્રકારે હલકી પાડવા માટે, તેનું સન્માન ઘટાડવા માટે તથા પોતે પટરાણીનું પદ ભોગવી શકે એટલા માટે એવું કાવતરું રચ્યું હતું. પરંતુ તે બિચારી એમ નહોતી જાણતી કે, મુરાદેવીના હાથમાં રહેલું મંત્રેલું કંકણ જ રાજના જીવનને ટકાવી શક્યું છે અને મંત્રેલા કંકણના આધારે જ રાજ મહા-પદ્મનંદ જીવી શકે છે. કંકણનું હરણ થવાથી રાજનું મરણ થશે એવી તેને કલ્પના પણ નહોતી. તેમજ તે મંત્રેલા કંકણની મંત્ર વિધાપર તેને જોઈએ તેવો વિશ્વાસ પણ નહોતો. તેની બીજી ધારણા એવી હતી કે, મુરાદેવીના અંગપરથી કંકણ ચોરી લેવા છતાં પોતાના હાથમાં જ રહેવાનું છે, એટલે રાજના પ્રાણ જવાની કશી ચિંતાજ નથી. પરંતુ તે એમ નહોતી જાણતી કે, એ કંકણ જો મુરાદેવીના હાથમાં રહે તો જ રાજનું જીવન ટકી શકે તેમ છે, નહિ તો રાજ મરણ પામે તેમ છે. જો આ સર્વ વિષયોથી તે જાણીતી હોત અને રાજનું મરણ જ થશે એમ જાણતી હોત તો, તે પોતાના તુચ્છ સ્વાર્થને માટે મુરાદેવીના અંગપરથી કંકણ ચોરાવવાનું સાહસ કરત કે કેમ તે વિષયમાં મારાથી કશી કલ્પના પણ કરી શકાતી નથી. ”

“વારૂ ત્યારે, જે સમયે રાજ મરણ પથારીએ પડ્યા અને કંકણ ચોરાયાથી તેમના પ્રાણ કંઈ આવ્યા તો પણ રાણી રંજતકુમારીએ મુરાદેવીના અંગપર તે કંકણ કેમ ન ગાંધી આપ્યું ? પોતાના પતિના પ્રાણ આપદમાં આવવા છતાં તેણે કંકણ આપવાની ઉદારતા કેમ ન દર્શાવી ? શું તેને પોતાના પતિ તરફ કોઈ પણ પ્રકારનો અણગમે હતો ? અરે કદાચ અણગમે હોય કિંવા પતિએ પોતાના ત્યાગ કર્યો હોય તો પણ તેમના પ્રાણની રક્ષા કરવી એતો પ્રત્યેક અબળાનો પરમ ધર્મ છે, એ સૂત્રને શુ રાણી રંજતકુમારી છેક જુ ભૂલી ગઈ ? ”

“તહિતા, એ સંબંધમાં હું કાંઈ વિશેષ જાણતો નથી. પણ મને માત્ર એટલાજ ચોક્કસ સમાચાર મળ્યા છે તથા રાજદરબારમાં પણ એવી વાતો સંભળાય છે કે, કંકણણી ચોરી કરનાર વ્યક્તિને રાજએ પ્રાણદંડ આપવાની બચાંકર પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી અને તેથીજ રાણીએ પોતાના પ્રાણ જવાના બચથી એ વાર્તાને સર્વથા છૂપાવી રાખી હતી. રાજનું મરણ થતાં સૂધી તેણે આ વાર્તા કયાંય પણ પ્રકટ થવા દીધી નહોતી. અને એથીજ રાજનું મરણ થયું હતું. હવે એ કંકણની સાથે રાજના જીવનનો શો સંબંધ હતો તે કહી સંભળાવું

છું. રાજ્ય ગુરુ વાસુદેવ ઉપાધ્યાયે મહુમ મહારાજ મહાપદ્મનંદના જ્યોતિષની મણુના કરીને જોયું હતું, તો તેનું જીવન બહુજ દુકું હતું. તેના જીવનને એક ભારી ગ્રહ નડતો હતો, તેથી તે ગ્રહની પીઠાના નવારણાર્થે રાજગુરુએ તે મંત્રથી મંત્રેલું કંકણ બનાવી આપ્યું હતું અને રાજને પોતાની જે બહાલામાં બહાલી રાણી હોય, તેના હાથપર કંકણ બાધવાની સૂચના આપી હતી, રાજને એ સૂચના પ્રમાણે મુરદેવીના હાથપર જ કંકણ બાધ્યું હતું. પરંતુ રાજમહાલયની રાણી રજત કુમારીના કારસ્થાનથી તે કંકણ ચોરાઈ ગયું અને મહીપતિ મહાપદ્મનંદનું મૃત્યુ પણ થયું. રાજગુરુએ કહ્યું હતું કે કંકણ નષ્ટ થશે તેને આઠમે દિવસે મહારાજનું મૃત્યુ થશે અને થયું પણ તેમજ. માત્ર રાણી રજતકુમારીના દોષે જ નિર્દોષ મહારાજનું મૃત્યું થવા પામ્યું છે.

“ પણ પ્રભુ ! હવે આપ મહારાજ ધનનંદની નવીન મહારાણી વિશ્વપ્રભાના હારની ચોરી શા માટે કરાવા માગો છો વાર ? ”

“ હા. તેનું કારણ પણ હું તને કહી સંભળાવું છું. રાજરાંસી વિશ્વપ્રભાના હીરાહારમાં પણ સ્વીગય મહારાજ મહાપદ્મનંદના જેવું એક મંત્રેલું માદળીવું છે અને એ માદળીયું જ્યાં સૂધી ધનનંદના અધિકારમાં હોય ત્યાં સૂધી જ તે રાજ્ય કરી થકે તેમ છે. જો તેના હાથમાંથી તે માદળીયું ચાલ્યું જાય અને બીજા કોઈ પુરુષના હાથમાં આવે તો તે પુરુષ મગધરાજ્યનો ચક્રવર્તીના સમ્રાટ થઈ શકે તેમ છે. મારી ઇચ્છા તે માદળીયું તારાહારા ચોરાવીને યુવરાજ ચંદ્રગુપ્તના હાથમાં સોંપી તેને મગધનો સમ્રાટ બનાવવાની તથા રાજ ધનનંદને પતિત કરવાની છે. તે માદળીયું ધણાં વર્ષો પહેલાં કોઈ એક પ્રતાપી સંન્યાસીએ રાજ ધનનંદપર પ્રસન્ન થઈને મંત્રી આપેલું છે અને તે સાથે આશીર્વાદ આપીને એમ પણ કહેલું છે કે, “ જ્યાં સૂધી આ માદળીયું રાજના અધિકારમાં રહેશે ત્યાં સૂધી મગધનાને સિંહાસનને ભોગવી શકશે, પણ જો કદાચ તે માદળીયું નષ્ટ થશે તો લે કાણે જ ધનનંદનો પ્વંસ થશે અને રાજપાટ લૂટાઈ જશે. માદળીયાનું અસ્તિત્વ હોવા છતાં પણ રાજના શિરપર અનેક આપદો આવવાની સંભાવના છે; પરંતુ જ્યાં સૂધી તે માદળીયું હશે ત્યાં સૂધી તેવો કોઈ ભારી પ્રત્યવાય નદશે નહિ. રાજના ભાગ્ય મંદ છે તેથી તે ઝાઝીવાર ટકી શકશે નહિ. માટે તેને ખુબ સાવચેતીથી સાચવવાની ગોઠવણ કરજો. ” આમ કહીને તે સંન્યાસીએ એ મંત્રેલું માદળીયું રાજ ધનનંદને સોંપ્યું હતું અને

ધનનંદે ધણી કાળ સૂધી પોતાના કંઠમાં પહેરવાના હીરાહારમાં તેને મદાવીને પહેર્યું પણ હતું, પરંતુ કાળના જવા સાથે તેની શ્રદ્ધા તે માદળીયા પરથી ઉતરી ગઈ હતી તથા રાણી વિશ્વપ્રભાને તે માદળીયાં વાળા વાળો હીરાહાર સોંપી દીધો છે, રાણી વિશ્વપ્રભા તે હારને પોતાના પ્રાણુથી પણ અધિક ચાહે છે. અને ધણી જ સંભાળથી રક્ષણ કરે છે.

“ રાણી વિશ્વપ્રભા એક સાધારણ વર્ગની કન્યા છે, પરંતુ તેનું રૂપ અત્યંત મનોહર છે, એટલે રાજા ધનનંદે, તેને પોતાની પટરાણી બનાવીને રાખી લીધી છે. જેવી રીતે મહારાજ મહાપદ્મનંદે મુરાદેવીનો સ્વીકાર કર્યો હતો તેવી જ આ અવિચારી ધનનંદે રાણી વિશ્વપ્રભાનો સ્વીકાર કરીને વિશ્વવિખ્યાત બનાવી દીધી છે. તેનાં મીઠાં મીઠાં વાક્યો સાંભળીને; તથા તેના લાવણ્યમાં લુબ્ધ બનીને ધનનંદે પોતાનું હૃદય તેને જ સોંપી દીધું છે. પણ હવે હું એ લુબ્ધતાનો ભંગ કરીને રાજાની જે આસક્તિ રાણીમાં થયેલી છે, તે તારામાં ઉતારવા ઇચ્છું છું, કારણ કે, જે રાજા તારામાં મુગ્ધ લશે તો તને તરતજ પોતાની પાટરાણીનો અધિકાર સોંપી દેશે અને એથી કરીને પેલો હીરાહાર તથા માદળીયું પણ ધણીજ સહેલાઈથી આપણા કબ્જામાં આવી શકશે. મેં તને આપેલા મંત્ર વાળા માદળીયાને લીધે રાજા તારા શરીરનો સ્પર્શ પણ કરી શકશે નહિ, માત્ર મનમાં જ લુબ્ધ બની રહેશે. તેથી કાંઈ તારી પવિત્રતા નષ્ટ થશે નહિ. વિશ્વપ્રભાના કંઠમાં વિરાજતા માદળીયાનું અપહરણ થશે કે તરત જ મગધરાજની ભાગ્યલિપિના કેટલાક નહારા ગ્રહો પોતાનું બળ વિસ્તારી દેશે અને તેના યોગે અથવા તો તે કુચ્છના પ્રકોપના પરિણામે રાજાને કુલ્લુદ્ધિ સૂઝશે. તે ધોર અત્યાચારી થશે. તેના રાજ્યમાં પ્રજાજનો બળવો જગાડશે અને તેમાંના કેટલાંક લક્ષણો તો અત્યારથી જ જણાવા લાગ્યાં છે. પણ જ્યાં સૂધી તે હારમાંનું માદળીયું મગશે નહિ, ત્યાં સૂધી મારો ઉદ્દેશ કદાપિ સિદ્ધ થઈ શકશે નહિ. એ માદળીયાના ગુણની વાર્તા રાજા ધનનંદે બહુ સારી રીતે જાણે છે. જે તું હાવ બાવ દર્શાવીને તથા તારા અનુપમ રૂપમાં રાજા ધનનંદને મુગ્ધ કરીને મારો ઉદ્દેશ સરળ કરી આપીશ, તો તેથી સમગ્ર મગધ રાજ્ય તારું કૃતચ્છ થશે અને તારા ગુણની અતિશય પ્રશંસા કરશે. તે દુષ્ટના વિનાશથી પ્રજાવર્ગમાં આપેલી વિપાદની છાયા દૂર થશે, વહુ દીકરીઓની લગ્નજનું રક્ષણ થશે. તથા અનેક ધોર અપરાધો થતા અટકશે. તારૂં, એટલું ચોક્કસ યાદ રાખજે કે તું

એક ઘણાજ જવાબદારી ભરેલા કાર્યને તારી કાંધપર ઉઠાવી રહી છે, માટે તેટલી જ ચાલાકીથી તું આ કાર્ય કરી આપજે. જો તું મને મારા આ કાર્યમાં યોગ્ય સહાયતા આપીશ તો જીંદગી સુંવી હું તારા તે મહત્ત્વ ઉપકારનું વિસ્મરણ કરી શકીશ નહિ. ”

“ ગુરુદેવ ! હું આપનું એ કાર્ય અવશ્ય કરી આપીશ, પણ તેમાં મને સહાયતા કોણ આપશે વાર ? હું ત્યાંની બધી બાબતોથી છેક અજાણી છું, એટલે કોઈક ભોમિયાની મને ખાસ જરૂર છે. માટે કૃપા કરીને તેવી કોઈ વ્યક્તિ બતાવી આપો. ”

“ હા-તે પણ મેં નક્કી કરી રાખ્યું છે. મહારાણી મુરાદેવીપર જ્યારે રાજા મહાપદ્મનંદ કોપિત થઈને તારાજ નામની એટલે કે, તડિતા નામની એક વારાંગનામાં લુપ્થ થયા હતા અને પોતાના મહાલયથી ઘણે દૂર આવેલા ‘વિલાસ કાનન’ નામક બગીચાના મહાલયમાં તે તડિતાની સાથે રહેતા હતા. તડિતાએ તેમને એટલા બધા મુગ્ધ બનાવી દીધા હતા કે, તેમને રાત્રિ દિવસનું પણ ભાન રહ્યું નહોતું. પરંતુ પેલા કંકણના અભાવથી રાજાનું મૃત્યુ તે તડિતાના આવાસમાં જ એટલે કે વિલાસ કાનનમાં જ થયું હતું. તડિતાના સહવાસમાં આવ્યા પછી આઠમે દિવસે મહારાજાનું મૃત્યુ થવાથી, સર્વ જનોને તે તડિતાપર જ શંકા આવી હતી અને તેને બિચારીને રાજા ધનનંદે ગંગા નદીમાં જીવતીજ ફેંકાવી દીધી હતી. ત્યાર પછી તેની શી દીશા થઈ તે કોઈના જાણવામાં આવ્યું નથી. પણ કેટલાકો કહે છે કે, તે તડિતા જળમાં ને જળમાં મરી ગઈ હતી. જે દિવસે મુરાદેવીના હાથપરથી કંકણ ચોરાયું તે દિવસે જ રાજા તેનો ત્યાગ કરીને તડિતાના મહાલયમાં ચાલ્યા ગયા હતા. આ સમયે મહારાણી મુરાદેવી બહુજ માહું લાગ્યું રતું, તે મરવાની અથવા આત્મહત્યા કરવા તૈયારીમાં હતી એવામાં શિવમંદિરની સંન્યાસિની ભૈરવી માતંગીએ તેને આશ્વાસન આપી ચોર પકડી આપવાની હિમ્ત આપી હતી. તે સંન્યાસિની પાટલીપુત્રના મહાકાળ મંદિરની સેવિકા તરીકે આખા મગધમાં પૂજાય છે અને તે અતિ દયાળુ છે. એ જોઈને મુરાદેવીએ તેની આજ્ઞા પ્રમાણે આત્મહત્યા કરી નહોતી. પણ તે સમયે તે ભૈરવીએ તેને ઘણી જ સહાયતા કરી હતી. હું તે ભૈરવી માતંગીને સારી રીતે ઓળખું છું. તેમ જ તે મહારાણી મુરાદેવીને કારાગૃહમાંથી મુક્ત કરાવવા માટે તલપાપડ થઈ રહી છે, એટલે તે તને સહાયતા આપવા માટે તરત જ તૈયાર થઈ જશે. હું તે બાબતનો બદોબસ્ત કરી આપીશ. ”

તે મગધના રાજ મહાલયના દરેક ભાગોથી સારી રીતે જાણીતી છે, એટલે તને સહાયતા આપવામાં તે કોઈ પણ પ્રકારની ન્યુનતા આવવા દશે નહિ.” ચાલુક્યે બધો ભેદ ખોલી બતાવ્યો.

ચાલુક્યની બધી વાતોને બરાબર સાંભળી લીધા પછી, તડિતાએ તેનાં ચરણો પકડીને કહ્યું કે:—“ મારા ભાવિ ભાગ્ય સંબંધી આપે જે ગણના કરી આપી છે, તેને માટે હું આપનાં ચરણોની વેચાયલી દાસી છું ! મેં આપને પિતા કહીને બોલાવ્યા છે, એટલે પુત્રી તરીકે મારે આપની દરેક આજ્ઞા અને આમન્યાઓ પાળવી જ જોઈએ. મગધરાજે મદ અને ગર્વને આધીન થઈને આપનું જે અપમાન કર્યું છે, તે અપમાન આપનું નહિ પણ મારું પોતાનું જ થયું છે, એમ હું માનું છું. આપનો જે શત્રુ છે, તે મારો પણ પ્રબળ શત્રુ છે ! પિતાજી ! મને આશીર્વાદ આપો કે જેના યોગે હું આપના ઉદ્દેશની સિદ્ધિ કરીને પવિત્રા સહિત પાછી ચાલી આવું.”

ચાલુક્યે તડિતાને આશિર્વાદ આપીને કહ્યું કે;—“ બેટા ! રાત્રિ લગભગ એ એક પ્રહર વીતી ગઈ છે, માટે જ તું તારા આ બ્રહ્મચારિણીના વેશને બદલાવીને લુવન મોહિની રમણીનું રૂપ ધારણ કરી આવ. બાબૂના ઓરડામાં તારો પોશાક તૈયાર રાખવામાં આવ્યો છે. સેનાપતિ ભૈરવ, બંદીખાનાના રક્ષક તરીકે તને દરેક જાતની જોઈતી મદદ આપે એવી ગોઠવણ મેં પ્રથમથી જ કરી રાખી છે. માતા ! તે દિવસે તારી સાથે એસીને મેં આ સંબંધી બધી વાતો કતો સંભળાવી છે.”

તડિતા વરત જ બાબૂના ઓરડામાં ચાલી ગઈ. થોડીવાર પહેલાં, જે ઓરડામાં તે બ્રહ્મચારણીનાં વેશમાં દાખલ થઈ હતી, તેજ ઓરડામાં તે પાછી મોહિની વિલાસિનીનો વેશ ધારણ કરીને આવી પહોંચી. શકટારની સહાયતાથી ચાલુક્યે એ વિચિત્ર વિલાસી પોશાકનો સંગ્રહ કર્યો હતો. ઇન્દ્રિયવિજયી મહા પ્રાગ્ ચાલુક્ય તડિતાનું આવું અત્રૈકિક રૂપ તથા મેનકાની મધુર મનોહર પ્રતિમા જોઈને મનમાં ને મનમાં જ બોલ્યો કે;—“ હા ! હવે તડિતા રૂપની આદર્શ પ્રતિમા થઈ ચૂકી છે ! સમસ્ત વિશ્વની સુંદરતા આ લલનાના લાવણ્યમંડિત વપુમાં જ આવી ભરાઈ છે. અહા ! શી સુંદર પ્રતિમા ! કેવા કોમળ કેશ ! કેવું વિશાલ લલાટ ! કેવાં કમળ સમાન કોમળ લોચન ! શા પ્રવાલના જેવા પાતળા હોઠ ! હા. હવે તડિતાસુંદરી વિશ્વને વિમોહિત બનાવવાની શક્તિ ધરાવી શકે તેમ છે. આમ છતાં

પણુ જો એની સહાયતાથી મારા કાર્યની સિદ્ધિ નહિ થાય તો, હું એમ જ માની લઈશ કે, હું ખરેખરો હીનપુદ્ધિ પુરુષ છું, દૈવ મારાપર અત્યંત કોપાયમાન થયો છે.

આશુક્યના મકાનમાંથી વિદાય થયા પછી, જે મહાલયના ઓરડામાં મગધરાજ ધનનંદ બંદીવાન હતો, તે ઓરડામાં રૂપમતિ તડિતા આવી પહોંચી. ત્યાં આવ્યા પછી તડિતાએ તે ઓરડાની એક બારીમાંથી છૂપી રીતે સંતાળને જોયું તો તે વખતે મગધપતિ જાગ્રતાવસ્થામાંજ તે ઓરડામાં એક ઉન્મત્ત હસ્તીને પેઠે આમ તેમ લટાર મારી રહ્યો હતો. આ પહેલાં તેણે પથારીપર પોતાનું શરીર લંબાવ્યું હતું ખરું, પરંતુ ભયંકર માનસિક પીડાઓને લીધે તેને બિદકુલ ઉંઘ આવી ચકી નહોતી.

તે ઓરડાના દારપર હૈરવ ઉભો હતો. આશુક્યના ઉપદેશ પ્રમાણે, તે પણ સમયને અનુસરીને જરૂરી કાર્ય કરવા માટે પૂરતી રીતે તૈયાર થઈ ગયો. તડિતાને જોઈને તેણે કહ્યું કે;—“ માતા ! હિમ્મત હારતી નહિ જો તું તારી હિમ્મત હારી જઈશ તો અમારા બધાં કારસ્થાનો ખુલાં થઈ જશે, માટે બહુજ સંભાળીને કામ લે જે અને તે સાથે તારા મનમાં એવો એક દૃઢ નિશ્ચય કરી લે જે કે, તું અત્યારે એક ક્રોધિત સિંહની સાથે પ્રપંચ ખેલવા જઈ રહી છે ! પણુ જો જો, તે સિંહની જાળમાં સપડાઈ ન જાય તેની ખાસ સંભાળ રાખજો. અત્યારે એક કપોત પક્ષીને આપણા જાળમાં સપડાવવાનો નથી, પણુ એક ભયંકર બાજને આપણા જાળમાં સપડાવવાનો છે. સાધારણ ફળો ખાવાનાં નથી, પરંતુ લોહાના ચણા ચાવવાના છે. શૃગાલનો શિકાર કરવાનો નથી પણુ વનરાજ કેસરીનું વક્ષઃસ્થળ વિદારવાનું છે. એક માટીના પૂતળાંને તોડવાનું નથી, પરંતુ કઠિન પાષાણને ભેદી નાંખવાનો છે. માટે એ બધી બાબતો ધ્યાનમાં રાખીને જ તારા કામની શરૂઆત કરજે કે જેથી અમને તથા તને પસ્તાવાનો પ્રસંગ ન આવતાં અવશ્ય વિજય જ મળી શકે. ”

તડિતાએ પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે;—“ હૈરવ ! એ વિષયમાં કશી ચિંતા રાખશો નહિ. જ્યાં સૂધી આ શરીરમાં રક્તનો એક પણુ બિન્દુ વિદ્યમાન હશે, જ્યાં સૂધી મારી પવિત્રતા અખંડિત હશે અને મારું પાતિવ્રત્ય અવિચળ હશે, ત્યાં સૂધી સિંહતો શું પરંતુ સિંહોના પ્રાણને પરલોકમાં મોકલનાર કોઈ ચાલાક પારધિ હશે તો પણુ મારો વાંકો

વાળ થઇ શકશે નહિ. અરે ! મારી નારીજાતિ તરીકેના પુણ્યમય પ્રભા-
વનો ક્ષય કરવાને એક પગલું પણ આગળ ભરી શકશે નહિ. હું મારા
શીલના પ્રતાપે તે કામાતુર નંદને અંધ બનાવીશ, તેની સર્વ શક્તિ-
ઓનો વોપ કરીશ. તેનાથી મારા અંગનો સ્પર્શ પણ કરી શકાશે નહિ.
માત્ર માફ રૂપ જોઈને તે પોતાના મનમાં જ મુગ્ધ કિંવા મોહિત બની
રહેશે, પણ મારા સમક્ષ એક પણ ભ્રષ્ટ અથવા અપવિત્ર શબ્દ બોલી
શકશે નહિ. જો ગુરૂત્વે આપેલો આશીર્વાદ ફળીભૂત થશે તો આપણું
એક પણ કારસ્થાન તેને ન જાણવા દેતાં હું તેને મારામાં એવો તો
લુપ્ત બનાવી દઈશ કે, તે પોતાના મનમાં જ બળ્યા કરશે, માફ રૂપ
જોઈને મારો તાબેદાર—ગુલામ બની જશે. પણ તેનાથી મારા સમક્ષ
પોતાના પાપી વિચારને વ્યક્ત કરવાનું સાહસ થઈ શકશે નહિ. ગુરુ
દેવનું આપેલું મંત્રપૂત માદળીયું એવું ચમત્કારિક છે, તેના યોગે તે
અવિચારી રાજાને અવશ્ય આપણા અધિકારમાં લાવી શકાશે જ. ”

આ પ્રમાણે વાતચીત કર્યા પછી તડિતાએ ધીરે ધીરે તે ઓ-
રડામાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં જઈને તેણે જોયું કે, મગધપતિ તે રાત્રિના
છેલ્લા પ્રહરે, એક ઉઘાડી બહારી આગળ ઉભો રહીને, નૈશ પ્રકૃતિની
ગંભીરતાવાળી સુંદરતાનું નિરક્ષણ કરી રહ્યો હતો. તેનું મુખમંડળ
બીજાણુબ્રકટી પૂર્ણ હતું. તે બારી આગળ અકચિત્રેલી પ્રતિમાની પેડે
ઉભો હતો.

આ જોઈને તડિતાએ પાછળની ઘણા જ મૃદુસ્વરે મહારાજાને
બોલાવ્યો;—“ મગધેશ્વર ? ”

આ સાંભળીને મગધરાજ નંદે તરતજ પાછા ફરીને જોયું તો
એક સુંદરી યુવતીને ઉભેલી જોઈ. કેટલીકવાર સૂંધી તો તે સ્તબ્ધ બની
ગયો. પણ પછીથી સળગતા દાવાના પ્રકાશમાં તેણે જોયું કે, એક
મનોહારિણી દેવીની પ્રતિમા તુલ્ય એક લાવણ્યવતી લલના ઉભેલી હતી
આવું લુવન મોહનરૂપ તેણે આ પહેલાં કદાપિ જાણ્યું નહોતું. તેના રૂપ
સમક્ષ રાજરાણી વિશ્વપ્રભા શી વિસાતમાં છે ? અભિમાની રાણી મલ્લિકા
અને મનોહરા પણ આ મૃદુ માનિની મનોહર આગળ શા હિસાબમાં છે ?
આની સમક્ષ તેઓ સર્વે કાંઈ જ નથી અથવા તો અત્યંત તુચ્છ છે !
રૂપહીન છે ! ! પ્રભાહીન છે ! !

મગધેશ્વરે પોતાના મનમાં જ આવી તુલના કર્યા પછી અજ્ઞ-
યબીથી પૂછ્યું કે;—“ મનોહારિણી માનિની ! તું કોણ છે અને અ-
ત્યારે અહીં શા કારણથી આવી છે ? ”

તેની આવી વાર્તા સાંભળીને તડિતાને સડળ સાહસ આવ્યું. તેણે કહ્યું:—“ મારો પરિચય મેળવવાની મહારાજને અત્યારે કાંઈ પણ અવશ્યકતા હોય, એવી મારી મૂન્યનતા નથી.

“ તું આવી અંધારી રાત્રે, શા ઉદ્દેશથી અહીં આવી છે ? ”

“ કેવળ આપનો ઉદ્ધાર કરવા માટે જ.

“ મારો ઉદ્ધાર કરવા માટે ? અસંભવિત ! તદ્દન અસંભવિત છે !

“ નહિ-સંપૂર્ણ સત્ય છે ! મારા આરંભેલા કાર્યથી મહારાજ અત્યારે અને આ ક્ષણે જ આ બંદીખાનામાંથી મુક્તિ મેળવી શકશે.”

“ મારો ઉદ્ધાર કરવામાં તારો શો લાભ સમાયશે છે ?

“ આપની પેટે હું પણ આ બંદીખાનાની બંદિની છું. આપની સહાયતાથી આજે રાત્રે હું પણ આ બંદીખાનામાંથી મુક્તિ મેળવી શકું તેમ છું. જે વિઘ્ન કરશે તો આપનો મૂળસહિત સર્વનાશ થશે અને મારી આકૃત આવી પડશે. ”

“ કેમ ? ”

“ એઓ આવતી કાલે રાત્રે આપણી હત્યા કરશે. ”

“ એ ઓ કણ ? ”

“ રાજ સમરક્ષેત્ર અને તેના સલાહકારો. ”

“ શા માટે હત્યા કરશે ? ”

“ આપના પ્રતિનું વૈર ત્યાજવા માટે ? ”

“ હું—તું આ સત્ય જ કહે છે ? ”

“ હા—સત્ય જ કહું છું. ”

“ ત્યારે શું તેઓ મારો વધ કરશે, અને મારી નાખશે ? ”

“ અવશ્ય તેમજ થશે. ”

“ તેનું કાંઈ કારણ ? ”

“ કારણ પંડીથી જણાશે. ”

“ પણ તું પોતે જ જણાવે તો ? ”

“ અત્યારે તેટલો અવસર નથી. ”

“ ત્યારે શું આપણે અહીંથી પલાયન જ કરવું પડશે. ? ”

“ એમાં જરા પણ શંકા નથી. ”

“ પરંતુ આપણે અહીંથી નહાસીને ક્યાં જઈશું ? ”

“ આપણું ભાગ્ય દોરી જશે ત્યાં. ”

“ પણ કદાચિત્ કોઈ જોઈ જશે તો ? ”

“ તો તે વેળાએ જોયું જશે. ”

“ ત્યારે આપણે અહીંથી ક્યારે નહાસવાનું છે ? ”

“ અત્યારે અને આક્ષણે જ. ”

“ આટલી બધી ઉતાવળ કરવાનું કાંઈ કારણ ? ”

“ કારણ, માત્ર આત્મ રક્ષા કરવી તેજ. ”

“ ત્યારે શું આપણે એટલા બધા આક્રમમાં આવી પડ્યાં છીએ કે, અહીંથી નહાસી ગયા વિના બીજી કોઈ પણ રીતે આપણો બચાવ જ થઈ શકે તેમ નથી ? ”

“ હા—તેમજ છે. ”

“ ત્યારે તો આપણે બધી જ ઉતાવળથી નહાસી જવું જોઈએ. ”

“ હું પણ તેમજ કહું છું. આપ વધારે વાર લગાડો નહિ. યુદ્ધમાં વિજયી થવાથી આજે સર્વ સૈનિકો અત્યંત આનંદને આધીન થઈને ધોર નિદ્રામાં સૂતેલા છે. મેં બહુ દ્રવ્ય આપીને બંદીખાનાના દારોગાને ફાડ્યો છે. એટલે હરકત જેવું કાંઈ જ નથી. ”

“ ત્યારે શું આપણે એકલાં જ અહીંથી જઈ શકીશું ? ”

“ તેમ કર્યા વિના છૂટકો જ થવાનો નથી. કારણ કે અત્યારે આપણી સાથે બીજો કોઈ સોબતી છે નહિ. તેમજ આવા અવસરે તેની કશી જરૂર જણાતી નથી. મહારાજ ! ”

“ ત્યારે તો આપણે એકલાં જવું પડશે. ”

“ હા મહારાજ ! તેમજ કરવું પડશે. ”

કેટલીકવાર સૂધી કાંઈક ચિંતા કર્યા પછી બોલ્યો કે;—“ ના—હું તારી સાથે આવી શકીશ નહિ. શોચનીય મૃત્યુને આધીન થવું એ વધારે ઉત્તમ છે, પણ આવી રીતે એક અજાણી સોડમાં અથવા સાક્ષાત્ દુષ્પાત્રને નહાસી જવાનું ધોર કલંક લેવાની મારી ધમ્મા નથી. ”

“ શાનું કલંક મહારાજ ? ” તડિતાએ પોતાના અતિ કોમળ સ્વરથી પૂછ્યું.

મગધના સમ્રાટ નદે જવાબમાં જણાવ્યું કે;—“ જો આમ દુષ્પાત્રને હું નહાસી જઈશ તો આ પહાડી લોકો અભિમાન કરીને કહેશે કે, હું એક રમણીની સહાયતાથી પ્રાણ જવાના ભયથી દુષ્પી રીતે કારાગૃહમાંથી પલાયન કરી ગયો છું. આ કલંક મૃત્યુ કરતાં પણ વધારે દુઃખદાયી છે ! ”

“સારું—ત્યારે આપ અહીં જ રહો. પરંતુ આપના મરણથી આ મગધરાજ્યનું સિંહાસન ચંદ્રગુપ્તનું થશે, તેના આપે કાંઈ વિચાર કર્યો છે કે ?”

આ વાર્તા સાંભળતાંની સાથે જ મગધપતિ ચમકી ઊઠ્યો અને પછી બોલ્યો કે;—“ચંદ્રગુપ્ત ? હા-હા. તે ઠીક ચાલ કરી આપ્યું ! તું જે કહે છે તે સર્વ સત્ય જ છે. ખરેખર આ મહાવિપદની વખતે તું મારી હિલકારિણી થઈ છે. મરણ માં ગમે તેવું શાયનીય કેમ થતું નથી, તે સર્વ સહન કરવાને હું તૈયાર છું, પરંતુ જે ચંદ્રગુપ્તનું કપાયલું મસ્તક જેવા માટે હું વ્યાકુળ બની ગયો છું, જેને માટે મેં આ યુદ્ધ આરંભ્યું છે અને જેને નષ્ટ કરવા માટે મેં આખું વિષમ સાહસ વેઠ્યું છે, તે ચંદ્રગુપ્ત જે મારા મરણ પછી મગધના સિંહાસનનો અધિકાર મેળવશે તો તે મારાથી સહન થઈ શકશે નહિ તે નહિ જ સહન થઈ શકે.”

તડિતાએ કહ્યું:—“જો રાજસિંહાસનપર આપની કાંઈ પણ મમતા હોય, આપની નવીન મહારાણી વિશ્વપ્રભાપર આપનો જરાપણ સ્નેહ હોય, ચંદ્રગુપ્તની હત્યા કરવાની ઇચ્છા હોય અત્યારે મારી સાથે જ ચાલો. પણ હા-હવે મારાથી વિલંબ કરી શકાશે નહિ. વિપુલ દ્રવ્ય આપીને આ કારારક્ષકની સહાયતાથી મેં જે અશ્વ તૈયાર રાખ્યા છે. મારા પોતાના માટે એક પાલખી પણ તૈયાર છે. રાત્રિનો ત્રીજો પ્રહર વીતી જવા આવ્યો છે, એટલે પાલખી ઉંચકનારા બોધઓ પણ આવી ગયા હશે. માટે હવે સત્વર ચાલો. હું મગધદેશની એક અતિ દીન અને શક્તિહીન અબળા છું, માટે મારાપર અવિશ્વાસ લાવશે નહિ. મારા પિતા આપના અન્નથી પોષાયા છે, એટલા માટે જ હું આપને બ્રુચાવવા ઇચ્છું છું.”

મગધપતિ ધનનંદ લાચારીથી તે ઝોરડાનો ત્યાગ કરીને તડિતાની સાથે ચાલવા લાગ્યો. એવામાં તેના મનમાં કાંપક વિચાર આવવાથી પોતાની સંગિનીને પૂછ્યું કે;—“અરેઓ અજ્ઞાત અબળા તું કોણ છે ? મને તારો પરિચય આપ.”

તડિતાએ કહ્યું:—“પછીથી મારો પરિચય મળી રહેશે. અત્યારે જે નાહક સમય ગાળશે તો પુનઃ આપદ આવી પડશે. માટે ચાલો હવે આ સ્થળે વધારે વિલંબ કરવાની કશી જરૂર નથી. હાલ

તરત તો જીવનને બચાવવાના કાર્યપર ધ્યાન આપો, પછીથી બહુજે નેઈ લેવાશે.”

આ સમયે હૈરવે સન્મુખ આવીને કહ્યું કે;—“ માતા ! હું તમને આ કારાગૃહમાંથી મુક્ત કરવામે તૈયાર છું, પરંતુ તે પહેલાં મારા માલિકે આપેલી આજ્ઞા મારે બળવવી જોઈશે.”

તડિતાએ પૂછ્યું કે;—“ તમારી શી આજ્ઞા છે વાર ? ”

“ મહારાજા નંદને મુક્ત ન કરતાં બંદિખાનામાં જ રાખી મૂકવાની મારા માલિકની ખાસ આજ્ઞા છે, તેના મારાથી ભંગ કરી શકાય તેમ નથી. ”

“ ત્યારે શું તમે મને અહિં જ અટકાવવા માગો છો ? ”

“ હા—તેમ કર્યા વિના છૂટકો જ નથી ? ”

“ અમે અહીંથી છૂટી શકીએ તેવો બીજો કોઈ જ ઉપાય બાકી રહ્યો નથી ? ”

“ હા—એક ઉપાય છે, પણ તેનું પાલન તમારાથી થઈ શકશે નહિ. ”

“ શેા ઉપાય છે વાર, જણાવો તો ખરા ? ”

“ તે ઉપાય બીજો કાંઈ જ નથી, હું તમને અહીંથી છોડી મૂકવાને શક્તિમાન છું, પણ તે પહેલાં મારે આ મગધરાજ પાસેથી એક ખત લખાવી લેવું જોઈશે. ”

“ ખત વળી શાનું ? ”

“ એ જ કે, તેઓ અહીંથી મુક્ત થયા પછી રાજકુમાર ચંદ્રગુપ્ત પર કોઈ પણ પ્રકારનો અત્યાચાર ન કરે તથા આ મારા અનદાતા સમરકેતુના રાજ્યપર ચઢાઈ પણ ન કરે. તે સાથે મગધમાં પહોંચ્યા પછી મહારાણી મુરાદેવીને કારાગૃહમાંથી મુક્ત કરવી જોઈશે. બસ, આટલી વિગત ધ્યરનું નામ લઇને પ્રતિજ્ઞાસહિત તે ખતમાં લખી આપવા માટે તેઓ તૈયાર થતા હોય, તો હું આ ક્ષણે જ તમને બંદિખાનામાંથી મુક્ત કરી દઈશ. મારા રાજ્ય પૂછશે તો કહીશ કે, અમારી અજાણતામાં જ રાજા નંદ અહીંથી ચાલ્યા ગયા છે, એટલે એ વિષયમાં અમે કાંઈ પણ જાણતા નથી. રાજા ધનનંદ પાસે પ્રવિણ કરાવીને તે ખત લખાવી લેવાનું કારણ માત્ર એટલું જ છે કે, તેથી ચંદ્રગુપ્ત, મુરાદેવી અને રાજા સમરકેતુ નિર્ભય રહી શકે અને તેમના શિરપર પુનઃ નવીન આપદ ન આવી પડે. હું વફાદાર સૈનિક ગણાઉં છું, તેથી મારી વફાદારીને ભંગ કરવા માગતો નથી. તેમજ તમારી આવી

પીડા પણ જોઈ શકતો નથી. એટલા માટે જ તમને અહીંથી મુક્ત કરું છું.” ભૈરવે કહ્યું.

“બહુ સારું. મગધપતિ તે ખત લખી આપવાને તૈયાર છે. જાઓ ખડિયો કલમ મંગાવો.” એમ કહોને તડિતાએ મહારાજ નંદના તરફ જોઈને પૂછ્યું કે:—“કેમ મહારાજ ! આપ આ ખત લખી આપવાને તૈયાર છો ખરા કે ?”

“હા તેમાં મને કશો વાંધો નથી.” મહારાજ નંદે કહ્યું:—
પણ આ વ્યક્તિ કેમ છે વાર ?”

તડિતાએ તેજ્યુક્ત સ્વરથી ઉત્તર આપ્યું કે:—“એજ આપણો મુક્તિદાતા કારારક્ષક છે !” એવામાં ભૈરવ ખડિયો કલમ તથા ઠાગળ લઈને ત્યાં આગળ આવી પહોંચ્યો. મહારાજે પ્રતિજ્ઞા લઈને તેના કહેવા પ્રમાણે ખત લખી પોતાના હસ્તાક્ષર તથા સહી કરી આપી. ત્યાર પછી તેઓ ત્રણે જણાં બંદીખાનામાંથી બહાર નીકળી આવ્યાં. મગધપતિએ ખુશી હવામાં આવ્યા પછી એક જોડો નિઃસાસો નાંખ્યો અને પછી તે કાંઈક ચિંતામાં પડી ગયો.

મુખવેશી ભૈરવે કહ્યું કે:—“બીજા માર્ગપર પહાડી સૈનિકો મલયપૂરના પ્રવેશદ્વારની રક્ષા કરવા માટે ઉભેલા છે એટલા માટે આપણે એક વાંકાચૂંકા અને ગુંચવણ ભરેલા માર્ગદ્વારા સપાટભૂમિ પર જવું પડશે, તેમ કર્યા વિના આપણા માટે બીજા એક ઉપાય બાકી નથી.”

મગધપતિએ આ વાર્તાનું કથું ઉત્તર આપ્યું નહિ, એટલે તડિતા બોલી કે:—“હવે તમને જેમ ઠીક લાગે તેમ કરો. અમે તો આ માર્ગથી છેક અજાણ્યાં છીએ માટે તમને જે સારો લાગે તે માર્ગ લઈને મગધનો માર્ગ અમને બતાવી આપો. આ રાજરાજેશ્વરની પાસે હું અત્યંત ઋણી છું. તેમણે મારા પ્રિતાપર અનેક ઉપકારો કરેલા છે. માટે એમને કારાગૃહમાંથી મુક્ત કરવા એ મારું મુખ્ય કર્તવ્ય છે. પણ મારા તે કર્તવ્યને હું પૂર્ણ કરી ચૂકી છું એટલે એ સમ્રાટને હવે આ નવીન વિપદમાંથી બચાવવા એ તમારું કર્તવ્ય છે.”

ભૈરવ, એક વાંકા ચૂંકા અને ખાડા ખડીયા વાળા માર્ગે તેમને બન્નેને હાથ ઝાલીને પ્રેતની પેઠે તે અધિકારનો ભેદ કરીને પહાડની નીચે લઈ આવ્યો. આ સમયે તેને એવી ધમ્મણ ધમ્મ હાલી કે, એક ધકકો દહનિ તે દુરાચારી ધનનંદને એકદમ પહાડતળેની ખાઈમાં ફેંકી દેવો અને પછી તડિતાને સાથે લઈને મલયપૂર તરફ આજ્ઞા આપવું.

પરંતુ તે તેમ કરી શક્યો નહિ. કારણ કે, ચાણુક્યનો એવો સખ્ત હુકમ હતો કે, પકડાયલા શત્રુપર કદાપિ કોઈ પણ પ્રકારનો અત્યાચાર ગુન્હારવો જ નહિ. ચાણુક્યની અદ્ભુત કાર્યકળા જોઈને, તે તેને દેવતાનો અવતાર માનતો હતો. તેથી તેણે પોતાના તે મનોભાવને દબાવી રાખ્યો અને કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના તેમને માર્ગ બતાવવા માટે આગળ ચાલ્યો.

પહાડની બીજી બાજુએ એક નાનું ગામ હતું. તે ગામના માર્ગમાં જ બે અશ્વ અને એક પાલખી તૈયાર રાખવામાં આવી હતી. પાથખી તથા તે અશ્વો એક વૃક્ષતળે તેમના આવવાની વાટ જોઈ રહ્યા હતા. ભેરવે તે વૃક્ષતળે આવીને, એક સંકેત સૂચક અવાજ કર્યો.

કેટલીક વાર પછી તે અધિકારવાળી જગાએ મસાલનું તેજ ઝગક્યા માંડ્યું. અને તે તેજની મદદથી તડિતાએ બે બાંધઓએ ઉચકેલી એક પાલખીમાં પ્રવેશ કર્યો.

મગધરાજે એ નાની પાલખીની છેક નજીકમાં જઈને કહ્યું કે;—
“ સુંદરિ ! જો કે હજી સૂધી હું તારો પરિચય મેળવવાને બાગ્યશાળી થયો નથી, તેમ છતાં પણ હું તારી પાસે મારી અંતરની કૃતચતા પ્રકટ કરું છું. હું આ વિશાળ મગધરાજ્યનો અધિશ્વર અથવા તો કર્તા હર્તા અને બાગ્ય વિધાતા પુરુષ છું, તેમ છતાં પણ તારી પાસેથી એક ભિક્ષા માગું છું.

તડિતાએ પ્રતિબાપૂર્ણ સ્વરથી પૂછ્યું કે;—“ મહારાજ આપ આ અબજાને શી આજ્ઞા ફર્માવવા ઇચ્છો છો વા? હું આપની એક સાધારણ પ્રજાપુત્રી છું. મેં મારા પોતાના સ્વાર્થને આધીન થઈને જ આપને સહાયતા કરી છે. એથી આપને મારી પાસે કૃતચતા પ્રકટ કરવાનું કશું કારણ જ નથી. આપની આજ્ઞાનું પાલન કરવાને હું સર્વદા તૈયાર છું.”

મગધરાજે કહ્યું કે;—“ આજે તમારે બધાને માફ આતિથ્ય સ્વીકારવું પડશે. “ રતિ મહાલય ” નામક મારો એક અતિ સુંદર મહાલય આવેલો છે અને તેની ચારે બાજુએ એક ઘણો જ મનોહર બગીચો આવેલો છે. આજે રાત્રે હું તે સ્થળે જ જવા ઇચ્છું છું. આજે મારી મનોવાસના એવી છે કે તે બગીચાના મહાલયમાં તારો તથા તારા સોબતીયોનો સારો સરકાર કરવો અને મારાપર કરેલા ઉપકારનો બદલો વાળી આપવો. આ કારારક્ષકને પણ મારા આતિથ્ય સરકાર અવશ્ય કરવો જ પડશે.

તડિતાની જેવી ધૃષ્ટિ હતી, તેવી જ ધૃષ્ટિ મહારાજ ધનનંદના મનમાં પણ થઈ આવી અને તેથી તેણે આ નવીન પ્રસ્તાવ તરત જ તડિતાના મુખ સમક્ષ રજૂ કરી દીધો, આથી તડિતા અને ભૈરવે મહારાજની તે વાતનો સ્વીકાર કરવામાં કોઈ પણ પ્રકારની આનાકાની બતાવી નહિ.

ભૈરવે કહ્યું કે;—“ રાજરાજેશ્વર ! હું મલયપૂરનો નિવાસી હોવા છતાં મગધનો સારી રીતે ભોમિયો છું. આ દાસ આપના “ રતિ મહાલય ” ના માર્ગથી પરિચિત છે. જો અનુમતિ આપો તો હું આપને ઘણા જ થોડા વખતમાં ત્યાં આગળ પહોંચાડી દઉં. રાત્રિનો છેલ્લો પ્રહર થવા આવ્યો છે, માટે હવે આપને વધારે વિલંબ કરવો વ્યજ્જી નથી. ”

મગધેશ્વરે કહ્યું કે;—“ હા બાઈ ! તમારું કહેવું ખોટું નથી, અક્ષરે અક્ષર સત્ય છે. ચોરની પેઠે નહાસી છૂટેલાં કેદીને પ્રભાત થતાં પહેલાંજ પોતાનું સ્થાન શોધી લેવું પડે છે. રાત્રિનો અંધકાર દૂર થયા પછી તેમનું જીવન આરામ આવી પડે તેવી ધાસ્તી રહ્યા કરે છે, માટે તમે કહો છો તેમ આપણે અહીંથી જોમ અને તેમ જલ્દી રવાના થઈ જઈએ. ”

આમ કહીને, મગધપતિએ ઘણા જ ચિંતાતુર ચિત્તથી અશ્વા-રોહણ કર્યું. એટલે બીજા અશ્વપર બેઠેલો ભૈરવ માર્ગ બતાવવા માટે આગળ ચાલવા લાગ્યો.

લગભગ બે-એક પ્રહર લીટ્યા પછી તેઓ ‘ રતિ મહાલયનાં ’ દ્વાર આગળ જઈ પહોંચ્યાં. મહાલયના પ્રવેશદ્વાર પાસે જે પ્રહરી હતો, તેણે અચાનક ધનનંદને તથા પાલખીમાં બેઠેલી તડિતાને જોઈને પોતાના મનમાં જ વિચાર્યું કે;—“ મહારાજ કદાચિત્ત યુદ્ધ વિજયથી થઈને પોતાની સાથે મહાલયમાં લેતા આવ્યા હશે. ” આમ ધારીને તે પ્રહરીએ પોતાનું શસ્ત્ર નમાવી સન્માન આપીને કહ્યું કે;—“ મહારાજ મગધેશ્વરનો સદા સર્વદા વિજય થાઓ. ”

પરંતુ આવું સન્માનના સંબોધને, ઘટનાચક્રના અદ્ભુત પરિવર્તનથી ત્યારે જાણે તિરસ્કારની વાણીથી સમ્રાટના કર્ણોને વ્યથિત કર્યાં. તેણે કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના પોતાના સોબતીઓ સહિત મહાલયમાં પ્રવેશ કર્યો, ત્યાર પછી તે લોહાનાં દ્વાર પણ એક બંધ કર અવાજ કરીને બંધ થયાં.

પ્રકરણ ૧૨ મું

સુંદરીનું સ્નેહાકર્ષણ

તે રાત્રિ જેમ તેમ વીતી ગઈ. તડિતા અને હૈરવે બન્નેએ પાસે પાસેના ઓરડામાં શયન કર્યું હતું. આ બે ઓરડાની વચ્ચે એક ખુલ્લું દાર હતું.

તડિતા અને હૈરવે ઊંધ ન આવવાથી રાત્રિનો બાકીનો વખત વાર્તાલાપ કરવામાં જ ગાળ્યો હતો. તે વાર્તાલાપ છેક નિરર્થક નહોતો પરંતુ પોતાના ભાવિ કાર્યના ઉદ્ધારનો જ હતો.

હૈરવે કહ્યું કે;—“ માતા! તારે ગમે તે કૌશલ્ય કરીને એનો ઉપાય શોધી કાઢવો. જોઈએ કે જેના યોગે આપણે કેટલાક સમયને માટે આ ‘ રતિ મહાલય ’માં જ રહી શકીએ.

તડિતાએ કાંઈક વિચાર કરીને જણાવ્યું કે;—“ મહારાજની સાથે ફરીવાર મુલાકાત ન થાય ત્યાં સુધી મારાથી આ બાબતનો કશો પણ નિશ્ચય થઈ શકે તેમ નથી. તેમ છતાં તે ધારણા સંજ્ઞા તો અવશ્ય થશેજ; કારણ કે, મને મારા ગુરુદેવના આશીર્વાદમાં સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. ગુરુદેવની શક્તિ એટલી બધી બળવાન છે કે જેના યોગે તેઓ ધારે તે કરી શકે તેમ છે. ”

તે નિર્જન મહાલયમાં બે દાસીઓ રહેતી હતી. તડિતાના ઉપ-યોગમાં આવતી દરેક વસ્તુઓ તેઓજ લાવી આપતી હતી અને તે ઉપરાંત તેની દરેક જાતની સેવા બરદાસ પણ ઉઠાવતી હતી મહારાજ ધનનંદની પોતાની આજ્ઞાથી જ તે દાસીઓ તડિતા સુંદરીની સેવા આકરી માટે નીમાયેલી હતી. પરંતુ કેટલાંક કારણસર તડિતાએ તે બન્ને દાસીઓને તે રાત્રે ત્યાંથી વિદાય કરી દીધી હતી.

એ ‘ રતિમહાલય ’ મહારાજનો એક એકાંતમાં આવેલો મનોહર પ્રાસાદ હતો. તેની ચારે બાજુએ અતિ સુંદર ઉદ્યાનમાં વિવિધ પ્રકારનાં પુષ્પો ખીલી ઊઠ્યાં હતાં. પુષ્પોના પરાગથી મુગ્ધ થઈને રસ-ભોગી ભ્રમરો તેનું ચુંબન કરવાના ઉદ્દેશની ગુણુ ગુણુ શબ્દનો ધીમે નાદ કરીને આમ તેમ ભ્રમણ કરી રહ્યા હતા. સારાંશ કે તે મહાલયની શોભા અત્યંત અવર્ણનીય હતી. તે મહાલયમાં બહારના કોઈ પણ મનુષ્યને પ્રવેશ કરવા દેવાની સખ્ત મના હતી એટલું જ નહિ પણ રાજરાણીઓ પણ ત્યાં આવી શકતી નહોતી. કેવળ નવીન મહારાણી

વિશ્વપ્રભા કોઈ કોઈ વખતે એ ઉદ્યાનમાં આવતી હતી. આ 'રતિ-મહાલય' સિવાય પાટલિપુત્રના ખીજા ભાગોમાં આવાંજ પ્રકારના એ આનંદોદ્યાન હતાં. તેમાંનું એક 'નંદન વિલાસ'ના નામથી ઓળખાતું હતું અને જેમાં રાજા મહાપદ્મનંદનું મૃત્યુ થયું હતું તે મહાલય તે 'નંદન વિલાસ' જ હતો. એ નંદન વિલાસ પણ એક સુંદર ઉદ્યાનના મધ્યમાં આવેલો હતો અને તેની શોભાપણુ ખરેખર અત્યંત પ્રસંસનીય જ હતી. પરંતુ આ 'રતિ મહાલય' નગરથી ઘણુંજ દૂર હોવાથી મહારાજા ધનનંદ ત્યાંજ રહેવાનું વધારે પસંદ કરતા હતા. મહારાજાને પોતાને રહેવાના સર્વ મહાલયોમાં રતિ મહાલય જ સર્વોત્તમ હતું.

પ્રભાતમાં ઊઠીને તડિતાએ જોયું કે, એ ત્રણ પ્રકારના પહેરવા યોગ્ય અમૂલ્ય પોશાકો તેના ઓરડામાં તૈયાર રાખવામાં આવ્યા હતા. દાસીઓ પણ તેજ સમયે તેની સેવામાં ગુંથાઈ ગઈ હતી. પ્રાતઃક્રિયાથી નિવૃત્ત થયા પછી તડિતાએ ધન્યરની ઉપાસના કરી.

મગધેશ્વરે રાત્રેના છેલ્લા પ્રહરે સહજ નિદ્રાનું સુખ ભોગવ્યું હતું ખરું, પરંતુ તે સુખ એક પ્રકારના સ્વપ્નનું જ હતું, સાચું સુખ તો નહોતું જ. વિદ્વાનોએ ખરુંજ કહ્યું કે ચિંતાતુર મનુષ્ય નિદ્રામાં પણ પ્રકૃત સુખ ભોગવી શકતું નથી, તેવીજ રીતે આજે મગધરાજાની દશા પણ તેવાજ પ્રકારની થઈ હતી. નિદ્રા લેતી વખતે તેણે સ્વપ્નમાં અનેકવાર ઉજ્જવળ કાન્તિમયી તડિતાને જોઈને, ઉન્માદને આધીન થયેલા પુરુષની પેઠે કેટલીકવાર તેને ઓલાવી હતી, તેની આગળ પોતાના હૃદયની ઈચ્છા પ્રકટ કરી દીધી હતી. તથા તેને પોતાના મહાલયમાં રાખવાની જે ઈચ્છા હતી, તે પણ જણાવી દીધી હતી.

નિદ્રાનો ભંગ થયા પછી રાજા ધનનંદ, પોતાના વિચારાલયમાં આવી બેઠો. તેનું પ્રથમ કાર્ય, રાક્ષસ મંત્રીને એક પત્ર લખવાનું હતું, એટલે તરતજ તેણે તે પત્ર લખી નાંખ્યું અને એક પ્રતિહારી દ્વારા તે પત્રને રાક્ષસપાસે મોકલાવી દીધું. મંત્રીને આવતાં એ ત્રણ કલાકનો વિલંબ થશે એમ ધારીને મગધપતિએ એક અનુચરને તડિતાને પોતાની પાસે ઓલાવી લાવવાની આજ્ઞા આપી. આજ્ઞાને શિરસાવંધ કરી અનુચર તત્કાળ ચાલ્યો ગયો.

તડિતા નરીન પોશાક પહેરવાથી જાણે અપ્સરાના જેવી સુંદર ભાસતી હતી. તેના કુદરતી રૂપનો પ્રકાશ જાણે તીવ્ર તડિત એટલે કે વીજળીની પ્રભાને ધારણ કરીને ઓગણે ખીલી ઊઠ્યો હતો.

થોડીવારમાં તડિતાએ આવીને રાજના ચરણોમાં પ્રણામ કર્યા. મગધેપતિનદે તેના સુકોમળ હાથ ઝાલીને તેને પોતાની બાજુમાં બેસાડી. અહા ! તે હાથમાં કેવી વીજળીના જેવી મોહની શક્તિ હશે ! તેના સ્પર્શમાં કેવો અપૂર્વ આનંદ સમાયલો હશે ? ”

તડિતાએ પુરખાથી પોતાનું અર્ધ મુખ ઢાંકેલું હતું. પરંતુ તે પુરખામાંથી પણ જાણે વીજળીનું તેજ ટપકી રહ્યું હતું. મગધરાજ નંદ તડિતાનું આવું અનુપમ રૂપ જોઈને આત્મવિસ્મૃત બની ગયો. તેનું બાન ઠેકાણે ન રહ્યું. તે તેનામાં અત્યંત આસક્ત થયો.

ત્યાર પછી સહજ સ્મૃતિ આવતાં મગધનરેશ નંદે એક પ્રકારનું મંદ હાસ્ય કરીને કહ્યું કે;—“ સુંદરિ ! તારે લીધેજ હું પાપિષ્ઠ સમર-કેતુના કારાગૃહમાંથી મુક્તિ મેળવી છે. તારા ઉપકારથી જ માઈ જીવન બચી શક્યું છે ! એટલા માટે હું તારો અત્યંત ઋણી છું. જીવનદાનનો બદલો વાલવાને જો કે હું સર્વથા અશક્ત છું, છતાં મારાથી બની શકે ત્યાં સુધીએ ઉપકારનું ઋણ વાળી આપવાની મારી ઇચ્છા છે. કદાપિ મારા આ પ્રાણનું બલિદાન આપવાથી પણ ઉપકાર થતો હોય તો તેમ કરવાને પણ હું તૈયાર છું. ”

તડિતાએ પંચમ સ્વરનો મધુગે ઝંકાર કરીને કહ્યું;—“અવનીપતિ, રાજરાજેન્દ્ર ! મેં મારા પોતાના સ્વાર્થને માટેજ આપનો ઉદ્ધાર કર્યો છે. મારા પિતા આપના પિતાના આપેલા દ્રવ્યથી જ એક મહા ધનવાન શ્રીમંતની શ્રેણીમાં સારી ખ્યાતી મેળવી શક્યા હતા અને પોતાની નામના પણ કરી શક્યા હતા. એની કૃતગ્રતા દર્શાવવા માટે જ મેં આપનાપર આ ઉપકાર કર્યો છે. જો હું આપના એ ઉપકારનો બદલો ન વાળું તો જગતમાં મારી અપકીર્તિ થાય તેમ હતું. કારણ કે, એ સંજોગો એવા હતા કે, હું આપને ગમે તે રીતે છોડાવીશકુ તેમ હતી. મનુષ્ય માત્રનો ધર્મ એજ છે કે કરેલા ઉપકારનો બદલો ઉપકારથી જ વાળી આપવો. તેમ કરવામા કોઈ પણ મનુષ્ય બૂલ કરે તો તેનું મનુષ્યત્વ તેટલું અદ્ય છે એમ જ માની લેવું. મહારાજ ! જગતનો નિયમ જ એવા પ્રકારનો છે. એમાં મેં કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપકાર કર્યોજ નથી. કેટલાક વિક્ષાનો તો એમ પણ કહે છે કે, “ ઉપકાર કરનાર પર ઉપકાર કરવો એ તો મનુષ્ય માત્રની દરજ છે. પરંતુ શત્રુપર પણ દરેકે બનતા ઉપકારો કરવા જોઈએ. શત્રુપર ઉપકાર કરવામાં જ માનવજન્મની સાર્થકતા સમાયલી છે. તે સાથે એમ પણ મારી આપીને કહ્યું છે કે;—

“ ન અંજસ્થી ન બાલાથી,
કદાપિ મારવો દુશ્મન;
સદા ઉપકારની તત્વારથી,
સંહારવો દુશ્મન. ”

શત્રુને પણ ઉપકાર કરીને મારવાની બલામણુ વિકાનો આપે છે તો પછી ઉપકાર કરનારપર ઉપકાર કરવો એમાં તો કોઈ પણ પ્રકારની નીનતા હેજ નહિ. ”

“ તે ઉપરાંત બીજી વાર્તા એ છે કે, રાજા સમરકેતુએ મારા સૌન્દર્યપર મોહિત થઈને બળાત્કારે મને પોતાના નગરમાં લાવી છૂપાવી રાખી હતી. તેથી મારો ધર્મ બ્રહ્મ થવાની પૂર્ણ સંભાવના હતી. આ વાત પણ આજથી ચાર માસ પહેલાંની જ છે. મેં ન્હાસવાના અનેક યત્નો કર્યા હતા, પરંતુ મારાથી ન્હાસી શકાય તેવો કોઈ સરળ ઉપાય જ મળ્યો નહોતો. તથાપિ દેવે મારાપર દયા લાવીને તથા મારા નારી અવતારની પ્રતિષ્ઠા જાળવવા માટે તેવો સુયોગ લાવી આપ્યો છે અને તે સુયોગનો બધો વૃતાંત આપનાથી અવિદિત નથી, એટલે ફરી વાર તેનું પુનરાવર્તન કરવાની કશી જરૂર જણાતી નથી. ”

આ સાંભળી મગધપતિ બોલ્યો કે;—“ તે પહાડી ઉંદર સમરકેતુએ કપટતંત્ર કરીને આ સમયે મને બંદીવાન બનાવ્યો હતો, એ ખરું, પરંતુ હ માસ પછી તું જોઈ લેજે કે તેની સ્થિતિ કેવી શોચનીય થાય છે. હું માંડે વિશાળ સૈન્ય લઈને તેજ પહાડી ભૂમિને સપાટ બનાવી દઈશ. પહાડી રાજ્યમાં અસ્તિત્વ ધરાવતાં સર્વ મકાનોને ભૂતળશાયી બનાવી દઈશ. આ દુનિયાના પડપસ્થી તે નીચ, નિમકહરામ નાલાયક સમરકેતુનું નામ તથા નિશાન પણ નષ્ટ કરીશ. મારા જેવા વિશ્વને કંપાવનારા સમ્રાટ સમક્ષ તેણે જે અન્યાયજનક આચરણ કર્યું છે, તે માટે હું તેને પૂરતી સજા આપીશ. ધણા જ થોડા વખતમાં તેને તથા તેના ડાબા હાથ સમાન ગણાતા પાપિષ્ઠ અંદ્રગુપ્તને કાળના કોળીયા બનાવીશ. આજુકાલ જેવા એક તુચ્છ બામરા બીખારીને તો ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં મારા બંદીબાનાનો બંદીવાન બનાવીને અસહ્ય પાતન-ઓથી પીડિત બનાવીશ. હું એ વાત પણ જાણું છું કે, અંદ્રગુપ્તની સહાયતાથી સમરકેતુ સમરવિજયી થવા પામ્યો છે, અને એટલા માટે હું પણ અંદ્રગુપ્તનો વધ પ્રથમ જ કરવા ઇચ્છું છું. મારી ભુજબા બળથી હું ધાંડે તે કરી શકું તેમ છું. ગિરિરાજ હિમાલય તથા પર્વતરાજ

મેરે પણ મારા પગની ડોકર વાગતાં ઉથલી પડે તેમ છે તો પછી એક સાધારણ પહાડી રાજ્યનો બીખારી રાજ્ય મારા સૈન્ય સમક્ષ ટકર ઝીલવાને શી રીતે સશક્ત થશે? નરાધમ સુમરકેતુના પક્ષમાં દુષ્ટ શકટાર પણ સામેલ થયો છે, એવી ખાતમી મને થોડા જ વખત પહેલાં મળી છે, માટે તે પાપાત્મા શકટારનો પણ મારે ધ્વંસ કરવો જોઈશે. જો જરૂર પડશે તો હું બ્રહ્મવધ અને બ્રાતૃહત્યા જેવાં ધોર કર્મ કરતાં પણ કુદ્ધિત થઈશ નહિ. દરેક મનુષ્ય પોતાના સ્વાર્થના માર્ગમાં આવતા કંટકોને નાબૂદ કરવાને સ્વતંત્ર છે. સ્વાર્થપરાયણતા તથા વૈમનસ્ય એ બે વસ્તુઓ એવી છે કે જેના યોગે મનુષ્ય સમસ્ત માનવકુલનો સંહાર કરવાને તત્પર થઈ જાય છે. પૃથ્વીપર અત્યારસુધી જે જે મહાન યુદ્ધો થયાં છે, લોહીની નદીયો વહી છે, ભાષભાષનાં ગળાં કપાયાં છે, ભારી ભારી અનર્થો ઉત્પન્ન થયા છે અને મનુષ્યોએ સાક્ષાત્ શયતાનનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને જે જે અત્યાચારોનો વિસ્તાર કર્યો છે, તે સર્વનું મૂળ કારણ શું છે? ઉત્તરમાં એમ જ કહેવું પડશે કે તેનું કારણ કેવળ તૃષ્ણા, સ્વાર્થસયતા અને વૈમનસ્ય જ છે.

“સુમરકેતુએ સૂતેલા સિંહને જગાડ્યો છે, બચંકર વિષધર કાળા નાગને છંછેડ્યો છે અને પૃથ્વીને ડોલાવનાર નરપતિનો દ્રોહ કર્યો છે, એને માટે એને પરિણામ પણ એવાજ પ્રકારનું ભયાનક ભોગવવું પડશે. તે દુષ્ટે મારા જેવા પ્રજાજ્ઞ અને સત્તાધીશ સમ્રાટ સ્હામે વૈમનસ્ય આરંભ્યું છે, એમાં પોતાની સર્વ શક્તિઓ ખોલ નાંખી છે. રાજ્ય અને તે પણ અતિ ક્ષુદ્ર રાજ્ય, તેના મહથી ગર્વિત થયેલા સુમરકેતુને પોતાના હિતનો પણ ખ્યાલ રહ્યો નથી. આણુક્ય જેવા રખડતા ભટકતા બીખારીની, શકટારના સમાન સ્થાનહીન અને માનહીન મનુષ્યની તથા અંદ્રગુપ્ત જેવા બળહીન પુરુષોની સહાયતાથી સુમરકેતુ મગધદેશના પ્રતાપી પતિનો રાજ્યાધિકાર છીનવી લેવાના વિચારો કરે છે. હા-હા-હા-હા. તેને બિચારાને કશી ખબર જ નથી. તે એમ જાણતો પણ નથી કે, સૂતેલા સિંહને જગાડવાથી અવસ્ય મરણની જ સજા મળે છે. મારા સેનાપતિ રૂદ્રપાલની મૂર્ખતાને લીધે કદાચિત્ આ વખતે મારી હાર થઈ, તો પણ તેથી શું થયું? માફ બળ શું થટ્યું? હું ગમે તે ઉપાયે તે પાપાત્માઓનો સંહાર કર્યા વિના ઝંખીને ખેસીશ નહિ. હાય! જે અપમાનની જવાબા અત્યારે મારા હૃદયને બાળીને ખાખ બનાવી રહી છે, તેને હોલબ્યા વિના મારાથી શાંત રહી

સકાશે નહિ. અરે અપમાન ! અને તે પણ માફ અપમાન ! ! આ વાર્તા જ્યારે જ્યારે મને યાદ આવે છે ત્યારે મારી છાતી ફાટી જાય છે. મારા હૃદયમાં ઉન્મત્તતાનો પ્રબળ ઝંઝાવાત ઊડી આવે છે. સુંદરિ ! સુંદરિ ! ! આ સર્વ વૃત્તાંતનું સ્મરણ કરતાં વીરતાના ઉજ્જ્વલ રક્તથી માફ હૃદય કમ્પી જાય છે ! ”

“ મહારાજ ! મયા વિચારોને પુનઃ લક્ષમાં ન લાવો. એથી આપના મસ્તિષ્કમાં એક પ્રકારનો વિકાર થશે અને તેના યોગે આપને ઉન્માદ રોગ લાગૂ થશે. વિશ્વમાં વિજય અને પરાજય ઉભયની ગતિ સમાન જ છે. કોઈ વેળાયે વિજય મળે છો તો કોઈ વેળાયે પરાજય પણ પામવો પડે છે. એમાં કશી નવીનતા છે જ નહિ. વિશ્વનું અવિચળ સૂત્ર જ એ છે કે એકનો ઉદય અતે બીજનો અસ્ત. અસ્તોદયપર જ આખા જ્ઞાંડનું બંધારણ બધાયલું છે. ઇશ્વર કોઈને સદા વિજયી અથવા પરાજયી બનાવતો જ નથી. કોઈ વાર વિજયના નયનરંજક રંગો દેખાડે છે તો કોઈ વાર પરાજયના ભયંકર અધકારનો પણ સાક્ષાત્કાર કરાવે છે. માટે ગઈ ગુજરી વિસરી જાઓ અને કવિજનોની કથેશી આ ઉક્તિનું સ્મરણ કરો કે, ગતં જ ગોચામી. તેના યોગે આપના હૃદયમાં પ્રકટેલો દુઃસ્વિંતાનો દાવાનળ શાંત થશે અને શરીરમાં વ્યાપેલો કંપનો સંચાર દૂર થશે. પરમાત્મામાં વિશ્વાસ રાખો, તેઓ સર્વ પ્રકારે કલ્યાણ જ કરશે. ” તાડિતાએ ઉપદેશ આપ્યો.

“ તારૂં કહેલું ખરૂં છે, પણ હૃદયમાં વ્યાપેલો ભયંકર વૈશ્વમિ સહજમાં હોલવાય તેમ નથી. તું પોતે જ વિચારી જો કે, એક પૃથ્વી-પતિનું આવું ભયંકર અપમાન થાય તે તેનાથી કોઈ પણ પ્રકારે સહન થઈ શકે ખરૂં કે ? હું ગમે તે પ્રપંચ રચીને તે નરાધમોનો આ ધરા-પરથી ધ્વંસ કરીશ. મારી પ્રતિજ્ઞા છે કે, જ્યાં સુધી હું તેમને વિધ્વંસ કરી શકીશ નહિ, ત્યાં સુધી મારા ભોજનમાંથી એક વિશિષ્ટ પદાર્થનો ત્યાગ કરીશ. ”

“ મહારાજ ! આપની પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ કરો અને આપે લખી આપેલા ખતના સંબંધમાં યોગ્ય વિચાર કરો. આપે પ્રમથ જ કારારક્ષકને કહેલું છે કે હું અહીંથી મગધમાં પ્રવેશ કરતાંની સાથે જ મહારાણી સુરાદેવીનો બંદીખાનામાંથી છટકો કરીશ તથા ભવિષ્યમાં રાજ્ય સમરકેતુના રાજ્યપર ચઢાઈ કરીશ નહિ. આપનાં એ વચનો તથા ખતને આધારે તો કારારક્ષકે આપને કેદમાંથી મુક્ત કર્યા છે છતાં આપ

આપનાં એ વચનોને તથા લખી આપેલા ખતને કેમ ભૂલી જાઓ છો ? વચનભંગ થનાર ક્ષત્રિનું માન નષ્ટ થાય છે, એતો આપને વિદિત જ હશે, એટલે મારે જણાવવાની કશી જરૂર નથી. પણ મહારાજ વિશ્વાસ-ધાતકતા કરવી એતો કોઈપણ પ્રકારે મને હિતાવહ લાગતું નથી. તેમ છતાં આપ આપના મનના માલિક છો. હું તો એક સાધારણ બિક્ષુકા છું, એટલે મારી શીખામણુ છેક નિરર્થક જ છે. પણ જે વાર્તા ન્યાયથી અને નીતિથી વિરુદ્ધ છે, તે વાર્તાને પ્રત્યક્ષ યોજા બતાવસામાં કંઈપણ સાઈ કળ મળી શકતું નથી. જે આપ આપની પ્રતિષ્ઠા પ્રમાણે વર્તવા ઇચ્છતા હો તો હમણાં અને આ ક્ષણેજ મહારાણી મુરાદેવીને બંદી-ખાનામાંથી મુક્ત કરાવો, તેમને રહેવા માટે એક મહાલયની તેમજ જોઈતી વસ્તુઓની વ્યવસ્થા કરાવી આપો. તેઓ ગમે તેમ તોય રાજ-માતા છે, માટે રાજમાતાને છાજે તેવી દરેક પ્રકારની અનુકૂળતા તેમને મળી શકે એવી વ્યવસ્થા કરાવી આપો. જૂઓ આ કાર્યમાં વિલંબ ન થવો જોઈએ. તે સાથે મારી બીજી વાર્તા એ છેકે, રાજ સમરકેતુપર ચઢાઈ કરવાના તથા યુવરાજ ચંદ્રગુપ્તનો વધ કરવાના વિચારને હાલ તરત માંડી વાળો. યુવરાજ ચંદ્રગુપ્ત ઘણો જ સરળ અને પુણ્યશાળી પુરુષ છે. તેનો વિનાશકારણ વધ થાય એ જોવાની મારી ઇચ્છા નથી. માટે તે સર્વ ભાવનાઓને હમણાં તો ભૂલી જ જાઓ. જે તેમનો દોષ હશે તો ઇશ્વર તેમની કરણીતું કળ આપી રહેશે.”

“હા-તડિતા તું જે કહે છે તે ખરૂં છે પણ મને મારા વૈમનસ્યે વ્યાકુલ બનાવી દીધો છે, એથી હું મારા મનને મારા કાજમાં રાખી શકતો નથી. તેમ છતાં જે તારો આગ્રહ છે તો હું મહારાણી મુરાદેવીને હમણાં જ બંદીખાનામાંથી મુક્ત કરાવીને તેમને રહેવા માટેની બધી વ્યવસ્થા કરાવી આપું છું.” આમ કહીને રાજ નદિ પોતાના એક પ્રતિહારને બોલાવીને કારારક્ષકના નામપર મુરાદેવીને બંદનમુક્ત કરવાની તથા રાજ્યના કાર્યભારીને તેને દરેક પ્રકારની સગવડ કરી આપવાની બે ચિઠ્ઠીઓ લખી આપી. પ્રતિહાર ચિઠ્ઠીઓ લઈને ચાલતો થયો.

ત્યાર પછી રાજએ કહ્યું કે;—“કેમ તડિતા હવે તો તું પ્રસન્ન થઈને વાડ ?”

આ સસયે રાજનું મન તડિતાના રૂપમાં એટલું બધું લુબ્ધ થઈ ગયું હતું કે, તે તેને પ્રાપ્ત કરવાના વિચારમાં જ ગુંથાયો હતો. એવામાં તડિતાએ ઉપસ્થિત કરેલા મુરાદેવીનો મુક્ત કરવાના પ્રસંગથી રાજને

તડિતા સાથે ગાઠ સંબંધ કરવાનો તથા પ્રસન્ન કરી પોતાનું કાર્ય સાધવાનો અવસર મળ્યો. તે મુરારેવીને બંદીખાનામાંથી છોડવાને છેક નારાજ હતો પણ દક્ત તડિતાના આગ્રહને લીધે તથા તેમાં વ્યાપેલી પોતાની વાસનાને તૃપ્ત કરવા માટે જ તેણે તેને મુક્ત કરવાનું સ્વીકાર્યું; ગમે તે હો, પણ એથી બિચારી ધણા સમય થયા પીડાતી મુરારેવીનો ઉદ્ધાર થયો અને સદાને માટે તે કારાગૃહની બીધણુ યાતનાઓથી મુક્ત થઈ ! ધૈર્ય દુઃખિયાનો એલી છે ! ગમે તે રીતે તે તેની સંભાળ લેવાનું પણ ચૂકતો નથી. જે મુરારેવીને આ જન્મમાં બંદીખાનામાંથી મુક્ત થવાની આશાજ નહોતી, તે મુરારેવી આજે ધૈર્યના પ્રતાપે તડિતાના અનુમોદનથી સહજમાં જ મુક્ત થઈ શકી. તેની સકળ પીડાઓનું અવસાન આવ્યું.

કેટલીકવાર શાંત રહ્યા પછી તડિતાએ કહ્યું કે;—“ મહારાજ આપની આ એકવચનતા તથા દૃઢતા માટે હું આપને ધન્યવાદ આપું છું.”

રાજા ધનનંદે કહ્યું;—“ એ તો ઠીક સુંદરિ ! પણ હું પ્રથમ તારી ઓળખાણ જાણવા માગું છું. તારો પરિચય મેળવવા માટે માફ મન ધણુંજ અધીરું બની ગયું છે. ”

તડિતાએ જવાબમાં જણાવ્યું કે;—“ મહારાજ ! હું કુસુમપૂરના ધનાઢય ગૃહસ્થ શ્રીમાન ધનશ્રી શેઠની કન્યા છું અને માફ નામ તડિતા છે.”

રાજા તડિતાના પિતા ધનશ્રીને સારી રીતે ઓળખતો હતો. ધનશ્રીના મરણના સમાચાર પણ તેણે સાંભળ્યા હતા. તેમ છતાં ધનશ્રીના અપરિસીમ ઐશ્વર્ય તથા અતુલ સંપત્તિના સંબંધમાં કોઈ પણ વાર્તા તેના જાણવામાં આવી નહોતી.

સત્રાટે કહ્યું કે;—“ તડિતા ! તારા રૂપના ગૌરવની વાર્તા મેં અનેકવાર સાંભળી છે. તું હજી અવિવાહિતા અને કુમારી છે, એ પણ હું સારી રીતે જાણું છું. તડિતા તેં હજી સૂંધી શા કારણથી વિવાહ નથી કર્યા વાં ? ”

તડિતા આ વાર્તા સાંભળીને પ્રથમ તો જરા શર્માઈ ગઈ, તેના મુખપર લજ્જાની ક્ષીણ રેખા સ્ફુરી આવી. પરંતુ એ લજ્જા બનાવટી હતી. સ્વસમરકેતુના નામપર તેણે જે અપવાદ આપ્યો હતો, તે પણ કલ્પિત જ હતો. પણ આણુમ્યની શિક્ષાના કૌશલ્યથી આ સર્વ કલ્પનાની બનાવેલી વાતોમાં પણ જાણે એક પ્રકારની સત્યતાનો ભાવ સમાયેલો હોયની ! એવો ભાસ થતો હતો. કલ્પિત હોવા છતાં સર્વ સત્ય જ

તડિતાએ લજ્જાથી પોતાનું મસ્તક નીચું નમાવીને કહ્યું કે:-
“ મહારાજ ! મારાથી એ વાર્તા કહી શકાય તેમ નથી. હવે અમને
વિદાય આપો. ”

રાજાનંદે કહ્યું કે:-“ કેમ તડિતા ” અતિ નિષ્કુરની પેઠે તું પણ
આવી કઠોર કથા કેમ કહે છે વાર ?

તડિતાએ કહ્યું કે:-“ આપનો ઉદ્ધાર કરવાથી માંડે ઇચ્છિત કાર્ય
હવે પૂર્ણ થયું છે. મારા ગુરુદેવે મને જે કર્તવ્ય શીખવ્યું હતું, તે
કર્તવ્યને મેં સંપૂર્ણતાથી નિર્વિઘ્ન પાર પાડ્યું છે. માટે હવે મારાથી
અહીં વધારે વાર રહી શકાશે નહિ, ”

રાજા નંદે કહ્યું કે:-“ ત્યારે શું તું હવે તારા મકાનપર ચાલી
જઈશ ? ”

તડિતાએ ઉત્તર આપ્યું:-“ તે મકાન હવે માંડે નથી. મારા
પિતાની જે કાંઈ સંપત્તિ હતી, તે સર્વ સંપત્તિને મેં ભગવાનના નામ
પર અર્પણ કરી દીધી છે. દેવાલય, અતિથિ શાળા વગેરે સ્થાપવામાં
મારા પિતાની એકત્ર કરેલી સર્વ સંપત્તિનો સહવ્યવહાર થઈ ચૂક્યો છે.
અત્યારે તો હું માત્ર એક સામાન્ય ઝૂંપડીમાંજ રહું છું. મહાલયમાં
રહેવા કરતાં જંગલની ઝૂંપડીમાં વધારે આનંદ આવે છે. જન સમાગમ
કરતાં નિર્જનતા વાળા સ્થાનમાં રહેવાનું હું વિશેષ પસંદ કરું છું ”

રાજાનંદે કાંઈક વિચાર કર્યા પછી બોલ્યો કે:-“ પરંતુ તું
અત્યારે પૂર્ણ થયેલી છે. અતુલ રૂપને ધારણ કરનારી મનોમોહિની છે.
તું હજી હમણાંજ કહેતી હતી, કે પર્વતરાજ સમરંકેતુ તારા આવા
અનુષ્ઠાન લાવણ્યમાં લુબ્ધ થયો હતો અને પોતાની કામપિપાસાને તૃપ્ત
કરવા માટે તેણે ઉન્મત્ત બની જઈ કોઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા
વિના બંદિની બનાવી હતી, છતાં પણ હજી તું એકલી રહેવાનું જ
પસંદ કરે છે, એ જોઈને મને તો અત્યંત આશ્ચર્ય જ થાય છે. તું
એ તો જાણે જ છે કે, આ અત્યાચાર પૂર્ણ જગતમાં તારા જેવી
રૂપવતી રમણીપર કુદૃષ્ટિ નાંખનારા અનેક કામાંધો પડેલા છે, તેઓ
તને કોઈ પણ પ્રકારે નિરાપદ રહેવા દેશે નહિ. તારાપર જીવન ગુમારશે,
ત્રાસ વર્તાવશે અને છેવટે તે કામીબનો તને પોતાની પર્યંકશાયિની પણ
બનાવશે, માટે વિચાર કરીને કોઈ સારું સ્થાન શોધીલે. આટલું બધું
વય વીનવા છતાં તે લગ્ન કર્યાં નથી, એ તારું કાર્ય તદ્દન અસ્તુત્ય
છે. પ્રત્યેક પ્રમદાએ પોતાના પંદરમા વર્ષની અંદર તો લગ્ન કરી
નાંખ્યાં જ જોઈએ. ”

“ મહારાજ ! તેમ છતાં પણ જે નારી આત્મરક્ષા કરી જાય છે, પોતાની નારી મર્યાદાનું મૂલ્ય જાણી શકે છે, સ્ત્રીઓના ધર્મ શા છે તે સમજી શકે છે, પવિત્રતાનું અને પાતિવ્રત્યનું મેઘું મૂલ્ય આંકી શકે છે અને જેણે ભગવાનમાં પોતાની ચિત્તવૃત્તિ જોડી દીધી છે તેના પર કોઈનું બળ ચાલી શકતું નથી. તેના તરફ કોઈ કામીજનનથી કુદૃષ્ટિ કરી શકાતી નથી અને તેના નારીધર્મને કોઈનાથી બદલ પણ બનાવી શકાતો નથી. ભગવાન પોતેજ તેવી ધાર્મિકા લલનાઓની વિપદનું નિવારણ કરે છે. નારીના અંગમાં પોતાની પ્રતિષ્ઠા જળવતી વેળાએ સહસ્ર યોદ્ધાઓનો ક્ષય કરવાની શક્તિ પણ તે કૃપાળુ પરમાત્મા પ્રદાન કરે છે. સાક્ષાત્ ભગવતી ચામુંડા પોતાના નારી કુવની મર્યાદા અને પ્રતિષ્ઠા સાચવવા માટે વામાના વપુમાં સંચાર કરે છે. પોતાની કીર્તિનો ક્ષય થવાનો પ્રસંગ આવે ત્યારે નારીઓ દત્તજદલનિ કાત્યાયિની દેવીનું સ્વરૂપ ધારણ કરીને પોતાની કીર્તિનું સંરક્ષણ કરવાને સમર્થ થઈ શકે છે. સમસ્ત વિશ્વનો પ્રલય કરવાની તથા ઉદ્ધાર કરવાની શક્તિ વતી સતી સમ્પન્ની સ્ત્રીઓ ધરાવી શકે છે. સ્ત્રીના તેજથી સમસ્ત વિશ્વ પ્રકાશિત થઈ રહ્યું છે. દેવોએ પણ સ્ત્રીઓના બળનો અંગિકાર કર્યો છે. આ સર્વ કારણોથી મને માફ માન તથા મર્યાદાનો ભંગ થવાની જરા પણ ભીતિ નથી.

“ છે આ તનુમાં પ્રાણુ ત્યાં સુધી નહિ ડરનાર છું;
છે આ વપુમાં રક્ત ત્યાં સુધી હું ધર્મને ધરનાર છું;
શક્તિસ્વરૂપા સુંદરી હું કાળ કેરી કાળ છું.
કામીજનોને બાળનારી આગ કેરી જાળ છું. ”

માટે રાજા મને મારી પવિત્રતાનું ખંડન થવાની જરા પણ દેહશત છે જ નહિ. પ્રભુમાં મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે, તે મારો ઉદ્ધાર અવશ્ય કરશે જ.

મગધેશ્વરે તડિતાની વાર્તાપરથી વિચાર્યું કે આ તડિતા અંતરના અને બહારના ઉભય સૌન્દર્યથી સમાનભાવે મંડિત થયેલી છે. તડિતાના ભુવનમોહન રૂપરાશિએ આ પહેલાં તેના મસ્તિષ્કમાં એક પ્રકારનો મહા વિપ્લવ ઉપસ્થિત કર્યો હતો. તે ઉપરાંત તેના હૃદયના મહત્વનો પરિચય મળવાથી, તે તેનો ઘણો જ પક્ષપાતી થઈ પડ્યો.

મગધપતિએ પોતાના હૃદયમાં છૂપાયેલા એક પ્રકારનો આશય વ્યક્ત કરી તડિતાને ઉદ્દેશીને કહ્યું:—“ નાના તડિતા, હું તને અહીંથી

જવા દઈશ નહિ. તેં માંડે ચિત્ત ચોરી લીધું છે. મારા હૃદયમાં તારા અનુપમ રૂપે એક પ્રકારની ઉન્મત્તતાનું તાંડવનૃત્ય ઉત્પન્ન કર્યું છે. તારા સુંદર કેશકલાપે મને મુગ્ધ બનાવી દીધો છે. અહા ! તારા મોલવાની છટા શી મધુર છે ! લલિતાંગી લલના ! હું મારો આ ગૌરવમંડિત રાજમુકુટ તારાં ચરણોમાં અર્પણ કરું છું. માંડે જે કાંઈ છે તે સર્વ તારું જ છે. આ જીવનમાં તેં મારી રક્ષા કરી છે, માટે એમાં તારો સંપૂર્ણ અધિકાર છે. જે તું ચાલી જઈશ તો મને આ આખું વિશ્વ સારહીન અને શુષ્ક જણાશે. તારા વિના મને એક ધડીવાર પણ ચેન પડશે નહિ. તારી મનોહર પ્રતિમાએ મારા હૃદયની ઉંડામાં જાડી ગુહ-ઓમાં પણ પ્રવેશ કરી દીધો છે. તારા અઘોરિક તારુણ્યે મને મોહિત બનાવી દીધો છે. જે તું વધારે દિવસ અહીં રોકાઈ શકે તેમ ન હોતો તો ફક્ત છ માસ જ અહીં રહે ! અરે ! તેમ પણ ન બની શકે તો છેવટે એક માસનો જ તારા સંસર્ગનો સુધારવાદ આ હતભાગિનરેશને ચખાડતી જ. તું અહીં રહીને મારા જ્વાળામય ચિત્તમાં શાંતિનો સંચાર કર. તું આ મહાલયમાં જ રહે. જ્યાં સૂધી તું મારી સાથે પ્રણયના સૂત્રમાં જોડાવાની ઇચ્છા નહિ પ્રકટ કરે, ત્યાં સૂધી તું જે કક્ષમાં પ્રવેશ પણ કરીશ નહિ. જ્યાં સૂધી તું અનુમતિ નહિ આપે ત્યાં સૂધી હું તારો મેળાપ પણ નહિ કરું. અનેક કારણોથી માંડે હૃદય જ્વાળામય બની ગયું છે. તને જોયા પછી મને જણાય છે કે તે જ્વાળાઓ કાંઈક કાંઈક શાંત થવા લાગી છે ! ”

“ આવી મોટી મગધભૂમિનો સત્રાદ્ હોવા છતાં, અસંખ્ય સૈનિકોનો અધિનાયક હોવા છતાં, એક સામાન્ય પહાડી મૂષકની કૂટ તથા કપટતાના ચક્રમાં ફસાઈને આજે હું સમસ્ત જગતની દૃષ્ટિમાં અત્યંત અપમાનિત, ધૃણિત અને લાંચિત બન્યો છું ! હાય ! એ વાર્તા યાદ આવતાં, મારા રોમેરોમમાં બચંકર અનલ પ્રજ્વળી આવે છે. હૃદય દારૂણ દુષ્કિંતાથી દગ્ધ બની જાય છે. એ ધૃણાની જ્વાળા, અપમાનનો અનલ, અને લાંચનનો અંગારો મારા શરીરમાં બચંકર ઉત્પાત મચાવે છે ! પરંતુ તાડતા ! તને જોવાથી મારી તે સર્વ વેદનાઓ શમી જશે. હૃદયમાં વ્યાપેલા હાહાકારના ધ્વનિને બદલે તારા સંસર્ગથી મધુર સંગીતના ધ્વનિઓ સંભળાશે. તને જોવાથી જ મારી બધી પીડાઓ ગળી જશે અને મારા મનમાં આનંદનો ઉદ્ધિ ઉછાળા મારશે. તડિતા, તડિતા, તું દુઃખના દાવાનળને હોલવનારી શાંતિ સરિતા છે ! ”

“ મગધના રાજમહાલયને પ્રકાશિત કરે તેવી મારી મહારાણી વિશ્વપ્રભા છે એ ખરું, પરંતુ તડિતા, તારી વિજ્ઞાની કાંતિને લગ્ન-વનારી રૂપેષા તથા સુંદરતાની તુલનામાં રાણી વિશ્વપ્રભા અતિ તુચ્છ છે—ક્ષુદ્ર છે. તેની વાર્તામાં મધુનું મિશ્રણ થયેલું છે, તો તારી વાર્તામાંથી જગતને સંજીવન કરનાર મધુર અમૃત ધ્રુવી રહ્યું છે ! તે હરિણાક્ષી છે, તો તું મદિરાક્ષી છે. તે મૃત્યુ લોકની માનિની મંડળમાં અગ્રગણ્ય છે તો તું સુંદરતાના સ્થાનરૂપ સ્વર્ગના ઇન્દ્રમવનની અપ્સરા મંડળમાં અગ્રગણ્ય ગણાય તેવી છે ! તું મધુરી માલતિના પુષ્પ સમાન સૌરભયુક્ત છે તો તે ધતૂરાના પુષ્પ સમાન સૌરમહીન છે. તું મનોહારિણી છે, તે મનને માત્ર સહજજ આકર્ષી શકે છે. તેનું સૌંદર્ય અર્યાદિત છે, તારું સૌંદર્ય અમર્યાદિત છે. તેના રૂપમાં મોહિની શક્તિ છે, પરંતુ તેનો તે મોહ સત્વર સરી પડે છે ! પણ તારા રૂપના મોહની શક્તિએ તો મારા દિલમાં દાગ બેસાડી દાધા છે.

“ તાડિતા તેં પોતે જ કહ્યું છે કે, તારા પિતાની કૃતગતાના ઋણમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે, મારો કારાગૃહમાંથી ઉદ્ધાર કર્યો છે. જો તેમ જ હોય તો, ઋણદાતા હું છું. હજી પણ તારું ઋણ ચૂકાવી શક્યો નથી. તને હજી થોડાક દિવસ મારે ત્યાં રહે. ત્યાર પછી તારી ઇચ્છામાં આવે ત્યાં જજે. ”

આમ કહીને મગધપતિ ધનન્દ્રિ આવેગથી તડિતાના બન્ને હાથ પકડી લીધા. તડિતા જેવો ઇચ્છતી હતી, તેવો જ અવસર મેળવી શકી. ચાણક્યનો ઉપદેશ એ હતો કે, છળ અને કપટના મોહમય હાવ-ભાવ ઉત્પન્ન કરીને રાજાને ગમે તે ઉપાયે તારા કુળમાં લઈ લેજે. તેમ કર્યા વિના આપણા કાર્યની સફળતા મળી શકશે નહિ.

આ ઉપદેશનું સ્મરણ થતાંની સાથે જ તડિતાએ કહ્યું કે:—“ હું આપના મહાલયમાં બે સપાટ્ઠ રહી શકીશ. પણ તે સાથે આપને મારી સાથે બે શર્તો કરવી પડશે. પ્રથમ શર્ત એ કે, મારી અનુમતિ કિંવા પરવાનગી સિવાય આપનાથી કદાપિ મારા ઓરડામાં આવી શકશે નહિ અને બીજી શર્ત એ છે કે, આ વૃદ્ધ અનુચર કે જેણે ગઈ રાત્રે આપણને જીવનદાન આપ્યું છે તે અનુચર પણ મારી ઇચ્છામાં આવશે ત્યાં સુધી મારી સાથે જ રહેશે. વળી તે ઉપરાંત બીજી એક વાર્તા એ છે કે, મગધના મહાકાળના મંદિરમાં જે ભૈરવી રહે છે, તે મારા ગુરુની કન્યા છે, એટલે તે મારા ઓરડામાં ગમે

ભારે પ્રવેશ કરી શકશે. રાજમહાલયમાં આવવાની તેને છૂટ આપવી જોઈશે. બસ આપને આટલી સર્તો કબૂલ કરશે તો હું અહીં બહુ જ ખુશીની સાથે રહીશ. આપે મારાપર દયા કરીને આવો અમૂલ્ય અતિથ્ય-સત્કાર કર્યો છે, તે માટે હું આપનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું. પણ મહારાજ કહો જોઈએ કે આપનાથી આ સર્તો પ્રમાણે વર્તી શકાશે ખરું કે નહિ વારું ?

મગધેશ્વરે કાંઈક વિચાર કર્યા પછી કહ્યું કે:—“ તડિતા, તારી સર્વ સર્તો મને કબૂલ છે, તારા માટે હું મારા દેહનું બલિદાન આપવાને પણ તૈયાર છું. આ જન્મમાં તેં મારાપર જે ઉપકાર કર્યો છે, તેનો બદલો વાળવાની મારામાં શક્તિ જ નથી. આવા વિશાળ રાજ્યનો સ્વામી, અતુલ સંપત્તિનો અધિકારી તથા એક મહા વિખ્યાત નૃપાળ હોવા છતાં મારાથી તે ઉપકારનું ઋણ ચૂકવી શકાય તેમ નથી તે નથી જ. જીવનદાન એ એવી વસ્તુ છે કે જેની તુલના આ વિશ્વના કોઈ બહુ મૂલ્યમાં બહુ મૂલ્ય પદાર્થની સાથે પણ કરી શકાતી નથી. હું માંડું આખું રાજ્ય સોંપું, મારી સઘળી મિલકત તારા ચરણોમાં અર્પણ કરું, તથાપિ તારા તે મહત્ ઉપકારનો મારાથી લેશ માત્ર પણ બદલો વાળી શકાય તેમ નથી. તડિતા ! મારી જીવનદાયિની ! તેં જ મને કાળનો ભક્ષ થતો. અટકાવ્યો છે, મૃત્યુની ભીષણ યાતનામાંથી ઉગાર્યો છે. અરે ! મારા હૃદય ક્ષેત્રમાં સૂકાયેલી આશાલતાને તેં જ મૃત્યુરૂપ રાક્ષસના મુખમાંથી બચાવીને પુનઃ હરિયાલી બનાવી દીધી છે ! આ સર્વ કારણોથી હું તારી દરેક રીતે સેવા ઉઠાવવા ઇચ્છું છું. ”

“ લે આ મારા નામવાળી બે વીંટીઓ હું તને આપું છું. એ અંગુડી તું જે કોઈ અનુચર કિંવા પરિચારિકાને બતાવીશ કે તરત જ તેઓ તને મારા મહાલયમાં, રતિમહાલયમાં તથા નંદનકાનન સ્વરૂપ ગણાતા વિલાસકાનનમાં કોઈ પણ પ્રકારની બાધા કર્યા વિના પ્રવેશ કરવા દેશે. હવે તું અવશ્ય સ્મરણમાં રાખજે કે, આ સર્વ મહાલયોની અધિકારિણી માત્ર તું એક જ છે. તારા વિના હવે મારાપર કોઈની સત્તા ચાલવાની નથી. તારું પદ સર્વ રાણીઓ કરતાં શ્રેષ્ઠ ગણાશે અને મહારાણી વિશ્વપ્રભા-મારી પટરાણી વિશ્વપ્રભા પણ તારા અધિકાર તળે જ રહેશે. વિશ્વપ્રભાના સૌંદર્યે મારા મનપર જે દૃઢતમ અધિકાર મેળવ્યો હતો, તે અધિકાર હવે દૂર થયો છે અને તેની અધિકારણી તું જ થઈ છે. મારા હૃદય મંદિરમાં તારી મોહમયી લાવણ્યમંડિતા

પ્રતિભાની સ્થાપના હમણાં જ નહિ, પણ તને જે સમયે કારાગારમાં જોઈ હતી, ત્યારથી જ થઈ ગઈ છે. તું મનોહારિણી છે, એટલે મારા મનને હરી લીધું છે, ચિત્તને ચોરી લીધું છે. પણ તડિતા હું તને એક વાર્તા પૂછવા માગું છું કે, તારે આવી શર્તો કરાવી મારી પાસેથી વચન લેવાનું શું પ્રયોજન છે તે મારાથી સમજી શકાતું નથી. માટે કહે જોઈએ કે આ પ્રબંધ રચવામાં તારો મનોભાવ શો સમાયેલો છે વાઈ ? ”

તડિતાએ એક પ્રકારનું મૃદુ મંજુલ હાસ્ય કરીને ઘણાજ ધીમા નાદથી કહ્યું કે:—“ ભારતેશ્વર ! એ પ્રબંધ રચવામાં મારો ખીજો કોઈ પણ હેતુ છે જ નહિ, કેવળ મારી અમુક પ્રકારની સ્વતંત્રતા સાચવી શકાય એ હેતુથી જ મેં આ પ્રબંધ આપ સમ્રાટ સમક્ષ મૂક્યો છે. તે ઉપરાંત મારી એવી પણ એક માન્યતા છે કે, રાજા મહારાજાઓ અને ધનવાનોના પ્રેમ સ્થાયી રહ્યો નથી, રહેતો નથી અને રહેવાની સંભાવના પણ નથી. કારણ કે, તેઓ તો માત્ર સ્ત્રીઓના રૂપનાજ ગ્રાહક છે, હૃદયના ગ્રાહક નથી. તેઓ રમણીઓને માત્ર વિલાસ અથવા કામવાસના તૃપ્ત કરવાનું એક મુખ્ય સાધન જ ગણે છે, પરંતુ તેના ગુણની, ચારિત્રની કે પવિત્રતાની તેમને સ્પૃહા હોતી નથી. રાજાઓના અંતઃપુરમાં નિત્ય નવીન નવીન રમણીઓનું આગમન થાય છે, રાજા તેની સાથે અમુક કાળ પર્યંત રહીને તેના સૌંદર્યને લૂટી લે છે અને પછી તે રમણીને મહારાણીમાંથી એક સામાન્ય દાસી બનાવી દે છે. અંતઃપુરમાં વિરાજતી સર્વ લલનાઓપર રાજાનો સમાન પ્રેમ હોતો નથી, પણ જે લલના અધિક લાવણ્યમયી અને સૌંદર્ય શાલિની હોય તે જ રાજાના હૃદયપર અધિકાર મેળવી શકે છે. પણ તે અધિકાર સ્થાયી રહેતો નથી. કેમકે, તે અરસામાં જો ખીજો કોઈ તેવી જ સુંદરી આવી ચઢે તો તે અધિકારને મળે છે અને પ્રથમની રમણીને દાસી તુલ્ય મહારાણીઓમાં ગણના થાય છે. મહારાજા ! રાજાઓના ગગન ચુંબિત મહાલયોમાં પ્રેમનો અંશ માત્ર પણ હોતો નથી. ત્યાં તો કેવળ સૌંદર્ય લોલુપતા અને કામ પિપાસાનું જ સામ્રાજ્ય વ્યાપેલું હોય છે. અનેક અમાગિની અમંગાઓ, મરુભૂમિમાં જેવી રીતે મૃગહું જળનો આભાસ માનીને દોડી જાય છે, તેવી રીતે પ્રેમ વારિની આશાથી મહાલયોમાં આવી પડે છે, પરંતુ પાછળથી તેમની બિચારીઓની દશા ધણી જ દયાજનક થઈ પડી છે.

આવા બનાવ આજ પર્યંતમાં એક નાહ પણ અનેક બનેલા અને સાંભળેલા છે. દરિદ્રની પર્યુક્તીમાં કે બ્યાં વૈભવનો વાસ હોતો નથી; વિલાસનું નિશાન પણ હોતું નથી અને અન તથા વસ્ત્રનાં સાંસાં પડે છે, ત્યાં જ ખસે પ્રેમ વ્યાપેલો હોય છે અને તે પ્રેમ તે જ વસ્તુતઃ દિવ્ય પ્રેમ કહેવાય છે. રાજ મહાલયની લલનાઓને કોઈ પણ પ્રકારની છટ હોતી નથી, તેમને પોતાના ધર્મો શા છે તે વિચારવાનો અથવા તો બળવવાનો અવસર પણ મળતો નથી. ત્યારે ગરીબોની ઝૂપડીઓમાં તે સર્વ સરલતાથી થઈ શકે છે. રાજાઓ પ્રેમ એ શી વસ્તુ છે, તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો જોઈએ તે તો જાણતા જ નથી, ભાગ્યે જ કોઈ ભાગ્યવાન ભૂપતિ એવા પ્રણયને સંપાદન કરી શક્યો હશે ! આપ પોતે જ વિચારી જુઓ કે, અત્યારે આપના મહાલયમાં અનેક રાણીઓ છે, તેમાંની માત્ર એક જ રાણી વિશ્વપ્રભાપર આપનો અધિક અનુરાગ છે, અન્ય સર્વ રાણીઓની દશા તો એક સામાન્ય દાસીના જેવી છે. મગધપતિ ! આ સર્વ વિષયોનો વિચાર કરીને જ મેં અઘાપિ લગ્ન કર્યાં નથી અને હજી કરવાની ઇચ્છા પણ નથી. મારી સાથે લગ્ન કરવા માટે અનેક ધનવાનપુત્રોએ મને આગ્રહ કર્યો હતો, છતાં મેં તે સર્વનો અસ્વીકાર કરીને કેવળ સંન્યસ્ત વ્રતનો જ સ્વીકાર કર્યો છે. આવી સ્થિતિમાં રહેવા છતાં વિષયાંધ પામરજનો હજી પણ મારામાં આતંકિત રાખીને મારી પાછળ પાછળ ભટક્યા કરે છે, તેથી મેં લગ્ન કરવાનો તો શું પણ મારા મકાનમાંથી બહાર નીકળવાનો વિચાર પણ માંડી વાળ્યો છે. આ કારણથી જ હું આપની સાથે આ શર્ત્ત કરવાને તૈયાર થઈ છું. ”

“ પણ તહિતા મને તેવો પ્રેમહીન પણ ન માનતી, હું રમણીના પ્રેમની પરીક્ષા બહુજ સારી રીતે કરી શકું છું. જો તું મારી મહારાણી થઈશ તો મારો પ્રેમ તારામાં અવિચલ જ રહેશે. તું અવસ્થ યાદ રાખજો કે, રાજ નંદ પોતાના પર જીવનદાન જેવા મહાન ઉપકાર કરનારને કદાપિ વિસરી શકશે નહિ. જા તું હવે તારા મહાલયમાં જા અને સુખેથી રહે. રાજમંત્રી રાક્ષસના આવવાનો સમય થઈ ચૂક્યો છે. છે. તે હમણાં જ આવી લાગશે. ”

આ સાંભળી તહિતા મહારાજનાં ચરણોમાં નમીને કહેવા લાગી કે;—“ મહારાજ ! આપના આ અનુગ્રહને માટે હું ખીજે એક માસ વધારે રહીશ અને મારાથી બનતી સેવા ઊઠાવીશ.

તડિતાના રક્ષક રૂપે હૈરવ તે રતિમહાત્મ્યમાં રોકાયો. હૈરવે આ સમયે પોતાનું નામ બદલાવીને હેમપાલ એવું ઉપનામ ધારણ કર્યું હતું. તે પણ રાજા નદે આપેલી વીંટીના પ્રભાવે મહાત્મ્યમાંના ગમે તે બાગમાં જઈ શકતો હતો. તે ઉપરાંત તેના ગઢ રાતના કરેલા ઉપકારના બદલામાં મગધપતિએ તેને પુષ્કળ પુરસ્કાર પણ આપ્યો હતો.

ત્યાર પછી તડિતા રાજાના વિચારાલય અથવા મંત્રણા ગૃહમાંથી વિદાય થઈ. આ સમયે તે ચોરડામાં માત્ર મગધપતિ એકલો જ રહ્યો. એવામાં એક અનુચરે આવીને તેને એવા સમાચાર આપ્યા કે, રાજમંત્રી રાક્ષસ તેની આગામી વાટ જોતો બહાર ઉભો છે.

મગધેશ્વરે પોતાના વિશ્વાસુ મંત્રીને સન્મુખ આવવાની આજ્ઞા આપી. રાક્ષસ મલિન મુખે તેની રહામે આવીને ઉભો રહ્યો. મંત્રી રાક્ષસ આ પહેલાં રાજાના બંદીવાન થવાના સમાચાર સાંભળીને દિગ્ભ્રમ બની ગયો હતો. તેણે ખીળ કેટલાક સેનાપતિઓ સાથે સલાહ કરીને ફરીવાર મલયપૂર ચઢાઈ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. પરંતુ અચાનક રાજાના મુક્ત થવાના સમાચાર સાંભળતાંની સાથે જ, તે તેની મુલાકાત કરવા માટે આવ્યો.

આ સ્થળે હવે એક વિષયનું કેટલુંક વિવેચન કરીશું તો તે અસ્થાને તો નહિજ ગણાય. મહામુનિ ચાણક્યે સમરકેતુના બંદીખાનામાં બંદીવાન બનેલા રાજા નંદને શામાટે મુક્ત કર્યો અને તેમ કરવાનું કારણ શું હોવું જોઈએ, એવો સવાલ હરકોઈ મનુષ્યના મનમાં થઈ આવે તો તેમાં કંઈ અજ્ઞયખી નથી. પણ તેના ઉત્તરમાં અમે જણાવીશું કે, ચાણક્યે એમ કરવામાં ઘણીજ દક્ષતા તથા બુદ્ધિમતા દર્શાવી હતી. કારણ કે, જે સમયે રાજા નંદ કેદી થયો તે સમયે મગધનું સૈન્ય પરાજિત થઈને પાટલિપુત્ર બણી પલાયન કરી ગયું હતું. અને ત્યાં ગયા પછી મંત્રી રાક્ષસે બાકી રહેલા સર્વ સૈનિકોને અકહા કરીને પુનઃ મલયપૂર બણી કૂચ કરવાની તૈયારીઓ કરવા માંડી હતી. આ વાર્તા કૌશિક નામક એક જાસૂસના દ્વારા ચાણક્યના જાણવામાં આવી ગઈ હતી અને એથી ચાણક્યે ભાવિષ્યનો વિચાર કરીને તેવો પ્રસંગ આવતાં પહેલાં જ રાજા નંદને મુક્ત કરી દીધો હતો. આથી રાક્ષસ તથા તેના સેનાપતિઓએ યુદ્ધના નિશ્ચયને ફેરવી નાંખ્યો હતો. જો આવા સમયમાં ચાણક્યે ધનનંદે મુક્ત ન કર્યો હોત તો પુનઃ મહા ભયંકર યુદ્ધ ઉપસ્થિત થાત અને મગધથી આવે

નવીન યોદ્ધાઓથી સમરકેતુના થાકેલા સૈનિકો હારી જત તથા સમર-
કેતુનું રાજ્ય પણ મગધપતિના અધિકારમાં આવ્યું જત. એના થોડે
રાજકુમાર અંદ્રગુપ્ત, રાજમંત્રી શકટાર તથા અનેક નિર્દોષ મનુષ્યોનો
વધ થઈ જત. આ કારણથી જ આજીઆજીના સર્વ વિચારો કરીને
મહા બુદ્ધિમાન ચાણક્યે રાજ ધનનંદને કેદમાંથી તડિતા દ્વારા નહસાડી
મૂક્યો હતો. રાજ જો નહાસડવાના કાર્યમાં પણ ચાણક્યે એક યુક્તિ
કરી હતી. કારણ કે, તેને રાજ સમરકેતુ તરફથી માફી આપવા ન
હેતાં છૂપી રીતે જ તડિતાની સહાયતાથી નહસાડીને એક પ્રકારે કલં
કિત કર્યો હતો. આ સર્વ વિષયોનું અવલોકન કરતાં સ્પષ્ટ જણાય છે
કે, ચાણક્યે રાજ નંદને મુક્ત કરવામાં એક પ્રકારની ઉત્તમ દક્ષતા બ
દર્શાવી હતી.

જે સમયે રાજમંત્રી રાક્ષસ રાજ નંદ પાસે આવ્યા ત્યારે તેને
હૃદય ભીતિપૂર્ણ બની ગયું હતું. મુખમંડળ મલિન થઈ ગયું હતું
પરાજયના અપમાનથી માનભંગ થયેલો મગધપતિ અત્યારે શી આચર
કરશે. એ ચિંતાથી જ તેનું ચિત્ત ઘણું જ વ્યગ્ર બની ગયું હતું.

પરંતુ મગધેશ્વરે પોતાના એ વ્યાકુળ ચિત્તવાળા મંત્રીને કાંઈ
પણ કહ્યું નહિ. કારણ કે, તે જે સ્થિતિમાં રાજ સમરકેતુના સૈનિકો
દ્વારા સપડાઈ ગયો હતો, તેની સાથે રાક્ષસની સલાહનો કશે
સંબંધ જ નહોતો.

મગધપતિએ, રાક્ષસને પોતાના ભાગ્યની ભયંકરતા વિષેનો બધો
વૃત્તાંત કહી સંભળાવ્યો. પરંતુ પોતાના પલાયનની તથા તડિતાના
વિષયની વાર્તા તેણે તેની આગળ વિદિત કરી નહિ.

ત્યાર પછી તેણે ગંભીર સ્વરથી કહ્યું કે:—“તમારા જેવો
બુદ્ધિહીન મંત્રીની સલાહ લેવાને હું હવે તદ્દન નારાજ છું. તમારો
અત્માર સૂઝીતી એક પણ વ્યવસ્થામાં હું ફતેહમંદ થયો નથી. કિંવ
મને કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ મળ્યો નથી. હવેથી હું મારી પોતાના
ઘમ્મ મૂળ્ય જ કાર્ય કરીશ. પછીથી મારા ભાગ્યમાં જે કાંઈ થવા
લખ્યું હશે તેમ થશે. ચાણક્ય જ્યારે સમરકેતુની મદદમાં છે, અંદ્રગુ
જ્યારે તેના ડાઘા હાથ સમાન થઈ ઉભો છે અને મંત્રી શકટ
જ્યારે તેના પક્ષમાં ઉપસ્થિત થયો છે, ત્યારે સૈન્યના બળથી સહા
તાથી આપણે કાંઈ પણ કરી શકીએ તેમ નથી. તમે તમારા શિર
બહોરેક્ષાં કોઈ પણ કાર્યમાં હજી ફળીભૂત થયા નથી. તમે પોતે

મને કહેતા હતા કે, હું ચાલુક્યને ધણાજ થોડા વખતમાં આપણા બંદીખાનાનો બંદીવાન બનાવીશ, પરંતુ હજી સૂધી તેમ કરી શક્યા નથી. મંત્રી શકટારના મરણના સમાચાર પણ તમેજ મને સંભળાવ્યા હતા. પણ હજી તે જીવતો જ છે. તમારી આ સર્વ વ્યવસ્થાઓ જોઈને મને તમારા પ્રતિ અત્યંત તિરસ્કાર કિષ્કંદ થાય છે, પણ હવે એવી વાતો સંભારવાથી જ કાંઈ વળે તેમ નથી. મને તે ઉપાયે તમે પંદર દિવસની અંદર ચાલુક્ય, શકટાર અને ચંદ્રગુપ્તને જીવતા અથવા મુએલા લાવીને મારી આજળ રજૂ કરો. હવે જો તેમ કરવામાં તમે નિષ્ફળ નિવડશો તો તમારા મંત્રિત્વને છીનવીને તમને પણ મારા ભયંકર બંદીખાનાના બંદીવાન બનાવવા જોઈશે. આ યુદ્ધમાં મારો પરાજય કરાવનાર કેવળ તે કૂટમુદ્ધિ ચાલુક્ય જ છે. ચાલુક્યની સલાહથી જ સમરકેતુ સમરવિજયી થઈ શક્યો છે. તે પાપાત્માએ મારા અપમાનનો બદલો પણ તેવી જ ભયંકરતાથી વાળ્યો છે. મને સંશય રહ્યા કરે છે કદાચત તે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવા માટે મને સિંહાસન છાંટી બનાવીને માઈ તથા મારા પરિવારનું પતન કરશે. માટે મને તે ઉપાયે તે ચાલુક્ય પકડી લાવો મારાપર ગુજરેલા ત્રાસને માટે તેને ભયંકર સજા આપો. ”

રાક્ષસ, મગધપતિની આ વાર્તાનું કાંઈ પણ ઉત્તર આપવાનું સાહસ કરી શક્યો નહિ. તે મગધપતિનું ભવ્યાં ચક્ષુવેદ્ય મુખમંડળ જોઈને, સંતપ્ત ચિત્તથી બોલ્યો કે;—“ સમ્રાટની આજ્ઞાનું પ્રત્યેક રીતે ચાલન કરવુંને હું સદા સર્વદા તત્પર છું. ”

સમ્રાટે ગંભીર સ્વરથી કહ્યું:—“ રાક્ષસ! માત્ર તયાર છું એમ કહેવાથી જ ચાલી શકે તેમ નથી. હવે તો તમારે પોતાને જ તનતોડીને મહેનત કરવાની છે, વાતો બનાવવાની નથી. આ સમય આરામ ભોગવવાનો નથી, રેશમના ગદેલામાં સૂઈ રહેવાનો નથી. હું આ મહેનતનું ફળ માત્ર બે સપ્તાહની અંદર જ જોવા ઇચ્છું છું. જો તેમ નહિ થાય તો પછી હું તમારા માટે પણ મરણની સૌચનીય સજા નિર્માણ કરીશ. આ સાથે મારી બીજી આજ્ઞા એ છે કે, સમસ્ત માગધી સેનાને પાટલિપુત્રમાં બોલાવીને એકઠી કરો. હવે કોઈ પણ પ્રકારના યુદ્ધને આરંભવાની આવશ્યકતા નથી. આ યુદ્ધની અથવા તો મારા પરાજયની વાર્તાના સંબંધમાં મારા પ્રજાજનોમાંના કોઈ પણ મનુષ્યને કશી આલોચના કરવા દેવી નહિ. એવી આજ્ઞા ફરમાવું.”

વવા છતાં કદાપિ કોઈ તે આગાનો અનાદર કરે તો તેને બંદીખાનાના કેદી બનાવો અને બધાના મનમાં મારા ભયનો સખ્ત દાબ બેસાડી દો. હું પોતે પણ હવે ધણા જ થોડા વખતમાં પાટલિપુત્ર જઈશ પરંતુ હું અત્યારે અહીં છું એ વાર્તા કોઈના જાણવામાં ન આવે એની ખાસ સંભાળ રાખજો. પણ હા-મેં સોંપેલાં કાર્યો આવેલી મુદતની અંદર થઈ જવાંજ નોંધજો. જ્યાં સૂધી તમે તે કાર્ય ન કરી શકો, ત્યાં સૂધી તમે મને તમારું મુખ પણ બતાવશો નહિ. હવે તમારા અગત્ય મુનિના વાયદા કામમાં નહિ આવે. હું મારા રાજ્યમાં કર્તવ્ય-શીલ પુરુષોને જ રાખવા ઇચ્છું છું, કર્તવ્યબ્રહ્મની મને કશી જરૂર નથી. સાવધાન ! તમને સોંપેલા કાર્યોમાં વધારે વિલંબ ન થાય તેની સંભાળ રાખજો. જાઓ હવે તમે જવું હોય તો જઈ શકો છો. ”

રાક્ષસ પણ આ પરાજયના બનાવથી દારણ દુઃખી થયો હતો. તેનો સઘળો ક્રોધ ચાણક્ય અને શકટાસપર ઉતરી પડ્યો. તેણે મનમાં મનમાં જ પ્રતિજ્ઞા કરી કે;—“ ગમે તે ઉપાયે એ બંનેને હું મારા બંદીવાન બનાવીશ. જો સહજમાં તેમ નહિ કરી શકું તો બ્રહ્મ-હત્યા કરવામાં પણ કુંઠિત થઈશ નહિ. કારણ કે, આ વખતે જો હું મારા કર્તવ્યને પૂર્ણ કરી શકીશ નહિ તો મારી પણ તેવીજ બચકર દશા થશે અને કદાચિત્ મરણવશ પણ થવું પડશે. ”

પ્રકરણ ૧૪ મું

માતંગીની ચાલાકી

દિવસ કોઈની પણ અપેક્ષા કરતો નથી. જોતજોતામાં એક માસ વીતી ગયો. મગધપતિએ તડિતાની સાથે જે શર્તો કરી હતી, તેનું અક્ષરે અક્ષર પાલન કર્યું હતું અને ચાણક્યની ખરી શિષ્યાએ હાવભાવ અને કૃત્રિમ પ્રેમના અભિનય દ્વારા રાજાના ચિત્તને એટલું બધું કાબૂમાં કરી લીધું હતું કે, મહારાજ ધનનંદ વારંવાર એમ જ ધારતો હતો કે તડિતા પોતાની પ્રેમિકા જ બની ગઈ છે, તેના મનમાં હવે મારા પ્રેમનો જ અધિકાર વ્યાપી ગયો છે. આ પ્રમાણે એક પ્રકારના અનુરાગની આશાથી ધીમે ધીમે મગધપતિના મનમાંથી મહારાણી વિશ્વપ્રભાની મનોહર મૂર્તિનું વિસ્મરણ થવા લાગ્યું અને તડિતા

પ્રતિ તેનો અનુરાગ પ્રબળતાથી વધવા લાગ્યો. મગધપતિએ પોતાનું સર્વસ્વ તડિતાને જ અર્પણ કરી દીધું.

આ વિશ્વમાં મનુષ્યો કેટલી અસંભવિત આશાઓ નથી કરતાં ? જે કાર્ય સ્વપ્નમાં પણ થવાની સંભાવના હોતી નથી, તે કાર્યને પૂર્ણ કરવા માટે અનેક મનુષ્યો પોતાની આશાનો વિસ્તાર કરીને પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. પણ તેનું પરિણામ તો કેવળ વિધિના હાથપર જ હોય છે, આશાના હાથમાં હોતું જ નથી. અનેક જનોની આશા સિદ્ધ થતી નથી. મગધેશ્વર અસીમ પરાક્રમશાળી તથા એક વિશાળ રાજ્યનો ભાગ્યવિધાતા હતો. પટરાણી મનોહરાનો તેણે વિના દોષે ધાત કરાવ્યો હતો. વિધાતાના વિધાનને નષ્ટ કરવામાં તેણે કોઈ પણ પ્રકારની ન્યૂનતા રહેવા દીધી નહોતી. પ્રવૃત્તિના છળથી, અને નેત્રની વિશ્વાસઘાતકતાથી ભ્રમિત થઈને, વિશ્વપ્રભા જેવી એક સામાન્ય કન્યાને પોતાની પટરાણી બનાવીને તેને પર્ણકૂટીમાંથી રાજમહાલયમાં પ્રતિષ્ઠિત કરી હતી, તેમ છતાં પણ તેની રૂપતુષ્ણ તથા કામલાલસા શાન્ત થયાં નહિ. આથી તેની ઈચ્છા એક વિશુદ્ધ ચરિત્રાવીજળીની જ્યોતિ સમાન સુંદર સુંદરી તડિતાને મેળવવા માટે પ્રબળ થઈ આવી. તડિતાને પોતાની હૃદયેશ્વરી બનાવવા માટે તેને પ્રબળ વાસના ઉત્પન્ન થવા લાગી. પણ તેની તે આશા પૂર્ણ થઈ નહિ. તે વિષયનું વિશેષ વિવેચન હવે પછી જાણવામાં આવશે.

ભૈરવને ગમે ત્યાં જવા આવવાની છૂટ હતી. મગધપતિ ધણું કરીને રાત્રિના ભાગમાં પાટલિપુત્રના રાજમહાલયમાં જ ચાલ્યો જતો હતો. અને તડિતા એકલી તે રતિમહાલયમાં રહેતી હતી તથા તેના રક્ષકરૂપે તેનો સાથી વીર શ્રેષ્ઠ ભૈરવ પણ ત્યાંજ રહેતો હતો.

ભૈરવ વારંવાર મલયપૂર જઈને ચાણુક્ય પાસેથી તડિતાના સમાચાર લઈ આવતો અને તડિતાના સમાચાર ચાણુક્યને ગુપ્ત રીતે પહોંચાડી આવતો હતો. તે ચાણુક્ય અને તડિતાની ગુપ્ત મંત્રણારૂપ મહાનદીનો એક માત્ર સેતુજ હતો, એમ કહીશું તો પણ ચાલી શકશે. ચાણુક્યને જ્યારે કાંઈ પણ જરૂર પડતી ત્યારે તે ભૈરવદ્વારા જ મગધપતિના મહાલયની બધી ખબર મેળવતો હતો.

ચાણુક્ય પાતે દૈવીશક્તિસંપન્ન નિષ્ઠાચારી અને મહા તાંત્રિક બ્રાહ્મણ હતો. તે દેવતાની શક્તિપર અત્યંત શ્રદ્ધા રાખતો હતો. તે દૈવીશક્તિની કૃપાથી જ, તે ગયા યુદ્ધમાં કૌશલ્યના જળનો વિસ્તાર

કરીને, દશગણી મગધસેનાને પરાજિત કરવાને સમર્થ થઈ શક્યો હતો. અને એ અસંભવિત સફલતાથી દેવતાની શક્તિપર તેને અત્યંત વિશ્વાસ બેઠો હતો. તે દરેક કાર્યમાં વિજય આપનાર કેવળ ઇશ્વર જ છે એમ માનતો હતો.

તે સમરકેતુમે આજ્ઞા આપીને, સાધારણ યત્નથી જ મગધપતિ ધનનંદને તેની બંદીવાનદશામાં હત્યા કરાવી શકે તેમ હતો. પરંતુ એનો નીચતામય પ્રતિશોધ લેવાની તેની કોઈ ઇચ્છા જ નહોતી. આ સમયે રાણી વિશ્વપ્રભાના કંઠમાં વિરાજતા હીરાહારની તથા તેમાં જડેલા પેલા મંત્રેલાં માદળીયાંની વાર્તા તેને યાદ આવી ગઈ. તેણે અનેક પ્રકારના વિચારો કરીને જોયું કે, રાણી વિશ્વપ્રભાના હાર તથા માદળીયાંની ચોરી કરાવીને રાજા ધનનંદની વિરુદ્ધ જે ગ્રહ પડેલો છે તેને કોપિત કરવાથી જ પોતાનું કાર્ય સિદ્ધ કરી શકાશે. છેવટે લાચારીથી, એ કાર્યને સિદ્ધ કરવા માટે તેને તડિતાની સહાયતા લેવી પડી હતી.

એક દિવસ મગધપતિ રાજધાનીમાં આલ્યા ગયા હતા, તે દિવસે તે 'રતિગહાલક્ષ'માં તડિતા વિના બીજું કોઈ જ નહોતું. ભૈરવ આવો સુયોગ જોઈને માતંગી ભૈરવની ત્યાં આગળ બોલાવી લાવ્યો. પાઠ-કોએ પણ લલિતા (શકટારની પત્ની)ના મુખથી માતંગીનું નામ સાંભળ્યું છે. માતંગી, ચાણુક્યની અનન્યા શિષ્યા હતી. તડિતા શા કારણથી મગધપતિનો ઉદ્ધાર કરી આવી છે, તેનો મુખ્ય હેતુ શો છે, એ સંબંધી સર્વ વૃત્તાંત માતંગીએ ચાણુક્યના મુખથી સાંભળ્યો હતો. ચાણુક્યે તેને મલયપૂર મોકલાવીને તડિતાને સહાયતા આપવા માટે તેને સંપૂર્ણતાથી શિક્ષિત કરી દીધી હતી, ત્યાર પછી ભૈરવની સહાયતાથી ચાણુક્યે, માતંગી અને તડિતા ઉભયને પોતાના મનનો ઉદ્દેશ જણાવી દીધો હતો.

ચાણુક્યે એક દિવસ મહાનિર્વાણ કરનારા એક વંત્રની આલોચના કરતાં કરતાં જોયું કે, આ વંત્રનો ચમત્કાર અજમાવવાને હજી એક માસનો વિલંબ છે. એથી એજ દિવસે તેણે એક મંત્ર કરીને જોયું તો તેને જણાયું કે, મગધપતિનો ધ્વંસ અવશ્ય થવાનો જ છે. પરંતુ તે પહેલાં પેલો હાર તથા મંત્રેલું માદળીયું ચોરાવું જોઈએ. તેમ થયા વિના મંત્રનું કાંઈ ખાસ વિશેષ ફળ મળે તેમ નથી.

આથ ચાણુક્યે, માતંગીને તડિતાની મુલાકાત કરવાની આજ્ઞા

કરી મોકલી. અને તે જ દિવસે ભૈરવની સાથે માતંગીએ તે રતિ-મહાલયમાં પ્રવેશ કર્યો. રતિમહાલયના માર્ગથી ભૈરવ સારી રીતે જાણીતો થઈ ગયો હતો, એટલે માતંગીને ત્યાં લઇ આવવામાં તેને કશી અડચણ નહીં નહિ.

તે દિવસે મધ્યાહ્ને માતંગી અને તડિતા વચ્ચે શો વાર્તાલાપ ચાલી રહ્યો હતો તે અમે નીચે જણાવીએ છીએ કે જેથી અમારા પાઠકો ખરા બનાવવાનું રહસ્ય જાણી શકશે.

પ્રથમ માતંગીએ તડિતાને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે:—તડિતા, બહેન, કાલે અમાવાસ્યા છે. માટે ગમે તે ઉપાયે આજ રાત્રે આપણા મહા-ગુરુ ચાણક્યનું ઇચ્છિત કાર્ય પૂર્ણ કરી નાંખવું જોઈએ. ”

તડિતાએ કહ્યું કે:—“ પણ મહારાજ રાજમહાલયમાં છે તેનું કેમ કરીશું ? ”

માતંગીએ જવાબમાં જણાવ્યું કે:—“ તેમ છતાં પણ આપણે બંન્ને રાખવાનું કશું કારણ નથી. મહારાજ પ્રભાતમાં શિકારાર્થ બહાર ગયાં છે. ગઇ કાલે સાંજે મને એવી ખબર મળી છે કે, આજે રાત્રે મહારાજના આવવાની કાંઈ સંભાવના જ નથી. ”

“ તમે એ ખબર ક્યાંથી અને શી રીતે મેળવી વાડ ? ”

માતંગીએ કહ્યું કે:—“ મહારાણી મુરાદેવીએ મંદિરમાં દર્શન કરવા આવ્યાં તે વેળાએ આ સમાચાર મને આપ્યા હતા. તે ઉપરાંત હાલનાં પટરાણી વિશ્વપ્રભાએ પણ મને આ વાર્તા કહી હતી. હું નિત્ય પૂજા કર્યા પછી દેવતાની પ્રસાદીનાં પુષ્પ લઇને મહારાણી વિશ્વપ્રભાને આશીર્વાદ આપવા માટે જઈ છું. આજે પણ તે જ પ્રમાણે ગઇ હતી. વિશ્વપ્રભાના હાથમાં જ્યારે દાસીએ આવીને મહારાજનું પત્ર આપ્યું ત્યારે હું પણ ત્યાંજ હાજર હતી. તે પત્રમાં જ મહારાજે આજે રાત્રે ન આવવાની સૂચના મોકલી હતી. ”

“ ત્યારે શું આજે જ આપણે જવું પડશે ? ”

“ હા—આજે જ અને તે વળી એક કલાકમાં જ જવું પડશે. તેમ નહિ થાય તો આપણું બધું કામ રજાની જશે અને અત્યાર સૂધીની કરેલી મહેનત ધૂળમાં મળશે. જવા માટે મેં વાહન વગેરેનો બધો બદોબસ્ત કરી રાખ્યો છે. ”

“ સાઈ—પરંતુ કેવા પોશાકમાં જઈશું વાઈ ? ”

“ રાણી વિશ્વપ્રભાના પોશાકમાં તારે જવું પડશે. પણ અત્યારે

તેં જે પ્રકારનો પોશાક પહેર્યો છે, તે પોશાક પણ રાજરાણીના જેવો છે. એટલે ચાલી શકશે.”

“સાઈ! પણ રાણી વિશ્વપ્રભાના મહાલયમાં પ્રવેશ કરવાનો ઉપાય શો યોજવો વાર?”

માતાંગીએ કહ્યું કે:—“રાજમહાલયના દરવાજાના મુખ્ય પહે-રેગીરને મેં આજે એક એવી દવા આપી છે કે, જેથી બે કલાકમાં જ તે બેભાન બની જશે. તે પ્રહરીને શૂળ વેદનાનો રોગ છે અને વારંવાર તેને વેદના વધી આવે છે. તે મારી પાસેનું ઔષધ ખાવાથી મટી જાય છે. એ દવા આપતી વેળાએ મેં તેને કહી દીધું છે કે, રાત્રિના બીજા પ્રહર પછી તને એક બીજા મંત્રેલી દવા આપીશ. પણ એ બધાં ગપ્પાં જ છે. બે પ્રહર થતાં પહેલાં તો મારી આપેલી દવાથી તે બેભાન બની જશે. પ્રભાત સૂધી તે અચેતન જ રહેશે અને ત્યાર પછી તેનો રોગ પણ મટી જશે. આ સર્વ કાર્ય કરવા માટે બરાબર બે પ્રહરની અંદર જ મારે પ્રવેશ કરવો પડશે.

“પરંતુ તે સમયે મારે ક્યાં છૂપાવું પડશે?”

“તમને રાજમહાલય પાસેની એક એકાંતવાળી જગામાં રાખી આવીશ. અને પ્રહરીને અચેતન પડેલો જોતાંની સાથે જ તેમ મને રાજમહાલયમાં લઈ જઈશ.”

“મહાલયમાં કદાચ મને કોઈ પરિચારિકા અથવા દાસી જોઈ જશે તો?”

“તે માટે ભય રાખશો નહિ. રાજરાણી વિશ્વપ્રભા, હમેશાં ગંભીર રાત્રે પતિના મંગલાર્થે દેવપૂજા કરવા જાય છે. પરિચારિકાઓ પણ એ વાર્તાને સારી રીતે જાણે છે. તે પરિચારિકાઓના સહવાસમાં રહેવાનું વધારે પસંદ કરતી નથી. પ્રથમ પ્રહર વીત્યા પછી તરત જ તે તેમને મહાલયમાંથી વિદાય કરી દે છે. તમે જ્યારે રાજરાણી વિશ્વપ્રભાના વેશમાં જાઓ, ત્યારે જો કોઈ પરિચારિકા દૈવયોગે તમને જોઈ જશે, તો પણ તે એમજ ધારશે કે, રાજરાણી દેવમંદિરમાંથી પૂજા સમાપ્ત કરીને પાછી આવે છે. યોગ્ય સમયે કાર્યને એકવાર પૂર્ણ કરી શકીશું તો પછી આપણને કશી ઈજા આવશે નહિ.”

“પણ કદાચ તે વખતે મહારાણી વિશ્વપ્રભા જાગતી હશે તો?”

“તમારે તેનો કશો ભય જ રાખવો નહિ. દેવતાની પ્રસાદીના મિષ્ટાન્નમાં આજે મેં ઘેનની એક દવા મેળવી દીધી છે. રાણી વિશ્વ-

પ્રભાએ તે મારા દેખતા જ ખાધી છે. આપણે જ્યારે તેના ઓરડામાં જઈશું, ત્યારે તે ઊંડા ઘેનમાં જ પડેલી હશે.”

“ત્યારે તમે પણ મારી સાથે જ મહારાણીના ઓરડામાં આવશે ખરાંને વાકું ?”

“ના-તમને હું રાણીનો ઓરડો દૂરથી જ બતાવી આપીશ. તે ઓરડામાં પ્રવેશ કરવો એ કોઈ પણ પ્રકારે મારા માટે હિતાવહ નથી, હું મારી આ યોગિની મૂર્તિને દૂષાવી શકીશ નહિ. હું પ્રહરીના ઓરડામાં ઉભી રહીને બહારથી તમારી રક્ષા કરતી રહીશ. રાણી વિશ્વપ્રભાના હાર તથા તેમાંના માદળીયાંને છોડી લેવાનો ઉપાય ધણો જ સરળ છે, કે જે મેં તમને આ પહેલાં જ કહી દીધો છે. કેમ તે બૂલ્યાં તો નથી ગયાંને ?

“ના, તે બૂલી નથી.”

“બૂલ્યા હો તો પણ કાંઈ ચિંતા જેવું નથી. રાજરાણી વિશ્વપ્રભાના ગળાના હારનું બંધન હમેશાં બહુ જ મોઝળું રહે છે, તેથી તેને ઉઘાડતાં વધારે વાર લાગશે નહિ. હવે ચાલો મારી સાથે આવો. વધારે વાર લગાડવાની કાંઈ પણ આવશ્યકતા નથી.”

છેવટે, તડિતા તરત જ એક ગુપ્ત દ્વાર દ્વારા રતિમહાલયમાંથી બહાર નીકળી-આ સમયે તેને કોઈ પણ મનુષ્ય જોઈ શક્યું નહિ. તેની સાથે માત્ર માતંગી અને ભૈરવ સિવાય બીજું કોઈ પણ મનુષ્ય નહોતું.

ગંભીર રાત્રે, નિજ્જન રાજમાર્ગપરથી એક ગાડામાં બેસીને માતંગી, તડિતા તથા ભૈરવ લગભગ એકાદ કલાકમાં તો પાટલિપુત્રના રાજમહાલયના બહારના દરવાજા આગળ આવી પહોંચ્યાં.

ત્યાર પછી જે કાંઈ થયું-તે ચાણક્યના ઉદ્દેશ અને ઉપદેશનું જ પરિણામ હતું. ઘણી જ સાધારણ મેહનતથી માતંગીની સહાયતા અને ઉપદેશથી, તડિતા તે હીરાહાર તથા મંત્રપૂત માદળીયું લઇને રાજમહાલયના બીજાં એક ગુપ્ત દ્વારદ્વારા બહાર નીકળી આવી અને યથા સમયે ભૈરવની સહાયતાથી તૈયાર રાખેલા ગાડામાં બેસીને કોઈ પણ પ્રકારના વિદ્વ વિના મગધપતિના રતિમહાલયમાં પાછી આવી પહોંચી.

ત્યાર પછી છેવટે, તેજ રાત્રે તે હાર તથા માદળીયું માતંગીના હાથમાં આવ્યું. બીજે દિવસે પ્રભાતમાં માતંગીએ સૂર્યોદય થતાં પહેલાં જ તે ચોરેલા હાર તથા માદળીયાંને દેવમંદિરના એક વિશ્વાસુ અનુચર દ્વારા ઘણી જ દૂષી રીતે ચાણક્ય કને મોકલાવી આપ્યું.

એ ગુપ્તવેશધારક અનુચર ખીજે કોઈ નહિ, પણ આપણો પૂર્વ પરિચિત જસસ અંડ જ હતો.

x

x

x

x

x

ખીજે દિવસે પ્રભાતમાં મૃગયા કરીને આવ્યા પછી, મગધપતિ ધનનંદ પોતાના મહાલયમાં આવ્યો અને પછી પોતાની પટરાણી વિશ્વપ્રભાને બોલાવી. વિશ્વપ્રભાએ મહારાજ પાસે આવીને પ્રણામ કર્યા. ત્યાર પછી તેઓ બન્ને વચ્ચે વાર્તાલાપ થવા લાગ્યો કે, “મહારાજ ! દાસીને શા કારણથી બોલાવવામાં આવી છે ?” રાણીએ કહ્યું.

“આજકાલ માફ મન અત્યંત વ્યાકુળ રહ્યા કરે છે. રાજ સમરકેતુના હાથે મારો પરાજય થયા પછી મને ક્યાંય પણ ચેન પડતું, નથી એટલા માટે અત્યારે તારી સાથે સહજ વાર્તાલાપ કરવાની ઇચ્છાથી જ તને અહીં બોલાવવામાં આવી છે.”

“મારાં અહોભાગ્ય કે આજે ઘણા દિવસે મારા પ્રાણેશ્વરે આ દીનપ્રમદાની સંભાળ લીધી. પણ મહારાજ ! આપ ગઈ કાલે રાત્રે આ દાસીના શયનગૃહમાં શા માટે પધાર્યા નહોતા વાં ? શું આ સેવિકાનાથી આપનો કાંઈ અપરાધ તો નથી થઈ ગયોને ?”

“ના—હૃદયેશ્વરી, તેમાંનું કાંઈ છે જ નહિ. કાલે રાત્રે મને અહીં આવવાને બહુ જ વિલંબ થવાની સંભાવના હતી તથા કેટલોક શિકાર પણ સાગે મળ્યો હતો, તેથી મેં અનુચરદ્વારા મારા ન આવવાના સમાચાર તને મોકલાવ્યા હતા, તે શું તને નથી મળ્યા.”

આટલું કહ્યા પછી મહારાજની નજર એકાએક રાણીના ગળાં તરફ ગઈ, એ જોઈને મહારાજ રેશમી ગાલીચાપરથી એકદમ ઉભો થઈ રાણીના હાથને તરછોડીને બોલ્યો કે;—“રાણી, દૂર રહે. કહે જોઈએ વાં કે તારા ગળામાંનો હાર તથા માદળીયું ક્યાં છે વાં ?”

આ સાંભળીને રાણી ગભરાઈ ગઈ. તેણે પોતાના ગળાપર તપાસી જોયું પણ હારનો કાંઈ પત્તોજ મળ્યો નહિ. આ જોઈને તે ખિચારી ભયની મારી થરથર કંપવા લાગી રાજ પણ ક્રોધથી લાલચોળ બની ગયો. તેણે તરત જ એક અનુચરને બોલાવીને સત્વર રાણીને નળાન્દાના કિંશામાં કેદ કરવાની આજ્ઞા આપી દીધી. તે ખિચારીને હાર ચોરાવાના સંબંધમાં વિશેષ દાંડ પણ પૂછપરછ જ ન કરી. રાણીની દશા પણ મહારાણી મુરાદેવીના જેવી જ થઈ. જેવી રીતે મહાપદ્મનંદ મુરાદેવીના

ત્યાગ કર્યો હતો, તેવીજ રીતે ધનનંદે પણ પોતાની પ્રિયતમાનો વગર વિચાર્યે ત્યાગ કરી દીધો. મહારાજ મહાપદ્મનંદે મુરદેવીને મુક્ત રાખી હતી, પણ નિષ્કુર ધનનંદે, વિશ્વપ્રભાને કારાગૃહની કઠિન સજા આપી. ત્યાર પછી તેણે આખા મહાલયમાં ખોવાયેલા હાર તથા માદળીયાંની તપાસ કરાવવા માંડી પરંતુ કાંઈ પણ પત્તોજ મળ્યો નહિ. આથી તેણે મહાલયના પરિચારિકાઓપર અસહ્ય અત્યાચાર ગુજાર્યો, પરંતુ સત્ય ખીના શી હતી તે તેના જાણવામાં આવી શકી જ નહિ.

આ બનાવને તદ્દન દયાવી દેવા માટે તડિતાએ ખીજા કેટલાક પ્રેમના અભિનયો દર્શાવીને, મગધપતિને કેટલાક દિવસ સૂધી છેતરવાના પ્રયત્નો કર્યા. ત્યાર પછી એક દિવસે તેની ગેરહાજરીનો મુયોગ મેળવી, મધ્ય રાત્રે પોતાના સહચર ભૈરવને સાથે લઇને તે રતિમહાલયમાંથી પાછી મલયપૂર ચાલી આવી.

મગધેશ્વરે પાટલિપુત્રના પ્રાસાદમાંથી પાછા આવ્યા પછી જોયું તો, તડિતાને તે રતિમહાલયમાં જોઈ નહિ. આથી તે અત્યંત દુઃખી થયો. ચારે બાજુએ તેની તપાસ કરાવવા માટે તેણે કેટલાક દૂતદૂતીઓ અને છૂપા જસૂસોને મોકલી આપ્યા. પરંતુ તેનું પરિણામ કાંઈજ આવ્યું નહિ.

આ બનાવ બન્યાને આઠેક દિવસ વીત્યા પછી, મગધેશ્વર ધનનંદને પોતાના તકિયા તળેથી એક પત્ર મળ્યું. તે પત્ર તડિતાનું લખેલું હતું. તેમાં લખ્યું હતું કે;—

“ મહારાજ મગધપતિ ધનનંદ !

આપ અતિ અવ્યવસ્થિત ચિત્તના પુરુષ છો. આપના જેવા મનુષ્યના આશ્રયમાં રહેવું, એ મારા જેવી બ્રહ્મચારિણીના પક્ષમાં નિરાપદ નથી. વિશ્વપ્રભાના શોચનીય પરિણામ પછી, આપ મારા પ્રતિ જે એક પ્રકારના અનુરાગનો ભાવ દર્શાવતા હતા, તે મારા માટે હિતાવહ નથી એમ ધારીને મેં આપના રતિમહાલયનો ત્યાગ કર્યો છે. વિશ્વપ્રભાનો હાર ચોરાયા પછી દેવતાઓ આપનાપર અસંતુષ્ટ થયા છે. આપનો દેવ આપનાથી પ્રતિકૂળ થયો છે. ”

“ ભગવાને આપને દંભ, અભિમાન અને આત્મગરિમાં યથેષ્ટ આપ્યાં છે. પરંતુ આવા વિશાળ મગધરાજ્યને માટે જે જે ગુણોની આવશ્યકતા છે, તેનાથી આપ સર્વથા વંચિત છો. આપની બુદ્ધિ અને

વૃત્તિ કલુષિત થઇ છે. રમણીના રૂપના મોહથી ઉન્મત્ત બનીને આપે અનેક કુલલલનાઓને સર્વનાશ અને સતીત્વનાશ કર્યો છે. આપના વિવેકહીન હૃદયમાં મનુષ્યત્વનો અત્યંત અભાવ છે. એટલા માટે જ હું આપને આમ સહજમાં જ પશુની પેઠે બંદીવાન બનાવી શકી હતી.”

“આપનું ચારિત્ર અધમ છે, આપની ભાવનાઓ પાપમય છે અને આપ પાપમાર્ગના પ્રવાસી છો. આપ બ્રાતૃહત્યા કરવાને તૈયાર થયા છો, આપે રાજમાતાપર અત્યંત અત્યાચાર ચલાવ્યા છે, આ સર્વ કારણોથીજ હું તે આપનો સહવાસ ત્યજીને ચાલી જાઉં છું. આપનાથી અલગ થાઉં છું.”

“આપ અથવા આપના રાજ્યના દોષપણ અનુચરો મહારાણી વિશ્વપ્રભાના ગળામાંથી ચોરાયલા હાર તથા માદળીયાનાં સંબંધમાં હજારો યત્નો કરશે, તો પણ તેનો પતો મળી શકશે નહિ. જેણે એ હારની ચોરી કરી છે, તેનું નામ હું જાણું છું. એ વિષયનો સહજ સંકેત પણ મેં આપને એકવાર કરી દીધો છે. જો બળિષ્ઠમાં મારી જરૂર પડશે તો, હું એ હાર ચોરનારને શરીરસહિત આપ મહારાજની સમક્ષ રજૂ કરી આપીશ.”

સંસાર ત્યાગિની

તડિતા ”

ઉપસંહાર.

સમયના વહન સાથે રાજકુમાર ચંદ્રગુપ્તના ભાગ્યની દિશાનો રંગ પણ બદલાયો તેના તિમિરાચ્છન્ન ભાગ્યાકાશમાં આશા અને ઉન્નતિના મંદ નક્ષત્રો ચળકવા લાગ્યા. રાજ સમરકેતુની સહાયતા તથા ઉદારતાથી ચંદ્રગુપ્ત એક પહાડી પ્રદેશનો મુખ્ય સેનાપતિ થયે. તથા મહારાજ ધનનંદ સાથે થયેલા યુદ્ધ વખતે પહાડી પૃથ્વીપતિ સમરકેતુએ તેના જે પ્રદેશને પોતાના અધિકારમાં વિજય તરીકે પ્રાપ્ત કર્યો હતો, તે પ્રદેશ—મધ્ય ભૂમિનો તે અમુક પ્રદેશ રાજ સમરકેતુએ ચંદ્રગુપ્તને ઉદારતાથી સોંપી દીધો અને તેને ત્યાંનો સ્વતંત્ર રાજ બનાવ્યે.

આથી ચંદ્રગુપ્ત એકીસાથે બે ઉચ્ચ પદવી—સેનાપતિ અને રાજની ઉચ્ચ પદવીઓને પ્રાપ્ત કરી શક્યો. તેના સર્વ દુઃખોનું નિવારણ થયું, તેનો ભય સદાને માટે દૂર થયો. તેના આશાહીન હૃદયમાં ઉન્નતિના નવીન અંકુરો સ્ફુરી આવ્યા અને તેના યોગે તે ભવિષ્યમાં મહામુનિ ચાણક્ય, યુદ્ધિમાન મંત્રી શકટાર તથા ઉદારાશય સમ્રાટ સમરકેતુની અગાધ સહાયતાથી સમસ્ત મગધરાજ્યનો સાર્વભૌમિક સમ્રાટ થઇ શક્યો.

ચાણક્યે, પોતાના વિશ્વાસુ જામસ કૌશિકને મોકલાવીને તડિતાના આગ્રહથી રાજ ધનનંદે મુક્તકરેલી તેની માતા મહારાણી મુરાદેવીને પણ ગુપ્ત રીતે મલયપૂરમાં બોલાવી લીધી તથા પોતાના પુત્ર ચંદ્રગુપ્તની રક્ષા તથા તેને સર્વ પ્રકારનું સુખ મળે તેવી વ્યવસ્થા કરાવી આપી. આથી મહારાણી મુરાદેવીને ધણું દિવસ થયાં વિયોગી થયેલા પોતાના પુત્ર ચંદ્રગુપ્તની સાથે રહેવાનો પ્રસંગ મળતાં અત્યંત આનંદ થયો. તે સુખેથી ચંદ્રગુપ્તની સાથે રહીને પોતાના દિવસે નિર્જન કરવા લાગી.

મન્દાકિનીની આંતરિક ઇચ્છાથી તથા ચાણક્ય, શકટાર અને સમરકેતુના આગ્રહથી ચંદ્રગુપ્તે સમરકેતુની ભગિની મન્દાકિનીનો પોતાની પત્ની તરીકે સ્વીકાર કર્યો. મન્દા અને ચંદ્રગુપ્ત ઉભયના હૃદયમાં પ્રથમથી જ પ્રેમનાં બીજ રોપાઈ ગયાં હતાં, તેથી તેમને એક બીજાને દંપતિના સૂત્રમાં જોડાયલાં જોઈને, તેમના આનંદનો અવધિ થયો. મન્દાની ઇચ્છા ચંદ્રગુપ્તની સાથે જ લગ્ન કરવાની હતી અને તે સાથે તેણે અમુક કાળપર્યંત લગ્ન ન કરવાં એવી જ્યોતિષીઓની

સલાહ હતી તે કાળનો પણ અવધિ આવી ગયેલો હોવાથી તેમનાં જન્મેનાં લગ્નકાર્યમાં કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રત્યવાય આવ્યો નહિ. લગ્નનાં સૂત્રમાં જોડાયાં પછી તે દંપતિ રાજરાણી મુરાદેવીની સારી સેવા કરવા લાગ્યાં અને તેના આશીર્વાદ તથા યત્નથી મગધદેશના સમ્રાટ અને સામ્રાજીના પદને અનુક્રમે પ્રાપ્ત કરવા માટે ભાગ્યશાળી થયાં.

રાજમંત્રી શકટાર, રાજ સમરકેતુ તથા ચંદ્રગુપ્તના રાજ્યના અમાત્યના પદપર કાર્ય કરવા લાગ્યો. તથા મહામુનિ ચાણક્યને નંદ-વંશનો નાશ કરવામાં જોઈતી સહાયતા આપવા લાગ્યો. આ સમયે તેની જીવનદાયિની પત્ની લલિતા પણ તેની સાથે જ હતી. શકટારના પ્રથમના ગૃહ સંસારમાં અને અત્યારના ગૃહ સંસારમાં ઘણું પરિવર્તન થઈ ગયું. પ્રથમના ક્લેશના દિવસો આજ્યા ગયા અને પુનઃ સુખ અને શાંતિના સ્વર્ગીય દિવસો તેઓ પતિ પત્ની ભોગવવા લાગ્યાં.

રાજ સમરકેતુ પોતાના પહાડી રાજ્યની વ્યવસ્થામાં રોકાયો. પોતાની પ્રજા સુખી શી રીતે થાય, તેમના પ્રત્યેનો પ્રેમ શી રીતે સંપાદન કરી શકાય તથા તેમનાપર જે જે દુઃખો છે એ કેમ દૂર કરાય એના વિચાર તથા યત્નમાં જ તે નિરંતર વ્યસ્ત રહેવા લાગ્યો. ચાણક્યને જોઈતી મદદમાં પણ તેણે પૂરતી સહાયભૂતિ દર્શાવી અને નંદવંશનું પતન કરવામાં તેણે પણ પૂરતો પ્રયત્ન કર્યો.

સંસારલાગિની પરહિતકારિણી તટિતા સંન્યાસિનીના વેશમાં જ પોતાના કુસુમપૂરના મંદિરમાં રહેવા લાગી.

મહામુનિ ચાણક્યે રાજ ધનનંદની મહારાણી વિશ્વપ્રભાનો હાર તથા માદળીયું મળ્યા પછી મગધરાજ ધનનંદને પદબ્રષ્ટ કરવાના તથા તેના પરિવારને જડમૂળ ઉખેડી નાખવાના યત્નો આરંભી દીધા. શકટાર તથા સમરકેતુની સહાયતાથી તેણે મગધની રાજસભામાં લીધેલી પોતાની પ્રતિજ્ઞાની પૂર્ણાહુતિ કરી. પોતાની માનસિક પ્રતિભા, દૃઢતા અને એકાગ્રતાના યોગે તેણે નંદવંશનો નાશ કર્યો, રાજ ધનનંદનું પતન કરાવ્યું અને પછીથી જ મગધ રાજ્યમાં પ્રવેશ કર્યો. મગધની મુખ્યવસ્થા રાખવા તથા તેનો રાજ્યાધિકાર ચલાવવા માટે તેણે પોતાના શિષ્ય અથવા તો મહારાણી મુરાદેવીના પુત્ર ચંદ્રગુપ્તને સિંહાસનારૂઢ કરાવ્યો. તથા તેને મુરાદેવીના નામપરથી “ મૌર્યવંશ ” એવું નામ ઉપજાવી કાઢીને મૌર્યવંશના પ્રથમ સમ્રાટ તરીકે સ્થાપન કર્યો.

તે ચાણક્યની દૃઢ પ્રયત્નશીલતા તથા અથાગ પરિશ્રમના ચોથે ૪
 મહાવંશની સ્થાપના થઇ. નંદવંશનું, મંત્રી રાક્ષસનું તથા તેના પરિ-
 વારનું પતન થયું. મગધભૂમિમાંથી છેલ્લા દશમા નંદનો પણ તે કુટિલ-
 બુદ્ધિ વિશારદ ચાણક્યે નાશ કરાવી નાંખ્યો. અને તે પછી મૌર્ય વંશના
 અબ્યુદયનો આરંભ થયો. દિનપ્રતિદિન સર્વ દિશાઓમાં ચંદ્રગુપ્તની
 ખ્યાતિ તથા કીર્તિનો વિસ્તાર થયા લાગ્યો.

તૃતીય ખણ્ડ સમાપ્ત

છપાય છે !

છપાય છે !

છપાય છે !

તારાસુન્દરી

(અદ્ભુત ઐતિહાસિક નવલકથા)

(લેખક: ચંબકલાલ જીવરાજ જોશી)

રાજસ્થાનના વીર રાજપૂતોની અપૂર્વ વીરતા, સ્વદેશ પ્રીતિ અને સ્વવર્મનિષ્ઠાનું નિરીક્ષણ કરવું હોય, આર્ય અખળાઓની ધાર્મિકતા તથા કઠોરમાં કઠોર સંજોગોમાં પણ તેમના પાતિવ્રત્યના રક્ષણની કુશળતા જોવી હોય, આદર્શ સંન્યાસીઓના સંસારત્યાગનાં ઉજ્જલ દૃષ્ટાંત જોવાં હોય, યોગની સાધનાનો પ્રભાવ, વીરતાનું ગૌરવ આદિ સર્વ જોવું હોય, તો અદ્ભુત રસથી ભરેલી, વીર, શૃંગાર અને કરુણ રસથી છલકાતી આ મનોહારિણી નવલકથા અવશ્ય વાંચો. એના વાંચનથી ધર્મ, અર્થ ઉભય સહજમાં જ પ્રાપ્ત થઈ શકશે અને તે સાથે અપૂર્વ આનંદ પણ મળી શકશે. પૃષ્ઠ ૩૬૦ પાકું પૃકું, રૂપેરી નામ. મૂલ્ય ૨-૪-૦

મળવાનું ઠેકાણું

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે.

૩૧ દરવાજા-અમદાવાદ.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે પુસ્તકાલય
તરફથી

નવી પ્રકટ થયેલી સચિત્ર નવલકથાઓ
અને બીજાં ઉપયોગી પુસ્તકોનું સંશ્લિષ્ટ

સૂચિ પત્ર

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

MAHADEV RAMCHANDRA JAGUSHTI.

BOOKSELLER & PUBLISHER

Three Gates, -AHMEDABAD.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

ત્રી દરવાજા—અમદાવાદ

સને ૧૯૧૭

સંવત ૧૯૭૩

અમદાવાદ.

બી ગુજરાત પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં—શા. સોમાલાલ મંગળદાસે છપ્યું.

સચિત્ર નવલકથા

લતા અને લલિતા.

ભા. ૧-૨-૩-૪

લખનાર ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ

લતા અને લલિતા એ બે બહેનો હોવા છતાં જૂદા જૂદા રંગ ઢંગમાં અને જૂદા જૂદા સ્વભાવની માતાઓના સહવાસમાં ઉછરવાથી તેમનામાં જે ફરક જેવામાં આવે છે તેનું દિગ્દર્શન આ નવલકથામાં કરી શકાય છે. અંગ્રેજ કુમારિકાના પ્રેમદર્શનથી હિંદુ છોકરી ઉપર કેવી અસર થાય છે, કેળવાયલા પુત્રને ચોક્કસ કુમારિકા સાથે પરણવાની ફરજ પાડનાર પિતા તેનું કેવું માહું પરિણામ મેળવે છે અને રાજવંશીઓમાં કેવી કેવી લિજ્જત ભિન્ન પ્રકૃતિઓ જેવામાં આવે છે તે સઘળું તેના પ્રથમ ભાગમાં આવે છે. બીજા ભાગમાં વાર્તાના નાયકનું એક વાનપ્રસ્થ જોગીરાજ સાથેના સહવાસનું તથા સૂર્યસિંહ શેખાના અને રમાના સ્નેહદર્શનનું ચિત્ર આવે છે. સ્વર્ગમાંથી નંદિનીના પત્રો વાંચવા જેવા છે અને તે વાંચકને પરલોકનું ભાન કરાવે છે. વાર્તાનો દરેક ભાગ અત્યંત રસિક છે અને ચારે ભાગોમાં સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવ્યા છે. સુંદર છપાઇ, ઉચ્ચ કાગળ, પાકું સોનેરી સુશોભિત પૃહું, દરેક ભાગનાં પૃષ્ઠ ૨૦૦. કિંમત દરેક ભાગની ૦-૧૧-૦ મુજબ રૂ. ૩-૦-૦.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટી

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ

અત્યુત્તમ ઐતિહાસિક નવલકથા

કાશ્મીર અને કેસરી

(બીજી આવૃત્તિ)

લેખક:—ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહ

જે સમયે યુરોપ-કેસરી નેપોલિયન બોનાપાર્ટ પોતાની વીરતાથી આખા યુરોપને ગળવી-ધૂળવી રહ્યો હતો, તેજ સમયે હિંદુસ્તાનમાં પંજાબ-કેસરી મહારાજ રણજીતસિંહનું નામ ગાજી રહ્યું હતું. રણજીતસિંહને અફઘાનો સાથે ધણીવાર ઝપાઝપી થઈ હતી અને કાશ્મીર પ્રાન્તને માટે તો ચાર વાર સ્વારીઓ લઈ જવી પડી હતી, જેમાં છેલ્લી સ્વારીમાં વિજય પ્રાપ્ત થયો હતો, અને તે વિજય એટલો તો દૃઢ હતો કે પુનઃ અફઘાનો રણજીતસિંહના જીવનકાળપર્યંત કાશ્મીર સામે ઉચું માથું કરીને જોઈ શક્યા નહોતા. રણજીતસિંહની વીરતા, દીવાન હરિદાસની દેશભક્તિ, સહજરામનું શૌર્ય, મહેશ્વરની દીનતા, કનકપ્રભાની કરુણાજનક સ્થિતિ તથા શાહજાદી જૈનબનો સીખ સરદાર ઉપરનો પ્રેમ ઇત્યાદિ આકર્ષણીય ચિત્રોને વીર, કરુણા તથા શૃંગારરસથી એવી સુંદર રીતે આલેખવામાં આવ્યાં છે કે વાંચકની જિજ્ઞાસા એક પછી એક પ્રકરણ વાંચવાને ઉશ્કેરાતી જાય તેમ છે. પૃષ્ઠ ૨૫૦ પાકું પૃષ્ઠ કીંમત રૂ. ૧.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુજી

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ

ત્રણ હરવાળ-અમદાવાદ

સચિત્ર !

સચિત્ર !

વિદ્યવિખ્યાત નવલકથાકાર જ્યોર્જ ડબ્લ્યુ. એમ.
રેનોલ્ડ્સન દ્વારા 'એન્ડ સ્ટેચ્યુ' નામક ચમત્કારિક
કિંવા અદ્ભુત નવલકથાનું સરળ, રસિક અને
આકર્ષક રૂપાંતર.

પિશાચ મંદિર

પ્રયોજક:—રા. ચુનીલાલ વર્દમાન શાહ

આ નવલકથા એટલી તો હૃદયગ્રાહી અને ચમત્કારિક છે કે, પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે જાણસારસની જાણે કે સરિતાજ વહેતી હોય એવો સહજ ભાસ થાય છે. વળી ગુજરાતી વાંચકોને વાંચવામાં વિશેષ સરળતા પડે એ માટે પ્રયોજક મૂળ ઇંગ્રેજ વસ્તુ-સંકલનાને ઘણી કુશળતાથી ગુજરાતીમાં ઉતારી છે; આમ હોવાથી વાંચતાં બિદકુલ કંટાળો ઉપજવાનો ભય છે જ નહિ. અરણ્યમાં અત્યાચાર, કિંધાનો ગુપ્તભેદ, ભયાનક ચક્રચંત્ર, કેદમાં સપડાયેલી કુમારિકા, શ્વેત આકૃતિ, ચક્રચંત્રવાળું ભોંયરં, પ્રેમપ્રસંગ, પુણ્યમંદિર કે પિશાચ મંદિર ? વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં આહાર નિદ્રાનું સર્વથા વિસ્મરણ થઈ જાય તેમ છે. માત્ર એટલું જ નહિ પરંતુ આ નવલકથા વાંચતાં પ્રથમ વખતે પાત્રો પ્રત્યે જે ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તેજ ભાવ બીજી વખત વાંચતાં ઘણો સ્પષ્ટ થતો હોવાથી તેના મૂળ લેખક જ આ નવલકથાને બે વખત વાંચવાની ખાસ ભલામણ કરે છે. આ નવલકથામાં ફોટો ઝીંકોનાં પાંચ મનહર ચિત્રો આપેલાં છે. પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ, મોટી સાઇઝનાં પૃષ્ઠ ૨૫૦ છતાં કિંમત રૂ. ૨-૦-૦ લખો:-

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

જુની આંખે નવો તમાશો !

ચાલુ જમાનાનો યથાર્થ ચિતાર !

સચિત્ર સામાજિક સર્વોત્તમ નવલકથા

આજકાલનું હિન્દુસ્તાન

અથવા

પ્રાણહારક મૃગજળ

કર્તા:—રા. નારાયણ વિસનજી ઠક્કર

ચાલુ સમયમાં ચાલતા નીંઘ સુધારા, ગાડીવાડીના વૈભવ ખાતર ગમે એવા શ્રીમંત પતિ મેળવવાની લાલસા, શ્રીમંતોનાં મૃત્યુ સમયે થતા વીલના કલ્પનામાં પણ ન આવે એવા બનાવોથી ભરપૂર નવલકથા. પ્રણયદર્શન, વિકાર અને વિવેક, સુધામાં હલાહલ, શરીર બદમાશોની ટોળી, સત્યનિષ્ઠા, અબળાનું સાહસ, ભયંકર પ્રપંચજળ, નિશાચરોનો ગૃહપ્રવેશ, ગુલાબની પ્રેમપત્રિકા, ભાગિરથીની ભયંકરતા, અધઃપાતનો આરંભ, કપિજલાનો કાળ અને સુલોચનાની અદ્રશ્યતા વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં તમે જુની આંખોએ નવીન તમાશો જ જોઈ શકશો. ભાષામાં, વિચારમાં અને વસ્તુસંકલનામાં આ નવલકથા અત્યુત્તમ છે. રા. ઠક્કરની નવલકથાઓની વિશેષ પ્રશંસા કરવાની આવશ્યકતા નથી જ. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૨૦, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું રૂપેરી પૂઠું; છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૮-૦.

લખો:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુજી

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ

વિધિવિધ્યાત નવલકથાકાર જ્યોત્ ૩૦૬૫. એમ. રેનાંદડની

અતિ લોકપ્રિય નવલકથા “ફોર્સ્ટ” નો અવિકલ

ગુર્જર અનુવાદ

સચિત્ર !

સચિત્ર !

ભયંકર ભદ્ર

અથવા

કેવળ ૨૪ વર્ષના કાણુભંગુર સંસારભાટે !

અનુવાદક, રા. નારાયણ વિસનજી ઠક્કર

આ સંસારના કાણુભંગુર ભોગવિલાસની લાલસાધીમહત્વાકાંક્ષાના પ્રવાહમાં તણાઈને કુદ્ર માનવી પિશાચના દાવને સ્વીકારીને આ જગતમાં કેવાં કમકમાટી ઉપજવનારાં ત્યો કરે છે, અને જ્યારે પિશાચની નરકગર્તામાં પડવાનો સંગ તેમનાં નેત્રો સમક્ષ આવીને ઉભો રહે છે તે સમયે તેની કેવી દયાજનક દુર્દશા થઈ જાય છે એનું જો તાદશ્ય શાળિચિત્ર જોવું હોય તો તે કેવળ આ અદ્ભુત નવલકથામાં ૦ દેખાશે, લિન્સડોર્ફ દુર્ગના ગુપ્ત બેદો, બેદોનો પ્રકાશ, જીજ્ઞાસુ પત્રમાંનો લેખ, આનંદોત્સવ, ઉત્સવનો ભંગ, પ્રાતઃપ્રતિહિંસા, પ્રેમપરીક્ષા, નારંગવાટિકા, ભયંકર ભેદ વગેરે પ્રકરણો વાંચતાં ધણું જ આશ્ચર્ય અને આનંદ ઉત્પન્ન થાય તેમ છે. નવલકથાના શાંખીનોને આ નવલકથા એક વખત વાંચી જોવાની ખાસ બલામણુ છે. આ નવલકથાનો મૂળ લેખક રેનાંદડ છે અને અનુવાદક ઠક્કર નારાયણ છે એટલે અંધની અધિક પ્રશંસા કરવાની આવશ્યકતા રહેતી જ નથી. મહોટી સામ્રાજનાં ૫૪ ૩૦૦, રૂપેરી નામ તથા પાંચ સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રોવાળી આ નવલકથાની કિંમત માત્ર રૂ. ૨-૦-૦ છે. લખો:-

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુપટે

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

નવી રસિક સચિત્ર નવલકથા ! હુમણુંજ પ્રસિદ્ધ થઈ છે.

કંગાલ કેદી

અથવા

સ્નેહ—પ્રંધન

પ્રયોજક:—રા. ત્રજલાલ જાદવજી ઠક્કર.

આ નવલકથામાં સુખદુઃખના પડછાયા, સ્વામી સ્નેહ-જ્યોતિનું આદર્શ સાધુજીવન અને દૈવી પરોપકાર, હૃતભાગ્ય રંગનાશની સ્થિતિનું અને જીવનનું કલ્પના પણ ન કરી શકાય એવું અસંભવ પરિવર્તન, પોલિસ અમલદારોની નિષ્કુરતા, સંપત્તિનો સદુપયોગ, નિરાધાર સ્નેહલતાના જીવનનો અકાળે આવેલો શાયનીય અંત, શાન્તિલતાના કષ્ટની પરિસીમા, અપૂર્વ વાતસલ્ય સ્નેહ, કૃષ્ણલાલનાં કુટિલ કારસ્થાન, શ્રીમં-તોની શક્તિ અને વિશ્વાસપ્રિયતા, નર્મદાની પ્રાણહારક આશા, પાપિષ્ઠ તેમજ લુચ્ચા કેશવલાલની અને પાપિષ્ઠ કાળિયાની કુટિલતા, સતી સાખીની શીયળપ્રીતિ, સ્વરૂપચંદ ટોપીવાળાની નીચતા, અચરિત્ર, પિશાચિનીનો આપિર્ભાવ, રતીમરમાંથી સમુદ્રમાં સમાધિ ! આદિ અનેકવિધ આકર્ષણીય ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ. મ્હોટી સાર્થકતા ૫૪૨૫૦. ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, આકર્ષક છપાઈ, ચીકણા સફેદ કાગળ, પાકું રૂપેરી પૂઠું; છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૧૨-૦.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

ચમત્કારિક હૃદયવિદારક ઘટનાઓથી ભરપૂર

સાંસારિક નવલકથા

દગાબાજ દુનિયા

પ્રયોજક, રા. વ્રજલાલ જાદવજી ઠક્કર

આ નવલકથાની વસ્તુસંકલના એવી તો અદ્ભુત, પરંતુ સંભવિત છે કે, પ્રત્યેક પૃષ્ઠે વાચકની જીજ્ઞાસા વૃદ્ધિગત થાય તેમ છે. પત્નીનું ગૂમ થવું, રેલ્વે ટ્રેનમાં સંન્યાસીના મૃતદેહનું તણાઈ આવવું, સ્ટેશન માસ્તર કૃષ્ણલાલે સંપત્તિના લોભથી પોતાના જીવનને બદલી નાખવું, વીસમી સદીના લોકો જેન્ટલમેન કેશવલાલનાં અને નાટકની ચુડેલ સીનાનાં કુટિલ કારસ્થાનો, સાધ્વી સતી નિર્મળાનો દૈવી અને આદર્શ સ્વામી-સ્નેહ, કઠોર વૈવિધ્યજીવન, સંન્યાસીના જીવનનું ગુપ્ત રહસ્ય, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, સંતાનસ્નેહ, કારભારીની કાર્યકુશળતા, લોકચર્યા અથવા ગામડાનું ગંઝેટ પ્રચંડ નિરંશા, ચોરને પોટલે ધૂળની ધૂળ આદિ અનેક રસિક, ચમત્કારિક અને બોધક વિષયોથી ભરપૂર. આ નવલકથા પૂર્વે જ્યારે ઇન્ડિયન લાય-લિસ્ટમાં ક્રમશઃ છપાતી હતી ત્યારે વાચકવર્ગનું ધણું જ આકર્ષણ કરી શકી હતી. મોટા કદનાં પૃષ્ઠ લગભગ ૨૨૦ મનહર છપાઈ, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. પાકું લાય-બ્રેરીને શોભાવે એવું રમણીય પૂઠું. આ નવલકથાનાં ચિત્રો જોઈ તમે 'અપૂર્વ' શબ્દ જ ઉચ્ચારશો. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ આજેજ મંગાવો:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ

રોમાંચ ઉપજાવે એવી દુઃખપૂર્ણ અને હૃદયવિદારક
ઘટનાઓથી ભરપૂર સચિત્ર, રસિક, બોધક
અને જ્ઞાનોત્તેજક નવલકથા.

ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા

અથવા

આદર્શ વિધવા

અનુવાદક:-રા. પ્રજલાલ ભટ્ટવજી ઠક્કર

આ નવલકથા એક સર્વોત્તમ બંગાળી નવલકથાનો અનુવાદ છે. આ નવલકથા સમસ્ત હિન્દુસ્તાનમાં એટલી બધી લોકપ્રિય થઈ પડી છે કે, તેનું ઇંગ્રેજી, હિન્દુસ્તાની વગેરે ભાષામાં પણ ભાષાંતર થયું છે. ભાગ્યદેવીની ભયંકરતાથી એક કંગાલ દીનદરિદ્ર કુટુંબને કેટલું બધું દુઃખ વેઠવું પડે છે તેનો આ નવલકથામાં ઘણો જ આકર્ષક ચિતાર આપવામાં આવ્યો છે. સતીના જીવનનો હૃદયભેદક અંત, નિષ્કુર નરેન્દ્ર નાથની પ્રમળ વિકાસવાસના, વિશ્વેશ્વરની સાધુતા અને પરા-પક્ષરિતા, લેણદારોનો જીલ્મ, કઠોર વૈધવ્યવ્રત, લગ્નને બદલે ચિતા, સેવાધર્મ અને કર્તવ્યમહિમા, પાપિષ્ઠની પાપસ્રાવના, સતીનો સંદેશો ! પાષાણ ઉપર ઉપદેશરૂપ જળમિંચન, સંસારમાં સ્વર્ગની દેરી, દેવી અન્નપૂર્ણાની સ્થાપના વગેરે વિષયોનું શાબ્દિક ચિત્ર વાંચતાં વાંચતાં તમે અશ્રુજળને અટકાવી શકશો નહિ. મનુષ્યજીવનમાં કઈની પરિસીમાનું દર્શન કરવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૦૦, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, પાકું રૂપેરી આઇન્ડિંગ છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦. લખો:-

મહાદેવ રામચંદ્ર ભગુપ્ટે

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ

આશ્ચર્યનો મહાસાગર !

ચમત્કારોનો ભંડાર !

આશ્ચર્યયુક્ત અસંખ્ય ઘટનાપૂર્ણ સામાજિક સચિત્ર નવલકથા !

પિશાચિની કે પ્રમદા ?

પ્રયોજક:—રા. મેજસાલ જાદુજી ઠક્કર

આ નવલકથામાં એક પછી એક એવા ભાષણ આશ્ચર્ય-જનક ચમત્કારિક પ્રસંગોનું શાબ્દિક ચિત્ર આંકવામાં આવ્યું છે કે, આ વાર્તા સંપૂર્ણ વાંચ્યા સિવાય તમારી જાણાસાનો અંત આવશે નહિ. ભૂતપ્રેતના ભયંકર ઉપદ્રવના લીધે ઉપજતું ભ્રમભૂલક દુઃખ, મહામાયાનું જળમાં ડૂબી જવાથી નિપજેલું મૃત્યુ, સુંદરી લીલાવતીની ખિમારી, પ્રેમની હરિશ્ચંદ્ર, યુવકનો આત્મસંયમ, વિધવાની વિરહવેદના, ધડથી જૂદું થઈ ગયેલું મસ્તક, સ્મશાનભૂમિમાં પિશાચોનું પાપમંડળ, સંન્યાસીનું અદ્ભુત શિક્ષણ, વિદેશિનીના જીવનનો ભેદ, પ્રણયનિરાશા, માયાજાળ, દીવાની યુવાની, ભેદનું ખુલવું, પ્રમદાનું પુનર્મિલન, પાપનો પસ્તાવો, સોખ્તની અસર વગેરે વિવિધ વિષયોથી પરિપૂર્ણ. સાંસારિક જ્ઞાન મેળવવું હોય, ચમત્કારપર ચમત્કાર જોવા હોય, સંયમનું માહાત્મ્ય અને સુખ નિહાળવું હોય તો આ નવલકથા અવશ્ય વાંચો. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૨૬૦, સુંદર છપાઈ, ચાર મનાહર શેટ્ટાભાઈક ચિત્રો; છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૮-૦. લખો:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

રસિક સામાજિક નવલકથા !

સચિત્ર !

સચિત્ર !!

સ્વર્ગમાં શયતાન

પ્રયોજક:—રા. પ્રજલાલ જાડવજી ઠક્કર

ઉપરથી મહાત્મા જેવા દેખાતા અને સંસારમાં સાધુ લેખાતા; પરંતુ હૃદયમાં હળાહળ ભરી રહેલા પુરુષો પોતાના ઉપર ઉપકારો કરનારનું પણ કેવું ભયંકર અનિષ્ટ કરે છે, દ્રવ્ય-લોભથી કેટલીક વખતે મનુષ્ય પિશાચનું સ્વરૂપ ધારણ કરી કેવાં પૈશાચિક અને રૂંવાં ખડાં કરે એવાં નિષ્કુર કાર્યો કરે છે, સાંખી સતી નારી પ્રાણાન્તે પણ પોતાના સતીત્વ ધનનું કેવી રીતે સંરક્ષણ કરે છે, પત્નીપ્રાણ પતિ પોતાની પત્નીના વિયોગે કેવો દુઃખમગ્ન રહે છે, જે સંપત્તિથી સંસારપર ઉપકાર કરી શકાય છે એજ સંપત્તિનો દુરુપયોગ થતાં સ્વ-ધર્મનિષ્ઠ મનુષ્યોને કેવાં ભીષણ સંકટો સહન કરવાં પડે છે, ખોટાં મૃત્યુપત્ર કેવી રીતે તૈયાર થાય છે એ વગેરે અનેક રસિક, ચમત્કારિક અને આકર્ષક ઘટનાઓથી ભરપૂર નવલકથા સ્વર્ગમાં શયતાન અવશ્ય વાંચો. આ નવલકથા સ્ત્રીઓના હાથમાં પણ વિના સંકોચે મૂકી શકાય એવી નિર્દોષ અને જ્ઞાનદાયિની છે. આ નવલકથા પ્રત્યેક સાહિત્યશાખીન ગૃહસ્થ-ને વાંચવાની અમે ભલામણ કરીએ છીએ. મોટી સાપ્તઝનાં પૃષ્ઠ લગભગ ૨૦૦, ચાર મુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો મનહર છપાઇ, પાકું રૂપેરી લાયબ્રેરીને શોલાવે એવું આકર્ષક પૂકું; છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૪-૦ લખો:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

આધુનિક આર્થસંસારનો તાદૃશ્ય ચિતાર !

સંસાર કે નરકાગાર ?

(સામાજિક સચિત્ર નવલકથા)

પ્રયોજક:—રા. પ્રજલાલ જાદવજી ઠક્કર.

આજકાલના કહેવાતા સુધારકોનું આંતરજીવન કેવું પાપ-પૂર્ણ અને શોચનીય છે, જ્ઞાનશૂન્ય વિધવાઓ ધર્મશિક્ષણના અભાવે સ્વધર્મનો ત્યાગ કરી કેવી રીતે પાપિષ્ઠા થાય છે, ખરાબ સોખમથી કેવું ભીષણ દુઃખ ભોગવવું પડે છે, વેશ્યા-વિલાસથી અંતે કેવી પાયમાલી, ખાનાખરાથી થાય છે, સહધર્મિણીનો ત્યાગ કરી પરદારમાં પ્રીતિ રાખનાર યુવકોની કેવી દુર્દશા થાય છે, મદ્યપાનના વ્યસનથી મનુષ્યજીવન કેવું અધમ થાય છે, સંશયધોન પુરુષોનો સંસાર કેવો નરકાગાર સમાન હોય છે, પાપપૂર્ણ મહત્વાકાંક્ષા રાખવાથી જીવનનો કેવો વિનાશ થાય છે અને આજકાલના કહેવાતા સુધારક-મન્યો કેવું પરોપદેશે પાંડિત્ય ચલાવે છે એનો આખેહુખ ચિતાર આ નવલકથામાં સાદી, સરળ પરંતુ રસિક ભાષામાં ચિતરવામાં આવ્યો છે. સ્ત્રી, પુરુષ, બાળક, બાળિકા, વૃદ્ધ અને વૃદ્ધા સર્વને માટે આ નવલકથા ઉપદેશરૂપ થઈ પડવા ઉપરાંત આનંદ આપનારી નિવડે તેમ છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગ-લગ ૨૫૦, સુંદર છપાઈ, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, પાકું રૂપેરી પૂઠું; છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૪-૦ લખો:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ

જોશી ત્રાંબકલાલ જીવરામ કૃત રસિક નવલકથા.

કલન્દરનીકટાર અથવા સંસાર ખાંડાની ધાર.

ચાર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો સહિત.

આ પુસ્તકમાં નવીન નવીન વિષયોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ભયંકર ખૂનરેણ અને લોહીની નદીઓ બહેવડાવનારાં દૃશ્યોનો આગ્રેહુઅ યિતાર આપે તેવાં કેટલાંક પાત્રો આ નવલકથાની રંગભૂમિપર કામ કરીને વાંચનારને કવચિત્ સ્તંભિત બનાવી દે છે તો કવચિત્ થરથર કંપાવી મૂકે છે. નીચ અને શયતાન દોસ્તો કેવી દગાખાજીથી પોતાના દોસ્તનો ઘાત અથવા ખૂન કરે છે, સ્વાર્થને વખતે તેમનાં દૃશ્ય કેવાં પાપાણુ જેવાં બની જાય છે તથા અંતે એવા દુરાત્માઓની કેવી દુર્દશા થાય છે તે સર્વ વિષયો વાંચતાં વાંચકની આંખો-માંથી આંસુની ધારા બહેવા માંડે તેમ છે. કામળ હૃદયની કામિનીઓ પ્રેમને માટે કેટલાં બધાં સાહસો વેડીને, જીવનનું બલિદાન આપવાની તૈયારી કરીને તે અન્ય પુરૂષના પ્રેમને સંપાદન કરે છે, એ વાંચતાં વાંચતાં શરીરમાં કવચિત્ કંપનો આવિર્ભાવ થાય છે તો કવચિત્ માત્ર શિથિલ થઇ જાય છે. તે ઉપરાંત મહાત્માઓના ચમત્કાર, પિશાચોની પાપલીલા, પિતાએ પિશાચનું સ્વરૂપ ધારીને કન્યાને ભોંયમાં દટાવવી, દીવાનની દુષ્ટતા, પાપીનો ભયંકર જીલ્મ, જાસૂસોની બહાદુરી, શયતાની ચક્રર, ભોંયરામાંનાં ભેદ ભરેલાં કુકર્મો, મનુષ્યના અવતારમાં પેદા થયેલ શયતાનો, અમૃતમાં હળાહળ ભરનારી લામિનીઓ, છુપી કટારીનું પરાક્રમ આદિ સર્વ વિષયો વાંચતાં આ સંસાર એ ખાંડાની ધાર જ છે એવો સર્વને લાસ થયા વિના રહેશે નહિ. પૃષ્ઠ ૩૦૦ પાકું પૂઠું મૂલ્ય ૧-૮-૦.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે, બુકસેલર

ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ

ભારતીય વીર યોદ્ધાઓનાં પરાક્રમોનો તાદ્દશ્ય
ચિતાર દર્શાવતી ઐતિહાસિક નવલકથા.

કમળાદેવી

આ નવલકથામાં ભારતીય વીર રજપૂત જાતિનાં પ્રખ્યાત
પરાક્રમો, પ્રેમ, વિરહ, સંયોગ વિયોગ વગેરેના વિવિધ પ્રસંગો,
સ્વદેશ ભક્તિનું માહાત્મ્ય, મોહની માયાબળ, આત્મોત્સર્ગ
વગેરેનું ઉત્તમ પ્રકારે આલેખન કરવામાં આવ્યું છે. સંસારને
સ્વર્ગીય સુખમય બનાવવાને માટે આ નવલકથા એક વખત
આપના કુટુંબમાં અવશ્ય વંચાવો. ઇતિહાસના જ્ઞાન સાથે
આનંદ મેળવવો હોય, રણુશૂરા રજપૂતોની સ્વદેશભક્તિનું
દર્શન કરવું હોય, માયાબળમાં ફસાવાથી ભોગવવા પડતા
દુઃખને જોવું હોય, પાપીઓનાં પાપનું ભીષણ પરિણામ નિર-
ખવું હોય તો આ નવલકથા આજેના મંગાવીને વાંચો. સુંદર
સંકેદ ચીકણા કાગળ પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૪૦૦ પાકું સોનેરી
પૃષ્ઠ, મનહર છપાઈ છતાં મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦

લખો:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

૧૮૫૭ ના બળવાને લગતી સચિત્ર ડિટેક્ટિવ નવલકથા !

અસંખ્ય ભેદ ભરમોથી ભરપૂર

બાગે શયતાન

અથવા

તત્વારનું તૂફાન

(પ્રયોજક:—રા. ચંબકલાલ જીવરાજ જોશી.)

આ નવલકથામાં હિન્દમાં ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં થયેલા બયંકર પ્રાણહારક બળવાનો તાદશ્ય ચિતાર ચિતરેલો હોઈ, તે ઉપરાંત નાનાસાહેબ અને તાતીઆ ટોપીની અનેક ગુપ્ત બાબતોને પણ પ્રકાશિત કરવામાં આવી છે. નાનાસાહેબની જાલિમ અને હૃદયભેદક નિષ્કુરતા, તાતીઆ ટોપીનું કલ્પનામાં પણ ન આવી શકે એવું અદ્ભુત ચાતુર્ય, ડિટેક્ટિવ રામપાલ-સિંહની કાર્યકુશળતા, ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કેનિંગની નિપુણતા, ગોર્ડન નામક ઇંગ્રેજની હૃદયદાવક સ્થિતિ, હેલનનું હૃદયભેદક ખૂન, ફ્રાન્સ દેશના મેકયર નામના એક શયતાન લંડનના બીપણ કાવત્રાં, સ્કોટલેન્ડનો સ્વર્ગીય પ્રેમ, આર્યબાળા મેંનાની સ્વદેશભક્તિ, અગ્નિમાં ભોગ આદિ વિષયો વાંચતાં ચક્ષુઓમાંથી અશ્રુજળની વૃષ્ટિ થાય તેમ છે. આ નવલકથામાં વીર, શૃંગાર અને કરુણા આદિ સર્વ રસોનો સમાવેશ થયેલો છે. મહોટી સાર્થકતાં પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૩૦, ચાર સુંદર ક્ષેત્ર-આકૃતિ ચિત્રો. પાકું ફેપેરી પૂઠું કિંમત માત્ર રૂ. ૨-૦-૦.

લખો:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ

તૈયાર છે. નવીન સચિત્ર નવલકથા. તૈયાર છે.

મુરાદેવી

અથવા

મૌર્યવંશના અભ્યુદયનો આરંભ

(એક ઐતિહાસિક નવલકથા.)

(પ્રયોજક:—અંબિકાલાલ શુવરાજ જોશી.)

આ પુસ્તકમાં મગધદેશના રાજકર્તાઓનો સંપર્શ હેવાલ આપવા ઉપરાંત, નંદવંશનો નાશ કરીને મહાશુદ્ધિમાન અને કૌટિલ્યવિદ્યાવિશારદ ચાણક્યદેવે મૌર્યવંશની સ્થાપના શી રીતે કરી, ચંદ્રગુપ્તને રાજ્યાધિકાર અપાવવા માટે મલયપુરની રાજનંદિની મદાકિનીએ કેવા કેવા યત્નો કર્યા હતા, મહારાણી મુરાદેવીના કંકણની ચોરી થતાં રાજા ધનનંદની કેવી વિચિત્ર સ્થિતિ થઈ હતી, મિત્રધર્મ બળવવા માટે પહાડી રાજા સમરકેતુએ કેવી દક્ષતા દર્શાવી હતી; ચાણક્યે પોતાના અપમાનનો બદલો લેવા માટે ભયંકર પ્રતિજ્ઞા ધારણ કરીને ‘અભ્યગ્નથી અભ્માંડ પણ ડોલી શકે છે’ એ સૂત્રને સિદ્ધ કરવા માટે શા શા ભયંકર ઉપાયો યોજ્યા હતા, તે સર્વ વિષયોનું ધણીજ સરળતાથી વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. મુરાદેવીના નામપરથીજ મૌર્યવંશના રાજાઓનું નિકંદન નીકળી ગયું તેમજ શરણાગતને નિભાવવા માટે રાજા સમરકેતુએ ભયંકર યુદ્ધ આરંભ્યું, તડિતા નામક એક મનોહારિણી માનિનીએ રાજાના ચિત્તને ડોલાવીને પ્રલયકાળને ખેંચી લાવવાનો આરંભ કર્યો આદિ સર્વ ઘટનાઓ વાંચતાં ભારતના પૂર્વ ઇતિહાસનું તેમજ નૈતિક સિદ્ધાંતોનું સારું જ્ઞાન મળી શકે તેમ છે. સ્ત્રીઓ તથા બાળકોના હાથમાં પણ આ પુસ્તક વિના સંકોચે વાંચવા આપી શકાય તેમ છે. પ્રથમ ભાગની કિં. ૧-૮-૦ પૃષ્ઠ ૩૭૫.

મળવાનું ઠેકાણું—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટ

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર, ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ

સચિત્ર સામાજિક નવલકથા. હમણાંજ પ્રસિદ્ધ થઇ છે.

કમનસીબ લીલા

આજકાલના ઢેળવાયલા યુવકને અમુકજ કન્યા સાથે પરણવાની ફરજ પાડવાથી તેનાં સગાં બહાલાંઓને તેમજ તેને પોતાને કેટલું બધું દુઃખ વેડવું પડે છે, અંતે તેમનો સંસાર કેવો વિષમય બની જાય છે તેમજ માત્ર ફેશન અને બહારના આડંબરવાળી ઉચ્છ્રંખલ સ્વેચ્છાચારિણી અળખા સાથે વિવાહ કરવાની પ્રાણુહારક મહત્વાકાંક્ષા રાખનાર યુવકોની કેવી ખાનાખરાબી અને પાયમાલી થાય છે, પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવાને માટે તેઓ કેવાં કમકમાટી ઉપજે એવાં કુટિલ કાર્યો કરે છે, સમજી યુવકોનું શું કર્તાવ્ય છે, આદર્શ જીવન કેવું હોવું જોઈએ વગેરે અનેક સાંસારિક ઘટનાઓ તાદ્રશ્ય દષ્ટિ સમક્ષ ઉભી જ હોય એવું વર્ણન આલેખવામાં આવ્યું છે. સંયોગ વિયોગના પ્રસંગો, વિરહવેદના, પ્રેમની નિરાશા, રને હમાં સંકટ વગેરે રસિક ચિત્તાકર્ષક વિષયોથી ભરપૂર મહોટી સાપ્તઝનાં પૃષ્ઠ સંખ્યા ૨૮૦, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો, પાકું રૂપેરી પૂઠું જતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧-૧૨-૦ લખો:-

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

રા. નગીનદાસ મંછારામકૃત રસિક નવલકથાઓ મધુર મધુરી અથવા મુંબાઈની મોહિની

અલબેલી મુંબાઈની આકર્ષણીય મોહિનીનું દિગ્દર્શન કરી તેમનાં કામળાણીની વિલાસી યુવકો ઉપર કેવી રામબાણુ અસર થાય છે, અને પરનારીના પ્યારથી તેમની કેવી પાયમાલી તેમજ ખાનાખરાબી થાય છે, એક આદર્શ આર્ય અબળાનું શું કર્તવ્ય છે, વફાદાર મનુષ્ય આત્મત્યાગનું ઉત્તમ દંષ્ટાન્ત કેવી રીતે દર્શાવે છે વગેરે રસમય અને ચમત્કારિક બનાવોથી ભરપૂર. મોટાટી સાઇઝનાં લગભગ ૨૫૯ પૃષ્ઠ, ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો ગ્લેજ કાગળ મનહર છપાઈ પાકું રૂપેરી પૃષ્ઠ, કિંમત રા. ૧—૮—૦.

ભક્તાણી કે ભામટી ?

નટવરના સુપ્રસિદ્ધ લેખક નગીનદાસ મંછારામ કૃત આ નવિન પુસ્તક છે. આમાં ચાલુ જમાનાનો સારો ચિતાર આપ્યો છે. આમાં એક વાણુક ગૃહસંસાર, ભક્તાણીને નામે ચાલતા ભામટાવેડા, એક રસોઈઆ બ્રાહ્મણની લંપટતા વગેરે બનાવો સારા આલેખાયેલા છે. હાસ્યરસ પણ ભરપૂર છે. સાથે ચાર સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપવામાં આવ્યાં છે. કાગળ ઉંચા લાય-બેરીને શોભાવે તેવા, પાકું રૂપેરી નામનું પૃષ્ઠ છતાં કિંમત રા. ૧—૮—૦ પોસ્ટેજ માફ.

રા. નરભોશંકર પ્રાણીજીવન દ્વે એમ. એ. કૃત નવલકથા

સુંદર અને વિદ્યાનંદ અને પ્રેમનો ચિતાર

(આવૃત્તિ બીજી)

આ નવલકથામાં તેના વિદ્વાન લેખકે સાંસારિક ઘટનાઓનું એવું આબેહુબ આલેખન કર્યું છે કે જે વાંચતાં વાંચક મુગ્ધ બની જાય તેમ છે. શુદ્ધ રસ, વિષયવાસના, આશ્ચર્યજનક કિન્તુ સંભાવત બનાવો વગેરે વાંચતા મનરંજન થાય તેમ છે. એ સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો. મોટાટી સાઇઝનાં ૫૪. લગભગ ૨૦૦, સુંદર સફેદ કાગળ, પાકું રૂપેરી બાઈન્ડીંગ છતાં કિંમત માત્ર રા. ૧—૪—૦.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુજી, બુકસેલર

ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ.

જીવનનો રક્ષક !

સાચો માર્ગદર્શક !

ઈન્ડોઅન

પીનલકોડ

(બીજી આવૃત્તિ)

કર્તા:—શ્રી ૦ ચતુર્ભુજ માણિકેશ્વર ભટ્ટ

ઇડર સ્ટેટના માજી જ્યુડીશીયલ સેક્રેટરી અને સેસન્સ જજ

ફેજદારી ગુન્હાઓમાંથી આત્મરક્ષણ કરવા, મારામારી વગેરેથી બચવા, કેવા પ્રકારની મારામારી મહાવ્યથા ગણાય છે? ગર્ભપાત, મનુષ્યહરણ, ગુલામી, વિશ્વાસઘાત, ચોરાયલી મિલકત લેવા આવત, ઠગાઈ, ખોટાં બનાવટી ખતો, નોકરી કરવાના કરાર તોડવાના ગુન્હા, લગ્ન સંબંધીના ગુન્હા, ચલણી નોટો, ધમકી, આખરૂં લેવા આવત વગેરે દરેક આવતો સંબંધીની કલમો તથા તેના વિસ્તૃત અને માર્ગદર્શક ખુલાસા આપેલા છે. એ ઉપરાંત એવા કેસો ઉપર જૂદી જૂદી હાઈકોર્ટોએ ચુકાદા આપેલા છે એ સઘળો હેવાલ વિસ્તારથી આપેલો હોવાથી, ફેજદારી ગુન્હાઓમાં આપેલા માણસો, કાર્ટ સંબંધીનું કામકાજ કરનાર, પોલિસ અધિકારીઓ, મેજિસ્ટ્રેટો, ઇન્ફ્રી નહિ જાણનાર વકીલો, દેશી રાજ્યના ન્યાયાધીશો વગેરેને આ ગ્રંથ ખાસ ઉપયોગી છે. આ કાયદો તદ્દન નવો એટલે ઇ. સ. ૧૯૧૬ માંજ બહાર પડેલો છે. કાગળ ગ્લેજ ઉંચા, પાકું સોનેરી પૃકું, છતાં આ મ્હોટા રામાયણ જેવડા ગ્રંથની કિંમત માત્ર રૂ. ૭—૦—૦ છે. પોષ્ટેજ માફ.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા-અમદાવાદ

રૂપીયા સવામાં

ઇંગ્રેજ શિખવું છે ?

થોડા વખતમાં થોડી મહેનતે જરૂર બેટલું ઇંગ્રેજ શિખનાર

આજકાલ સર્વ બાબતોમાં અને સર્વ ઠેકાણે ઇંગ્રેજ ભાષાનો પ્રચાર થવાથી ઇંગ્રેજ નહિ બોલનારાઓને શું નથી વેઠવું પડતું ? સારી બુદ્ધિ હોવા છતાં તેમજ સારા હુન્નરો આવડતા હોવા છતાં ફક્ત ઇંગ્રેજ નહિ બોલવાથી કેટલા બુદ્ધિશાળી યુવકો પાછળ રહ્યા છે ? જો આવુંજ છે તો ખરીદો.

ધી સેલ્ફ ઇંગ્લીશ ઇન્સ્ટ્રક્ટર

રાજભાષા

આ પુસ્તક ઇંગ્રેજ બોલનારાઓને એક રત્નરૂપ છે. થોડી મહેનતે અને થોડું થોડું બોલવાથી આ પુસ્તકના આધારે ઇંગ્રેજ શિખી શકાય છે, અક્ષર જ્ઞાન, લખતાં, બોલતાં, કાગળ લખતાં, વગેરે શિખવાનું આ ઉત્તમ સાધન છે, આજ સૂધી આવી જાતની બહાર પડેલી તમામ બુકો કરતાં આમાં દોઢો સમાસ છે. નાનપણમાં બોલવાનો યોગ નહીં પામેલા યુવાનોને ઇંગ્રેજ બોલવાનું આ એક અમૂલ્ય સાધન છે. વિશેષ ખાત્રી માટે વિદ્વાનો, વર્તમાનપત્રો તેમજ આ પુસ્તક ઉપરથી અભ્યાસ કરનારાઓના અભિપ્રાયો આમાં સામેલ છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૬૪ છે. આટલી સગવડતા હોવા છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧૧ પોસ્ટેજ માફ.

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

બુકસેલર્સ એન્ડ પબ્લીશર્સ

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

અતિ ઉત્તમ ગ્રન્થ ! અદ્ભુત અદ્વિતીય ગ્રન્થ !
એક એક નક્કલ પ્રત્યેક ઘરમાં રહેવી જ જોઈએ ! દરેક ગૃહસ્થે
વાંચવું જ જોઈએ.

રતિશાસ્ત્ર

કોકશાસ્ત્ર

આ અમૂલ્ય અદ્વિતીય ગ્રન્થ સર્વોપરી છે. એમાં ઘણાં જીનાં જીનાં પુસ્તકો શોધીને યુવાન સ્ત્રી પુરુષોને અતિ ઉપયોગી થઈ પડે એવા ગુપ્ત વિષયો-દવાઓ પ્રકટ થયાં છે. એમાં સ્ત્રી પુરુષની ચાર જાતિ, તેમનાં લક્ષણ, કામદેવનાં રહેવાનાં સ્થળ, ગુપ્ત આસનોનાં વર્ણન, સંયોગ માટે તીથી, વાર, નક્ષત્રનો વિચાર, અદ્ભુત વાજકરણ, વશીકરણ પ્રયોગો, ગર્ભ રહેવાના ઉપાય, ગર્ભ પાત-ગર્ભસ્થાવની રામચાણુ અનુભવ-સિદ્ધ દવાઓ, અનેક રોગો ઉપર ઉત્તમ દુચકા, ઈચ્છાનુસાર પુત્રપુત્રી ઉત્પન્ન કરી શકાય એવા પ્રયોગો, પુરુષ અને સ્ત્રીનાં ગુપ્ત લક્ષણો, રત્નેદર્શન ફળ, રજસ્વળા કર્તવ્ય, પુત્રપુત્રી થવાના દિવસો, ગર્ભપરીક્ષા, યુવાવસ્થા, વીર્યપ્રભાવ, નપુંસકતા, તેને માટે અનેક ઔષધો, ધાતુની નિર્મળતા, તેની દવાઓ, પૌષ્ટિક ઔષધો, ઋતુઓમાં પાળવાના નિયમો ગળવાન અને દાઘાંચુ થવાના ઉપાયો, વિર્યવર્દક ગુટીકાઓ, મુખગંધ, ખીલ, આંધાં, નેત્રરોગ, જીભરોગ, વાળ વધવાની, વાળ કાઢવાની, તાવની, ગુપ્ત રોગની, કાનની, કંઠમાલની, કોઢ, ક્ષય, શ્વાસ, દમની દવાઓ, સરસ્વતી આવડે તે માટે ચૂર્ણ, મંત્ર, જાંત્ર, મરડો, પેશાબ, ઉધરસ, ખસ, ખરજવું, ખીલ, આદાશીશી, સલેખમ, જી, લાખ, જલંદર, સાપ, વીંછી, મખારખી, કોલેરા, સ્ત્રીના કમળનો સોળો, રક્તપિત્ત દરાજ, ભગંદર, કાંસાશ્વાસ, નાસુર, કમળો, ફેફસે, રતાંધળાપણું, હરસ, વિરક્ષાટક, ભાંગરાકાપ, દિવ્ય દષ્ટિ, વગેરે ઉપરાંત બુદ્ધા ના થવાય તે માટે, ગર્ભિણીના અતિસાર માટે, બાળકોના રોગ માટે ઘણી અકસીર જીની ઔષધીઓ શોધીને પ્રકટ કરી છે.

એક વખત અવશ્ય વાંચી વંચાવી લાલ દ્યો, ગુજરાતી ભાષામાં આવો ખીજો કોઈ પણ દળદાર, ઉપયોગી ગ્રન્થ નથી. સોનેરી નામો સાથે પાકું પૂઠું-કીમત રૂ. ૩-૪-૦ (પોટેજ સાથે) આજે ને આજેજ પત્ર લખો:—

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુપટે

બુકસેલર-૬. ગ્રાંથ દરવાજા-અમદાવાદ

મુપ્રસિદ્ધ અમેરીકન વિદુષી બાઈ મીસીસ ઇલીઝાબેથ ટાઉનનાં
 “લેસન્સ ઇન લીવીંગ” નામના પુસ્તકનું ભાષાન્તર.

જીવનશિક્ષા.

આ પુસ્તકમાં જીવનનો પાયો, સૃષ્ટિના
 મૂળ સાત સિદ્ધાન્તો, પ્રકૃતિનો તમસ્વભાવ,
 પાપનું રૂપાન્તર, નૂતન મતનું ધોરણ, વિકાસક્રમ
 અને મુક્ત તથા શાશ્વત જીવન, વિશ્વચેતા,
 સર્વજ્ઞ શી રીતે થવું? મનના સંદેશાની નવી
 પદ્ધતિ, માનસિક અન્તઃપ્રવેશ, પ્રવૃત્તિ અને
 નિવૃત્તિ, આબાહાનીનો ઇલાજ, આરોગ્યતા તથા
 આબાહાનીના સિદ્ધાન્તો તથા ઇલાજો, મનની
 અને શરીરની પરસ્પર ક્રિયા, સારો દિવસ શી
 રીતે નિર્ગમવો? તમારું આત્મગાન વગેરે જીવ-
 નના ઉચ્ચામા ઉંચા સિદ્ધાન્તો ઘણા સારા સમ-
 જાળ્યા છે. આ પુસ્તકની ઇંગ્રેજીમાં લાખો નકલો
 ખપી ગઈ છે એજ આ પુસ્તકનું મહત્વ બતાવે
 છે. મીસીસ ઇલીઝાબેથ ટાઉન “ધી નાનટીલસ”
 નામક સર્વ વિદ્યાપૂર્ણ માસિકનાં સંપાદિકા છે
 અને તેની પ્રત્યેક માસે બે લાખ પ્રતો નીકળે
 છે એજ એમની વિદ્વતાની સાક્ષી આપે છે.
 કાગળ ગ્લેજ ઉંચા, પુંઠું પાકું, લાયબ્રેરીમાં
 રાખવા યોગ્ય છતા કિં. રૂ. ૧૫૫ પો. માફ.

મળવાનું ઠેકાણું:—

બુકસેલર મહાદેવ રામચંદ્ર જાગુષ્ટે

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

મહાત્મા કબીરની કાવ્ય પ્રસાદી

કબીર કાવ્ય

આમાં મહાત્મા કબીરના દોહરાનો અને તેમાં રહેલો ગુહ્યાર્થ ધણીજ સહેલી ભાષામાં વિસ્તારપૂર્વક સમજાવ્યો છે કે તે વાંચવાથી સૃષ્ટિ, ઈશ્વરશક્તિ, મૃત્યુ વગેરે સંબંધીનો ધણો જ ઉત્કૃષ્ટ ખ્યાલ આવે છે. ગમે તેવા પાપાણુ હૃદયવાળા માણસને પણ આ પુસ્તક સારું જ્ઞાન આપી નૂતન જીંદગીમાં પ્રવેશ કરાવે છે. પુસ્તક ફક્ત એકજવાર વાંચવાથી તે વારંવાર વાંચવાની પ્રેરણા થાય એવો એમાં અદ્ભૂત રસ છે. આમાં સામર્થ્યઅંગ, સ્મરણઅંગ, ચિતાવનીઅંગ, જીવનમૃતંકઅંગ, કામઅંગ આદિ ૨૦ અંગ છે અને તે એકથી એક એવા અદ્ભૂત છે કે તેનો ખરો ખ્યાલ વાંચવાથીજ થશે. શિવાય આમાં નીચે જણાવેલાં ત્રણ સુંદર ફોટોગ્રાફિક ચિત્રો આપેલાં છે. (૧) કબીરને ગુફની પ્રાપ્તિ (૨) કબીરના અદ્ભૂત ચમત્કારથી કાળ સાહેબે ચિડાઈ જઈ બાદશાહ માર્ફત કબીર સાહેબને બોલાવી તેમને લોહાની પેટીમાં પૂરી ઉપરથી મજબૂત તાળું લગાડી તે પેટીને ઉંડા પાણીમાં ડૂબાડી દેવી અને બીજી બાજુએ કબીર સાહેબનું સમાધી અવસ્થામાં પાણીપર તરવું (૩) કમાલના મૃત-દહને બાદશાહની સમક્ષ મુઠ્ઠા ઉઠા કુદરતકે કમાલસે એમ કહી સજીવન કરવું વગેરે ચિત્રોના દેખાવો ખાસ જોવા લાયક છે. સર્વ સાધારણોની સગવડ ખાતર આ પુસ્તક ગુજરાતી અક્ષરમાં છપાવ્યું છે. કાગળ ગ્લેજ ઉંચા-પાકા પુઝા ઉપર કબીર સાહેબનો રૂપેરી વરખથી છાપેલો ફોટો, બાંધણી મજબૂત હોવા છતાં કિંમત માત્ર રૂ. ૧૦૦૦ પોસ્ટેજ માફ.

મહાદેવ રામચંદ્ર જગુપ્ટે

બુકસેલર એન્ડ પબ્લીશર.

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

નવી નવલકથાઓ હુમણાંજ બહાર પડી છે.

આબકાલનું હિન્દુસ્તાન ભાગ ૧ લો. (સચિત્ર) ...	૧-૮-૦
” ” ” ૨ જો. ” ...	૧-૮-૦
ભયંકર ભદ્ર. (સચિત્ર) ...	૨-૦-૦
રમણી કે રાક્ષસી ? (સચિત્ર) ...	૧-૮-૦
પિશાચમંદિર. ” ...	૨-૦-૦
લતા લલિતા ભાગ ૧ લો. (સચિત્ર) ...	૦-૧૨-૦
” ” ૨ જો. ” ...	૦-૧૨-૦
” ” ૩ જો. ” ...	૦-૧૨-૦
” ” ૪ થો. ” ...	૦-૧૨-૦
કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ-અંધન (સચિત્ર) ...	૧-૧૨-૦
ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા ! ” ...	૧-૪-૦
દગાબાજ દુનિયા. (સચિત્ર) ...	૧-૮-૦
પિશાચિની કે પ્રમદા ? (સચિત્ર) ...	૧-૮-૦
સંસાર કે નરકાગાર ? (સચિત્ર) ...	૧-૮-૦
સ્વર્ગમાં શયતાન (સચિત્ર) ...	૧-૪-૦
બાગે શયતાન. (સચિત્ર) ...	૨-૦-૦
મુરાદેવી ” ...	૨-૦-૦
કલંદરની કચ્છર. ” ...	૨-૦-૦
કમનસીબ લીલા. ” ...	૧-૧૨-૦
મધુર મધુરી. ” ...	૧-૮-૦
ભકતાણી કે ભામટી ? (સચિત્ર) ...	૧-૮-૦
સુંદર અને વિદ્વાનંદ ” ...	૧-૪-૦
કમળાદેવી. ...	૧-૮-૦
કાસ્મીર અને કેસરી ...	૧-૦-૦
તરુણ તપસ્વિની ભાગ ૧-૨ ...	૩-૦-૦
કાળરાત્રિનું ખૂતી ખંજર ભાગ ૧-૨ ...	૨-૧૨-૦
રણુધેલા રણપૂતો. ” ...	૩-૦-૦

મહાદેવ રામચંદ્ર જાગૃષ્ટ

બુકસેલર અને પબ્લીશર

ત્રણ દરવાજા—અમદાવાદ

